

SLAVICA SLOVACA

Ročník 57 • 2022 • 3

SLAVISTIKA

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Erika Brtáňová, Václav Čermák (Česká republika),
Mária Dobříková, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Marcello Garzaniti (Taliano), Roman Holyk (Ukrajina), Adriana Ferenčíková,
Martin Hurbanič, Daniela Konstantinová (Bulharsko), Viera Kováčová, Jaromír Krško,
Šimon Marinčák, Desislava Najdenovová (Bulharsko), Anita Račáková,
Ján Stradomski (Poľsko), Sergejus Temčinas (Litva), Elena S. Uzeňonová (Rusko),
Cyril Vasiľ, Peter Zubko, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Svetlana Šašerina

Technický redaktor: Martin Žeňuch

E-mail redakcie: slavicaslovaca@gmail.com

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

© Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 30842913

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava,
IČO: 31750940

OBSAH

ŠTÚDIE

P. ŽEŇUCH: Slovenský komitét slavistov a jeho podiel na medzinárodnom zviditeľňovaní akademických slavistických výskumov.....	203
Ль. БАЖИТ: Правци и перспективе славистических истраживања у пројектима Комисије за наставу словенских језика и књижевности	211
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Osobnosť slovenského jazykovedca Štefana Tóbika z pohľadu najnovších poznatkov o jeho živote a diele	217
J. KAČALA: Štúrov koncept spisovného jazyka (aj) ako úsilie prekonať jazykovo-konfesionálne rozštiepenie Slovákov.....	229
E. HARBULOVÁ: Život a činnosť ruského slavistu – emigranta Valerija Alexandroviča Pogorelova na Slovensku (1923–1945)	237
M. HRÍBOVÁ: Stav a perspektívy výskumu slovenských nářečí v Srbsku.....	245
J. KRŠKO: Slovenké ojkonymá motivované dňami týždňa ako zdroj poznávania rozvoja ekonomickej prosperity krajiny (1759)	259
K. ŽEŇUCHOVÁ: Pramene mytologickej prózy na Slovensku (osobitosti žánru a mytologických konceptov)	270
R. JÁGER: Počiatky výučby teológie na našom území.....	279
R. LETZ: Slavia Catholica. Kongres katolíckych slovanských akademikov v Bratislave v roku 1931.....	290
A. AMIR: Židovsko-slovanské vzťahy v tvorbe spisovateľov – duchovných východného rítu v 19. storočí (podľa drámy Alexandra Duchnoviča)	301

ROZHEADY

P. POLGÁRYOVÁ: Slovensko-nemecké vzťahy ako súčasť slavistického výskumu	313
J. LOMENČÍK: Stredoškolské literárne dimenzie cyrilo-metodského odkazu (1862 – 1990).....	319
M. KAZÍK: Živé osobné mená slobodných osôb z horných myjavských kopaníc	333
K. TKÁČOVÁ – T. HARČARÍKOVÁ – Z. IVANOVÁ: Fenomén smrti a umierania v komunikácii s deťmi.....	344
J. LOPÚCHOVÁ – S. SCHALLEROVÁ: Braillovo písmo ako významný prostriedok komunikácie nevidiacich a ťažko zrakovo postihnutých.....	354
Menný register.....	360

SLAVICA SLOVACA

Ročník 57 • 2022 • 3

SLAVISTIKA

ŠTÚDIE

PETER ŽEŇUCH*

Slovenský komitét slavistov a jeho podiel na medzinárodnom zviditeľňovaní akademických slavistických výskumov

Žeňuch, P.: The Slovak Committee of Slavists and its role in the international visibility of academic Slavic research. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 3, pp. 203-210 (Bratislava).

The development of Slovak Slavic science in the international context depends primarily on the competitiveness of its results, which are measurable in Slavic research especially in terms of their acceptance in the national and international context. The paper focuses on some program lines of Slavic scientific research, which are carried out in the environment of academic Slavic studies in coordination with the Slovak Committee of Slavists. In this context, cooperation with the International Committee of Slavists and Slavic research institutes abroad plays a special role.

Slavic studies, history of Slavic studies, Slovak Committee of Slavists, research program.

1. Udržateľnosť a stabilita slovenskej slavistickej vedy v medzinárodnom kontexte závisí predovšetkým od jej konkurencieschopnosti, ktorá sa prejavuje v akceptácii jej bádateľských výsledkov.¹ V prostredí Slovenskej akadémie vied (SAV) sa táto pozícia slovenskej slavistiky utvárala postupne, najmä však v súvislosti s prijatím slavistického výskumného programu² a v nad-

* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava; Katedra slovenského jazyka a literatúry, Ústav filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava; orcid.org/0000-0002-5108-5425

¹ Žeňuch, P.: Stav a perspektívy slovenskej slavistiky. Z dejín Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. In Žeňuch, P. (ed.): *Slovenská slavistika včera a dnes*. Kolektívna monografia. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 52.

² Doruľa, J.: Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 1989, roč. 24, č. 3, s. 201-210. Vedeckovýskumné témy sa spresňovali podľa podmienok, v ktorých sa slovenská akademická slavistika utvárala. O aktuálnych rámcoch a diskurzoch pozri Žeňuch, P.: O nevyhnutnosti a nezastupiteľnosti komplexných slavistických štúdií. In *Philologica LXXIII*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 5-17; Žeňuch, P.: Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied. In Žeňuch, P. (zost.): *Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, s. 8-26; Žeňuch, P.: Aktuálne akademické diskurzy slovenskej slavistiky. In Šlaufová, E. – Skwarska, K. – Čermák, V. (eds.): *Proměny české slavistiky po roce 1989*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., 2020, s. 379-390 a tiež Žeňuch, P.: O slovenskej akademickéj slavistike po roku 1989. In *Slovenský časopis historický*, 2021, roč. 1, č. 2, s. 169-188. D. Černý vo svojom článku z príležitosti životného jubilea žičí novému riaditeľovi slavistického pracoviska v SAV nielen veľa úspechov na poli svojho vedeckého bádania v oblasti byzantskej hudby, ktorá je potrebná pri skladaní obrazu o slovenskej kultúre, ale zároveň poukazuje na potrebu vytrvať v „naplnení slavistického výskumného programu, ktorý tvorí výskumno-ideovú os slovenskej slavistiky založenej na výskume vzťahov slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram“ (porovnaj Černý, D.: *Docent Šimon Marinčák päťdesiatročný*. In *Slavica Slovaca*, 2021, roč. 56, č. 1, s. 135).

väznosti na 11. medzinárodný zjazd slavistov, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v roku 1993. Bratislavský slavistický zjazd poskytol nielen priestor pre zviditeľnenie slovenskej slavistiky či upevnenie medzinárodného postavenia Slovenského komitétu slavistov (SKS) ako samostatnej zložky Medzinárodného komitétu slavistov. Už v čase príprav 11. medzinárodného zjazdu slavistov, ako o tom píše J. Doruľa, sa na pôde SKS prijali závažné rozhodnutia, ktoré položili pevné a usporiadané základy ďalšiemu rozvoju slovenskej slavistiky.³ V tom čase boli vypracované a schválené Stanovy SKS ako samostatnej právnickej osoby s celoslovenskou pôsobnosťou. Podľa týchto stanov tvoria SKS zástupcovia slovenských spoločenskovedných disciplín z okruhu jazykovedy, literárnej histórie a literárnej vedy, národopisu, histórie a archeológie, ktorí sa zaoberajú slavisticky orientovanou výskumnou a odbornou-popularizačnou činnosťou (výskumom slovenského jazyka, slovenskej literatúry, histórie, duchovnej a materiálnej kultúry na základe porovnávania s inými slovanskými jazykmi, literatúrami, dejinami a kultúrami i výskumom iných slovanských jazykov, literatúr, dejín a kultúr). Úlohou SKS je organizačne a odborne zabezpečovať rozvoj a koordináciu slavistických výskumov na Slovensku.

Túto svoju úlohu si SKS plní v celom rade vedecko-organizačných aktivít, ktoré už v roku 1995 vyústili do etablovania slavistického pracoviska na pôde SAV. Slavistické pracovisko SAV vzniklo v roku 1995 v zmysle uznesenia Predsedníctva SAV ako Slavistický kabinet SAV.⁴ Na základe dohody o spolupráci Slavistického kabinetu SAV a SKS z roku 1995 a po zmene názvu kabinetu na Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v roku 2006 sa SKS kontinuálne a intenzívne zangažoval v celom spektre vedeckovýskumnej a vedecko-koordinačnej činnosti. Zúčastňoval sa na príprave a organizácii interdisciplinárnych medzinárodných vedeckých tímov, ktoré na pôde SAV a v spolupráci s vysokoškolským prostredím poskytli know-how pre mnohé zanedbané interdisciplinárne orientované výskumy. Už pri samom zrode slavistického pracoviska na pôde SAV sa SKS aktívne podieľal na príprave vydania faksimile rukopisu prvého prekladu Písma svätého do slovenčiny – *Kamaldulskej Biblie*. Výskum a vydanie tohto prvého prekladu Biblie do slovenského jazyka s komentármi sa od samého začiatku realizovalo na základe dohody s Nemeckým komitétom slavistov.⁵

2. Výskum prekladania Biblie do slovenčiny nepredstavuje tvorbu nového prekladu Písma svätého. Výskumná téma je zameraná práve na poznávanie genézy prekladu biblických textov do slovenčiny a sústreďuje sa predovšetkým na filologický výskum prekladania biblických textov alebo ich častí do slovenčiny. Osobitne sa tento slavisticky orientovaný filologický výskum sústreďuje aj na používanie rozmanitých jazykových mutácií prekladov biblických textov v evanjelickom a byzantsko-slovanskom konfesiónalnom kontexte na Slovensku. Významnú rolu však stále zohráva porovnávacie hľadisko, ktoré poskytuje možnosti na systematický výskum prekladov biblických textov do slovenčiny a na Slovensku. Osobitne zaujímavým je skúmať funkciu takýchto prekladov v jazykovo-kultúrnom vývine slovenčiny práve v porovnaní s prekladmi do iných jazykov a pre rozmanité konfesiónalne tradície na Slovensku. V tomto zmysle sa uskutocňoval aj výskum a vydanie faksimile kamaldulského prekladu Biblie. Treba si dnes osobitne starostlivo uvedomiť, že každý nový preklad Písma svätého do slovenského jazyka sa už nedá realizovať bez predchádzajúceho interdisciplinárneho systematického a cieľavedomého komparatívneho výskumu existujúcich prekladov používaných v slovenskom národnom a jazykovom

³ Doruľa, J.: Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky. In Žeňuch, P. (ed.): Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 59-61.

⁴ O začiatkoch inštitucionalizácie slavistiky v SAV pozri aj Žeňuch, P.: Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied, op. cit.

⁵ Porovnaj k tomu Správu o činnosti za rok 1995. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, január 2016, s. 10.

prostredí, vrátane staroslovienských a cirkevnoslovanských prekladov Biblie. Komparatívny diskurz o prekladaní Biblie do slovanských jazykov má byť preto dnes nevyhnutným krokom, ktorý je potrebné vykonať skôr, ako sa uskutoční aktualizácia alebo vznikne nový preklad biblického textu do slovenského spisovného jazyka. Treba mať na zreteli zároveň to, že nový preklad z pôvodných biblických jazykov nesmie byť doslovný a že musí nevyhnutne reflektovať a spoľahlivo uplatňovať moderné jazykové prostriedky, ktoré preklad nielen aktualizujú, ale zároveň utvoria základ pre modernú slovenskú biblickú nomenklatúru v spisovnom jazyku. Táto slovenská biblická nomenklatúra je potrebná pre jazykovú a významovú jednotnosť a presnosť prekladania so zdôraznením slovenskej jazykovej tradície, kultúry a identity. Treba však poznamenať, že v súčasnosti uplatňovaný slovenský katolícky preklad Biblie⁶ spĺňa celý rad týchto požiadaviek kladených na takýto preklad biblického textu v národnom spisovnom jazyku.⁷ Ktorýkoľvek erudovaný biblista so školením v hebrejčine, aramejčine, starej gréčtine či klasickej latinčine preto dnes pri tvorbe prekladu Biblie do slovenčiny musí nevyhnutne komunikovať svoje zistenia nielen s už existujúcimi slovenskými prekladmi Svätého písma, ale tiež s filológmi, najmä slavistami a slovakistami.

Každý preklad sa nevyhnutne komunikuje tiež s odborníkmi na ranú cirkevnú kresťanskú literatúru⁸ a tiež s odborníkmi na židovsko-kresťanský dialóg, keďže totiž sa má ponúkať chápanie biblických textov v kontexte tradície otvorenej premýšľaniu.⁹ Prípadný nový preklad Biblie do spisovného slovenského jazyka sa nesmie skomplikovať používaním zastaraných jazykových prostriedkov či prístupov, ktoré postavia vnútornú štruktúru biblického jazyka za východisko a povýšia ho nad systém cieľového jazyka prekladu, ktorým je slovenčina. Preklad musí byť syntakticky i sémanticky jasný, nesmie preberať nielen syntaktické väzby z jazyka predlohy, alebo byť ovplyvnený konfesionálnym hľadiskom, nesmie byť ani „otrocky“ doslovným. Angažovanie sa za vznik nového prekladu Biblie musí dbať na spoľahlivú sémantickú, syntaktickú, terminologickú i gramatickú presnosť, ktorá je v súlade s kontinuálnym vývinom jazykovo-kultúrneho povedomia a jazykovou tradíciou spisovnosti slovenčiny. Vyžaduje si to, pravda, vytrvalú, zodpovednú, pokornú a otvorenú diskusiu o zásadách tvorby prekladu biblického textu, ktorá sa musí realizovať v slovenskom interkonfesionálnom kontexte, v ktorom má dominovať cieľ tejto práce – a tým je preklad bez konfesionálnych prístupov a bez túžby po vydavateľskom benefite.

Pri výklade textu Biblie sa môžu záujemcovia i bádatelia už opierať o spoľahlivo vypracované komentáre ku knihám Starého a Nového Zákona, ktoré poznáme napríklad z Botekovho prekladu Jeruzalemskej Biblie,¹⁰ alebo tiež o širšie koncipované výklady k Novému a Starému zákonu, ktoré dnes vydáva Dobrá kniha v spolupráci s Teologickou fakultou Trnavskej univerzity.¹¹ Vznik nového slovenského prekladu biblickému textu si skutočne zaslúži v prvom rade rovnako spoľahlivo vypracovanú biblickú nomenklatúru, ktorá pomôže pri ustáľovaní slovenskej biblickej terminológie (nomenklatúry). Na túto výskumnú úlohu bol zameraný už projekt APVV-16-0514, z ktorého však

⁶ Sväté písmo Starého i Nového zákona. Rím: SÚSCM, 1995, 2 623 s., vytlačila tlačiareň Mediagraf, Noventa Padovana, Taliansko.

⁷ Bližšie pozri štúdiu Ďurica SJ, J.: Prehľad vydání Biblie na Slovensku a ďalší výskum. In Kyselica, J. (ed.): Biblia v interkonfesionálnom a kultúrnom kontexte na Slovensku. Sväté písmo v dialógu. Trnava: Dobrá kniha, 2019, s. 97-115.

⁸ Lichner, M.: Some Patristic Inspirations for the Theological Study of Spirituality. In: Spirituality Studies, 2020, roč. 6, č. 2, s. 41-46.

⁹ Lichner, M. – Hidvéghyaová, L. – Borský, M. – Urbančok, M.: Pope Francis and jews. The proposed possibilities of Jewish-Christian dialogue. In: Acta Missiologica, 2022, roč. 15, č. 2, s. 301-310.

¹⁰ Ďurica SJ, J.: Prehľad vydání Biblie na Slovensku a ďalší výskum..., op. cit.

¹¹ Ide o tímovú prácu kolektívu slovenských biblistov v spolupráci s Teologickou fakultou Trnavskej univerzity: v edícii vyšli viaceré preklady k Novému a Starému zákonu.

očakávaná nomenklatúra k dvom evanjeliám podľa Jána a Lukáša nevznikla. Napriek rozličným formám úsilia slavistov a slovakistov, ktorí sa do projektu nezištne zapojili, v prekladoch týchto dvoch evanjeliových kníh sa tieto filologicky zamerané odporúčania dostali iba v obmedzenom rozsahu. Preklad celej Biblie do súčasného spisovného slovenského jazyka treba dnes uskutočniť v prvom rade v spolupráci celého konfesijného spektra slovenských biblistov s filológmi, slovakistami a slavistami, lebo cieľovým jazykom prekladu Biblie do slovenčiny je jej spisovný jazyk, ktorý je spoločný pre všetkých Slovákov, teda aj pre biblické texty všetkých slovenských konfesíí. Tak ako spisovná slovenčina reprezentuje Slovensko, lebo je komunikačným nástrojom celej slovenskej spoločnosti, túto svoju reprezentatívnu funkciu má plniť aj pri preklade Biblie ako jazyk celej slovenskej kresťanskej komunity bez konfesijného zaťaženia.

Preklad Biblie do spisovného slovenského jazyka by mal v súčasnosti predstavovať komunikačný obraz slovenskej jazykovej kultúry. Horlivosť prislúcha Biblii ako knihe kníh, no najmä na báze starostlivo preloženého jej posolstva v duchu učenia otcov o turíčnom dare jazykov, ktorý každému národu umožňuje zužitkovať zmysel tejto dobrej správy „po svojom“. Dobre o tom vedeli nielen slovenskí kamalduli, ktorí preložili Sväté písmo v predbernoľákovskom období vývinu slovenčiny do kultúrneho jazyka západoslovenského jazykového okruhu. Tento literárny jazyk bol na Slovensku natoľko rozšírený, že ho v predspisovnom období vývinu slovenskej kultúry poznala a používala veľká väčšina slovenskej spoločnosti ako svoj literárny a administratívny jazyk.¹² Hoci sa v tom čase kultúrna západoslovenčina šírila najmä vďaka administratívno-právnej spisbe, používala sa aj ako jazyk prekladov biblických textov najmä v katolíckom prostredí.¹³ Prekladanie Biblie do národného jazyka sa vníma ako dôležitý medzník národnouvedomovacieho procesu. Uplatnenie kultúrnej slovenčiny v sakrálnej oblasti na Slovensku dokumentuje nielen katolícky spevník *Cantus Catholici* (1655 v Levoči a 1700 v Trnave), ktorého texty piesní používali veriaci katolíckej cirkvi počas slávení omší, ale dobre ho poznali i v evanjelickom prostredí i na východnom Slovensku v cirkvi byzantsko-slovanskej tradície.¹⁴ Treba tiež dodať, že jazyk Biblie používaný v jednotlivých konfesijných prostrediach na Slovensku, sami veriaci prispôbovali svojmu slovenskému jazykovému povedomiu a boli to nielen slovenskí evanjelici používajúci preklad Kralickej Biblie.¹⁵ Existovali už aj snahy v prostredí gréckokatolíckej cirkvi prekladať evanjeliové perikopy z cirkevnej slovančiny do ľudového jazyka.¹⁶

Podobne aj umelecko-liturgický preklad slovenského kalvínskeho Žaltára má pre slovenských kalvínov najmä liturgickú funkciu, a teda básnicky prispôbené žalmové texty spievali ako liturgické texty počas slávenia služieb Božích.¹⁷ Na túto skutočnosť poukazuje už samo zá-

¹² V predspisovnom období to bola práve kultúrna západná slovenčina, ktorý sa uplatňoval vo vzdelaneckej a kultúrnej sfére v rozličnej intenzite vo všetkých nárečových regiónoch Slovenska.

¹³ Doruľa, J.: O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka. In Doruľa, J. (ed.): Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15.–19. storočia. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 68.

¹⁴ Žeňuch, P.: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2022, s. 66. K problematike výskumu prvého slovenského katolíckeho spevníka pozri Dufka, V. (ed.): *Il Canto Sacro del XVII Secolo e il Cantus Catholici* (1655). Warszawa: Wydawnictwo naukowe Collegium Bobolanum, 2019 a Dufka, V.: Moravské pramene prvého slovenského katolíckeho kancionála *Cantus Catholici* (1655) a jeho spevy ordinária. In: *Studia theologica*, 2017, roč. 19, č. 3, s. 133-146.

¹⁵ Doruľa, J. Bibličtina. In Žeňuch, P. – Zubko, P. et alii: *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017 s. 13-20.

¹⁶ Žeňuch, P.: O prekladaní evanjeliových textov v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku. In Lapko, R. et al.: *K metodike prekladu Svätého písma do slovenčiny*. Mahtomedi, MN, USA: Vision Slovaka, s. 149-198.

¹⁷ Žeňuch, P.: O kultúrnych a jazykových súvislostiach vzniku slovenského kalvínskeho Žaltára. In Zubko, P. – Žeňuch, P. – Lapko, R. – Marinčák, Š.: *Slovenský Kalvínsky Žaltár. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. VII. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2020, s. 64-75.

hlavie jeho vydania z Debrecína z roku 1752. Hovorí sa v ňom o závislosti prekladu slovenského kalvínskeho Žaltára na liturgickej predlohe patriacej do francúzskej kalvínskej tradície a tiež na maďarskom preklade tohto francúzskeho kalvínskeho psalteria.¹⁸

Nevyhnutnosťou je uvedomiť si dnes, že spisovná podoba národného jazyka má reprezentatívnu a integračnú funkciu, ktorá sa nevyhnutne uplatňuje aj v prekladoch biblických textov. Snahám o nový preklad Biblie do spisovnej slovenčiny preto musí predchádzať systematická príprava v interkonfesionálnej komunikácii a v pluralitnom duchu. Biblia v spisovnej slovenčine má totiž preukázať jednotu slovenského jazykového myslenia o duchovnej kultúre kresťanského spoločenstva Slovákov používajúcich Bibliu. Slovenčina vo svojej spisovnej podobe je totiž nielen celonárodným komunikačným útvarom, ale aj významným znakom spoločenstva, ktorá svojim používateľom nielenže poskytuje spoločné vyjadrovacie prostriedky, ale vyžaduje aj poznanie príslušných komunikačných kompetencií, ktoré sú spoločné pre spoločenský, politický i kultúrno-konfesionálny kontext, do ktorého nevyhnutne patrí preklad Biblie. Práve prekladatelia Biblie do spisovného jazyka i jeho používatelia sú nositeľmi kultúrnej identity a jazykovej jednoty spoločenstva, ktoré používa spoločný spisovný jazyk. Preklad Biblie do spisovného jazyka nemusí znamenať zmenu textov liturgických obradov jednotlivých konfesíi, no má vyjadrovať komunikačnú jednotu národného spoločenstva s Bohom.¹⁹

3. Konceptia slovenského slavistického výskumu bola predstavená aj na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov v roku 1995 v Prešove, ktoré sa uskutočnilo v rámci medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej 200. výročiu narodenia Pavla Jozefa Šafárika. Na zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov sa prediskutovali nielen možnosti publikovania slovenských slavisticky zameraných výskumov v zahraničných periodických i neperiodických publikáciách, ale najmä účasť zahraničných slavistov na interdisciplinárnych konferenciách, ktoré sa začali pripravovať práve na pôde SAV. Prvou z nich bola konferencia zameraná na porovnávací výskum prekladov Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Nie je ničím výnimočným, že slavistický výskum na pôde SAV začal svoju činnosť práve témou, ktorá úzko súvisí s identifikáciou slovenskej kultúry v kontexte európskeho kresťanského priestoru. Pre slovenský slavistický výskum je kresťanská kultúra výskumnou osou, ktorá súvisí nielen s poznávaním prekladov Biblie, ale predstavuje základnú líniu spätú s cyrilo-methodským kultúrnym horizontom. Práve výskum najstaršej slovenskej i slovenskej kultúry je neodmysliteľne spätý s veľkomoravským jazykovo-historickým a kultúrnym kontextom. Aj výskumy zamerané na cirkevno-slovanské, latinské i nemecké písomné pamiatky predstavujú dôležitý pilier, v ktorom sa slovenská akademická slavistika naplno etablovala v medzinárodnom slavistickom kontexte.²⁰

Koncepcné smerovanie slovenskej slavistiky poskytuje možnosti v čo najširšom interdisciplinárnom a porovnávacom zábere poznávať a rozvíjať jazykový, literárny, historický, etnický,

¹⁸ Zubko, P.: Historické súvislosti vydania slovenského Žaltára z roku 1752. In Zubko, P. – Žeňuch, P. – Lapko, R. – Marinčák, Š.: Slovenský Kalvínsky Žaltár. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VII. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2020, s. 26-27.

¹⁹ Žeňuch, P.: Jazykový obraz Božej vlády. In Parrésia. A Journal of Eastern Christian Studies, 2019 – 2020, roč. 12. – 13., s. 181-194.

²⁰ Zakladateľ slavistického pracoviska na pôde SAV, profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., v správe z konferencie venovanej storočnici (2004) od narodenia Jána Stanislava, ktorého meno nesie slavistické akademické pracovisko k tomu napísal: „Vo svojej vedeckej práci J. Stanislav s veľkým záujmom sledoval, rešpektoval a reflektoval výsledky výskumov slovenských historikov, najmä archeológov i etnológov a literárnych historikov. Ak sa my dnes usilujeme o komplexné výskumy v interdisciplinárnej spolupráci, nadväzujeme na dielo Jána Stanislava, rozvíjame jeho odkaz. – Je prirodzené, že ďalšie výskumy priniesli nové poznatky, doplnenia a spresnenia. (...) Napriek všetkým ťažkostiam, ktoré pri vedeckovýskumnej činnosti musíme dnes prekonávať, dosiahol sa v mnohých oblastiach výskumu pokrok, ktorý by potešil srdce Jána Stanislava.“

kultúrny i konfesijnálny vývin slovenskej spoločnosti v slovanskom kontexte a tiež v širších spoločenských, historických, jazykových a kultúrnych kontextoch Európy. „Dlhoročné skúsenosti overené výsledkami výskumu interdisciplinárne zložených riešiteľských kolektívov (často s medzinárodnou účasťou), ukazujú, že očakávané výsledky dosahuje predovšetkým tím zložený z odborne pripravených a osobnostne zainteresovaných bádateľov. V tejto súvislosti chceme upozorniť na to, že nie všetci potenciálni partneri (osoby či inštitúcie) majú na takúto spoluprácu práve tie nevyhnutne potrebné predpoklady.²¹ Treba osobitne podčiarknuť, že spomenutá spolupráca sa uskutočňuje v rámci zreteľne zadefinovanej strategickej vednej politiky slovenskej slavistiky. Už v čase zriaďovateľskej prípravy osobitného slavistického pracoviska v SAV tvorila jej koncepcia základnú kostru vedeckovýskumnej profilácie tohto pracoviska²² a je zadefinovaná aj v zakladacej listine SÚJS SAV ako verejnej výskumnej inštitúcie.“²³

Koncepcia smerovania slovenskej slavistiky sa prediskutovala aj na dvoch slovenských slavistických kongresoch, ktoré sa uskutočnili v roku 2011 a v roku 2015 za účasti zahraničných slavistov.

Kongres slovenských slavistov v roku 2011 poukázal na stav vedeckého slavistického výskumu a určil priority ďalšieho smerovania slovenskej akademickej slavistiky. Zástupcovia slavistiky orientovaných výskumov zo slovenských vedeckých a vedecko-pedagogických pracovísk sa na rokovaniach kongresu zhodli na tom, že interdisciplinárny model základného výskumu a prezentácia získaných výsledkov v domácom i medzinárodnom kontexte sú samozrejmom a neoddeliteľnou súčasťou komplexného interdisciplinárneho slavistického výskumu, ktorý sa orientuje na poznávanie a rozvíjanie vzťahov slovenského jazyka a kultúry so slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami. Iba komplexný slavistický porovnávací a interdisciplinárny výskum parciálnych zložiek slovenského jazyka a kultúry umožňuje opísať a charakterizovať trvalý prínos slovenskej kultúry pre rozvoj európskej kultúry a civilizácie. Rozmanité koncepcie integračných či interkultúrnych európskych procesov vplývajú na aj slovenský jazykovo-kultúrny vývin, preto je dôležité, aby tieto kultúrne procesy skúmala slovenská slavistika. Na komplexnosť výskumov slovenského jazyka a kultúry v interdisciplinárnom rozmere sa v nadväznosti na závery prvého slovenského kongresu slavistov zameral Druhý kongres slovenských slavistov v roku 2015, na ktorom sa zdôraznili najmä výsledky slovenských slavistických výskumov, ktoré osobitne rezonujú v medzinárodnom slavistickom priestore. Patria k nim výstupy výskumov zamerané na kritické bádanie o slovensko-cirkevnoslovanských pamiatkach staršieho i novšieho vývinového obdobia slovenských dejín a kultúry, ďalej je to výskum slovenských písomností napísaných po latinsky a osobitne aj výskumy slovensko-nemeckých jazykových a kultúrnych vzťahov a na problematiku etnolingvistického bádania. Druhý kongres slovenských slavistov tak ukázal nielen rozmanitosť výskumných záujmov slovenskej slavistiky, ale najmä jej interdisciplinárnu prepojenosť v medzinárodnom prostredí, ktorá sa kontinuálne spája s dejinami slovenskej slavistickej vedy.²⁴ Plánovaný Tretí kongres slovenských slavistov (2021) SKS bez

²¹ O tom pozri Žeňuch, Peter – Doruľa, Ján. Informácia o akreditačnom hodnotení činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za roky 2011–2015 medzinárodným panelom zahraničných expertov. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 2, s. 177-180.

²² Doruľa, Ján. Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku, op. cit.

²³ Žeňuch, Peter. Inštitucionalizovaný slavistický výskum v Slovenskej akadémii vied po dvadsiatich piatich rokoch. In *Slavica Slovaca*, 2020, roč. 55, č. 1, s. 3-14.

²⁴ Profesor Štefan Luby, bývalý predseda SAV a podporovateľ úsilia o založenie slavistického pracoviska v akademickom prostredí na Druhom kongrese slovenských slavistov v roku 2015 pripomenul, že na plnenie náročného výskumného programu v prostredí SAV by sa žiadalo zvýšiť počet výskumných pracovníkov ústavu. Vyjadril však uspokojenie nad tým, že úspešných dvadsať rokov slavistickej inštitúcie v SAV obohatilo domáci i zahraničný slavistický výskumný priestor. Pozri Správa o činnosti organizácie SAV za rok 2015. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, január 2016, s. 14-15.

prislúbenej spolupráce a pre opatrenia v kontexte rozvíjajúcej sa pandémie COVID-19 nezrealizoval.²⁵ Referáty prihlásené na tento kongres sa však publikujú v tomto čísle časopisu *Slavica Slovaca* v podobe vedeckých štúdií.

4. Aktívna účasť slovenských slavistov na medzinárodných zjazdoch slavistov v Bratislave (1993), Krakove (1998), Lubľane (2003), Ochride (2008), Minsku (2013) a Belehrade (2018) spoľahlivo dokumentuje medzinárodnú akceptáciu výsledkov výskumov slovenskej slavistiky.²⁶ SKS zakaždým vydal zborník referátov delegácie slovenských slavistov, ktoré boli prezentované na týchto prestížnych medzinárodných slavistických zjazdoch. Z príležitosti zjazdov slavistov vyšla tlačou aj výberová bibliografia slovenských slavisticky orientovaných vedeckých publikácií ako príloha k zborníkom referátov. Podáva sa tak ucelený bibliografický obraz o slovenských slavistických výskumoch od roku 1993 až do roku 2012.²⁷ Slovenskí slavisti sa aktívne zúčastňujú aj na práci medzinárodných zjazdov slavistov v sekciách, tematických blokoch a komisiách.²⁸ Medzinárodný ohlas slovenskej akademickej slavistiky dokumentujú vystúpenia slovenských slavistov na interdisciplinárnych slavistických konferenciách a participácia zahraničných slavistických inštitúcií pri vydávaní viacerých knižných publikácií z produkcie SKS, ktoré vznikali aj na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Treba tiež pripomenúť aj spoluprácu s Pápežským východným ústavom v Ríme, ktorá sa v roku 2003 začala zriadením edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. V rámci nej sa sprístupňujú cyrilské i latinské písomné pamiatky späté s byzantským obradom na Slovensku. Doteraz vyšlo osem zväzkov prameňov a na vydanie sú pripravené ďalšie dva zväzky. Aj v rámci edičnej série *supplementa časopisu Slavica Slovaca* sa od roku 2011 sprístupnilo ďalších sedem pramenných edícií venovaných problematike byzantsko-slovenskej duchovnej písomnej kultúry na Slovensku.²⁹ Osobitne treba spomenúť spoluprácu na projektovej i vydateľskej činnosti s Ústavom slavistiky RAV (Институт славяноведения РАН), Ústavom bulharského jazyka BAV (Институтът за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН), Cyriľo-metodským výskumným centrom BAV (Кирило-Методиевският научен център към БАН), so Slovanským ústav AV ČR, v. v. i., s Pápežským východným ústavom v Ríme, s medzinárodnou sieťou slavistických pracovísk Pax Byzantino-Slava a pod. Práve zo spoločnej projektovej spolupráce vznikli s podporou Agentúry pre výskum a vývoj, v programe Horizont 2020 alebo aj v rámci bilaterálnej medziakademickej spolupráce vydania knižných publikácií, ktoré majú široký ohlas

²⁵ Žeňuch, P.: Zo zasadnutí Slovenského komitétu slavistov. In *Slavica Slovaca*, 2022, roč. 57, č. 1, s. 96-100. 0037-6787 . DOI: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2022.1.16>

²⁶ Správy o aktívnej účasti slovenských delegácií na týchto medzinárodných slavistických zjazdoch sa publikovali po ich skončení v časopise *Slavica Slovaca*: Doruľa, J.: Po XI. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave. In *Slovenská reč*, 1993, roč. 58, č. 6, s. 321-324; Blanár, V. – Bartko, L. – Bosák, J. – Doruľa, J. – Králik, L. – Lesňáková, S. – Majtán, M.: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove (27. 8. – 2. 9. 1998). In *Slavica Slovaca*, 1998, roč. 33, č. 2, s. 178-186; Doruľa, J.: Naša účasť na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Lubľane. In *Slavica Slovaca*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 187; Žeňuch, P.: Slovenská slavistika na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v Ochride. In *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 2, s. 182-183; Žeňuch, P.: Po 15. Medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku. In *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 2, s. 204-206; Žeňuch, P. – Košková, M. – Žeňuchová, K. – Zubko, P.: Obzretie sa za 16. medzinárodným zjazdom slavistov. In *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 2, s. 189-193.

²⁷ Bibliografiu slavisticky orientovaných periodických i neperiodických publikácií za roky 2013–2017 sa vydať nepodarilo.

²⁸ Pozri k tomu Žeňuch, P.: Komisie pri Medzinárodnom komitétu slavistov – postavenie a činnosť. Aktuálny stav a perspektívy. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 2, s. 150-161; Жеңұх, П.: Огромн допринос науци славистических комиссия. In Драгићевић, Рајна (ed.): Стазама славистике. Зборник радова објављених у Политици у циклусу У сусрет Конгресу слависта, фебруар–август 2018. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2018, s. 117-120; Žeňuch, P.: Komisie pri Medzinárodnom komitétu slavistov akreditované na 16. medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade. In *Slavia*, 2019, roč. 88, č. 1, s. 100-104.

²⁹ O pramenných edíciách pozri v kapitole „Sumarizácia diplomatických vydání rukopisných a tlačených pamiatok byzantskej tradície na Slovensku“ v publikácii Žeňuch, P.: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesionálnych súvislostiach, op. cit., s. 28-38.

v medzinárodnom slavistickom prostredí. Zameriavajú sú na prezentáciu aktuálnych slovenských výskumov cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva, cyrilskú, latinskú a nemeckú písomnú kultúru na Slovensku, na otázky etnolingvistiky a axiologicky zamerané výskumy slovanských jazykov a kultúr, na slovensko-južnoslovanské a slovensko-východoslovanské jazykovo-kultúrne vzťahy a súvislosti a pod.

5. Na záver treba zdôrazniť, že SKS svoju koordinačnú a vedecko-organizačnú aktivitu sústreďuje na Slovensku na slavistiku ako na systematizujúcu a komparatívnu vednú disciplínu, ktorá interdisciplinárne prepája viaceré vedeckovýskumné okruhy. Jej základ predstavuje komplexný výskum slovensko-slovanských medzijazykových, medzietnických, medzikonfesionálnych a medzikultúrnych vzťahov, výskum slovensko-latinských, slovensko-nemeckých, slovensko-cirkevnoslovanských i širších jazykových, literárnych a kultúrnych vzťahov v medzinárodnom kontexte. Práve procesy zamerané na koordináciu základného výskumu v oblasti slavistického filologického a interdisciplinárneho bádania je nevyhnutné udržiavať aj tam, kde sa črtá spolupráca pri výchove budúcich generácií slovenských slavistov. Treba preto rozvíjať najmä spoluprácu s pedagogickým prostredím, ktoré umožňuje absolventom slovistiky, slavistiky i kulturológie pokračovať v doktorandskom štúdiu so slavistickým zameraním, ktorého cieľom je nielen získať vyššiu kvalifikáciu, ale ponúknuť priestor na výkon v kategóriách orientovaných na prácu vo vede a výskume v odboroch, kde je prepojenie poznatkov zo slovenského jazyka, literatúry a kultúry nevyhnutné pre výskum v oblasti slavistiky a v rámci nej aj pre výskum komunikácie s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami.

Anteil des Slowakischen Slawistenkomitee an der internationalen Sichtbarkeit des slowakischen slawisch-akademischen Forschens

Peter Žeňuch

Die Entwicklung der slowakischen Slawistik im internationalen Kontext hängt in erster Linie von der Konkurrenzfähigkeit ihrer Ergebnisse ab, die sich in der Slawistik vor allem an ihrer Akzeptanz im nationalen und internationalen Kontext messen lassen. Der Beitrag konzentriert sich auf einige Programmlinien der Slawistik, die im Umfeld der akademischen Slawistik in Koordination mit dem Slowakischen Slawistenkomitee durchgeführt werden. Eine besondere Rolle spielt die Zusammenarbeit mit dem Internationalen Slawistenkomitee und den slawistischen Forschungszentren im Ausland. Der Beitrag konzentriert sich auf vier Themenbereiche, in denen das Slowakische Slawistenkomitee eine wichtige Rolle bei der Organisation der slawistischen Wissenschaft spielt. Dazu gehören Forschungen zum Thema Bibelübersetzung, Cyril und Methodius, Forschungen zu interkonfessionellen sprachlich-kulturellen Beziehungen, ethnolinguistisch und axiologisch orientierte Forschungen der Beziehungen zwischen den slowakischen und slawischen Sprachen und Kulturen. Der Artikel spricht auch über die Bedeutung der Organisation internationaler slawistischer Konferenzen und Kongresse, an denen auch slowakische Slawisten teilnehmen. Der Beitrag widmet sich insbesondere der Konzeption, Institutionalisierung und Redaktionspolitik der slowakischen Slawistik.

ЉИЉАНА БАЈИЋ*

Правци и перспективе славистичких истраживања у пројектима Комисије за наставу словенских језика и књижевности

BAJIĆ, L.: Directions and Perspectives of Slavic Research in the Projects of the Commission for the Teaching of Slavic Languages and Literature. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 3., pp. 211-216 (Bratislava).

The paper presents a review of the scientific and research activities, as well as the projects carried out by the Commission for the Teaching of Slavic Languages and Literature, which include the theoretical and methodological foundations and practices of university teaching in relation to Slavic studies in Slavic and non-Slavic countries. A brief overview of the Commission's scientific conferences and publications is put forward, illustrating the activities of the Commission to date and providing a review of methodological, linguo-methodological and didactic themes and competencies in the sphere of academic Slavic research and teaching. In a broader sense, the topic of the paper is linked to the Slavic movement and the activities of Slavists within the International Committee of Slavists (ICS).

Slavic studies, Slavic movement, ICS, Commission, Slavic languages, literature, culture, projects.

Идеја о братству словенских народа и о словенској узајамности, баштињена у панславистичком и славенофилском покрету XVIII и XIX века, развијала се упоредо са националним буђењем и самодефинисањем словенских народа. Али она није опстајала само као културно-политички, идеолошки концепт већ и као делујућа свесловенска самосвест, која испитује и утврђује опште, заједничко наслеђе Словена. Интегративна идеја припадања словенском свету и заједничкој традицији, са којом се ширила свест о културној прошлости словенских народа и вредносном канону културе Словена, обнављала се до нашег времена. Уопштено се може рећи да су, чувајући словенску самобитност, и када су били раздвојени географијом, историјом и геополитиком, словенски народи остајали повезани колективним искуством, наслеђем и вредностима.

Национално буђење словенских народа у XIX веку и велико интересовање за њихову етногенезу, старине и споменике, развој језика, писменост и књижевност Словена, водили су ка постепеном конституисању славистике као посебне, „ареалоски дефинисане гране хуманистике.”¹ Од широко схваћеног словенства, до развоја филолошки схваћене славистике, која проучава језик и писану културу свих Словена, од великог поколења њених твораца, преко генерације која је уздигла и учврстила славистику као научну и високошколску дисциплину, до наших дана ова интердисциплинарна наука о језицима, књижевностима и културном наслеђу Словена прошла је пут динамичног развоја. Током времена мењао се појам славистике и њена научна методологија. Динамика тих промена имала је више различитих узрока. Међу релевантним узима се распад биполарне равнотеже снага у савременом свету

* Професор др Љиљана Бајић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, Србија, ica.bajic@gmail.com.

¹ Буњак, П.: Раскршћа славистике. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2019, s. 69.

и криза хуманистичких наука и академског образовања у постколонијалном добу.² У променама које прате савремену славистику као један од момената издваја се и процес државног уситњавања словенског света, праћен центрипеталним силама уситњавања словенских језика и књижевности.³ У универзитетској науци и пракси наставно и научно бављење словенским светом у целини, словенским језицима, књижевностима и културом уопште, неретко се замењује научним и наставним бављењем инословенским, нематерњим словенским језицима и књижевностима, док се изучавање матерњег словенског језика и књижевности „искључује” из славистичке целине и ближе одређује као србистика, русистика, полонистика..., чиме је идеја о славистичкој целовитости у посебности „увелико нарушена и негирана.”⁴ Са друге стране, у расправама које следе теоријско-методолошка питања изучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура указује се на однос филолошки засноване славистике према културологији, односно на „измештање предмета изучавања филолошки схваћене славистике у културологију.”⁵ Али кретање славистике према студијама у којима различите дисциплине, методологија и истраживачка гледишта омогућавају славистици интеркултуралност, може, према мишљењу самих слависта, да доведе до редукције словенске филологије и затирања њеног академског карактера.⁶ Којим год путевима између традиције и иновације да се теорија и методологија славистике креће, извесно је да ће се и овде, као у другим наукама, критички преиспитивати како научно наслеђе славистике тако и њени правци у XX и XXI веку. Статус савремене славистике у свету зависиће од више фактора, који на њега делују: од националне традиције и наслеђа водећих слависта, нових праваца у научној теорији и методологији славистике, односа славистике према научним и културним парадигмама новог времена, од процеса и утицаја глобализације и сличног.

Са развојем славистике јачала је потреба за целисходним увидом у резултате и организацију научних задатака за чије решавање је била нужна сарадња већег броја стручњака и институција на међународном плану. Зато се од првог конгреса словенских филолога у Прагу 1929. године до данас одржава традиција редовног окупљања слависта из целог света. Славистичка истраживања од 1955. године, када је одржан Београдски међународни славистички састанак, кординира Међународни комитет слависта, који обједињује националне комитете у земљама у којима се негује ова научна и академска дисциплина. Од четвртог међународног конгреса слависта у Москви 1958. године Међународни комитет слависта делује и преко међународних комисија, научно-истраживачких тимова стручњака из словенских и несловенских земаља, којима је поверио истраживања у различитим областима словенских језика и култура и редовне презентације њихових резултата. Рад који обављају оцењује се као комплексан и систематски допринос словенским језицима и култури у европском и глобалном контексту.⁷

Са циљем да побољша квалитет научноистраживачке делатности и наставне праксе и сарадњу међу славистичким организацијама у међународном окружењу, Међународни комитет

² Zielinski, В.: Krize a cesty k obnově současné slavistiky. In *Международная славистика в прошлом и настоящем: проблемы методологии и кризис организации*. Брно: 2012, s. 66.

³ Буњак, П.: Славистика између филологије и културологије. In *Славистика*, 2013, XVII, s. 150.

⁴ Станковић, Б.: О изучавању словенских језика у инословенској средини. In Бајић, Љ. – Брборић, В. и др. (eds.): *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2014, s. 18.

⁵ Буњак, П.: Славистика између филологије и културологије, op. cit., s. 143.

⁶ Zielinski, В.: Krize a cesty k obnově současné slavistiky, op. cit., s. 70.

⁷ Жењух, П.: Огроман допринос науци славистичких комисија. In Драгићевић, Р. (ed.): *Стазама славистике*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2019, s. 118.

слависта основао је, на предлог Савеза славистичких друштава Србије и његових представника, Слободана Ж. Марковића, Богољуба Станковића и Љиљане Бајић, Комисију за наставу словенских језика и књижевности. Комисија је акредитована на XIV међународном конгресу слависта у Охриду 2008. године, а затим, у још два наврата, потврђена одлукама Међународног комитета слависта о одобрењу и наставку активности Комисије за период од 2013. до 2018. године на XV конгресу у Минску и период од 2018. до 2023. године на XVI конгресу слависта у Београду. За председника Комисије именована је Љиљана Бајић.

На Првом међународном конгресу словенских филолога у Прагу програм је био подељен на секције, од којих је трећа била Педагошко-методолошка (дидактичка). Наставна, педагошко-дидактичка и методолошко-методичка област конгреса задржала се недуго после Другог светског рата: у Дидактичкој секцији другог конгреса у Варшави и Кракову 1934, Секцији за наставу славистике неодржаног трећег конгреса у Београду 1939. и Секцији педагогије на неодржаном конгресу у Москви 1948. Она је, после више деценија, поново нашла своје место у програму XVI конгреса слависта у Београду 2018. Са тим наслеђем слависта и потребама новог доба повезано је оснивање и постојање Комисије за наставу словенских језика и књижевности.

Као научна организација која окупља водеће истраживаче у области наставе славистике, Комисија броји 44 члана из 11 земаља, Црне Горе, Пољске, Словеније, Србије, Русије, Француске, Босне и Херцеговине (Републике Српске), Немачке, Украјине, Бугарске и Северне Македоније. Њихов рад по правилу има подстицајан и плодан ефекат за теорију, методологију и академску праксу наставе славистике на универзитетима у свету.

Учествујући на научним конгресима и конференцијама и објављујући материјале са скупова који ће послужити ширењу научних знања и наставних компетенција истраживача, у духу словенске традиције, Комисија настоји да унапређује међународну сарадњу у свим областима наставе словенских књижевности и језика као матерњих, инословенских и страних и у предметним методикама, методици наставе књижевности и лингвометодици.

У складу са научним значајем који имају у проучавању славистике као високошколске дисциплине, Комисија издваја и систематизује основне области и теме свога рада, планирајући полазишта и перспективе послова које треба да обави. То су:

Теорија и методологија наставе славистике

- Правци савремених истраживања у настави словенских језика, књижевности и култура
- Интердисциплинарна/мултидисциплинарна истраживања у области проучавања и наставе славистике
- Настава словенских језика, књижевности и култура у компаративној, интерлитерарној и интеркултуралној перспективи

Настава славистике као високошколска дисциплина

- Развој и правци изучавања славистике у систему високошколске науке и наставе
- Славистика унутар европског и националног научног и културног наслеђа
- Паралеле и прожимања у словенским књижевностима и културама
- Славистика и проучавање културе
- Настава словенских језика и књижевности у контексту дијалога култура
- Дигитална хуманистика и студије славистике

Славистичко образовање и академска пракса у свету

- Историја универзитетске наставе славистике
- Славистика и историја образовања и педагошких идеја
- Образовне политике и настава словенских језика и књижевности

Свој први, дугорочни пројекат, Комисија реализује под насловом „Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура”. Високо ценећи научни значај славистике, Комисија има за циљ да активностима на пројекту развија и унапређује научноистраживачку и наставну делатност у областима за коју је акредитована, оснажује интересовање и мотивацију истраживача за рад и размену академског искуства, доприноси напретку укупног, општег фонда знања и указује на могуће правце даљег рада у науци о настави и славистичкој науци у систему високошколске наставе у будућности.⁸ У оквиру овог пројекта планирано је више међународних научних конференција, од којих су одржане две, на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2017. и на Филолошком факултету Великотрновског универзитета „Св Ђирило и Методије” у Великом Трнову 2019. Трећа конференција планирано је да буде у Охриду, на Филолошком факултету „Блаже Конески” Универзитета „Св Кирил и Методиј” у Северној Македонији 2022. Ради увида у активности и научне домете који су остварени, материјали конференција објављују се у посебним публикацијама Комисије, који су доступни на њеном сајту, на интернет адреси <http://ssds.org.rs/komisija-za-nastavu-slovenskih-jezika-i-knjizevnosti/>

Научни састанци Комисије удружују у истраживачку заједницу слависте који кроз научно и наставно ангажовање доприносе напретку академских студија словенских књижевности и језика као матерњих, инословенских и страних. О сврховитости тих научних иницијатива и резултатима који их прате говори велики број питања и тема отворених на скуповима. Показало се да су на првој конференцији Комисије постављени основни методички, дидактички и педагошки оквири за истраживања која ће уследити и наговештени правци у којима ће се она изводити и интензивирати. Саопштења се, већ од почетка, крећу у распону од увода у историју универзитетске наставе славистике, преко контрастивних и конфротационих анализа у настави словенских језика као инословенских и страних и компаративног проучавања књижевне грађе и текстова у инословенском миљеу, сагледаних у интерлитерарној и интеркултуралној перспективи, преко питања образовних система и језичких политика, на које се гледа из аспекта глобализације и културне динамике која утиче на развој компетенције локалних култура, до израде пројекта приручника за интернет и књижевност у настави, у коме се отвара питање о поезици дигиталне књижевности, типу текста и промењеној парадигми његовог читања у дигиталној књижевности. На доброј основи оваквих увида појачана су каснија интердисциплинарна проучавања наставе славистике у систему високошколске науке.

Друга половина XX века и почетак XXI века донели су нови поглед на славистичко образовање. У фокусу истраживача нису само језички ниво и стандарди, нови уџбеници и образовне технологије већ и наглашено занимање за интеркултуралну размену у образовању кроз обнављање дијалога језика и култура. Дијалог култура је важан чинилац савремених наставних и образовних процеса, укључен у садржаје образовања и хуманистичког васпитања. У условима интеркултурализма, који прихвата и артикулише односе/кому-

⁸ Бајић, Љ.: Реч уредника. In Бајић, Љ. (ed.): Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура. Београд: Филолошки факултет, 2018, s. 9.

никацију између различитих заједница, културних образаца и посебности култура, као и космополитске вредности, које се њима преносе, дидактичка теорија образовања мора уважити постојање и испреpletаност тих различитих елемената као сазнајних (васпитних и образовних) вредности, когнитивних компетенција и уобичајених пракси у свету.⁹

У области књижевних студија занимање за културу, које је обележило деведесете године XX века, доживело је процват у доба мултикултурализма. Означивши правце упоредног истраживања аутора и веза књижевности са другим текстовима културе, „нове критичке теорије истакле су гледишта на компаративистичке сличности у национално и етнички обележеној литератури и култури, али и значај културног алтеритета,¹⁰ показујући да препознавање књижевних и културних разлика служи узајамном познавању и богаћењу књижевности и културе. Настава словенских књижевности у компаративној, интерлитерарној и интеркултуралној перспективи у први план доводи питања методологије савремене методике. Она се налази пред задатком да понуди одговарајуће процедуре за проучавање књижевног текста, за његово примање и деловање у контакту са другим текстовима, предметима и областима културе, за интердисциплинарне и интермедијалне везе књижевности са другим уметностима, гранама хуманистике и наукама, за комуникацију са другим културама.¹¹ Развијајући се у складу са таквим задацима, упоредна методика, као област академске наставе књижевности, треба да понуди, опише и систематизује адекватне методе и путеве у раду на словенским књижевностима и на њиховој комуникацији са другим књижевностима и културама, као и да утиче на подизање нивоа књижевних знања и књижевне и опште културе у студијама. Своју стручну методологију развија на филолошким, књижевнонаучним и лингвистичким основама, користећи плуралност гледишта усклађених са језичком, естетском и сазнајном посебношћу књижевности и са интертекстуалним и интермедијалним везама и праксом упоредног проучавања словенских књижевности и култура. Проширујући истраживачко поље са књижевности ка компаративној књижевности и култури, она има у виду и читаоца, рецепцију текста и читалачке стратегије у његовом примању и деловању. Питања упоредне методике наставе словенских књижевности треба да буду развијана у наредним пројектним активностима Комисије.

Током XVI међународног конгреса слависта у Београду организован је округли сто Комисије посвећен положају словенских језика, књижевности и култура на универзитетима у свету. Овом темом почела је делатност Комисије на пројекту у коме ће се анализирати образовне политике и академске праксе наставе славистике у земљама словенског и несловенског света. Разумевање наставе као приоритетног подручја рада, посебно њене дисперзивности и сложености у савременом свету различитих образовних стратегија, омогућиће да се утврде и успоставе приоритетна поља у раду истраживача на образовним системима и профилисању академске праксе у хуманистичком високошколском образовању, посебно у оквиру студијских програма и програмских дисциплина са којима су повезани исходи учења, материјали за учење и рад и савремена информационо-комуникациона (образовна) технологија која их прати.

Као резултат дигитализације и примене информационих технологија у изучавању славистике, сачињена је и на XVI међународном конгресу слависта у Београду објављена Ре-

⁹ Бајић, Љ.: Теоријско-методолошки проблеми проучавања и наставе словенских књижевности у интертекстуалном контексту. In Бајић, Љ. – Сувајић, Б. и др. (ed.): Српска славистика II. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, s. 45.

¹⁰ Ibidem, s. 43.

¹¹ Ibidem, s. 44.

ферентна листа славистичких часописа при Међународном комитету слависта. Актуелна област дигиталне теорије и праксе у словенским студијама, библиотекарству и културном наслеђу разматрана је и на конференцији „Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе II” у Београду 2021. године. У продуктивној сарадњи Комисије за наставу са Комисијом за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику и Комисијом за словенски свет и културе на Путу свиле, учесници скупа анализирали су домете дигиталне хуманистике укључене у сложену мрежу односа унутар културе. У обради когнитивне теорије мултимедијалног учења и оцени образовних потенцијала дигиталних ресурса као основе организацијске парадигме савременог информатичког доба као предност истакнута је могућност електронског учења да ангажује индивидуалне потребе и стилове рада корисника и да им помогне у истраживању и повезивању различитих области и концепата у раду на језику и књижевности.

У складу са активностима слависта у Међународном комитету слависта Комисија је отворила научни дијалог и сарадњу међу академским установама и појединцима на пољу наставе словенских језика и књижевности. Резултати и значај научноистраживачког рада и пројектне активности Комисије биће оцењени у односу на њихов допринос у научном простору европске и међународне заједнице. Обим и сложеност разматраног корпуса, у који улазе различите области словенских студија, филолошка и културолошка славистика, словенска књижевна компаративистика, академска славистика и предметне методике наставе, омогућиће да се сагледа јединствен хоризонт словенских народа, језика и култура као конститутивни део регионалног, европског и светског културног и образовног простора. То је основа са које се у наше време, када у вредносној и тржишној хијерархији знања славистика губи позицију стратешке дисциплине, са више оптимизма него што је уобичајено може гледати на њено значење и развој у будућности.

Направления и перспективы славистических исследований в проектах Комиссии по преподаванию славянских языков и литератур

Лиљана Байич

В статье дается обзор научно-исследовательской и проектной деятельности Комиссии по преподаванию славянских языков и литератур, включающей теоретико-методологические основы и практику университетского преподавания славистики в славянских и неславянских странах. Представлены итоги научных конференций и публикаций Комиссии, которые иллюстрируют предыдущую деятельность Комиссии и дают обзор методических, лингвометодических и дидактических тем и компетенций в области изучения и преподавания академической славистики. В более широком контексте тема статьи связана со славистическим движением и деятельностью славистов в рамках Международного комитета славистов (МКС).

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

Osobnosť slovenského jazykovedca Štefana Tóbika z pohľadu najnovších poznatkov o jeho živote a diele¹

Dudášová-Kriššáková, J.: The Slovak linguist Štefan Tóbič – his life and work through the lens of the most recent findings. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 3, pp 217-228 (Bratislava).

Prof. PhDr. Štefan Tóbič, CSc., a leading Slovak linguist, pedagogue, and organiser of university education in Eastern Slovakia, is a member of the founding generation of Slovak linguists and dialectologists, formed in the 1930s from the members of the dialectological commission of the Šafárik Learned Society (Učená spoločnosť Šafárikova) headed by the Czech Professor Václav Vážný. This generation was endowed with an honourable task – to lay the foundations of modern Slovak linguistics.

Leading Slovak linguist, pedagogue and organiser Slovak linguists and dialectologists, dialectological commission of the Šafárik Learned Society, modern Slovak linguistics.

1.1. Prof. PhDr. Štefan Tóbič, CSc., je významný slovenský jazykovedec, vysokoškolský učiteľ, spoluzakladateľ Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (1959), Filozofickej fakulty (1959) a Katedry slovenského jazyka a literatúry v Prešove (1952). Patrí medzi zakladateľskú generáciu slovenskej dialektológie, ktorá sa formovala v tridsiatych rokoch minulého storočia z radov dialektologickej komisie Učenej spoločnosti Šafárikovej pod vedením českého profesora Václava Vážneho. Tejto generácii pripadla čestná úloha: položiť základy modernej slovenskej jazykovedy a dialektológie.

Narodil sa 7. februára 1909 v Hnúšti, okres Rimavská Sobota, vo viadctej rodine kováča. Základné a stredoškolské vzdelanie absolvoval vo svojom rodisku, v susednom Tisovci a v Rimavskej Sobote. V týchto gemerských mestečkách sa narodili alebo pôsobili viacerí významní slovenskí dejatelia, ktorí sa svojím dielom zapísali zlatými písmenami do dejín slovenského národa. To nemohlo neovplyvňovať na formovanie osobnosti mladého adepta jazykovedy, ktorý sa rozhodol pokračovať v štúdiách na Univerzite Komenského v Bratislave. V septembri 1928 sa zapísal na štúdium slovenskej a germánskej filológie na filozofickej fakulte. Z rodného kraja si odniesol živý záujem o slovenský jazyk a slovenské nárečia, dejiny slovenského národa a o rozvoj slovenskej vzdelanosti. V akademickom roku 1930/1931 absolvoval jednosemestrálny študijný pobyt na Karl-Franzens-Universität v Grazi v Rakúsku.

Od roku 1933 pôsobil ako stredoškolský profesor na Štátnej československej obchodnej akadémii v Košiciach. V rokoch 1938–1945, keď Košice, celé južné, časť východného Slovenska a Podkarpatská Rus na základe Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 obsadilo horthyovské

*Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy projektu *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike IV*. VEGA 1/0236/20.

Maďarsko, celá akadémia sa presťahovala do Prešova. Od 1. 4. 1945 sa škola už pod novým názvom Štátna obchodná akadémia s celým osadenstvom opätovne presťahovala do Košíc.²

Od roku 1950 začína externe spolupracovať s filologickým ústavom na košickej pobočke Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave a od roku 1952 sa stáva interným pracovníkom spomínanej pobočky Pedagogickej fakulty SU v Bratislave so sídlom v Prešove. Od roku 1952 až do svojej predčasnej smrti roku 1969 zasvätil svoj život rozvoju vysokého školstva v Prešove, kde prešiel mnohými akademickými funkciami (vedúci katedry, prodekan, dekan) a kde v priebehu krátkeho času obhájil všetky vedecké hodnosti vysokoškolského učiteľa: 1951 PhDr., 1955 docent, 1967 CSc., 1968 mimoriadny profesor pre odbor slovenský jazyk.

1.2. Hneď po skončení vysokoškolských štúdií sa v rokoch 1933–1938 zúčastňoval na dialektologickom výskume počas prázdnin, ktorý organizoval jeho učiteľ Václav Vážný, profesor FF UK v Bratislave a organizátor dialektologického výskumu na Slovensku. V dvoch ročníkoch časopisu *Carpatica* (1936, 1940), ktorý vydával *Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze*, účastníci tejto akcie publikovali správy o využití prázdninových štipendií. Zo správ o zbieraní a štúdiu nárečí v rokoch 1933–1935 a 1936–1938 sa dozvedáme, že štipendium bolo poskytnuté členom dialektologickej komisie Jazykovedného odboru Učenej spoločnosti Šafárikovej, medzi ktorých patrili: Š. Tó bik, J. Halaša, J. Štolc, E. Pauliny, A. Rakus, E. Jóna, A. Arany, L. Šimovič, J. Laubert, J. Enderle, J. Szabó-Orlovský. Jazykovedný odbor Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave (1932) po dohode so Slovanským seminárom Univerzity Komenského „vytýčil si jako jednu ze svých nejpřednějších úloh vychovávatí slovenský universitní dorost za spolupracovníky v kolektivním výzkumu Slovenska i pro monografické zpracování jednotlivých krajů s hlediska dialektologického“, konštatuje V. Vážný, predseda Jazykovedného odboru USŠ a jej dialektologickej komisie, v úvode 1. čísla časopisu *Carpatica*. V tomto prvom čísle boli publikované spomínané správy účastníkov prázdninových štúdií slovenských nárečí (V. Vážný. Úvod. In: *Carpatica* 1936, s. 1).

* * *

2.1. Štefan Tó bik zostal verný tejto náročnej úlohe a celý svoj tvorivý život sa venoval výskumu gemerských nárečí. Na svojom novom pôsobisku v Prešove (na Pedagogickej fakulte, na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej a na Filozofickej fakulte UPJŠ) organizoval dialektologický výskum na východnom a strednom Slovensku, získaval z radov svojich poslucháčov záujemcov o štúdium slovenských nárečí a o onomastický výskum. Pod jeho vedením boli napísané desiatky diplomových, rigorózných a dizertačných prác venovaných štúdiu slovenských nárečí, vychoval niekoľko generácií stredoškolských učiteľov slovenského jazyka, ako vedúci katedry slovenského jazyka a literatúry (1952–1969) rozvíjal spoluprácu s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV, s Katedrou slovenského jazyka FF UK v Bratislave a so Združením slovenských jazykovedcov pri SAV. Prof. Š. Tó bik mal veľkú zásluhu na tom, že prešovská slovakistika sa v priebehu niekoľkých rokov etablovala ako druhé univerzitné pracovisko na Slovensku, zamerané na výskum slovenského spisovného jazyka, slovenských nárečí, dejín spisovnej slovenčiny a vývinu slovenského jazyka.

Vo svojej vedeckovýskumnej činnosti sa venoval výskumu slovenských nárečí, dejín slovenského jazyka, odbornej terminológie, jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Od roku 1934, t. j.

² Uvádzame odkaz na štúdiu pod názvom: Kopčányiová, Alžbeta: Odborná historická a memoárová spisba k dejinám stredných a odborných škôl v Košiciach v medzivojnovom období. In: *ČLOVEK A SPOLOČNOSŤ*. (Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied), 2013, roč. 16, č. 3, s. 27-37. V texte čitatelia nájdu dôležité informácie aj o histórii spomínanej Československej obchodnej akadémie v Košiciach, na ktorej prof. Š. Tó bik pôsobil dvadsať rokov (1933–1952). Užitočné sú aj bohaté odkazy na odbornú literatúru. Táto časť života Š. Tó bika nie je ešte spracovaná

už o rok po absolutoriu, uverejňuje v Bratislave, časopise Učenej spoločnosti Šafárikovej, svoju prvú štúdiu *Charakteristické zjavy hláskoslovné v nárečiach juhozápadného Gemera* a o rok neskôr vychádza v tom istom časopise druhá časť tejto štúdie (1935). Roku 1936 uverejňuje v Sborníku Matice slovenskej príspevok *Kvantita gemerských nárečí* a o rok neskôr v matičnom zborníku publikuje prácu *Prechodná oblasť stredoslovensko-východoslovenská* (1937). S jeho menom sa každoročne stretávame až do roku 1940/1941 aj v ďalších časopisoch (Carpatica, Bratislava, Slovenská reč, Linguistica Slovaca), či v zborníkoch (Sborník Matice slovenskej, Jazykovedné štúdie), kde publikuje štúdie o slovenskej obchodnej terminológii, o striedniciach za praslovanské skupiny **ořt-*, **ořt-* v gemerských nárečiach, príspevky ku gemerskej dialektológii a pod.

2.2. V štúdiu nárečí rodného Gemera Š. Tóvik pokračoval aj štyridsiatych rokoch minulého storočia, ale na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa výsledky svojho viacročného výskumu rozhodol opísať v osobitnej monografii. Veď to napokon bolo aj cieľom jeho aktivít z tridsiatych rokov v rámci dialektologickej komisie Jazykovedného odboru USŠ pod vedením prof. V. Vážneho. „Poznamenávam, že stať historickú a zo synchronickej stať o samohláskových fonémach, mal som hotovú už v roku 1944“ píše autor v úvode svojej prvej monografie *Nárečia juhozápadného Gemera* (728 s. rkp.).

Predmetom tejto rozsiahlej práce je diachrónno-synchronný opis základných izoglos na zvukovej, tvaroslovnej a lexikálnej rovine, na základe ktorých sa vyčleňujú juhozápadogemerské nárečia ako najväčšia skupina gemerského nárečového areálu. Autor získal materiál metódou priameho terénneho výskumu najmä počas letných prázdnin v 30-tych a prvej polovici 40-tych rokov v 49 lokalitách svojho rodného kraja. Ako je známe z jeho curriculum vitae, od 1. 9. 1933 už pôsobil ako stredoškolský profesor na Štátnej československej obchodnej akadémii v Košiciach, na ktorej zotrval v rôznych funkciách takmer dvadsať rokov. Funkciu riaditeľa košickej Vyššej hospodárskej školy ukončil a pracovný pomer so školou rozviazal dňa 31.10.1952. Od prvého novembra 1952 už bol menovaný za vedúceho Katedry slovenského jazyka pri pobočke Pedagogickej fakulty SU v Bratislave so sídlom v Prešove.

2.3. O existencii rukopisu pôvodnej rigoróznejšej práce *Nárečia juhozápadného Gemera* (728 rkp.) vedelo iba málo ľudí. Okrem najbližších členov rodiny boli to najmä jeho kolegovia a spolupracovníci pôsobiaci v Jazykovednom ústave SAVU a vo vedení Slovenskej akadémie vied a umení (J. Štolc, A. Siracký, Š. Luby), ktorí boli veľmi dobre informovaní o tom, že menovaný napísal hodnotnú monografiu o nárečiach juhozápadného Gemera. Preto ho viacnásobne vyzývali, aby hotový rukopis poslal na posúdenie a na základe recenzných posudkov ho upravil a pripravil na vydanie vo Vydavateľstve SAVU.

„Máme vedomosť o tom, že už dlhší čas spracúvate monograficky nárečia gemerské. Nakoľko Slovenská akadémia vied a umení má v programe vydávať sústavne monografie o slovenských nárečiach, bolo by v záujme vecí, keby ste svoju prácu o gemerských nárečiach ponúkli Slovenskej akadémii vied a umení na vydanie.“ Citát je z listu číslo 727/1949-II zo dňa 26. marca 1949, ktorý adresovali Š. Tóvikovi, riaditeľovi Obchodnej akadémie v Košiciach, dvaja predstavitelia SAVU: univ. prof. Dr. Štefan Luby, tajomník Správneho zboru, a univ. prof. Dr. Andrej Sirácky, predseda Správneho zboru.

V liste číslo 859/1950 zo dňa 11. mája 1950 posielajú tí istí predstavitelia SAVU výzvu Š. Tóvikovi na jeho košickú adresu, aby vyplnil evidenčný list. „V evidenčnom liste okrem všeobecných dát uveďte najmä: na akej vedeckej práci pracujete alebo mienite pracovať v r. 1951 a v najbližších rokoch, vyznačte tému, odkedy na nej pracujete, kedy budete asi s prácou hotový, alebo kedy na práci začnete pracovať a ako dlho Vám práca potrvá, rozsah práce v strojom písaných stranách, či práca súvisí s výskumom v teréne, v archívoch, v knižniciach, v laboratóriách atď., ako aj podrobnejší obsah témy.“

Kým odpoveď na prvý list z marca 1949 sa v osobnom archíve Š. Tóbika nezachovala, na výzvu z mája 1950 o evidencii a plánovaní vedeckej práce Š. Tóbik zareagoval, o čom sa zachovala krátka správa. Keďže ide o dôležité údaje pre dejiny slovenskej dialektológie, ktoré sú veľmi vzácne aj pre sledovanie osudu tejto jeho monografie, uvádzame z nej krátky citát. „Na monografii nárečia juhozápadného Gemera pracujem sústavnejšie od roku 1940, pravda, s väčšími prestávkami pre veľkú zaujatosť v škole. Hláskoslovie na 700 stranách strojom písaných mám už skoro hotové a budem ho môcť zaslať začiatkom júla, nie ako bolo sľúbené na schôdzke Dialektologickej komisie SAVU v Bratislave, už koncom apríla lebo mája. Pre úradné zaneprázdnenie a chorobu som sa z práce musel vypnúť a tak som sľub nemohol dodržať. Tvaroslovie asi na 300–400 stranách chcem napísať v lete a v septembri, takže celá monografia by mohla byť na 1000–1100 stránkach hotová asi koncom septembra t. r.“

Dvanásteho augusta 1950 bolo vydané potvrdenie Š. Tóbikovi, že prednosta prezídia (nasleduje nečitateľný podpis) prevzal rukopis práce Nárečia juhozápadného Gemera (714 strán písaných strán rkp.). Napokon sa zachoval list číslo 5329/50 z 23. decembra 1950, v ktorom J. Štolc, prednosta sekretariátu Správy SAVU, oznamuje autorovi, je jeho práca bola podrobená aprobačnému pokračovaniu, ktorého výsledok je kladný. „Žiadam Vás preto, aby ste podľa možnosti čo najskôr dodali úplný a všetkými prílohami vystrojený rukopis, písaný strojom (medzerníkom č. 3) na jednej strane kancelárskeho papiera. ...Upozorňujeme Vás súčasne, že dodanie úplného rukopisu je veľmi naliehavé a nemožno s tým odkladať, pretože sme viazaní plánovaním.“³ Odpoveď na tento list sa nezachovala.

2.4. Jedno je však isté, že v decembri 1950 Š. Tóbik prácu predložil na rigorózne konanie na svojej alma mater v Bratislave. Svedčí o tom prípis číslo 2303/50 zo dňa 19. marca 1951 z dekanstva Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, podpísaný dekanom (podpis je nečitateľný), v ktorom mu oznamujú, že „Vaša dizertačná práca „Nárečia juhozápadného Gemera. Časť I. Hláskoslovie“ bola príslušnými referentmi (univerzitnými profesormi) posúdená a v e l m i dobre vyhovuje podmienkam, kladeným na pripustenie k prísnyim skúškam doktorským (rigorózam).“

V poslednej výzve adresovanej Š. Tóbikovi zo dňa 2.VI.1951 (číslo nie je uvedené), ktorá už nasledovala po rigoróznom konaní, mu oznamujú, že Správa SAVU zaradila do svojho edičného programu na rok 1951 rukopis jeho diela Nárečia juhozápadného Gemera. Opätovne ho vyzývajú, aby obratom oznámil na sekretariát, v akom stave je pripravovaný rukopis a kedy ho môže záväzne odovzdať SAVU na vydanie. Žiaľ, autor však na túto ako ani na predchádzajúce výzvy predstaviteľov SAVU nereflektoval, rukopis svojej práce na vydanie nepredložil a ani v ďalšej práci na úprave rukopisu na základe pripomienok posudzovateľov nepokračoval. Nezachovali sa o tom žiadne údaje.

Bola to rozsiahla práca, nevieme, či mal hotové mapy, ktoré spomínal vo svojich správach z prázdninových štúdií, ale monografia bola v podstate hotová. Mal v pláne, ako o tom svedčia preskenované listy z jeho osobného archívu, rozšíriť monografiu o opis tvaroslovnej roviny v rozsahu 300–400 strán, ktorú hodlal napísať v lete 1950. Pre vysokú pracovnú zaneprázdnenosť (od 20.10.1950 začal externe pôsobiť na košickej pobočke Pedagogickej fakulty SU v Bratislave) však od svojho zámeru ustúpil a viac sa už k tejto téme nevrátil.

2.5. Boli to najmä vonkajšie okolnosti, ktoré neumožnili autorovi pokračovať vo svojej vedeckovýskumnej činnosti v takom tempe a v takom rozsahu, ako to bolo doposiaľ. Preto rukopis nepredložil na vydanie. Nepoznáme príčiny, prečo tak neurobil, ale určite jednou z príčin mohla

³ Preskenované kópie originálnych listov sú uverejnené v prílohe knihy: Tóbik, Štefan: Gemerské nárečia II. Časť prvá. (Nárečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie – Historická časť). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove 2021, s. 371–377.

byť jeho domnienka, že pôvodnú rigoróznú prácu treba ešte dopracovať a rozšíriť o ďalšiu kapitolu, resp. mnohé fakty si chcel overiť priamym terénnym výskumom na Gemeri. Určite však chcel zapracovať pripomienky posudzovateľov práce a doplniť text o ich návrhy. Nezachovali sa ani jazykové mapy, hoci priamo v texte sú viackrát uvedené odkazy na príslušnú mapu v poznámke pod čiarou. Bol si vedomý toho, že mapy by nemali chýbať v jeho monografii, lebo v tom čase už bolo bežné zakresľovať jednotlivé izoglosy na jazykových mapách spolu s legendou a s komentárom. Je známe o autorovi, že bol náročný nielen k sebe, ale aj k svojim kolegom a študentom. Uvedomoval si, že na novom vysokoškolskom pracovisku ho čakali nové, oveľa náročnejšie úlohy a že toho voľného času na dokončenie práce v takom rozsahu, ako to on plánoval, už nebude tak veľa. Určite nepredpokladal, že sa mu už takáto príležitosť viac nenaskytne a že celá táto hodnotná práca ostane uväznená v obale niekde na polici v archíve a že bude čakať na svojho editora až sedemdesiat rokov.

2.6. Z údajov uvedených na titulnom liste rukopisu sa dozvedáme, že kniha **Gemerské nárečie II. Nárečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie**, ktorá predstavuje rukopis pôvodnej rigorózne práce Š. Tóbika, mala vyjsť v Gemerskej vlastivednej spoločnosti v Rimavskej Sobote v edícii Gemerské vlastivedné pohľady pod číslom XXXV. Redaktorom edície bol PhDr. Július Bolfík, predseda a zakladateľ spoločnosti. Ide o kópiu originálu, preto na viacerých miestach je text slabšie čitateľný. Na titulnom liste sa tiež uvádza, že kniha vyjde tlačou vo vydavateľstve *Obzor* v Bratislave, ale rukopis nebol napísaný na firemnom papieri vydavateľstva. Preto predpokladáme, že ide o kópiu originálu pôvodnej rigorózne práce, ktorá nebola upravená pre vydavateľské účely.

Možno sa domnievať, že o jej vydaní sa rozhodlo dodatočne, možno až po predčasnej smrti autora. Mohlo to byť aj na podnet prof. J. Štolca, ktorý v zdravici k životnému jubileu Š. Tóbika konštatuje: „Št. Tóbič s nemalou obetavosťou a vytrvalosťou zozbieral obsiahly materiál z gemerských nárečí. Časť tohto materiálu spracoval v obsiahlej monografii *Nárečie juhozápadného Gemera*. Časť I. *Hláskoslovie*, ktorú v decembri r. 1950 predložil ako doktorskú dizertačnú prácu. Žiadalo by sa veľmi, aby zhromaždený materiál spracoval v dôkladnej a vyčerpávajúcej monografii o nárečiach celého Gemera.“⁴

Je to jediná konkrétna zmienka o tejto prvej Tóbičkovej monografii, ktorá sa zachovala a ktorá nám dovoľuje vysloviť tento predpoklad. Ako sme uviedli vyššie, J. Štolc je podpísaný na viacerých listoch adresovaných Š. Tóbičkovi, v ktorých ho spolu so svojimi spolupracovníkmi v Slovenskej akadémii vied a umení vyzýval na publikovanie monografie vo Vydavateľstve SAVU. Tento názov práce je identický s názvom rigorózne práce uvedenom v potvrdení o prevzatí rukopisu práce z 12. augusta 1950. Podľa pôvodného plánu mala táto rigorózna práca vyjsť vo Vydavateľstve SAVU. Keďže sa tak nestalo pre vysokú zaneprázdnenosť autora, J. Štolc využil príležitosť a v zdravici k jeho šesťdesiatke pripomenul, aby sa nezabudlo na tento rukopis a aby sa začlenil do pripravovaného kompendia o gemerských nárečiach, o ktorom Š. Tóbič viackrát informoval svojich kolegov.

Prácu sme vydali z autorovej pozostalosti ako druhý zväzok kompendia pod názvom: **Gemerské nárečia II. Časť prvá. (Nárečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie – Historická časť)**. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove 2020. 384 s.

Gemerské nárečia II. Časť druhá. (Nárečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie – Synchronická časť). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove 2021. 500 s.

⁴ Štolc, Jozef: Prof. Štefan Tóbič šesťdesiatročný. In *Jazykovedný časopis*, 1969, 20, s. 83-84.

* * *

3.1. Tým sa uzavrela **prvá etapa** vedeckovýskumnej činnosti profesora Štefana Tóbika, ktorú venoval opisu svojich rodných juhozápadogemerských nárečí. V ďalších rokoch svojho pôsobenia prešiel od opisu jednej skupiny gemerských nárečí k celostnému pohľadu na tieto archaické a mimoriadne zaujímavé dialekty aj z hľadiska poznania interného vývinu slovenského jazyka v najstaršom období v 10.–15. stor. Výsledkom toho bola jeho väčšia vedecká štúdia Členenie a charakteristika gemerských nárečí. (So šiestimi mapami),⁵ v ktorej sa venoval otázke členenia a vymedzenia základných izoglos gemerských nárečí v celej bývalej Gemerskej stolici. Súčasťou štúdie bolo 6 máp, zachytávajúcích rozšírenie izoglos na celom gemerskom jazykovom území. Treba tiež pripomenúť, že štúdia sa na dlhé roky stala jediným vedeckým prameňom a zdrojom informácií o jeho rodných gemerských nárečiach. Publikovaním tejto štúdie sa otvára **druhá etapa** vedeckého štúdia gemerských nárečí, v ktorej sa Š. Tóvik venoval systematickému opisu nárečí celej bývalej Gemerskej stolice. Okrem toho mal tiež ambíciu pripraviť na vydanie antológiu gemerských nárečových textov, keďže tejto zberateľskej činnosti sa venoval dlhé desaťročia. Poznal vedeckú hodnotu autentických nárečových prehovorov pre výskum najstarších dejín slovenského jazyka. Nárečové texty sú ako živé jazykové pamiatky, v ktorých sa petrifikovali staršie i mladšie jazykové javy praslovanského pôvodu v starej slovenčine.

Dnes, keď už vyšlo celé jeho päťdielne dialektologické dielo, ktoré sám autor pokladal za kompendium, môžeme konštatovať, že spomínaná vedecká štúdia predstavovala úvod do štúdia a poznania gemerských v celej bývalej Gemerskej stolici. Š. Tóvik v nej predstavil koncepciu vedeckého opisu gemerských nárečí v nasledujúcich rokoch. Predstúpil v nej ako zrelý vedeckovýskumný pracovník nielen pred svojich kolegov na novom vysokoškolskom pracovisku, ale aj pred celú slovenskú a českú jazykovednú obec, ktorý má smelé jazykovedné ciele a jasnú koncepciu svojej ďalšej bádateľskej činnosti.

3.2. O príprave väčšieho syntetického diela o gemerských dialektoch sa vedelo v radoch slovenských jazykovedcov, o čom nájdeme zmienku aj na viacerých miestach v článkoch, majúcich prehľadový charakter o aktivitách slovenských jazykovedcov na univerzitných a akademických pracoviskách, publikovaných zväčša v časopisoch Slovenská reč, Slavica Slovaca a Jazykovedný časopis. [A. Habovštiak (1954, s. 83),⁶ E. Jóna (1969, s. 105)⁷ a J. Štolc (1969, s. 83-84)⁸].

J. Štolc, spolužiak Š. Tóbika z univerzitných štúdií a jeho dlhoročný priateľ, v spomínanej zdravici uvádza: „Št. Tóvik s nemalou obetavosťou a vytrvalosťou zozbieral rozsiahly materiál z gemerských nárečí. Časť tohto materiálu spravoval v obsiahlej monografii *Nárečie juhozápadného Gemera*. Časť I. *Hláskoslovie*, ktorú v decembri 1950 predložil ako doktorskú dizertačnú prácu. Žiadalo by sa veľmi, aby zhromaždený vzácny materiál spracoval v dôkladnej a vyčerpávajúcej monografii o nárečiach celého Gemera.“ (s. 84). J. Štolc vysoko oceňuje Tóvikovo dialektologické dielo aj v posmrtno vydanom medailóne v časopise Slavica Slovaca (1970, s. 103).⁹ „Pri pohľade na životný beh prof. Štefan Tóbika sa výrazne stavia do popredia jeho vedeckovýskumná činnosť predovšetkým v oblasti slovenskej dialektológie. Ako poslucháč na Filozofickej fakulte UK patril medzi prvých zberateľov nárečového materiálu, ktorí sa zoskupili okolo ankety prof. Václava Vážneho. Veľmi usilovne zhromažďoval materiál najprv v juhozápadnom Gemeri a postupne v celom Gemeri. Nevynechal ani jednu príležitosť navštíviť rodný Gemer a získavať ďalšie a ďalšie údaje

⁵ Pozri Štolc, J. (red.): Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 86-120.

⁶ Habovštiak, A.: Slovenská dialektológia v rokoch 1938–1953. In Jazykovedný časopis, 1954, roč. 8, č. 2, s. 69-107.

⁷ Jóna, E.: Životné jubileum Štefana Tóbika. In Slovenská reč, 1969, roč. 34, s. 104-106.

⁸ Štolc, J.: Prof. Štefan Tóvik šesťdesiatročný. In Jazykovedný časopis, 1969, roč. 20, s. 83-84.

⁹ Štolc, J.: Univ. prof. PhDr. Štefan Tóvik zomrel. In Slavica Slovaca, 1970, roč. 5, s. 103-104.

z nárečí. Jeho zbierka gemerského materiálu má enormný rozsah. Publikoval z neho iba časť. Väčší systematický celok o gemerských nárečiach predstavuje Členenie a charakteristika gemerských nárečí z r. 1957. Tu sprístupňuje mimoriadne zložitú problematiku pestro diferencovaného nárečového komplexu, vhodne vydeľuje jednotlivé skupiny. Táto práca je veľmi užitočná pre sledovanie vzťahov gemerských nárečových javov k javom ostatných slovenských nárečí i k javom v nárečiach ostatných slovanských jazykov. ... Tesne pred dosiahnutím šesťdesiateho roku svojho života pripravil na vydanie výber z gemerského materiálu, v ktorom podáva textový materiál z každej gemerskej lokality. Tento výber autor myslel ako prvý diel plánovaného kompendia o gemerských nárečiach a nazval ho *Gemerské nárečia I. Členenie s charakteristikou a čítanka*. Dielo vydáva Gemerská vlastivedná spoločnosť.“ (s. 103).

3.3. Ako z uvedeného vyplýva, Štefan Tóvik pripravoval rozsiahlu monografiu *Gemerské nárečia I. Gemerská nárečová čítanka (s členením, charakteristikou a mapami)*, v ktorej sumarizoval svoje bohaté znalosti týchto nárečí, predstavujúcich pre slovenskú dialektológiu, pre dejiny slovenského jazyka, ale aj pre slavistické štúdium mimoriadne dôležitý objekt výskumu.

Ako uvádza Július Bolfík, predseda Gemerskej vlastivednej spoločnosti, v predhovore k monografii Jozefa Orlovského *Stredogemerské nárečia* (Martin: Osveta 1975, s. 6), Tóvikova monografia mala vyjsť v edícii *Gemerské vlastivedné pohľady*, v rámci ktorej vychádzali práce venované výskumu tohto regiónu. „Práca Jozefa Orlovského *Stredogemerské nárečia*“, konštatuje Július Bolfík, „je ďalším prínosom k výskumu dialektológie. Vhodne nadväzuje na prácu Štefana Tóvika *Gemerské nárečia I. Gemerská nárečová čítanka (s členením, charakteristikou a mapami)*.“ Kým monografia J. Orlovského vyšla v roku 1975 (rukopis bol zadaný do tlače 1973), rozsiahla monografia Š. Tóvika na dlhé roky skončila nevedno v ktorom archíve a na svoje vydanie musela čakať takmer päťdesiat rokov.

Predpokladáme, že táto veľká monografia vznikala postupne v priebehu päťdesiatych až šesťdesiatych rokov minulého storočia, lebo syntéza nových i starších záverov z predchádzajúceho výskumu ako aj prepisovanie nárečových textov, či už z magnetofónových záznamov alebo starších, ručne zapísaných textov, si vyžadovali veľa času i pozornosti. Rukopis napísaný na písacom stroji na firemnom papieri vydavateľstva Obzor v Bratislave Š. Tóvik stihol pripraviť do tlače tesne pred svojou predčasnou smrťou 2. 9. 1969. Dôležitú informáciu o dokončení práce nad veľkou nárečovou monografiou a o odovzdaní rukopisu do tlače uvádza Ján Sabol, blízky spolupracovník prof. Tóvika, v nekrológu *Za profesorom Štefanom Tóvikom* (Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 106-107). „V tlači je rozsiahla Čítanka gemerských nárečí (asi 700 rukopisných strán) s úvodnou štúdiou (asi 170 rukopisných strán), ktorá zachycuje podrobnú klasifikáciu gemerských nárečí. Žiaľ, ďalšie zväzky monografickej práce o gemerských nárečiach, ktoré prof. Tóvik pripravoval na vydanie, ostanú iba torzom, podobne aj podrobný slovník gemerských nárečí.“ (s. 106). Vedecké publikácie pre spomínanú spoločnosť vydávali dve vydavateľstvá – *Obzor* v Bratislave a *Osveta* v Martine. Tieto údaje sa uvádzajú na titulných listoch rukopisu prvého i druhého zväzku.

Túto syntetickú prácu sme z pragmatického hľadiska rozdelili do dvoch častí a obidve vyšli vo Vydavateľstve PU v Prešove ako prvý zväzok kompendia:

Gemerské nárečia I. Časť prvá. (Úvod – Členenie – Charakteristika). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove 2018. 176 s. **Gemerské nárečia I. Časť druhá.** (*Gemerská nárečová čítanka*). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo PU v Prešove 2018. 448 s.¹⁰

¹⁰ Iniciátorom tohto počinu bol prof. RNDr. René Matlovič, PhD., LL.A., vnuk prof. Štefana Tóvika, ktorý v rokoch 2007–2015 pôsobil ako rektor Prešovskej univerzity v Prešove. Zo srdca mu ďakujeme za toto odvážne rozhodnutie, lebo stratený rukopis životného diela jeho starého otca ťažil nielen jeho rodinu, ale aj Katedru slovenského jazyka a

3.4. Súčasťou prvej knihy mali byť aj jazykové mapy, ktoré sa zachovali v rukopisnej pozostalosti a ktoré sme po dôkladnej analýze vydali ako osobitnú publikáciu. Je to vlastne *prvý regionálny atlas v slovenskej dialektológii*. Zo zachovaných poznámok vyplýva, že mapy mali byť včlenené do prvej časti textu monografie, pretože autor pri každej mape nezabudol uviesť poznámku, že mapu treba včleniť medzi tie a tie strany. Na základe toho sme skopírovali z knihy príslušný text a uviedli sme ho na ľavej strane atlasu ako komentár k mape, uverejnenej na pravej strane, ktorý je kompatibilný s názvom i legendou mapy. Dielo s rozsiahlou úvodnou štúdiou, v ktorej čitateľ nájde opis genézy a vzniku tohto jazykového atlasu, vyšlo pod názvom **Gemerské nárečia III.** (*Krátky jazykový atlas gemerských nárečí*). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity PU v Prešove 2019. 92 s.

* * *

4.1. V druhej polovici päťdesiatych rokov 20. storočia Š. Tó bik rozširuje svoje vedeckovyskumné aktivity o nové témy, ktoré svedčia o tom, že popri štúdiu gemerských nárečí sa do jeho pozornosti dostávajú otázky z dejín spisovnej slovenčiny a s tým súvisiacej problematiky štúdia starých písomných pamiatok a prameňov k dejinám jazyka ako aj otázky z vývinu slovenského jazyka. Je to prirodzené, lebo interné i externé dejiny slovenského jazyka sú dialekticky prepojené a k týmto novým témam nachádzal inšpiráciu pri štúdiu archívnych materiálov v gemerských mestečkách, ktoré navštevoval popri svojich častých výskumných cestách v rodnom Gemeri.

Počínajúc rokom 1956 vychádzajú viaceré jeho štúdie, v ktorých bádateľ predstúpil pred jazykovednú obec s novými témami: *Pramene Štúrovej jazykovej a pravopisnej normy* (Slovenská reč, 1956, s. 187-206), *Niekoľko poznámok k vývinu slovenčiny* (Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove, 1958, s. 150-167), *Jazyk a terminológia starých slovenských písomných pamiatok výrobných sektorov –* *Artikuly šteliarov Muránskej doliny z r. 1585* (Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, 1960, s. 80-154), *Zo Štiavnických listov z r. 1529–1600* (Jazykovedné štúdie, 6, 1961, s. 259-266).

4.2. Ak sa pozrieme na uzavreté dielo Š. Tóbika z pohľadu jeho štyridsaťročnej publikačnej činnosti, musíme konštatovať, že šesťdesiate roky minulého storočia predstavujú vrchol jeho tvorivej aktivity. O tri roky po založení Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (pri jej zrode v roku 1959 stáli Filozofická fakulta v Prešove a Lekárska fakulta v Košiciach) vychádza monografická štúdia Š. Tóbika Šafárikov jazyk, ktorá svedčila o tom, že autor pokračoval v načrtnutej línii a že inšpiráciu našiel v diele svojho slávneho krajana, veľkého Slováka a Slovana, spoluzakladateľa slavistiky, Pavla Jozefa Šafárika, rodáka z Kobeliarove pri Rožňave. [In: Sborník šafárikovský, venovaný z príležitosti 100. výročia smrti P. J. Šafárika V. medzinárodnému zjazdu slavistov v Sofii 1963. (Sborník Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. 2. 1961), 1962, s. 91-190]. Práca vzbudila zaslúženú pozornosť v radoch slovenských, českých a ďalších zahraničných jazykovedcov a slavistov, lebo autor sa v nej predstavil ako výborný znalec problematiky súvisiacej s dejinami spisovnej slovenčiny a češtiny v prvej polovici 19. storočia. Bol to hodnotný príspevok, keďže štúdium vzťahov slovenčiny a češtiny v prvej polovici 19. stor. predstavuje jednu z centrálnych tém v slavistike.

literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ/PU ako pracovisko, ktoré jeho starý otec s láskou dlhé roky budoval a viedol. Tieň padal aj na vedenie Filozofickej fakulty, ktorú Š. Tó bik zakladal a v jednom funkčnom období bol členom vedenia ako prodekan pre vedeckovyskumnú činnosť (1959–1961). (Predtým v rokoch 1955–1957 bol dekanom Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove, predchodkyne dnešnej Filozofickej fakulty PU.). Rovnako to pociťovali ako boľavý problém a otvorenú otázku aj predstavitelia slovenskej jazykovedy a dialektológie v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV v Bratislave. Viac podrobností o okolnostiach objavenia a vydania strateného rukopisu z pozostalosti pozri v úvodnej štúdii k prvej časti prvého zväzku diela. Dudášová-Kriššáková, J.: Štefan Tó bik a jeho dielo GEMERSKÉ NÁREČIA I.–III. v kontexte slovenskej jazykovedy. (2018, s. 7-22).

Preto v tejto práci autor pokračoval aj naďalej a čoskoro vydal monografiu pod názvom Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok k vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrodzenia (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Philologica.1.). Bratislava: SPN 1966. 157 s. Monografia prináša charakteristiku doby a jazykových pomerov na Slovensku v období Šafárikovej a Kollárovej mladosti, názory týchto veľkých Slovákov na slovenčinu a jej miesto v rodine slovanských jazykov, na vzťah slovenčiny a češtiny, na jazykovú prax v tomto období, rozbor jazyka ich diela podľa jednotlivých období, diel, vrstiev štýlov, charakteristiku Šafárikovho a Kollárovho jazyka z hľadiska dynamiky vývinu slovenčiny v období národného obrodzenia.

* * *

5.1. V osobnom archíve Š. Tóbika sa zachoval dôležitý dokument, ktorý nám pomôže ozrejmiť viaceré nejasnosti v jeho živote a diele, najmä po jeho prechode zo strednej školy v Košiciach na nové univerzitné pracovisko v Prešove. Ide o *Správu o vedeckovýskumnej činnosti doc. dr. Štefana Tóbika za kalendárny rok 1965*.¹¹ Z dokumentu sa dozvedáme, že prof. Tóbič bol v rokoch 1954–1965 zapojený do riešenia troch čiastkových úloh, zaradených do rezortnej úlohy, koordinovanej akademikom Bohuslavom Havránkom v ČSAV v Prahe. Každá úloha má osobitné číslo a z textu vyplýva, že ide o dlhodobé vedecké aktivity Š. Tóbika v oblasti vedeckého výskumu, do ktorých sa zapojil onedlho po svojom príchode na katedru slovenského jazyka a literatúry (1952).

5.1.1. Prvá úloha bola evidovaná pod názvom *Slovník východoslovenských nářečí* s číslom 27.02.-4a, zač. 1954-koniec 1965. Keďže ide o takmer neznáme informácie o veľkom lexikografickom diele, nad ktorým autor pracoval jedenásť rokov, uvádzame citát zo správy. „V roku 1965 pribudlo excerpovaním vlastných nárečových textov ďalších 20.000 lístkov. Dovedna má Slovník 175.000 vyplnených slovníkových lístkov z oblastí celého východného Slovenska. Teraz ich už bude treba event. ďalej dopĺňovať, triediť a abecedne prepísať a dať do tlače. Tento tezaurus východoslovenských nářečí ostane na katedre a bude sa postupne ešte rozmnožovať ďalšími jednotkami, slovami. Plánovaná úloha bola v podstate splnená.“

Ako z uvedených slov vyplýva, v roku 1965 autor ukončil prácu na prepisovaní excerpčných lístkov, na ktorých boli uvedené údaje potrebné na zostavovanie jednotlivých hesiel do pripravovaného slovníka. Autorka tohto textu si pamätá zo svojich študentských čias, že na excerpovaní nárečového materiálu prof. Tóbičovi pomáhali jednak jeho dve-tri pomocné vedecké sily a jednak študenti z tých ročníkov, s ktorým mal prednášku i seminár z predmetu Historická gramatika slovenčiny. Určite si bol vedomý toho, že spracovanie takejto náročnej úlohy nebude jednoduché a že cesta od vyexcerpovaného materiálu, uloženého v kartotéke katedry slovenského jazyka a literatúry, k zostaveniu a vydaniu veľkého Slovníka východoslovenských nářečí, ktorý sám autor nazval tezaurem, je ďaleká a že ide o projekt na dlhé roky.

Predčasná smrť Š. Tóbika 2. sept. 1969 pretrhla aj tieto jeho veľkolepé plány. Výstižne to zhodnotil prof. J. Štolc v nekrológu, publikovanom v prvom čísle časopisu Slavica Slovaca za rok 1970 (s. 103): „Z prác prof. Štefana Tóbika sa zrači silné vedomie vedeckej zodpovednosti, snaha byť v údajoch presným, pravdivým a úplným. Množstvo nespracovaného materiálu zanechal prof. Tóbič v rukopisných terénnych záznamoch, konceptoch a pod. V lístkoch zostáva aj lexikálny materiál z východoslovenských nářečí, ktorý na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty v Prešove zhromažďoval pre budúci slovník východoslovenský nářečí.“

¹¹ Preskenovaná kópia správy je uverejnená v druhom zväzku knihy: Tóbič, Š.: Gemerské nářečia. Časť prvá. (Nářečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie – Historická časť). Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2021, s. 378.

Je to neopísateľná škoda, lebo vyexcerpovať z nárečového materiálu taký obrovský počet excerpčných lístkov si vyžadovalo veľa času i ľudského umu. Táto dlhoročná práca na príprave Slovníka východoslovenských nárečí, žiaľ, vyšla nazmar a jej výsledky v podobe 175.000 vyplnených excerpčných lístkov zapadli prachom.

V ďalšom výskume podľa pôvodných plánov prof. Tóbika, ako ani v spracúvaní jeho rukopisnej pozostalosti sa na katedre slovenského jazyka a literatúry pod vedením prof. Pavla Petrusa pre nedostatok pracovných síl nepokračovalo. Jeho najbližší spolupracovníci si boli vedomí toho, že tento bohatý nárečový materiál treba spracovať v podobe rôznych štúdií, resp. vedeckej monografie alebo zborníka štúdií. Potvrdzujú to aj slová J. Sabola v spomínanom medailóne, v ktorom konštatoval, že „nárečové zbierky na katedre, ktorú Š. Tóbič roky viedol, sú vďaka jeho organizačným schopnostiam a neúnavnej práci nesmierne bohaté a vzácne.“ Je si vedomý toho, že pri ich spracúvaní bude chýbať ich zberateľ, ale najmä vynikajúci znalec. (s. 107). V tom čase celá katedra bola presvedčená o tom, že dialektologická práca bude aj v ďalšom období integrálnou súčasťou plánov vedeckého výskumu na ďalšie roky. Nestalo sa tak v dôsledku rôznych objektívnych príčin a celý tento vzácny nárečový a onomastický materiál ostal uložený v archíve katedry slovenského jazyka a literatúry.

5.1.2. Druhá úloha, o ktorej riešiteľ podáva správu, bola zaradená v tomto pláne vedeckovýskumnej činnosti pod názvom Štúdie o východoslovenských nárečiach s evidenčným číslom 27.02.-4b, zač. 1954 – koniec 1965. Podobne ako v predchádzajúcom prípade aj táto čiastková úloha bola súčasťou rezortnej úlohy, koordinovanej akademikom B. Havránkom v ČSAV v Prahe. Aké sú výsledky riešenia? „Plánovaná úloha splnená,“ konštatuje riešiteľ. „Získal sa ďalší nárečový materiál a najmä lexikálne a slovotvorné dotazníky ÚSJ SAV z viacerých východoslovenských obcí, mapovalo sa, aby sa mohlo prikročiť k podrobnému členeniu východoslovenských nárečí. Pôvodná časť len o slovníku bola rozšírená aj na javy hláskoslovné a tvaroslovné i slovotvorné a syntaktické, nakoľko počas prípravy obsiahlej štúdie odpadol spolupracovník prof. dr. J. Štolc, ktorý túto časť mal vypracovať.“

V roku 1965 Š. Tóbič skutočne uverejnil obsiahlu štúdiu *Východoslovenské nárečia* (Úvod do ich ďalšieho výskumu a štúdia) (In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 7. Red. I. Sedlák. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 235-268), ktorú pokladáme za syntézu dosiahnutých výsledkov pri riešení tejto druhej čiastkovej úlohy. V tom istom roku vyšla aj jeho druhá štúdia *Nárečie Prešova* v knihe *Dejiny Prešova*. 2. (Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 319-325), ktorá je tiež výstupom z tejto druhej čiastkovej úlohy.

5.1.3. Napokon posledná časť správy obsahovala stručný opis dosiahnutých výsledkov tretej čiastkovej úlohy evidovanej pod názvom Štúdie o jazyku starých písomných pamiatok, čís. 27.02.-4c, zač. 1954 – koniec 1965 a bola tiež súčasťou rezortnej úlohy, koordinovanej akademikom B. Havránkom z ČSAV v Prahe. V správe sa uvádza: „Plánovaná úloha na rok 1965 splnená. Riešiteľ opísal tzv. Štítnické štatúty z r. 1610 a asi 150 listín banických, vlastných i nevlastných a napísal 1 štúdiu o jazyku tzv. Muránskych cirkevno-obecných artikuloch z r. 1585.“

V zozname publikačnej činnosti prof. Tóbika sa uvádzajú dve štúdie, ktoré pokladáme za výstup z tejto tretej výskumnej úlohy riešenej v rokoch 1954–1965. (1) *Jazyk a terminológia starých slovenských písomných pamiatok výrobných sektorov – Artikuly šteliarov Muránskej doliny z r. 1585* (In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Bratislava, SPN 1960, s. 80-154). (2) *Zo štiavnických listov r. 1529–1600*. (In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 259-266).

Ďalšie štúdie z tejto oblasti výskumu jazyka a starých písomných pamiatok autor nestihol napísať. V archíve ostalo nespracovaných asi 150 listín banických, vlastných i nevlastných, ako sa uvádza v správe.

5.1.4. V závere správy sa riešiteľ rozhodol celkom netradične uverejniť dodatok, čo sa v správe o vedeckovýskumnej činnosti zvyčajne neuvádza, v ktorom uvádza dôvody, prečo mešká s niektorými plánovanými úlohami. Nasledujúci citát nám ozrejmí, v akej nezávideniahodnej situácii prof. Tóbiak pracoval, a že v podstate jedinými jeho pomocníkmi boli študenti. Riešiteľ týchto troch čiastkových úloh pregnantne pomenoval príčiny, prečo veľká časť jeho diela ostala v rukopise, resp. len v podobe materiálovej bázy, určenej pre ďalšie vedecké analýzy a závery plynúce z opisu zozbieraného materiálu.

„Nedostatok času a odbornej pomoci, najmä krátke obdobie prednáškových mesiacov, kedy pomáhajú vedecké pomocné sily. Kancelárska pomocná sila s polovičným úväzkom môže pomáhať len pri opisovaní súčasných textov. Bolo by treba odbúrať kancelárske sily z katedrií a katedrám prideliť odbornú silu, ktorá by bola schopná odbremeniť pracovníkov od často potrebných mechanických prác (opisovanie textov nárečových alebo historických). Tým by sa značne urýchlilo dokončovanie väčších plánovaných úloh a riešitelia by mohli podať aj kvalitnejšiu prácu, lebo by sa im zvýšilo viac potrebného času na samotné riešenie otázok a problémov.“

* * *

6.1. V druhej polovici šesťdesiatych rokov Š. Tóbiak sústredene pracoval nad syntetickou monografiou **Gemerské nárečie I.** *Gemerská nárečová čítanka (s členením, charakteristikou a mapami)*, venovanou jeho rodným gemerským dialektom. V júni 1969 autor prácu ukončil a rukopis (663 s.) odovzdal do vydavateľstva Osveta v Martine, v ktorom vychádzali knihy pre Gemerskú vlastivednú spoločnosť v Rimavskej Soboti. Podrobnosti o okolnostiach publikovania monografie uvádzame v úvodnej štúdii prvej časti prvého zväzku. Keďže išlo o sumarizáciu jeho celoživotného výskumu gemerských dialektov, prácu plánoval vydať vo viacerých zväzkoch, preto ju nazval kompendiom. Prirodzene, vedecké plány o zostavení tezauru s názvom *Slovník východoslovenských nárečí* museli ísť v tejto jeho neľahkej životnej situácii do úzadia a všetku pozornosť sústredil na písanie a tvorbu dlho očakávaného syntetického diela *Gemerské nárečia*. Bolo to jeho životné rozhodnutie. Výskumu a opisu rodných gemerských nárečí sa venoval celý svoj život, vložil do tejto práce časť svojho srdca, z práce mal radosť a potešenie. Uvedomoval si potrebu napísania a vydania tohto veľkého diela, nemohol nedodržať sľub o vydaní knihy, ktorý niekoľkokrát verejne prezentoval pred svojimi kolegami, spolupracovníkmi a celou slovenskou odbornou i kultúrnou verejnosťou. Vydanie knihy očakávali aj jeho nespočetní informátori zo všetkých gemerských dedín a osád. Bez ich nezištnej pomoci a informácií o gemerských dialektoch by nebol mohol vzniknúť tento hodnotný dialektologický spis o gemerských nárečiach. Takýto podrobný, ba priam minuciózný opis nárečí nemá ani jeden slovenský región. Kompendium *Gemerské nárečia I.–III.* tak navždy bude patriť patri medzi základnú literatúru o dialektoch jedného veľkého regiónu. Zároveň bude patriť do základného fondu literatúry o slovenských nárečiach, ktoré poskytujú veľmi dôležité údaje nielen o ich jazykovom systéme, ale aj o jazykovom systéme starej slovenčiny, keďže v dialektoch sa petrifikovali mnohé archaické javy z jej rôznych vývinových štádií na jednotlivých jazykových rovinách.

Vďaka analyzovanej Správe o vedeckovýskumnej činnosti prof. Tóbika za kalendárny rok 1965 sa nám podarilo zaplniť niektoré biele miesta v jeho biografických i bibliografických údajoch. Zámerne sme sledovali jeho vedeckovýskumnú činnosť v chronologickom slede vzniku všetkých jeho prác, publikovaných i nepublikovaných. Analýza a hodnotenie jeho bohatej vedeckovýskumnej činnosti ukazuje, že prof. Tóbiak bol mimoriadne talentovaný, pracovitý, ambiciózný, vytrvalý a neúnavný výskumný pracovník, ktorý miloval svoju prácu a ktorej podriadil celý svoj život. Nezabúdajme na jeho bohatú pedagogickú i organizačnú prácu, či na Štátnej československej obchodnej akadémii v Košiciach (1933–1952) a či na Katedre slovenského ja-

zyka a literatúry Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (1952–1969). Osud bol k nemu nepriaznivý, lebo v rukopise ostala väčšia časť jeho dlhoročnej bádateľskej činnosti a jeho zásluhy o rozvoj slovenskej vedy a slovenského školstva pomaly upadali do zabudnutia.

6. 2. Ak v týchto posledných rokoch (2018–2021) vydávame z pozostalosti jeho životné dieľo *Gemerské nárečia I.–III.*, ktoré on sám pokladal za kompendium, splácame tým dlh voči tejto poprednej osobnosti slovenskej jazykovedy, dialektológie a predstaviteľovi Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofickej fakulty i Katedry slovenského jazyka a literatúry v Prešove. Zároveň mu vzdávame hold za jeho dlhoročnú neúnavnú vedeckú, pedagogickú i organizačnú prácu, vďaka ktorej sa navždy zapísal zlatými písmenami do dejín Slovenska, slovenskej jazykovedy, kultúry i slovenského školstva. Až sa raz v budúcnosti na Bratislavskom hrade zriadi panteón významných slovenských osobností v dejinách Slovenska, čestné miesto v ňom navždy bude patriť aj prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc.¹²

The Slovak linguist Štefan Tóvik – his life and work through the lens of the most recent findings

Júlia Dudášová-Kriššáková

Due to its content and extent, as well as the systematic and methodological techniques used, Professor Štefan Tóvik's dialectological work can be considered a modern and topical work of Slovak dialectology, whose quality did not suffer in the least by the almost fifty-year (and, in the case of his post-graduate dissertation, seventy-year) wait to be published. It can, thus, be claimed that Tóvik's work is among the fundamentals of Slovak dialectology as well as Slovak linguistics.

After almost a fifty-year wait, this five-volume dialectological treatise by Professor Štefan Tóvik saw the light of day at the Publishing House of Prešov University. After its delimitation, this university separated from Pavol Jozef Šafárik University in Košice in 1997, by which Prešov became a new university centre in Eastern Slovakia. Professor Tóvik took part in laying the foundations of university education in Eastern Slovakia and is a member of the founding generation of the Department of Slovak language and literature and the Faculty of Arts in Prešov, as well as Pavol Jozef Šafárik University in Košice.

¹² Personálnu bibliografiu prof. Š. Tóvika, resp. odkazy na ďalšiu literatúru nájdeme v týchto publikáciách: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925–1975). Martin: Matica slovenská, 1987, s. 1128–1134. Jednotlivé zväzky sú zverejnené na webovej stránke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. <http://www.juls.savba.sk> <slovenskí jazykovedci> 1925–1975, 1976–1985, 1986–1995, 1996–2000, 2001–2005, 2006–2010. Dudášová-Kriššáková, J.: Súborná personálna bibliografia Štefana Tóvika. In Tóvik, Š.: *Gemerské nárečia I. Časť prvá (Úvod – Členenie – Charakteristika)*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2018, s. 155–158. Stručné heslo **Tóvik, Štefan** (1909–1969) nájdeme tiež v diele: *Encyklopédia jazykovedy*. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor, 1993, s. 455.

JÁN KAČALA*

Štúrov koncept spisovného jazyka (aj) ako úsilie prekonať jazykovo-konfesionálne rozštiepenie Slovákov

KAČALA, J.: Štúr's concept of standard language (also) as an effort to overcome the linguistic and confessional division of the Slovak nation. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 3, pp. 229-236 (Bratislava).

According to the author's knowledge, Ľudovít Štúr had been preparing for his codification step comprehensively and for a long time. Štúr had explained his reasons for establishing the standard Slovak language on the basis of the dialect spoken in central Slovakia in his work *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). By the establishment of the nationwide standard language he had pursued also a significant social goal – to overcome the then linguistic division of the Slovak nation conditioned by the different religious affiliation of the adherents of then used literary languages; achieving this goal had been considered by him in the above mentioned work necessary. In Štúr's codification also his deep humanistic conviction has been manifested in which he had surpassed his political competitors as well as foreign political and spiritual leaders. With his efforts Ľudovít Štúr had stood not only at the beginning of ecumenical cooperation of the Slovaks but he had significantly shaped it as well and so he had clearly influenced the activities of the Slovak nation-wide cultural association *Tatrin* and also *Matica slovenská* as its immediate successor.

Ľudovít Štúr, codification of the standard Slovak language, linguistic-confessional division, unification of the nation, uniform standard language

Meno Ľudovíta Štúra je v našich národných dejinách neoddeliteľne zviazané predovšetkým s jeho revolučným kodifikačným krokom v 40. rokoch 19. storočia, ktorým zároveň rozhodujúcim spôsobom prispel ku konštituovaniu moderného slovenského národa. Táto jeho zakladateľská pozícia vo vzťahu k prijatiu celonárodného spisovného jazyka Slovákov sa síce vo všeobecnosti uznáva, ale hĺbka a celkový dosah tohto národotvorného činu sa málokedy reálne doceňuje. Hoci kroky vedúce k ustanoveniu stredoslovenského kultúrneho nadnárečového základu za slovenský spisovný jazyk, ktoré sú v súčasnosti odbornej verejnosti známe, nasledovali v prvej polovici 40. rokov tesne po sebe, žiada sa zdôrazniť, že toto Štúrovo rozhodnutie sa nezrodilo napochytre či náhle. Svedčia o tom aj slová samého Ľudovíta Štúra, ktoré napísal v úvode predhovoru k svojmu kodifikačnému spisu *Nauka reči slovenskej* z roku 1846: „**Od vjacej rokou** zabávam som sa s tou mišljenkou /zvýraznenie je naše – pozn. J. K./, či bi nebolo pre rozvitja duchovnjeho života roda nášho Slovenskjeho užitočnejše ba práve potrebnuo, abi sme sa k nárečú nášmu prihlásili a ho pri viššom samích seba vzd'elávañí, ñje len v život'e domácom ale i v obecnom uživali.“¹

Vlastné dôvody za novú kodifikáciu slovenskej spisovnej reči a za zavedenie stredoslovenských nárečí do dôstojnej funkcie celonárodného spisovného jazyka Slovákov Ľudovít Štúr rozviedol v ďalšom spise z rovnakého roka – *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto*

* Prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Ústav filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Šoltésvej 4, 811 08 Bratislava.

¹ Štúr, Ľ.: *Nauka reči slovenskej*. V Prešporku 1846. Nákladom Tatrina číslo 1, s. VII; a autor to zopakoval aj na nasledujúcej strane diela.

*nárečí.*² Ako to už implicitne vychodí z našej predchádzajúcej vety, v tomto diele autorovi ide o dôvody dvojakého druhu – jednak všeobecnejšie, týkajúce sa potreby zaviesť do života skutočne celonárodný a reprezentatívny spisovný jazyk, ktorý by spájal všetky relevantné súčasti národného spoločenstva a slúžil by na celkové duchovné povznesenie celého slovenského národa (označujeme ich ako jazykovo-spoločenské), a jednak užšie, týkajúce sa výberu stredoslovenského základu za nový celonárodný spisovný jazyk (označujeme ich ako vlastné jazykové). Do prvej skupiny dôvodov podľa hodnotenia Ľudovíta Štúra patrila aj priam naliehavá potreba prekonať vtedajšie rozštiepenie národa podmienené náboženskou príslušnosťou používateľov, ktoré bolo spojené aj s používaním rozdielnych jazykov.

Stáročné rozštiepenie slovenskej národnej pospolitosti podľa náboženského princípu bolo ešte v časoch Ľudovíta Štúra vážnym kultúrnym, spoločenským, ale aj politickým problémom. Treba vyzdvihnúť to, že Ľudovít Štúr bol spomedzi vedúcich verejne činných osobností prvý, čo rozpoznal závažné záporné dôsledky dovtedajšieho neriešenia tohto problému a otvorene vystúpil s výzvou na prekonanie rozdelenosti slovenského národa založenej na náboženskom presvedčení a zároveň na používaní odlišných jazykov. Závažnosť tohto problému potvrdzuje aj sám Ľudovít Štúr vo svojej *Nauke reči slovenskej*, ako aj v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*. V spomínanom predhovore k *Nauke reči slovenskej* na s. X píše: „Smutnje to boli časi pre nás, keď sme boli rozdvojení a rozpadnutí, a dlhje, predlhje: treba už i nám raz spojeňa a vrúcného, opravdivjeho objatja.“ V rozprave *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* píše o tejto téme podrobnejšie a priam naliehavo: „Takto hla pristali braťja naši katolícki k nárečú domáccemu a mi evanjelici stáli sme dosjal pri Češřine, či je ňje ale pre nás toto rozčesnuťja, kmena krem toho ňevljkého, hroznuo ňešřešřja? kďe bi sme sa práve, abí sme sa duchovňe ďalej podali a všetko čo nás řiskňe prevládali, čím najmocňejšje a največmi spojiť mali! K mnohím našim bjedam pristupuje aj hroznuo toto nešřešřja, ktoruo abí čím skuor sa odvrářilo, má biť každjeho z nás práca najveřšja a povinnosť svatá... Prestať teda musí toto rozčesnuťja a nastať musí bratrskuo spojeňa. Či je ňje pravda, že sme sa do teraz s bratmi našímí katolíckímí jeden druhjeho stráňili, že sme o prácach ich pre vzdřelanosť a povířeňja národa nášho skoro ňevedřeli, v ňích alebo malú alebo žjadnu účasť ňebrali, a predca robili braťja naši katolícki to samuo, čo aj mi robíme a čo robiť chceme! – horeli za tým samým, za čím mi horíme, na srdci nosili to samuo, čo aj mi na srdci nosíme. Žijeme tu spolu, bívame na zemi starootcovskej, sme si zo všetkích najbliřší, ba tí samí, a jeden o druhom ňevjeme! robíme to samuo a ruky si ňepodávame! A jako sme sa mi do bratou našich málo starali, tak sa oňi naopak málo starali do nás: akí že bi teda úžitok mohla mať všetka naša práca? Prečže s tím rozčesnuťim, preč s cudzotou medzi bratmi! Podávame vám rukí, braťja naši, na spoločnú pre národ náš prácu...“³

Z citovaných Štúrových slov vidno, že zavedenie svojho spisovného jazyka si uvedomoval nielen ako vec samého jazyka, lež toto rozhodnutie vnímal ako väčší komplex činiteľov slúžiacich prospechu slovenského národného spoločenstva ako celku, ako úlohu prenikajúcu do všetkých rozhodujúcich sfér života slovenského národa. Pritom práve prekonanie konfesijného rozdelenia pokladal aj za jeden z rozhodujúcich krokov na ceste k všeobecnému prijatiu nového spisovného jazyka, keďže táto rozdelenosť sa zakladala okrem vlastných náboženských dôvodov a s tým spojenej rozdielnej kultúrnej tradície práve na používaných jazykoch; pritom jeden z takto na Slovensku používaných jazykov prekračoval hranice slovenského národa, keďže patril inému, hoci jazykovo aj kultúrne blízkeму národu. A práve tento činiteľ sa zaradovoval medzi

² Štúr, Ľ.: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*. V Prešporke 1846 (a). V tlačiarňi K. F. Wiganda. 88 s.

³ Štúr, Ľ.: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*, op. cit., s. 70.

tie, čo sa zo strany niektorých vtedajších vedúcich osobností nášho národného života uvedomovali ako isté odcudzenie sa vo vzťahu k vlastnému národnému jazyku aj vlastnému národu; takýto vyhranený, ale aj priam ostro kritický postoj okrem iných otvorene zaujímal predovšetkým všeobecne uznávaný veľký básnický duch Ján Hollý. V danom kontexte osobitne vystupuje do popredia práve to, že medzi úlohami, ktoré Ľudovít Štúr svojim kodifikačným krokom sledoval, úlohu prekonať jazykovo-konfesionálnu rozdelenosť Slovákov neobišiel a naliehavosť tejto úlohy odôvodňoval práve aj tým, že obidve časti národa v danom bode sledovali rovnaký cieľ (videli sme to aj v uvedenom širšom Štúrovom citáte); a na potvrdenie tohto svojho rozhodnutia bol neskôr pripravený urobiť potrebné praktické kroky. Ako sa ukázalo neskôr, medzi tieto praktické kroky patrili aj vážne kompromisy z jeho strany pri úpravách pôvodne navrhnutého konceptu spisovného jazyka a pri prijímaní konečnej podoby slovenského spisovného jazyka.

Niektoré z týchto praktických krokov sa prejavili už pri diskusiách o podobe nového spisovného jazyka na pôde celonárodného kultúrneho spolku Tatrín, založeného na konci leta roku 1844 v Liptovskom Svätom Mikuláši: Ľudovít Štúr viaceré jednotlivé návrhy na úpravu svojho konceptu, zahrnutého do kodifikačného spisu *Nauka reči slovenskej*, postupne aj prijal a uplatňoval už i pri redigovaní textov určených na uverejnenie vo svojich Slovenských národných novinách. No najzreteľnejšie sa Štúrove praktické kroky ukázali pri organizovaní, ako aj v priebehu historického stretnutia predstaviteľov štúrovcov a bernolákovcov, uskutočneného v októbri roku 1851, keď aj po predchádzajúcej dávnejšej porade vedúcich štúrovcov u Jána Hollého zasadli v Bratislave po traja predstavitelia obidvoch strán a pri dosahovaní dohody o definitívnej podobe spisovnej slovenčiny si aj na Hollého radu urobili veľmi závažné vzájomné ústupky. Ako to sám Ján Hollý dokladá v liste Martinovi Hamuljakovi z 20. júla 1846, pri predchádzajúcej návšteve Ľudovíta Štúra, Petra Kellnera-Hostinského a Jozefa Miloslava Hurbana, počas ktorej ho žiadali o autoritatívnu osobnú pomoc pri prekonávaní jazykového rozdelenia, hosťom povedal: „Medzitím sem jim nadrazil, aby každá stránka napoli popustila.“⁴

Štúrovci a bernolákovci sa tak práve v čase nastupujúceho Bachovho absolutizmu dohodli na kompromisnom riešení, ktoré z jednej strany zahŕňalo zachovanie Štúrovho stredoslovenského východiska ako jazykového základu, čo bolo pre ďalší kontinuálny vývin spisovného jazyka a aj ako potvrdenie Štúrovho výberu tohto základu rozhodujúce, ale z druhej strany to značilo zároveň aj prijatie niektorých prevažne pravopisných úprav, ktoré do našich kultúrnych dejín vošli pod názvom hodžovsko-hattalovská reforma spisovnej slovenčiny. Svoj praktický výraz táto predovšetkým pravopisne upravená podoba nového spisovného jazyka našla v diele *Krátka mluvnica slovenská* z roku 1852, ktoré na základe dohody rokujúcich strán skoncipoval jazykovedec a katolícky kňaz Martin Hattala, tiež účastník historického stretnutia, ale nie v mene daktorej zo strán. Ten síce patril ku katolíckej časti slovenského národného spoločenstva, ale istou kuriozitou zostáva to, že pri svojich reformných krokoch sa inšpiroval predovšetkým jazykovými a pravopisnými návrhmi evanjelického farára Michala Miloslava Hodžu, jedného z vrcholnej trojice štúrovských vodcov. Ľudovít Štúr pri tejto reformnej akcii pristúpil na závažné kompromisné riešenia, ale urobil tak premyslene, keďže to aj sám chápal ako praktickú daň za dosiahnutie jazykovej jednoty slovenského spoločenstva na ním navrhnutom jazykovom základe; veď po tejto jednote sám intenzívne túžil a v jej záujme aj skutočne z presvedčenia pracoval.

⁴ Citované podľa *Chronologie autorovho života a diela*, spracovanej Jánom Štibraným v súbornom vydaní Hollého diela z roku 1999. Pozri Hollý, J.: Dielo II. Výber zostavil a chronológiu spracoval J. Štibraný. Bratislava: Slovenský Tatran, 1999, s. 573.

Naznačená komplexnosť pri predkladaní a posudzovaní dôvodov za nový spisovný jazyk svedčí o Štúrovej osobnostnej jasnozrivosti, širokej vzdelanosti (vrátane jazykovednej a filozofickej) aj o jeho politickej prezieravosti. V danej súvislosti by sme vyzdvihli aj neobyčajné rečové nadanie a vysoké rétorické schopnosti Ľudovíta Štúra, tak ako sa prejavujú v jeho presvedčivých a zároveň hladkých a pôsobivých formuláciách pri argumentácii za nový spisovný jazyk. O jazykových dôvodoch svojho rozhodnutia ustanoviť kultúrnu strednú slovenčinu za spisovný jazyk dost' široko píše v citovanej rozprave, lebo zjavne rátal aj s tým, že vchádza zároveň do zápasu s katolíckou stranou slovenskej spoločnosti a že predovšetkým musí presvedčiť práve ju. Tieto Štúrove dôvody sa uvádzajú ako rozhodujúce aj pri neskorších jazykovedných interpretáciách Štúrovho zásadného kodifikačného kroku. Ľudovít Štúr sa pridrižoval veľmi racionálnych dôvodov, keď uvádzal ako argumenty za uvedenie stredoslovenských nárečí na spisovný prestol to, že tieto nárečia sú zo všetkých slovenských nárečí najrozšírenejšie a najpoužívanejšie, že prejavujú najväčšiu životaschopnosť a že sa spontánne rozširujú aj medzi príslušníkov ostatných slovenských nárečí. Dôležitým Štúrovým argumentom bolo aj to, že ním navrhnutá podoba spisovného jazyka utvára vyvážený a ucelený systém (v Štúrovej terminológii to bol „stroj“ alebo „organizmus“ našej reči), v ktorom všetky prvky súladne zapadajú do seba a tvoria jednotný, systémovo usporiadaný celok. Ako racionálny dôvod za uvedenie strednej slovenčiny za spisovný jazyk platí aj Štúrovo odvolávanie sa na podporu tohto kroku zo strany proslovensky orientovanej časti zemianskych kruhov, pochádzajúcich najmä zo severného stredného Slovenska.

Za rozhodujúci spoločenský dôvod, ktorý už do istej miery prerastá vlastné slovenské národné pomery, Ľudovít Štúr pokladá to, že v duchu jeho teórie kmeňovitosti slovanského národa Slováci tvoria osobitný kmeň, pričom každému kmeňu je prirodzene vlastný osobitný jazyk (v jeho terminológii sa tu ešte vraví o osobitnom slovanskom nárečí), a ako taký má tento kmeň prirodzené právo aj na osobitný spisovný jazyk, ktorý sa má „uviesť do spisov“. Štúrova koncepcia kmeňovitosti slovanského národa okrem iného presvedčivo popierala Kolárovu koncepciu literárnej vzájomnosti slovanských kmeňov, uznávajúcu iba štyri slovanské spisovné jazyky a tým aj štyri literatúry. Závažným a presvedčivým jazykovým dôvodom Ľudovítovi Štúrovi bolo aj to, že slovenčina stojí uprostred ostatných slovanských jazykov, utvára teda ich prirodzený stred a v nej „ako v kľbku sú zvitje ňitki jednotí všetkých nárečí slovanských.“⁵ Za dôležitý jazykovo-kultúrny dôvod treba pokladať aj Štúrovo otvorené poukázanie na tú potvrdenú skutočnosť, že čeština, slúžiaca v časti spoločnosti ako istá náhrada za vtedy chýbajúci domáci nadnárečový kultivovaný útvar, sa podľa Ľudovíta Štúra ako potenciálny celonárodný jazyk Slovákov neosvedčila, lebo slovenská spoločnosť sa s ňou nestotožnila ako s vlastným jazykom, ktorý by bol mohol naplňať všetky prirodzené duchovné potreby slovenského národa.

Rozhodujúca väčšina Štúrových dôvodov je teda racionálna a presvedčivá a je založená na vecnej analýze daného kultúrno-spoločenského, ako aj vlastného jazykového stavu, na druhej strane niektoré jeho dôvody sa v časti súčasnej jazykovednej literatúry pokladajú aj za romantické; takto hodnotí Eugen Paulíny vo svojich *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* najmä Štúrove predstavy o zachovanosti a starobylosti stredoslovenských nárečí, ukrytých v dolinách pod Tatrami, vyhlasovaných za „prvosídliská Slovanov v Európe“.⁶

⁵ Štúr, Ľ.: Nárečia slovenskúo alebo potreba písania v tomto nárečí, op. cit., s. 33.

⁶ Paulíny, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 179.

Pravdaže, dôvody, na ktoré kladieme dôraz v našej stati, nepatria medzi úzko jazykové, sú to skôr dôvody duchovno-spoločenské a tie autor rozvádza na iných miestach spisu odôvodňujúceho jeho kodifikačné rozhodnutia. Na druhej strane si treba uvedomiť, že medzi Štúrovými skutočnými dôvodmi za nový spisovný jazyk boli aj také, ktoré pri vlastnej kodifikácii a jej odôvodňovaní z taktických príčin neuvádzal. Medzi také dôvody, ktoré vo svojom diele, odôvodňujúcim jeho kodifikačné rozhodnutie, vedome nespomínal, rátame predovšetkým stupňujúcu sa maďarizáciu (tomuto javu sa venoval v osobitných spisoch, publikovaných v polovici 40. rokov v nemčine, ako aj vo svojich politicky ladených úvodníkoch v Slovenských národných novinách, vychádzajúcich od začiatku augusta roku 1845). Jednotný spisovný jazyk slovenského národa podľa Štúrových úvah mohol aspoň ako duchovná hodnota stáť na druhej strane váh a do istej miery tak vyvažovať ťarchu narastajúcich maďarizačných krokov, hoci ani takéto závažné rozhodnutie takýmto krokom nemohlo celkom zabrániť, mohlo však najmä duchovne povzbudzujúco a zjednocujúco pôsobiť v slovenskom národnom spoločenstve. Spomenutý protimaďarizačný aspekt zavedenia štúrovského spisovného jazyka bol dôležitý aj z hľadiska podpory plnohodnotného formovania moderného slovenského národa. Práve jestvovanie osobitného spisovného slovenského jazyka bolo tak v štúrovej filozofickej a politickej koncepcii jedným z rozhodujúcich a zároveň presvedčivých argumentov za uznanie osobitného slovenského národa ako jedného z rovnocenných „kmeňov“ mohutného slovanského národa.

Naznačené vyhnutie sa spoločensko-politicky akútnej téme maďarizácie akoby bolo naznačovalo, že Ľudovít Štúr sa svojim kodifikačným krokom aspoň primárne neobracal na maďarskú stranu, že teda ustanovenie celonárodného slovenského spisovného jazyka nie je určené maďarským spoločenským kruhom. Táto úvaha môže byť oprávnená najmä z toho hľadiska, že Štúrovo kodifikačné rozhodnutie je primárne zacielené dovnútra slovenskej spoločnosti, že jeho náplňou je riešenie vlastných slovenských národných otázok a má povzbudiť slovenský národ do vyššej duchovnej aktivity, čiže akoby sa maďarského národa nebolo malo priamo dotýkať.

To, že Ľudovít Štúr svojim kodifikačným krokom sledoval cieľ prekonať jazykovú nejednotnosť slovenského národa založenú na náboženskom základe, má svoje dôvody jednak v rozpoznaní spoločenskej škodlivosti tejto nejednotnosti, ale najmä v jeho hlbokom humanistickom založení, ktoré vylučovalo vyzdvihovanie jedného z náboženstiev. Žiada sa zdôrazniť, že Ľudovít Štúr prekonával aj prekonal jestvujúce náboženské bariéry nielen priam manifestačným prihlásením sa k Bernolákovmu kodifikačnému kroku, nielen častými návštevami u katolíckeho kňaza Jána Hollého a prijímaním jeho rád, ale najmä zjednocovacími krokmi, ktoré sledoval pri zavádzaní vlastného kodifikačného rozhodnutia. Na Štúrovo konanie nepochybne malo vplyv aj neskrývané pevné slovenské presvedčenie básnika Jána Hollého, ktorého si ako vrcholného predstaviteľa katolíckej časti slovenského národa v 30., ale najmä v 40. rokoch 19. storočia celá štúrovská generácia začala uctievať ako otca národa. Štúrovej družiny sa priamo dotklo, keď tento všeobecne uznávaný slovenský bard vo svojej tvorbe, v ktorej sa básnicky zároveň vyrovnával s mnohými aktuálnymi spoločenskými a politickými otázkami svojej doby, označil tých predstaviteľov slovenského života, ktorí sa vo svojich verejných prejavoch, v literárnej tvorbe a podobne odklonili od svojho rodného jazyka a priklonili sa k češtine, za **odrodných od svojej matky**, „krásnej starodávnej Slávy rodenky“, a priamo ich vyzýval, aby „opustili Česku“ a zjednotení sa vrátili k svojej pôvodnej matke a ju na jej „hodnosť a dedičný prestol uviedli“, ako to bol napísal vo svojom známom *Chválospeve na Antona Bernoláka*. Táto otvorená výzva zo strany Jána Hollého nepochybne patrila medzi rozhodujúce činitele, ktoré samého Ľudovíta Štúra, ale aj celú štúrovskú družinu viedli k postupnému plnému stotožneniu sa s týmto Hollého postojom a napokon v jazykovej otázke štúrovcov priviedla k prehodnoteniu ich orientácie

na češtinu ako na možný spisovný jazyk Slovákov a k jednoznačnému prikloneniu sa k rodnému slovenskému jazyku. Ján Hollý mohol takto prakticky argumentovať predovšetkým svojím osobným príkladom, lebo naplno prijal bernolákovský typ spisovnej slovenčiny ako plnohodnotný a dôstojný umelecký jazyk svojich prekladov význačných antických básnikov a najmä svojich slávnych eposov z 30. rokov, ako aj ostatnej vysoko kultivovanej a ideovo aj esteticky podmaňujúcej básnickej tvorby a dal tomuto spisovnému jazyku jedinečný básnický lesk. V danej súvislosti sa žiada pripomenúť, že hoci Ján Hollý sa už počas rozhovorov so štúrovcami v 40. rokoch 19. storočia najmä vo svojej tvorbe nemienil preorientovať na štúrovský stredoslovenský spisovný jazyk a bol rozhodnutý aj ďalej pridržovať sa bernolákovčiny ako „najsúcejšej“ slovenskej spisovnej reči (svedčí o tom aj zmienka v citovanom liste Martinovi Hamuljakovi z 20. júla 1846), proti Štúrovej spisovnej slovenčine – ako píše Eva Fordinálová, znamenitá znalkyňa Hollého diela – nikdy verejne nevystúpil.⁷

Štúrov zákonitý krok k slovenčine ako k spisovnému jazyku Slovákov bol výrazne podmienený tým, že v čase jeho intenzívneho rozhodovania sa o tejto otázke už vyše pol storočia široko a účinne fungovala bernolákovská spisovná slovenčina: používala sa v bohatej a žánrovo diferencovanej literárnej spisbe prozaickej aj básnickej, vo vydávaných textoch kázní, v učebných textoch, pri katolíckych bohoslužbách a ďalších cirkevných obradoch, v cirkevných školách aj vo verejnom živote katolíckej časti slovenského národa. Tento Bernolákov revolučný krok pri prijatí kultúrnej západnej slovenčiny s početnými stredoslovenskými prvkami za spisovný jazyk Slovákov Ľudovít Štúr vo svojich rozhodujúcich jazykovedných dielach aj vysoko ocenil, ba chápal ho aj ako potrebný medzistupeň k pravej, stredoslovenskej spisovnej slovenčine a aj svoje počínanie na kodifikačnom poli pokladal za bezprostredné pokračovanie Bernolákovho rozhodnutia a za jeho ďalšie zákonité rozvinutie aj definitívne zavŕšenie. Urobil tak úprimnými a uznanlivými slovami, v ktorých vyzdvihol zásluhy všetkých rozhodujúcich činiteľov bernolákovského hnutia. Pripomeňme si vlastné Štúrove slová, tak ako ich bol napísal v predhovore k svojej *Nauke reči slovenskej* na s. VIII: „Ku kroku tomuto ma iste pohnuv i príklad bratou našich katolíckich, ktorí sa už od dávna k **našej Slovenčine** prihlásili a krokom svojim už dávno pravdu tú, že k rozvíťú duchovnjeho života nášho Českuo nárečja je ňedostatočnuo, vislovili. **Krok náš je len toho dovršeňja a doplneňja.**“ /zvýraznenie je naše – pozn. J. K./

Tieto slová Ľudovíta Štúra sa potvrdili aj prakticky, lebo konkrétne Štúrova pravopisná sústava bola v rozhodujúcich parametroch bezprostredným pokračovaním dobre premyslenej, veľmi jednoduchej a racionálnej Bernolákovkej pravopisnej sústavy. Výrazne sa to prejavilo predovšetkým v dôslednom rešpektovaní fonematického aj morfematického a čiastočne aj funkčného princípu prijatého v Bernolákovkej pravopisnej sústave. Pravdaže, Ľudovít Štúr sa nestotožnil s výberom a kodifikovaním okrajového západoslovenského variantu slovenskej spisovnej reči, ktorý navyše podľa jeho vlastných slov bol najbližší susednej češtine, a svoj koncept spisovného slovenského jazyka odôvodnene založil na stredoslovenskom nárečovom základe, ktorý pokladal za najtypickejší pre slovenčinu ako celok a za najzachovanejší. Vo výbere vlastného jazykového základu novej spisovnej reči sa tak vedome výrazne odchyľil od svojho bernolákovského vzoru a zámerne silno podoprel práve stredoslovenskosť svojej spisovnej reči napríklad širokým vyzdvihnutím pre slovenčinu charakteristických dvojhlások v hláskovom aj tvaroslovnom systéme, originálnym chápaním slabičnej kvantity v slovenčine a s tým súvisiacim sformulovaním rytmického zákona ako charakteristického zákona hláskoslovnia novej spisovnej slovenčiny alebo výberom sústavy tvarov v celom tvaroslovnom systéme svojej spisovnej slovenčiny.

⁷ Pozri Fordinálová, E.: Otec a syn národa II. Požehnanie. In Literárny týždenník, 2015, roč. XXVIII, č. 11–12, s. 14–15.

Praktickým potvrdením neutrálneho konfesijného prístupu Ľudovíta Štúra k hľadaniu prameňov novej spisovnej slovenskej reči bolo aj opretie sa o zdroje slovenskej ľudovej slovesnosti, tak ako ich bol zozbieral a vo svojich dvojväzkových *Národných spievankách* z polovice 30. rokov 19. storočia predstavil najmä Ján Kollár, v širokom slovanskom svete všeobecne uctievaný básnik a široko angažovaný národný buditeľ, evanjelický kňaz, pôsobiaci ako roduverný Slovak v nepriaznivom peštianskom prostredí, ktorý práve týmto dielom mladej štúrovej generácii v mnohom prakticky ukázal, kde treba hľadať skutočné pramene na sformovanie celonárodného spisovného jazyka Slovákov, hoci neskôr sa práve proti takto koncipovanej Štúrovej spisovnej slovenčine ostro, ale protihistoricky postavil.

Na záver našej state môžeme konštatovať, že Ľudovít Štúr svojim dôkladne premysleným kodifikačným rozhodnutím vypočul volanie času, na ktoré sa sám rád odvolával, a tým výrazne napomohol zákonitý proces, ktorý vychodí priamo z podstaty našich národných dejín a ktorý v Štúrovej angažovanosti v národnom živote Slovákov smeroval k naplneniu všetkých atribútov moderného národného spoločenstva vrátane vlastného národného štátneho útvaru. Jeho dôraz na prekonanie jazykového rozpoltenia slovenského národa podmieneného rozdielnou náboženskou príslušnosťou používateľov dovtedy fungujúcich spisovných jazykov predstavuje výraznú súčasť dôvodov, ktoré vo svojom filozoficko-jazykovedne a navyše s rétorickým nádychom ladenom spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* uvádza v prospech ustanovenia stredoslovenských nárečí za slovenský spisovný jazyk a ktoré zároveň svedčia o jeho hlbokom humanistickom presvedčení. Toto presvedčenie totiž v istých vyšších – možno povedať celoludských – súvislostiach u Ľudovíta Štúra hodnotovo stálo aj nad národným, „kmeňovým“ princípom, hoci práve tento princíp bol v jeho osobnom presvedčení aj v celej praktickej práci pre slovenský národ rozhodujúci. Toto Štúrovo humanistické presvedčenie je zároveň nespochybniteľným dokladom jeho široko rozhladeného a pokrokového ducha, ktorým vo svojom čase, ale aj s presahom do neskorších desaťročí vysoko prevyšoval mnohých svojich politických konkurentov, ako aj ďalších politických a duchovných vodcov pôsobiacich v iných národných, prípadne štátnych spoločenstvách.

Môžeme oprávnene povedať, že Štúrovo mnohostranné zjednocovacie pôsobenie aj prostredníctvom kodifikovania jednotného spisovného jazyka Slovákov výrazne prispelo práve k prekonaniu jazykového rozdelenia slovenského národa podmieneného príslušnosťou k jednému z dvoch najpočetnejších náboženstiev. Na tomto základe možno za vecne odôvodnené práve v dôležitých kultúrnych a spoločenských parametroch pokladať to, keď Ján Chryzostom Korec vo svojom široko koncipovanom diele *Cirkev v dejinách Slovenska* v názve XXI. Kapitoly označuje 19. storočie už ako „storočie príkladnej ekumenickej spolupráce Slovákov“.⁸ Túto Korcovu zmienku o ekumenickej spolupráci v slovenských podmienkach treba pokladať za osobitne významnú a výstižnú, keďže Ľudovít Štúr bezpochyby nielen stál na začiatku takejto ekumenickej spolupráce, ale ju aj výrazne aktívne prakticky formoval. Zreteľné výsledky uvedenej súčinnosti vidíme jednak v dosiahnutí skutočnej dohody o uplatnení Štúrovho zjednocovacieho kodifikačného kroku, ktorý vedome sledoval aj prekonanie jestvujúceho jazykovo a nábožensky podmieneného rozdelenia Slovákov a ich trvalé národné zjednotenie, a jednak aj v zameraní a v práci celoslovenského kultúrneho spolku *Tatrín* najmä v druhej polovici 40. rokov a neskôr – od začiatku 60. rokov – pri formovaní aj vlastnej činnosti Matice slovenskej ako jeho bezprostrednej pokračovateľky.

⁸ Korec, J. Ch.: *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava: Lúč, 1994, s. 781.

**Štúr's concept of standard language (also)
as an effort to overcome the linguistic and confessional division of the Slovak nation**

Ján Kačala

The author shows that Štúr's codification of standard Slovak in the middle of the 19th century had been the result of a long lasting and thorough preparation. Ideologically it had followed the efforts of the poet Ján Hollý and the previous codification of Anton Bernolák, and Štúr's supraconfessional approach to the codification of standard Slovak had been already evident here. In his work *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* he wrote directly that the establishment of the nationwide standard Slovak language had had a significant social goal -- to overcome the then linguistic division of the Slovak nation conditioned by the different religious affiliation of the adherents of standard languages used until then on the territory of Slovakia. Thus Štúr had manifested his deep humanistic conviction in which he had surpassed his political competitors as well as foreign political and spiritual leaders. Štúr's codification thus also had had an undoubted ecumenical dimension and it had become an important source of inspiration for organizing the activities of the Slovak nationwide cultural association *Tatrín* and *Matica slovenská* in the later years.

ĽUBICA HARBUĽOVÁ*

Život a činnosť ruského slavistu – emigranta Valerija Alexandroviča Pogorelova na Slovensku (1923–1945)

Harbuľová, Ľ.: Life and Work of the Russian Slavist Valery Alexandrovich Pogorelov in Slovakia (1923 – 1945). *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 237-244 (Bratislava).

The Russian slavist and linguist Valery Alexandrovich Pogorelov, like thousands of his other compatriots, left his homeland as a result of the socio-political changes in Russia in 1917 and the subsequent civil war.

In 1923, he moved to Slovakia, to Bratislava, where he began working at the Faculty of Philosophy at the Comenius University. During his stay in Bratislava, V. A. Pogorelov was engaged not only in teaching, he also returned to scientific work. He concentrated his research in the field of comparative philology of the old Slavic languages, the Cyrillo-Methodian tradition and Carpatho-Russian problems. He established working and personal contacts with Slovak scientists and was a member of Slovak scientific institutes. V. A. Pogorelov lived in Slovakia until his move to Munich at the end of 1944, where he spent the last years of his life.

V. A. Pogorelov, Russian emigrant, slavist, linguist, interwar Slovakia.

Životný príbeh ruského slavistu – jazykovedca Valerija Alexandroviča Pogorelova¹ je v mnohom podobný osudom ďalších stovák a tisícok ruských ľudí, ktorí po roku 1917 v dôsledku nesúhlasu s politickým vývinom v krajine opustili rodné Rusko, aby hľadali nový domov v cudzine.

Život v Rusku

Valerij Alexandrovič Pogorelov sa narodil 21. 3. 1872 v Sankt-Peterburgu v rodine generála ruskej armády A. F. Pogorelova.² Základné vzdelanie získal na súkromnej škole v Tiflise na Kaukaze. V roku 1882–1890 absolvoval klasické gymnázium (I. až III. v Petrohrade, IV. v Kyjeve, V. až VIII. vo Feodesii na Kryme), ktoré ukončil zlatou medailou za úspechy v gréčtine, latinčine, francúzštine a nemčine. V roku 1890 pokračoval v štúdiách na vysokej škole, najprv na Historicko-filologickej fakulte vo Varšave (1890–1891) a potom (1891–1895) na Historicko-filologickej fakulte Moskovskej univerzity. Pre mimoriadne úspechy ho po ukončení štúdia (v období od 1. 11. 1895 do 2. 11. 1898) ponechali na Moskovskej univerzite, kde sa začal pripravovať na získanie hodnosti univerzitného profesora. Popri tom 1. 10. 1896 vstúpil do štátnej služby ako knihovník Moskovskej synodálnej knihtlačiarne. Počas pôsobenia v štátnej službe zložil v roku 1900 magisterskú skúšku a bol pozvaný profesorským zborom moskovskej fakulty, aby viedol praktické cvičenia poslucháčov zo slovanských jazykov (bulharčiny a poľštiny). V roku 1902 zanechal knihovnícku prácu v Moskovskej typografii a začal vyučovať ruštinu na

* Doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, ul. 17. novembra VŠA 1, 08078 Prešov.

¹ V slovenských dobových textoch a dokumentoch sa používa aj táto podoba jeho priezviska: *Pogorielov*.

² Otec Alexander Fiodorovič Pogorelov (5.8.1837 – 1. 10. 1902) bol generálom ruskej armády. Matka Juliana Alexandrovna, rod. Gavrilova zomrela 20. 2. 1920. Mal troch súrodencov: Alexandra (1866), Máriu (1868), Jelenu (1881).

3. štátnom kadetskom korpuse v Moskve. Dňa 1. 5. 1903 na základe voľby profesorského zboru Historicko-filologickej fakulty Varšavskej univerzity bol vymenovaný za jej honorovaného docenta. Spolu s ním sa do Varšavy presťahovala aj jeho rodina. V roku 1911 po obhajobe dizertačnej práce na tému *Výklady na Žaltar od Theodorika z Kyrry v starobulharskom preklade* a po magisterskej promócií bol menovaný mimoriadnym profesorom a od roku 1916 riadnym profesorom slovanskej filológie na univerzite vo Varšave.³ Vzhľadom na zložité sociálne aspekty života početnej rodiny vykonával Pogorelov počas pôsobenia vo Varšave aj ďalšie profesie: prednášal slovanskú filológiu na Vysokej škole ženskej vo Varšave (1909–1915) a v rokoch 1914–1915 bol aj riaditeľom univerzitnej knižnice vo Varšave.

Vývoj spoločensko-politických pomerov v cárskom Rusku v rokoch prvej svetovej vojny spôsobil, že Univerzita vo Varšave začala mať problémy. V roku 1915 časť pracovísk a pedagogického zboru z Varšavy odišla do Rostova na Done, kde obnovili svoju činnosť na Donskej univerzite. Spolu s ostatnými kolegami odišiel do Rostova na Done aj Valerij Alexandrovič Pogorelov a na Donskej univerzite začal pôsobiť ako riadny profesor. Dostal sa tiež ku knihovníckej práci a vykonával funkciu riaditeľa univerzitnej knižnice (do roku 1918). Neskoršie na toto obdobie svojho života takto spomínal: „Ako profesor Varšavskej univerzity niekoľko rokov zoznamoval som so slovanskými jazykmi a dejinami Slovanov nielen ruskú ale aj poľskú mládež. Ale prihlnala sa búrka svetovej vojny a celá naša univerzitná rodina bola prenesená týmto víchrom na druhý koniec Ruska – do Rostova na Done, kde nám pripadlo tvoriť, možno povedať z ničoho novú univerzitu. Táto organizačná práca a pritom za podmienok búrlivého vojnového času, na dlhú dobu odtrhla nás od vedy. Avšak sotva niečo sa začalo u nás prispôbovať, keď prikráčalo nové odtrhnutie od vlasti, od príbuzných, začas dokonca od rodiny, ocitli sme sa vo vyhnanstve, rozhádzaní po celom svete.“⁴ V roku 1920 požiadal Valerij Alexandrovič Pogorelov o oficiálnu služobnú cestu po slovanských krajinách, ktorú mu schválili. V tom istom roku opustil Pogorelov Rostov na Done a do Ruska sa už nikdy nevrátil.

Odchod z Ruska

Prvou zastávkou na Pogorelovovej služobnej ceste po slovanských krajinách bolo Bulharsko. V Sofii si našiel prácu v Národnej knižnici, kde mohol využiť svoje skúsenosti z postu riaditeľa univerzitnej knižnice vo Varšave a v Rostove na Done. Pogorelovova rodina ostala v Rusku a ich príchod do bulharskej Sofie sa skomplikoval. Krátko po odchode Pogorelova z Rostova na Done ochorela jeho manželka Mária Nikolajevna Savinič (1872–1920) na škvrnitý týfus a zomrela. Ich sedem detí ostalo bez rodičov. O deti sa starala najstaršia dcéra Mária, ktorá mala dvadsať rokov. Až po dvoch rokoch, v roku 1922, sa s pomocou Medzinárodného Červeného kríža podarilo deťom odcestovať za otcom do Bulharska. V. A. Pogorelov sa už v tom čase v Bulharsku usadil a okrem práce v knižnici prednášal ruštinu a latinčinu na Ruskom gymnáziu v Sofii.⁵ Tu ho zastihlo pozvanie československej vlády s ponukou pôsobiť na Univerzite J. A. Komenského v Bratislave.

³ Spolu s V. A. Pogorelovom pôsobili v tom čase na Univerzite vo Varšave aj V. A. Francev a A. D. Grigorjev, s ktorými sa po rokoch opäť stretli v emigrácii v Československu. Bližšie pozri: Лемешкин, И. В. Профессура императорского Варшавского университета и Прага. In: Российские ученые-гуманитарии в межвоенной Чехословакии. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, с. 72-79.

⁴ Pogorieľov, V.: Putovanie ruského učenca. In: Slovenský denník, roč. XV, č. 94, 23.4.1932, s. 3.

⁵ O pôsobení V. A. Pogorelova v Bulharsku pozri: Маринов, М.: Проф. Валерий Александрович Погорелов и неговият „Опис на старите печатни български книги (1802-1877)“. In: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, Т. XIII. (XIX), 1973, с. 555-571.

Život na Slovensku

O príchode Valerija Alexandroviča Pogorelova do Československa sa začalo v akademických kruhoch uvažovať už v roku 1921. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe požiadalo 24. 9. 1921 Dekanstvo Filozofickej fakulty Univerzity J. A. Komenského, aby na základe odporúčania profesora dr. V. Vondráka bol Valerij Alexandrovič Pogorelov menovaný zmluvným riadnym profesorom.⁶ Na základe odporúčania slovenskej komisie pri Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe profesorský zbor Filozofickej fakulty Univerzity J. A. Komenského na zasadnutí 9. 12. 1921 navrhol V. A. Pogorelova za zmluvného riadneho profesora ruskej reči a literatúry na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.⁷ Ministerstvo školstva a národnej osvety potom cez ministerstvo zahraničných vecí poverilo naše zastupiteľstvo v Sofii, aby tlmočilo toto menovanie V. A. Pogorelovovi a súčasne zistilo za akých podmienok je ochotný túto ponuku prijať. Samotné menovanie sa však z organizačných dôvodov posunulo až na začiatok roka 1923. Pracovníci zastupiteľského úradu mali V. A. Pogorelovovi oznámiť, že prednášať by mal začať 1. 3. 1923 a že mu budú preplatené cestovné náklady zo Sofie do Bratislavy.⁸

Valerij Alexandrovič Pogorelov pricestoval do Bratislavy 6. 3. 1923 spolu so svojimi siedmimi deťmi.⁹ Vzhľadom na to, že vládny referát pre verejné práce v Bratislave nezabezpečil pre neho ubytovanie, bol prechodne ubytovaný v hoteli, neskôr v budove rektorátu v trakte pre zriadencov, kde mu za finančnej podpory ministerstva školstva vybavili byt najnevyhnutnejšími vecami. Prvé mesiace pobytu V. A. Pogorelova v Bratislave boli sprevádzané nielen problémami s ubytovaním, ale aj problémami sociálneho a finančného charakteru.¹⁰ Napriek týmto skutočnostiam V. A. Pogorelov začal svoje prednášky z ruského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v sobotu 17. 3. 1923 poobede v budove na Kapitulskej ulici č. 1.¹¹ Jeho pedagogický úväzok v prvom semestri naplňali disciplíny: dejiny ruskej literatúry a jazyka – 2 hodiny týždenne, dejiny starej ruskej literatúry – 2 hodiny týždenne, ruská národná slovesnosť – 1 hodina týždenne, seminár pre jazyk a literatúru – 2 hodiny týždenne.¹²

Problémy sprevádzajúce prvé mesiace pobytu V. A. Pogorelova v Bratislave sa postupne vyriešili. Zastabilizovala sa aj jeho domáca situácia, keďže v decembri 1923 druhýkrát oženil s Bronislavou Runtovou, ktorá pochádzala z českej rodiny žijúcej v Rusku a do Bratislavy prišla na jar 1923.¹³

⁶ Štefan Švagrovský uvádza, že o prijatie V. A. Pogorelova na bratislavskú fakultu sa osobne zasadil František Pastrnek a Miloš Weingart. Pozri ŠVAGROVSKÝ, Š.: Slovánska jazykoveda na Univerzite Komenského v rokoch 1921–1945. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. roč. XXXIX. Bratislava: FF UK 1989, s. 121.

⁷ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond. Rektorát – Univerzity Komenského (ďalej len R-UK). č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

⁸ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R-UK. č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova

⁹ Valerij Alexandrovič Pogorelov spolu s manželkou Máriou Nikolajevnou Savinič mali sedem detí: Mária (1899), Igor (1901), Ludmila (1902), Nina (1904), Alexander (1905), Natália (1909), Igor (1915).

¹⁰ V. A. Pogorelov zápasil o začiatku s finančnými problémami. Okrem platu mu v marci, v apríli a v máji 1923 bola vyplatená podpora v hodnote 3 000 Kčs. Tieto financie boli určené na nákup bielizne a najnevyhnutnejších osobných vecí. Vzhľadom na problémy, ktoré nastali s jeho ubytovaním, ministerstvo zahraničných vecí mu prispelo čiastkou 12000 Kčs na vybavenie jeho bytu s tým, že ak ho už nebude potrebovať, bude použité v ruskom internáte na Lafranconi. Pozri Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R – UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹¹ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R – UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹² Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R – UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹³ Bronislava Matvejejna Runt (12.6.1885 – 21. 6. 1983) pochádzala z českej rodiny žijúcej v Rusku. Vzdelanie získala vo Francúzskom katolíckom penziónáte. Bola literárne nadaná a začala pracovať ako prekladateľka z francúzskeho jazyka. Na jar 1923 sa presťahovala do Bratislavy, k bratovi Júliusovi Runtovi, ktorý sa dávnejšie spolu s manželkou a dcérou presťahoval do Československa. V Bratislave si urobila na Univerzite J. A. Komenského lektorské skúšky z jazyka francúzskeho a ruského. V Bratislave sa zoznámila s V. A. Pogorelovom, za ktorého sa 2.12.1923 vydala. V roku 1945 opustila spolu s manželom Slovensko, aby sa usadili v Nemecku, kde pokračovala v svojich literárnych aktivitách. V Nemecku, v Mníchove žila až do svojej smrti v roku 1983.

V nasledujúcich rokoch sa mohol V. A. Pogorelov už plne sústrediť na pedagogické aktivity na Univerzite J. A. Komenského. V školskom roku 1923-1924 ponúkol Pogorelov dekanstvu Filozofickej fakulty tieto prednášky a semináre: Dejiny novej ruskej literatúry – 3 hodiny týždenne, Dejiny ruského jazyka – 2 hodiny týždenne, Seminár z ruskej literatúry – 1 hodina týždenne, Seminár z ruského jazyka – 1 hodina týždenne. Súčasne navrhol, že by mohol pôsobiť ako lektor jazyka ruského, jazyka bulharského alebo srbochorvátskeho.¹⁴ Veľkej obľube medzi študentmi sa tešili jeho cvičenia z jazykov a prednášky z ruskej literatúry.

Postavenie V. A. Pogorelova na Univerzite J. A. Komenského bolo oficiálne upravené dekrétom prezidenta republiky z 21. 7. 1924, ktorým ho ustanovil zmluvným profesorom ruskej reči a literatúry na Univerzite J. A. Komenského v Bratislave so služobnými pôžitkami riadneho profesora I. stupňa.¹⁵ Na základe tohto dekrétu s ním bola podpísaná služobná zmluva, z ktorej vyplývali jeho práva a povinnosti. V každom semestri mal uskutočniť najmenej 5 hodín prednášok týždenne, dvojhodinové semináre a cvičenia. V každom treťom semestri mal usporiadať *collegium publicum* o špeciálnych častiach svojho odboru. Na základe tejto služobnej zmluvy bol V. A. Pogorelov právoplatným členom učiteľského a profesorského zboru Filozofickej fakulty UK s postavením a právami riadneho profesora s tou výnimkou, že nemohol byť volený za akademického funkcionára.¹⁶

V. A. Pogorelov pracoval aj na svojom odbornom raste a v roku 1929 po obhajobe dizertačnej práce na tému *Z bádání na poli starej slovanskej prekladovej literatúry* bol ruskou akademickou skupinou v Prahe vymenovaný za doktora slovanskej filológie. Vymenovanie mu síce prinieslo platový postup, ale napriek snahám celého profesorského zboru bratislavskej filozofickej fakulty sa nepodarilo presadiť oficiálne menovanie V. A. Pogorelova za riadneho profesora. K jeho vymenovaniu za riadneho profesora ruskej reči a literatúry došlo až po desiatich rokoch, koncom roka 1939.¹⁷ Po vymenovaní V. A. Pogorelov podpísal novú služobnú zmluvu, na základe ktorej mal vykonávať prednášky a cvičenia z odboru ruskej reči a literatúry v rozsahu požadovanom univerzitou, najmenej však 5 hodín týždenne.¹⁸

V. A. Pogorelov prišiel do Bratislavy už ako známy a uznávaný slavista a lingvista. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti pokračoval aj počas pôsobenia v Bratislave.¹⁹ Jeho vedecký záujem sa sústreďoval na staré slovanské rukopisy a na porovnávaciu filológiu staroslovanských jazykov, pričom sa opieral o aktívnu znalosť mnohých slovanských jazykov (ruštiny, bulharčiny, slovenčiny, češtiny, poľštiny, srbochorváčtiny). V svojich prácach analyzoval staroruské a starobulharské rukopisy. Myšlienkam slovanskej vzájomnosti a slavistiky ako vednému odboru ostal Pogorelov verný po celý život.²⁰

¹⁴ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R – UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹⁵ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond.: R – UK., č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹⁶ Okrem služobného platu I. stupňa riadneho profesora mal dostávať aj osobný príplatok v hodnote 12 000 Kčs ročne.

In.: Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond.: R – UK., č. k. 67. Služobná zmluva z 21. 9. 1924.

¹⁷ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond.: R – UK., č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹⁸ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond.: R – UK., č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

¹⁹ O pôsobení Pogorelova na Slovensku pozri Harbulová, E.: Ruská emigrácia a Slovensko. Pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919 – 1939. Prešov: FF PU 2001, s. 103-110; Matejko, E. – Rymarenková, T.: Neznáma kapitola zo života profesora Valerija Alexandroviča Pogorieľova. In: Slavica Slovaca, 2002, roč. 37, č. 2, s. 155-161.

²⁰ V. A. Pogorelov v dotazníku z roku 1931 uviedol, že na jeho formovanie ako slavistu mali vplyv jeho dvaja učitelia. Profesor latinčiny na strednej škole vo Feodosii Slovák Július Stovík (12. 8. 1843, Banská Bystrica – 2. 4. 1910, Feodosia, Rusko), ktorý ho ovplyvnil svojim slovanským zmysľaním, a profesor porovnávej lingvistiky na univerzite v Moskve lingvista Filip Fiodorovič Fortunatov. Pozri Archív Slovenská Národná knižnica – Literárny archív (ďalej len SNK – LA) Martin. Fond: V. A. Pogorelov.

Vedecky začal pracovať ešte v Moskve, kde vydal štvorzväzkovú prácu Библиотека Московской синодальной типографии (Moskva 1899 – 1904). Ďalšie jeho práce vznikli počas pôsobenia vo Varšave²¹ a v Sofii.²² Počas pôsobenia v Bratislave sa venoval cyrilo-metodskej tradícii, obdobiu najstarších dejín Slovanov a analýze ich prvých písomností,²³ pričom v týchto prácach nadväzoval na svoje predchádzajúce publikácie. Zaoberal sa tiež vznikom staroslovienčiny a na jazykovom výskume dokazoval, že Cyril a Metod neboli Gréci, ale bulharskí Slovania, a že Gorazd bol pôvodom Slovák. Uvedenej problematike venoval V. A. Pogorelov množstvo odborných článkov a štúdií publikovaných predovšetkým v časopisoch Slovenské pohľady, Bratislava (časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej), Slávia, Byzantinoslavica. Súhrne boli nastolené problémy zhrnuté v jeho monografickej práci *Cyrl, Metod, Gorazd: ich činnosť a pôvod* (Trnava 1936).

Počas pobytu na Slovensku V. A. Pogorelov rozšíril sféru svojho vedeckého výskumu o karpatoruskú problematiku. V rokoch 1926–1927 absolvoval niekoľko služobných ciest na Podkarpatskú Rus. Výsledkom jeho bádania v tejto oblasti bola knižná publikácia *Karpatoruské štúdie* (Bratislava 1939). Okrem tejto práce napísal V. A. Pogorelov k tejto problematike ešte práce: *Literárna činnosť M. Lučkaja, karpatského spisovateľa začiatkom XIX. storočia.* (Bratislava 1939) a *Bulharizmy v dialektoch karpatoruských* (Bratislava 1939).

Vo vedecko-výskumnej činnosti nezabúdal V. A. Pogorelov ani na problematiku ruskej literatúry, hoci táto nepatrila k prioritným oblastiam jeho vedeckého záujmu.²⁴ Problémom ruskej literatúry venoval niekoľko odborných štúdií a článkov, ktoré boli publikované v slovenských odborných periodikách.²⁵ Syntetizujúci pohľad na vývoj ruskej literatúry podal v svojej poslednej publikácii, ktorá pod názvom *Z ruskej literatúry* vyšla v roku 1944.²⁶ Práca bola súborom Pogorelovových prednášok a o jej vydaní informovala aj slovenská dobová tlač.²⁷ V úvode knihy V. A. Pogorelov napísal: „Odchádzajúc na odpočinok po viacej než 20 ročnom pôsobení na bratislavskej univerzite, ujem týchto niekoľko stránok svojim drahým poslucháčkam a poslucháčom na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity a vôbec slovenskej mládeži so srdečným prianím, aby táto malá knižička mohla vzbudiť v nich záujem a želanie zoznámiť sa s veľkou, krásnou a bohatou ruskou literatúrou.“²⁸ Ruská literatúra a jej najznámejší predstavitelia boli námetom nielen Pogorelovových prednášok pre študentov na akademickej pôde, ale aj popularizačných prednášok, ktoré absolvoval takmer po celom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Pred-

²¹ Словарь толкования Феодорика Кирского на Псалтырь в древнеболгарском переводе. Warszawa: 1910; Толкование Феодорика Кирского на псалтырь в древнеболгарском переводе. Warszawa 1910; Чудновская Псалтырь. Warszawa 1910.

²² Opis na starite pečatani bálgarski knigi 1802–1877. Sofia: 1923; Domilovijat četirejezičnik. Sofia: 1925.; O Kirilo-metodijevskom perevode Jevangelija. Sofia: 1931.

²³ O národnosti apoštolov Slovianstva. In: Bratislava, 1927, č. 2.; Spišské cyrilské úlomky XII.–XIII. storočia. In: Bratislava, 1929. č. 1.; Svätý Cyril, svätý Metod a Gorazd – ich činnosť a pôvod. In: Sborník literárno-vedného odboru Spolku sv. Vojtecha, 1936, č. 3; V akej reči boli písané takzvané Panonské pašije. In: Byzantinoslavica 1932; Transkripcia gréckych slov v Cyrilo-metodskom preklade evanjelia. In: Slavica, ročník VII, seš. 4, 1929.

²⁴ Eliáš, A.: Ruská literatúra v kurzoch prednášok a vedeckých štúdiách profesora V. A. Pogorelova a prof. A. V. Isačenkova. In: Daniš, M. – Rybár, L. (eds.): N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoji slovenskej vedy. Bratislava: FF UK, 2015, s. 37–45.

²⁵ Pevec ruskej dediny. Na 50. výročie smrti N. A. Nekrasova. In: Slovenské pohľady, 1928, roč. 44, č. 6–8. V Slovenskej národnej knižnici – v Literárnom archíve v Martine sú zachované rukopisy jeho článkov a prednášok venovaných predstaviteľom ruskej literatúry (Gumiľov, Krylov, Lermontov, Karamzin).

²⁶ Pogorelov, V.: *Z ruskej literatúry*. (Náčrty). Bratislava: Filozofická fakulta Slovenskej univerzity, 1944. 112 s.

²⁷ Štúdie z ruskej literatúry. In: Slovák, roč. XXVII, č. 54, 6.3.1945, s. 4.; Kniha o ruských géniach. In: Gardista. roč. 7, č. 26, 1.2.1945, s. 3.

²⁸ Pogorelov, V.: *Z ruskej literatúry*, c. d., s. 1. Preklad knihy do slovenského jazyka zabezpečila poslucháčka V. A. Pogorelova Krista Bendová, jeho syn dr. Alexander Pogorelov a bývalá poslucháčka dr. Galina V. Zarečňaková.

nášal v Bratislave, Prešove, Užhorode, Mukačeve a v iných mestách. Tematicky boli jeho prednášky venované tvorbe A. S. Puškina, N. A. Nekrasova, A. Tolstého či L. N. Tolstého.

V. A. Pogorelov prežíval na Slovensku vrchol svojej vedeckej práce. Aktívne spolupracoval s odborníkmi aj v iných európskych krajinách a výsledky jeho výskumov boli uverejňované nielen na Slovensku, ale aj v ruských, poľských, nemeckých či českých odborných časopisoch. Ocenením Pogorelovovej vedeckej práce bolo jeho delegovanie na II. medzinárodný kongres byzantológov v Belehrade začiatkom apríla 1927.

V. A. Pogorelov už od príchodu na Slovensko sa aktívne zapojil aj do slovenského vedeckého života. Pravidelne spolupracoval s Maticou slovenskou, ale aj niekoľkými slovenskými vedeckými spoločnosťami, ktorých bol aktívnym členom, ako napríklad Slovenská jazykovedná spoločnosť alebo Učená spoločnosť Šafárikova, ktorej členom bol od roku 1926. Výsledkom jeho intenzívnej a systematickej vedeckej práce bolo množstvo článkov a odborných štúdií, ktoré publikoval v slovenských odborných periodikách (Slovenské pohľady, Bratislava, Slavia, Byzantinoslavica) alebo v Zborníkoch Literárnovedného odboru Matice Slovenskej. Roky strávené na Slovensku mu umožnili, aby sa osobne zoznámil s mnohými slovenskými odborníkmi v oblasti lingvistiky i literárnej vedy, ku ktorým patrili Anton Baník, Andrej Mráz, Stanislav Mečiar, no predovšetkým Ľudovít Novák, s ktorým ho spájali nielen odborné, ale aj priateľské vzťahy.

Profesor V. A. Pogorelov bol v Bratislave známy nielen svojou pedagogickou a vedeckou činnosťou. Veľmi aktívne sa zapájal do činnosti ruskej emigrantskej komunity v Bratislave. Bol členom niekoľkých ruských spolkov – člen výboru Ruského krúžku, člen Ruskej Sokolskej jednoty a Slovanskej besedy. Aktívne sa zapájal do ich aktivít, často vystupoval s prednáškami na akciách, ktoré organizoval Ruský krúžok v Bratislave. Napríklad v júni 1935 na oslavách Dňa ruskej kultúry vystúpil Pogorelov s prednáškou na tému *Tragizmus v tvorbe Gogoľovej*.²⁹ Udržiaval úzke kontakty s ruskými vedcami, ktorí žili na území Československa, ale aj v iných európskych emigrantských centrách. Bol činným členom Združenia ruských učencov v Prahe. V. A. Pogorelov výrazne pomáhal ruským študentom študujúcim na Slovensku. Hneď po svojom príchode do Bratislavy sa stal tajomníkom bratislavskej pobočky Komitétu pre umožnenie štúdia ruských študentov v Československu a pracoval v nej počas celej jej existencie. V. A. Pogorelov napriek zložitým sociálnym podmienkam, v akých žil s početnou rodinou, bol neúnavným organizátorom ruského emigrantského života v Bratislave. O jeho obľúbenosti a vážnosti medzi ruskou emigrantskou komunitou v Bratislave svedčí napríklad aj skutočnosť, že z príležitosti jeho 60. narodenín Ruský krúžok a Slovanská beseda zorganizovali priateľskú schôdzku v reštaurácii Poľnohospodárskeho múzea v Bratislave.

Slovenskí vedci si vážili Pogorelovovu erudovanosť a oceňovali aj vedeckú úroveň jeho prác. Pri príležitosti 70. narodenín sa Matica slovenská a Slovenská jazykovedná spoločnosť, z iniciatívy Andreja Mráza a Ľudovíta Nováka, rozhodli V. A. Pogorelovovi venovať zborník, ktorý mal byť tematicky venovaný jeho ústrednej výskumnej problematike – cyrilo-metodskej téme. Profesor Ľudovít Novák (v tom čase predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti), spolu s ďalšími spolupracovníkmi začal už v septembri 1941 pripravovať vydanie *Vel'komoravského zborníka*, ktorý mal vyjsť v roku 1942 k jubileu Pogorelova.³⁰ Na zborníku mali participovať odborníci nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia.

Dňa 21. marca 1942 sa V. A. Pogorelov dožil 70 rokov. Oslavy jubilea mu pripravila Slovenská učená spoločnosť a Slovenská jazykovedná spoločnosť a zúčastnilo sa ich množstvo Pogo-

²⁹ O tejto prednáške V. A. Pogorelova písala aj slovenská dobová tlač: Deň ruskej kultúry v Bratislave. In: Slovenský denník, roč. XVIII, č. 149, 29.6. 1935, s. 5.

³⁰ SNK – LA Martin. Fond: V. A. Pogorelov, sign. 164.L.40.

relových kolegov, priateľov, žiakov a poslucháčov. V mene profesorského zboru bratislavskej filozofickej fakulty pozdravil jubilanta univ. prof. dr. Ján Stanislav. Život jubilanta a jeho tvorbu predstavil univ. doc. dr. Alexander Isačenko. Za Slovenskú učeníu spoločnosť a Slovenskú jazykovednú spoločnosť vystúpil univ. prof. dr. Andrej Mráz, ktorý pôsobenie V. A. Pogorelova na Slovensku zhodnotil takto: „Stopy vášho vedeckého účinkovania presahujú rámec pôsobenia univerzitného a tomuto vedeckému účinkovaniu dávali ste aj akcent ľudskej dobroty a noblesnoti.“³¹ Za priateľov a ruskú emigrantskú komunitu blahoželal jubilantovi univ. prof. dr. Michail Novikov a za Spolok ruských akademikov Michal Zarečňak. Za bývalých študentov pozdravila prof. V. A. Pogorelova dr. Galina Dronova, ktorá v svojom vystúpení zdôraznila: „Ako vysokoškolský učiteľ vedel si prof. Pogorieľov nakloniť poslucháčov nielen svojimi vedomosťami, ale najmä láskou, ktorú k svojmu predmetu cítil a ktorú prenášal aj na svojich žiakov.“³² Jubileum prof. V. A. Pogorelova si pripomenula aj slovenská dobová tlač. Denník Slováč v článku *Prof. Dr. Pogorieľov sedemdesiatročný* poukázal na jeho prínos do slovenskej vedy: „Osobne neobyčajne skromný a nenáročný pokračoval prof. Pogorieľov v Bratislave vo vedeckej práci, ktorú usmernil k výskumu problémov, ktoré mohli mať význam i pre nás.“³³ Zároveň denník zdôraznil aj veľký vzťah Pogorelova k Slovensku ako k svojmu druhému domovu.

Odchod zo Slovenska

Po dovŕšení 70 rokov a mal V. A. Pogorelov odísť do dôchodku. Profesorský zbor bratislavskej filozofickej fakulty sa však obrátil na Ministerstvo školstva a národnej osvety s tým, aby bol výnimočne ponechaný na fakulte ešte jeden školský rok. V zdôvodnení žiadosti sa uvádzalo, že je to jediný odborník na ruský jazyk a literatúru na univerzite, a že jeho doterajšia vedecká a pedagogická činnosť bola pre fakultu prospešná a zvýšila jej odbornú a pedagogickú úroveň.³⁴ Na základe tejto žiadosti bol V. A. Pogorelov ponechaný na bratislavskej fakulte až do 1. 10. 1944, kedy mal byť definitívne penzionovaný.³⁵

Vývoj vojnových udalostí a približujúci sa front nútli rodinu Pogorelovcov rozmyšľať o ich ďalšom osude. V. A. Pogorelov sa spolu s manželkou rozhodli, že zo Slovenska odídu, no deti, z ktorých už niektoré mali v Bratislave vlastné rodiny, sa rozhodli, že na Slovensku ostanú. Koncom roka 1944 V. A. Pogorelov spolu s manželkou Slovensko navždy opustil. Odcestovali najskôr do Rakúska a odtiaľ potom do Nemecka.³⁶ V. A. Pogorelov sa tak opäť ocitol v emigrácii a v pokročilom veku musel znášať všetky jej sociálne a spoločenské dôsledky. To všetko sa podpísalo na jeho zdraví. Istý čas pôsobil ešte v Mníchove ako súkromný učiteľ jazykov, no skoro mu zdravotný stav nedovoľoval ani tieto aktivity. Zomrel 2. 9. 1955 v Mníchove a tam je aj pochovaný.

Profesor Valerij Alexandrovič Pogorelov bol ústrednou osobnosťou ruskej emigrácie v Bratislave, ba aj na celom Slovensku. Rozsahom a významom svojej vedeckej a pedagogickej činnosti i kultúrno-spoločenskou angažovanosťou patril k najvýznamnejším osobnostiam ruského emigrantského sveta, ktoré pôsobili na území Slovenska v medzivojnovom období. Svojimi

³¹ SNK – LA Martin. Fond: Andrej Mráz. sig. 52MM13.

³² Oslavy 70 narodenín prof. Pogorieľova. In: Slováč, roč. XXIV, č. 67, 22. 3. 1942. s. 10.

³³ Prof. Dr. Pogorieľov sedemdesiatročný. In: Slováč, roč. XXIV, č. 66, 21. 3. 1942, s. 7.

³⁴ Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R–UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

³⁵ V osobnom spise V. A. Pogorelova je uvedené, že na základe výnosu Ministerstva školstva z 20. 9. 1944 V. A. Pogorelov mal prednášať ešte aj v školskom roku 1944/1945. Jeho úväzok mali tvoriť prednášky a semináre z ruštiny: prednášky z gramatiky - 1 hodina, z literatúry - 1 hodina, seminárne cvičenia 2 hodiny. In: Archív Univerzity Komenského Bratislava. Fond: R–UK, č. k. 67. Osobný spis V. A. Pogorelova.

³⁶ Pogorieľová, B.: Pamäti emigrantky 1945–1955. Bratislava: JIM 78, s.r.o., 2004. 60 s.

vedecko-výskumnými aktivitami a prácami vniesol významný vklad do rozvoja a formovania slavistiky ako vedenej disciplíny na Slovensku.

Жизнь и деятельность русского слависта-эмигранта Валерия Александровича Погорелова в Словакии (1923 – 1945)

Любича Гарбульова

Русский славист и лингвист Валерий Александрович Погорелов, как и тысячи других его соотечественников, в результате общественно-политических изменений 1917 года в России и последующей гражданской войны покинул свою родину. В. А. Погорелов уехал из России в 1920 году, его первой остановкой стала Болгария. В 1923 году он переехал в Словакию, в Братиславу, где начал работать на философском факультете Университета Коменского. Во время своего пребывания в Братиславе В. А. Погорелов занимался не только педагогической деятельностью, он также вернулся к научной работе. Свои исследования он сосредоточил в области сравнительной филологии старых славянских языков, кирилло-мефодиевской традиции и карпаторусской проблематики. Он установил рабочие и личные контакты со словацкими учеными, был членом словацких научных институтов. В. А. Погорелов поддерживал контакты с русскими учеными-эмигрантами, участвовал в деятельности русского сообщества эмигрантов в Словакии. В. А. Погорелов жил в Словакии вплоть до своего переезда в Германию в конце 1944 года. Последние годы жизни он прожил в Мюнхене.

MARÍNA HRÍBOVÁ*

Stav a perspektívy výskumu slovenských nárečí v Srbsku¹

Hríbová, M.: State and perspectives of research on Slovak dialects in Serbia. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No3, pp 245-258 (Bratislava).

In this paper, we bring information about the state of research on Slovak dialects in Serbia. In the introductory part we deal with the beginnings of research on these dialects. We pay special attention to the dialectological research of Jozef Štolc in the former Yugoslavia, as well as to the research on Slovak dialects in Serbia after Štolc. We also offer a look at current research on Slovak dialects in Serbia, in which an interdisciplinary approach played a crucial role. In the final part of the paper, we try to outline the perspectives of further research on the studied Slovak dialects.

Slovak dialects, Serbia, dialectological research, state of research, perspectives of research, Jozef Štolc.

I. Začiatky výskumu slovenských nárečí v Srbsku

Výskum slovenských nárečí v Srbsku sa začal uskutočňovať paralelne s konštituovaním dialektológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny na Slovensku.² Prvé pokusy vojvodinských kultúrnych dejateľov o zapojenie sa do výskumu slovenských nárečí sa datujú do obdobia na prelome 19. a 20. storočia. Z odbornej literatúry je známe, že Slováci z Vojvodiny začali na konci 19. storočia inenzívnejšie spolupracovať s Františkom Pastrnkom, prvým aplikátorom nepriamej metódy v dialektologickom výskume na Slovensku. Do jeho projektu terénneho výskumu sa zapojili evanjelickí kňazi Emil Kolényi (Hajdušica) a Vladimír Hurban (Stará Pazova), profesor Jozef Maliak (Ilok), učители Ján a Vladimír Mičátekovci (Kysáč), Daniel Bodický (Báčsky Petrovec), Pavel Jároši (Jánošík), Pavel Kolesár (Hložany) a ďalší, ktorých angažovanie možno podľa M. Týra³ považovať za začiatok dialektologických výskumov v Srbsku. Výsledky ankety F. Pastrnka boli postupne uverejňované v jednotlivých ročníkoch časopisu *Slovenské pohľady*.⁴

V nasledujúcom období výskum slovenských nárečí v Srbsku stagnoval. Zaznamenané boli iba sporadické pokusy skúmania alebo zmienky o predmetných nárečiach v niektorých odborných publikáciách.⁵ Na začiatku 20. storočia na činnosť vyššie uvedených kultúrnych a osvetových

* Mgr. Marína Hríbová, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, marina.hrib@savba.sk.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/0002/21 *Liturgický jazyk veriacich byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku* a mobilného projektu SASA-SAS-21-05 *Slovensko-srbské jazykové vzťahy v kontexte výskumu duchovnej a materálnej kultúry a etnických súvislostí*.

² Pozri Týr, M.: Slovenské dialektologické výskumy vo Vojvodine. In Týr, M. (ed.): *Slovakistický zborník*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2007, č. 2, s. 25.

³ Tamže, s. 25. Pozri aj Dudok, D.: Slovenský jazyk v Juhoslávii a jeho výskum. In: *Nový život* (časopis pre literatúru a kultúru), 1983, roč. 35, č. 5, s. 452; Dudok, D.: Výskum nárečí slovenského jazyka na území bývalej Juhoslávie. In Hodoličová, J. (ed.): *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 231-237.

⁴ Pastrnek, F.: Študovanie slovenčiny. In: *Slovenské pohľady*, 1893, roč. 13, č. 3 – 1896, roč. 16, č. 7.

⁵ Bližšie o tom Dudok, D.: Miesto hložianskeho nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1988, č. 10, s. 81-82.

pracovníkov čiastočne nadviazal Benjamín Kamenár, ktorý je autorom niekoľkých prác z oblasti ľudovej terminológie v Starej Pazove (1902 – 1904).⁶ Rodnému pazovskému nárečiu venoval pozornosť aj dolnozemskej dramatik a učiteľ Vladimír Hurban Vladimírov (VHV). V Našom živote, časopise Matice slovenskej v Juhoslávii, uverejnil krátke glosáre *Slovník staropazovských výrazov z cudzích jazykov* (1933) a *Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí* (1938),⁷ v ktorých sa sústredil na početné srbské, nemecké, maďarské, turecké, okrajovo aj latinské a francúzske výrazy v nárečí tamojších Slovákov. V jeho pozostalosti sa našli aj rukopisy, resp. dovtedy nepublikované texty *Dodatky ku Slovníku cudzích výrazov v staropazovskom nárečí*, *Pazovské výrazy z cudzích jazykov* a *Skúmanie pazovského nárečia*, s ktorými sa čitateľská verejnosť oboznámila vďaka publikácii zostavovateľky Anny Maričovej *Vladimír Hurban Vladimírov. Jazykovedné práce* (2014).⁸ Vo svojich jazykovedných prácach sa nezaoberal len otázkou nárečia a v ňom sa odzrkadľujúcich jazykových kontaktov, ale aj otázkou spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

Dialektologický výskum na súvislom slovenskom území zaznamenal pozoruhodnejšie výsledky v medzivojnovom období, a to predovšetkým vďaka vedeckým prácam Jána Stanislava a Václava Vážneho. V monografii *Liptovské nárečia* (1932), ktorá sa stala významným metodologickým a inšpiračným vzorom pre ďalšie generácie výskumníkov, nachádzame zmienku aj o slovenských nárečiach v Srbsku v kontexte problematiky asibilovanej výslovnosti *ř*, *d'*, prítomnej aj v niektorých slovenských nárečiach na Slovensku. Autor monografie J. Stanislav⁹ podáva vysvetlenie, že fonologickú sústavu jedného jazyka v kontakte s druhým charakterizuje výraznejšia rezistencia, než je to v lexike a syntaxi, a preto sa domnieva, že predmetnú asibilovanú výslovnosť *ř*, *d'* v slovenských nárečiach v Srbsku netreba pokladať za srbizmus.¹⁰

Václav Vážny, ktorý vo svojom výskume uplatňoval kombinovanú metódu, spočívajúcu v overovaní a spresňovaní dotazníkmi a korešpondenciou získaných údajov v teréne, spomína v práci *Nárečí slovenská* (1934) aj dovtedy nepreskúmaný a primárne z tlače známy jazyk Slovákov žijúcich v zahraničí.¹¹ V predmetnej štúdií sa na niekoľkých miestach vyjadruje o fonetických a morfológických javoch charakteristických pre nárečia jednotlivých vojvodinských lokalít.

II. Nárečový výskum Jozefa Štolca vo vtedajšej Juhoslávii

Výskum slovenských nárečí v Srbsku sa zintenzívnil po skončení druhej svetovej vojny, keď sa pod vedením Slovenskej akadémie vied začali uskutočňovať systematické výskumy slovenských nárečí mimo územia Slovenska. V tomto období vo vedeckých kruhoch, ako aj v širšej verejnosti, rezonoval fenomén slovenského zahraničia, zvlášť Dolnej zeme, ktorý sa stal objektom výskumu nielen jazykovedcov, ale aj historikov, etnológov, kulturológov a ďalších vedeckých pracovníkov.

Na terénny výskum slovenských nárečí vo vtedajšej Juhoslávii sa v rámci organizovanej akcie SAV v roku 1947 podujali jazykovedci Jozef Štolc a Eugen Pauliny. Ich bádateľská činnosť

⁶ Kamenár, B.: Názvy jedál a nápojov v Starej Pazove. In: Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1902, roč. 5, č. 6, s. 100; Kamenár, B.: Prostonárodné názvy najobyčajnejších liekov v Starej Pazove. In: Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1903, roč. 6, č. 1, s. 6-8; Kamenár, B.: Názvy náradia a nástrojov v Starej Pazove. In: Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 1904, roč. 7, č. 4, s. 58.

⁷ Hurban Vladimírov, V.: Slovník staropazovských výrazov z cudzích jazykov. In: Naš život, 1933, roč. 1, č. 3-4, s. 181-184; Hurban Vladimírov, V.: Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí. In: Naš život, 1938, roč. 6, č. 3-4, s. 197-206.

⁸ Maričová, A. (ed.): Vladimír Hurban Vladimírov. Jazykovedné práce. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2014, s. 141-143; s. 144-148; s. 149; Pozri aj s. 74-78; s. 84-97.

⁹ Stanislav, J.: Liptovské nárečia. Martin: Matica slovenská, 1932, s. 81.

¹⁰ Pozri aj Hríbová, M.: Konsonantický systém slovenských nárečí v Srbsku a vybrané suprasegmentálne javy. In: Slavica Slovaca, 2021, roč. 56, č. 2, s. 153-168.

¹¹ Vážny, V.: Nárečí slovenská. In: Československá vlastivěda. III. Jazyk, 1934, s. 219-310.

bola od začiatku vnímaná ako priekopnícka, pretože dovtedy sa obdobný nárečový výskum v juhoslovanskom prostredí nerealizoval. Neskôr ich aj v odbornej literatúre začali označovať za prvých dialektológov, ktorí sa zaoberali predmetnými slovenskými nárečiami.¹²

Nárečový materiál zozbieraný počas ich štvortýždňového výskumného pobytu v roku 1947 a počas opätovného Štolcovho výskumu v roku 1965 spracoval J. Štolc samostatne. Zistenia, publikované po prvýkrát v správach z terénneho výskumu, t. j. v článkoch *Slovenské nárečia v Juhoslávii* (1947)¹³ a *O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii* (1965),¹⁴ neskôr dôkladne analyzoval v monografii *Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba* (1968),¹⁵ ktorá sa stala finálnym výsledkom jeho výskumu na vymedzenom území.

J. Štolc predtým vydal monografickú prácu *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949),¹⁶ ktorá spolu s vyššie spomenutou monografiou patrí medzi kľúčové dialektologické diela o slovenských nárečiach na Dolnej zemi. Vďaka zisteniam, ku ktorým dospel počas politickými okolnosťami sťaženého výskumu v Maďarsku, sa v novej monografii mohol zmeniť aj o početných zhodných javoch medzi slovenskými nárečiami v týchto dvoch dolnozemských krajinách.

Úvodná časť monografickej publikácie *Reč Slovákov v Juhoslávii* prináša cenné informácie o sťahovaní Slovákov na skúmané územie a o nimi obývaných sídlach. V predmetnom diele, ktoré sa vyznačuje štandardnou štruktúrou pre vtedajšiu dialektologickú literatúru, autor spracoval fonetický a gramatický systém skúmaných nárečí a na základe vypozerovaných znakov určil ich miesto v kontexte slovenských nárečí. Jeho súčasťou sú aj ukážky nárečových textov z vybraných juhoslovanských, prevažne vojvodinských lokalít a zvukový i gramatický slovník.

Vo vyššie spomínanom článku *O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii*, ktorý predstavuje zhrnutie výsledkov uskutočneného nárečového výskumu v juhoslovanskom prostredí, J. Štolc upovedomuje čitateľskú verejnosť o pripravovanej monografii, v ktorej podá všeobecnú charakteristiku týchto nárečí a vymedzí ich jednotlivé typy (južnostredoslovenský, západoslovenský, východoslovenský a kusucký typ).¹⁷ V monografickej práci však absentujú informácie o nárečiach prinesených z východného Slovenska. Už zo samotného názvu knižnej publikácie *Reč Slovákov v Juhoslávii* vyplýva, že autor sa v nej venuje iba tým slovenským nárečiam, ktorých nositelia deklarovali svoju slovenskú etnickú či národnopolitickú identitu.¹⁸

M. Týr podotýka, že „podľa pôvodnej koncepcie autor chcel spracovať existujúce stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské dialekty,“ avšak „pre existovanie osobitnej rusínskej národnosti sa vzdal pôvodnej koncepcie.“¹⁹ D. Dudok taktiež poznamenáva, že „prof. J. Štolc pôvodne mal v úmysle spracovať aj nárečia Slovákov v Chorvátsku a nárečia Rusínov vo Vojvodine, ale neskôr po dôkladných úvahách od tohto zámeru odstúpil.“²⁰

¹² Pozri napr. Marićová, A.: Dynamika slovenského nárečia mimo Slovenska (na príklade staropazovského nárečia). In Žigo, P. (ed.): Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca. Bratislava: VEDA, 2009, s. 176.

¹³ Štolc, J.: Slovenské nárečia v Juhoslávii. O výsledkoch nárečového výskumu slovenskej menšiny v Juhoslávii od 12. VIII. do 9. IX. 1947. In: Kultúrny život, 1947, roč. 2, č. 21, s. 3; Štolc, J.: Slovenské nárečia v Juhoslávii. Dokončenie z minulého čísla. In Kultúrny život 1947, roč. 2, č. 22-24, s. 4.

¹⁴ Štolc, J.: O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii. In Nový život, 1965, roč. 17, č. 3, s. 333-342.

¹⁵ Štolc, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba. Bratislava: SAV, 1968, 356 s.

¹⁶ Štolc, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava: SAV, 1949, 544 s.

¹⁷ Pozri Štolc, J.: O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii, c. d., s. 336-337; s. 340.

¹⁸ Detailjšie Žeňuch, P.: Vojvodinskí Rusnáci a slovenskí rusnáci: Jazyková, konfesionálna a etnická identita v komparácii. In: Slavica Slovaca, 2018, roč. 53, č. 3-4, s. 76.

¹⁹ Týr, M.: Slovenské dialektologické výskumy vo Vojvodine, c. d., s. 27.

²⁰ Dudok, D.: Čítanka nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srieme a Slavónsku. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2010, s. 5.

Podrobnejšie o tom píše M. Myjavcová v súvislosti s vydaním vyššie uvedeného článku J. Štolca v dolnozemskej časopise *Nový život*: „Ako dobrý znalec slovenských nárečí a toľako ako východniarsky rodák zmenil sa tam aj o rusínskom jazyku, ktorý je ináč vo Vojvodine uznaný ako jazyk rusínskej národnostnej menšiny, a konštatoval, že tunajší rusínsky jazyk je vlastne slovenské nárečie, akým sa hovorí na východnom Slovensku. Vyvolalo to značné pobúrenie jednak tých, na ktorých reč sa táto konštatácia vzťahovala, jednak vtedajších strážcov národnostných vzťahov vo viacjazykovom vojvodinskom spoločenstve. Nakoľko sa pamätám, vymieňali sa v tej veci aj medzištátne protestné nóty, ale po čase sa to nejako predsa len zahladilo.“²¹ J. Štolc sa tak v monografii *Reč Slovákov v Juhoslávii* zaoberá tromi typmi slovenských nárečí v Juhoslávii (stredoslovenským, západoslovenským a okrajovo kysuckým typom), vôbec sa nezmienuje o nárečiach prinesených z východnej časti súvislého slovenského územia.

Cennou zásluhou J. Štolca je predovšetkým vymedzenie miesta stredoslovenských a západoslovenských nárečí v Juhoslávii medzi slovenskými nárečiami. J. Botík zdôrazňuje, že práve tomuto jazykovedcovi, ktorého prínos spočíva „v precíznom a priam vyčerpávajúcom zemapise regionálnych a lokálnych typov slovenských nárečí na celom dolnozemskej priestore,“ vďačíme za poznatok, že „dolnozemskej rodiny listov slovenských nárečí je dôsledkom vyrovnávania z Horniakov prinesených nárečových rozdielov a formovania ich nových podôb v dolnozemskej komunitách.“²²

Reč Slovákov v Juhoslávii sa dodnes považuje za medzník nárečových výskumov v prostredí juhoslovanských Slovákov.²³ Ďalší výskum jej autora na danom území však nepokračoval v plánovanom a potrebnom rozsahu. Avizovanú druhú časť monografie, zaoberajúcu sa lexikou slovenských nárečí v Juhoslávii, J. Štolc už nezrealizoval. Napriek tomu, že zastával vysoké postavenie v Slovenskej akadémii vied a bol pomerne dlho „hnacím motorom slovenskej dialektológie“,²⁴ nepodarilo sa mu získať podporu vtedajšieho vedenia vydavateľstva SAV pre vydanie druhého zväzku, a to najmä z dôvodu slabého predaja prvej časti predmetného diela.

S menom J. Štolca sa spájajú začiatky vedeckého výskumu slovenského jazyka vo vtedajšej Juhoslávii, ale aj rozvíjania kontaktov tamojších Slovákov so slovenskou jazykovedou a Slovenskom vôbec.²⁵ Zistenia vyplývajúce z terénneho výskumu slovenských nárečí vo vtedajšej Juhoslávii, ktorých šírenie medzi Slovákami umožnila práve spomínaná monografia z roku 1968, mu zabezpečili významnú úlohu a pevnú pozíciu v dejinách nielen domácej, ale aj juhoslovanskej slovakistiky. Celkovo možno konštatovať, že práve J. Štolc položil základy slovenskej dialektológie v Srbsku.²⁶ Podarilo sa mu – v relatívne krátkom časovom období a za pomerne ťažkých podmienok – uskutočniť rozsiahly výskum a vytvoriť prácu, ktorá sa stala metodologickým vzorom pre nastávajúce generácie krajanských lingvistov, ktorí našli hlavnú bádateľskú doménu v slovenskej dialektológii.

²¹ Myjavcová, M.: Čas spomienky je časom návratu. In Štolc, S. – Marečková, E. (ed.): *Rodák svojim – rodáci svojmu. Spomienkový zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca*. Hranovnica: Obecný úrad Hranovnica, 2008, s. 61.

²² Botík, J.: Ku konceptom štúdia dolnozemskej Slovákov z pozície materského národa. In Ambruš, I. M., Hlásnik, P. – Unc, B. (ed.): *Dolnozemskej Slováci – hranice určenia*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2013, s. 17.

²³ Týr, M.: *Slovenské dialektologické výskumy vo Vojvodine*, c. d., s. 27.

²⁴ Ferenčíková, A.: Spracovanie syntaxe slovenských nárečí metódami jazykového zemapisu. In Žigo, P. (ed.): *Jazykošvedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 34.

²⁵ Pozri napr. Myjavcová, M.: *Situácia slovenského jazyka v srbskej Vojvodine desaťročia po Jozefovi Štolcovi*. In Žigo, P. (ed.): *Jazykošvedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 138.

²⁶ Pozri napr. Dudok, D.: *Za profesorom Jozefom Štolcom*. In: *Nový život (časopis pre literatúru a kultúru)*, 1982, roč. 34, č. 1, s. 86.

S podobným pozitívnym ohlasom medzi krajanmi sa stretla aj jeho monografia *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, ktorá sa takisto stala významným zdrojom pri písaní dialektologických prác v danej krajine. P. Király napr. prezrádza, že pri písaní vlastného diela sa opieral o túto Štolcovu prácu jednak preto, že skúmal slovenské nárečové skupiny v Maďarsku, a jednak aj preto, že jeho nárečové údaje považoval za spoľahlivé a hodnoverné.²⁷ M. Žiláková²⁸ taktiež potvrdzuje, že viaceré konštatácie z predmetného diela J. Štolca nielenže inšpiračne zapôsobili na rozvoj výskumov jazyka slovenskej minority v Maďarsku, ale určili aj vedecké úlohy pre lingvistov viacerých generácií, a opierali sa o ne aj predstavitelia iných vedných disciplín.

III. Výskum slovenských nárečí v Srbsku po J. Štolcovi

V nasledujúcom období výskum slovenských nárečí v Srbsku pokračoval najmä zásluhou novosadského univerzitného profesora Daniela Dudka. Nadväzujúc na dielo J. Štolca a ním vyvedené závery, D. Dudok uverejnil početné dialektologické časopisecké práce a niekoľko monografií. Medzi jeho najvýznamnejšie štúdie sa radia napr. *Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny*,²⁹ *Miesto hložianskeho nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka*,³⁰ *Vznik a charakter slovenských nárečí v juhoslovenskej Vojvodine*³¹ a ďalšie.

Za kapitálne dielo D. Dudka sa považuje monografia *Nárečie Pivnice v Báčke* (1972),³² ktorá predstavuje rozpracovanú verziu jeho dizertačnej práce *Словачки говор села Пивнице у Бачкој*, obhájenej v roku 1966.³³ Predmetné dielo je spracované podľa vtedajšej metodológie slovenskej dialektológie, ktorú aplikoval v práci aj J. Štolc. Dudok sa vo svojom výskume sústredil na jednu lokalitu – Pivnicu, ktorá sa svojim nárečím západoslovenského typu pomerne odlišuje od svojho slovenského okolia. V práci popisuje jeho štruktúru a charakteristické hláskové i tvaroslovné znaky vo vzťahu k slovenským nárečiam susedných lokalít, s ktorými je skúmané nárečie v neprestajnom a bezprostrednom styku. Menej sa venoval porovnávaníu skúmaného nárečia s nárečiami pôvodnej vlasti, pretože sa chcel vyhnúť častému opakovaniu faktov.

Podobne ako J. Štolc, v závere práce začleňuje skúmané nárečie do sústavy nárečí na súvislom slovenskom území. Jeho vzťahom k inojazyčnému okoliu sa zaoberá len okrajovo, keďže podľa názoru autora inorečové prvky v čase jeho výskumov výraznejšie neporušovali domácu štruktúru, nezasiahli celý kolektív a vo väčšej alebo menšej miere sa prejavovali len u jednotlivcov. Na rozdiel od svojho predchodcu však D. Dudok volil typických informátorov z rôznych generácií a spoločenských vrstiev a bez povšimnutia nenechal ani vplyv spisovnej podoby slovenského jazyka na skúmanú varietu.

²⁷ Király, P.: Jozef Štolc a výskum slovenských nárečí v Maďarsku. In Žigo, P. (ed.): Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasny stav a perspektívy dialektologického bádania. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca. Bratislava: VEDA, 2009, s. 135.

²⁸ Žiláková, M.: Súčasny stav slovenských nárečí v Maďarsku. In Žigo, P. (ed.): Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasny stav a perspektívy dialektologického bádania. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca. Bratislava: VEDA, 2009, s. 167.

²⁹ Dudok, D.: Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny. In Dudok, D. (ed.): Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1981, č. 2 (1980), s. 47-78.

³⁰ Dudok, D.: Miesto hložianskeho nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka, c. d., s. 81-117.

³¹ Dudok, D.: Vznik a charakter slovenských nárečí v juhoslovenskej Vojvodine. In Dudok, D. (ed.): Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. XI. medzinárodný zjazd slavistov. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1993, č. 15, s. 19-29.

³² Dudok, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin: Matica slovenská, 1972, 290 s.

³³ Pozri Тир, М.: Словачка дијалектологија (Историја, садашњост и перспективе). In: Славистика X, 2006, s. 177.

V roku 2010 sa D. Dudkovi podarilo publikovať *Čítanku nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srijeme a Slavónsku*,³⁴ ktorú tvorí materiál získavaný od začiatku šesťdesiatych rokov do konca deväťdesiatych rokov minulého storočia. Nárečové texty boli zozbierané takmer zo všetkých slovenských obcí v Báčke, Banáte a Srijeme vo Vojvodine, ale aj z jednotlivých obcí vo východnej, strednej a západnej Slavónii v Chorvátsku. Napriek tomu, že autor, ako sám uvádza, nemal pri písaní tejto práce primerané vzory v slovenskej dialektológii, vytvoril hodnotné dielo, ktoré predstavuje sumarizáciu jeho dlhodobého a systematického zberu nárečového materiálu a ktoré zaiste našlo svoje uplatnenie aj ako učebná pomôcka na jednotlivých stupňoch škôl v Srbsku.

V roku 2013 vyšla ďalšia Dudkova dialektologická monografia *Nárečie Aradáča v Banáte na pozadí vzniku a vývinu obce*,³⁵ ktorá však bola koncipovaná pred štyrmi desaťročiami. Ťažiskom práce je opis sústavy nárečia Aradáča vo vzťahu k nárečiam pôvodnej vlasti a čiastočne i k ostatným slovenským nárečiam v Srbsku, s ktorými je skúmané nárečie v každodennom kontakte. Vzťah k jazykom spoločenského prostredia, s ktorých nositeľmi sa obyvatelia lokality v priebehu života na danom území stýkali, detailnejšie nesppracoval. Na rozdiel od monografie o pivníckom nárečí sa v tejto práci osobitne nesppracúva ani derivatológia, resp. morfológia skúmaného nárečia. Prílohou práce je množstvo súvislých nárečových textov.

Medzi základnú dialektologickú literatúru venovanú predmetným nárečiam patrí aj druhá časť Dudkovho diela *O slovenskom jazyku v Juhoslávii*.³⁶ Do tejto časti publikácie sú zaradené vyššie spomínané štúdie o nárečiach lokalít Aradáč a Hložany, ako aj prehľadová štúdia o slovenských nárečiach v Juhoslávii, resp. štúdia o procese zániku slov v skúmaných nárečiach. Za podnetnú pre nárečový výskum možno označiť aj štúdiu o charakteristických znakoch reči Slovákov v Juhoslávii ako výsledku kontaktov slovenského jazyka so srbochorváckym jazykom, ktorá tvorí súčasť prvej časti publikácie zameranej na dejiny spisovnej slovenčiny Slovákov v Juhoslávii.

Motivovaný výzvou a návrhom J. Štolca o potrebe skúmania tamojších slovenských priezvisk, ktoré často odkazujú na lokality v pôvodnej vlasti alebo v dnešnom Maďarsku, D. Dudok sa podobral na náročnú úlohu a po rokoch bádania publikoval dielo *Priezviská Slovákov v Juhoslávii*.³⁷ V práci prinášajúcej hodnoverné a užitočné informácie aj pre nárečový výskum podáva výklad viac než 4200 priezvisk, z ktorých prevažná väčšina je odvodená z lokálnych alebo regionálnych názvov. Predmetná monografia, ktorá je jedným z hlavných titulov personálnej biografie tohto autora, sa dodnes považuje za významný zdroj poznania potenciálneho pôvodu potomkov niekdajších slovenských prisťahovalcov.

Na práce J. Štolca a D. Dudka nadväzuje Anna Marićová, autorka monografie *Slovenské nárečie Starej Pazovy* (2006).³⁸ Práca vznikla preložením a značným rozšírením jej magisterskej práce *Гласовни систем словачког говора Старе Пазове*, ktorú obhájila v roku 1981.³⁹ Ako A. Marićová uvádza, jej cieľom bolo podať systematický opis nárečia podobnou metódou, akú v predchádzajúcom období aplikovali J. Štolc a D. Dudok. V práci analyzuje fonetický a morfológický systém skúmaného nárečia, pričom už zohľadňuje aj jeho dynamiku, ktorú poníma ako proces prebiehajúci od inovácie ku zovšeobecneniu, s výsledkom rozšírenia určitého javu.

V ďalšej monografii *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* (2010),⁴⁰ ktorá je istým po-

³⁴ Dudok, D.: Čítanka nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srijeme a Slavónsku, c. d., 146 s.

³⁵ Dudok, D.: Nárečie Aradáča v Banáte na pozadí vzniku i vývinu obce. Báčsky Petrovec, c. d., 127 s.

³⁶ Dudok, D.: O slovenskom jazyku v Juhoslávii. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996, 204 s.

³⁷ Dudok, D.: Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 2001, 219 s.

³⁸ Marićová, A.: Slovenské nárečie Starej Pazovy. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA, 2006, 220 s.

³⁹ Týr, M.: Slovenské dialektologické výskumy vo Vojvodine, c. d., s. 28.

⁴⁰ Marićová, A.: Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy (slovník). Stara Pazova: Kanadem, 2010, 242 s.

kračovaním predchádzajúcej práce, sa A. Marićová venuje hlavne výskumu lexém prevzatých z iných jazykov. Po roku vydala aj *Slovník pazovského nářečia* (2011),⁴¹ v ktorom je spracovaných približne 5 000 lexikálnych jednotiek. Celkovo možno zhodnotiť, že autorka vo všetkých dialektologických prácach orientuje pozornosť na konkrétnu vojvodinskú lokalitu – Starú Pazovu, z ktorej sama pochádza. Výsledky svojich nárečových výskumov zakomponovala aj do zbierky štúdií *O jazyku* (2011),⁴² z ktorej sa čitateľ dozvie napr. o dynamike slovenského nárečia mimo Slovenska (na príklade staropazovského nárečia), resp. o zvykosloví Starej Pazovy.

Z dialektologických prác sa žiada ešte spomenúť nepublikované, no nie menej relevantnú magisterskú prácu *Гласовни систем словачког говора Бачког Петровца* (1972) Michala Týra. Autor uverejnil aj niekoľko prehľadových prác o dialektologických výskumoch v Srbsku.⁴³ Dialektologické príspevky uvedených autorov sú zastúpené aj v početných zborníkoch prác, resp. monografiách jednotlivých slovenských lokalít.

Výskumom slovenských nárečí sa čiastočne zaoberal aj Michal Filip, nestor vojvodinskej slovakistiky. V rokoch tesne pred jeho smrťou boli uverejnené príspevky *Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove* (1987)⁴⁴ a *Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy* (1988).⁴⁵ Prvý z nich predstavuje slovník výpožičiek z nemčiny a maďačiny v staropazovskom nárečí, ktoré autor zozbieral počas uplynulých desaťročí, zatiaľ čo druhý možno označiť za zbierku frazeológie, resp. jednoduchšiu podobu nárečového frazeologického slovníka Starej Pazovy.⁴⁶

Slovenským nárečiam v Srbsku venovali príležitostne pozornosť aj ďalší významní dialektológovia, resp. jazykovedci ako z vojvodinského prostredia, tak aj zo Slovenska.⁴⁷ Vzácný materiál na výskum nárečí v Srbsku prinášajú aj kulturologické a etnografické, resp. etnologické práce, akými sú napr. monografia Rudolfa Bednáríka *Slováci v Juhoslávii* (1964),⁴⁸ *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii* (2002)⁴⁹ a pod.

Pri skúmaní slovenských nárečí v Srbsku sa nemožno zaoberať ani bez prác Miroslava Dudka a Márie Myjavcovej, ktorých vedeckovýskumné aktivity smerujú najmä k celkovej situácii slovenčiny v enklávnom prostredí. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť publikáciu *Zachránený jazyk. State*

⁴¹ Marićová, A.: *Slovník pazovského nářečia*. Bratislava: ESA, 2011, 242 s.

⁴² Marićová, A.: *O jazyku*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2011, 221 s.

⁴³ Pozri napr. Týr, M.: *Slovenské dialektologické výskumy vo Vojvodine*, c. d., s. 25-32; Тир, М.: *Словачка дијалектологија (Историјат, садашњост и перспективе)*, c. d., s. 174-179.

⁴⁴ Filip, M.: *Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1987, č. 6-7 (1984-1985), s. 83-117.

⁴⁵ Filip, M.: *Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1988, č. 10, s. 59-80.

⁴⁶ Mlacek, J.: *Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1988, č. 10, s. 49.

⁴⁷ Pozri napr. Mlacek, J.: *Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy*, c. d., s. 47-58; Mlacek, J.: *Prevzak té slová v reči vojvodinských Slovákov*. In: *Slovenská reč*, 1990, roč. 55, s. 203-213; Mlacek, J.: *Idiomatické výrazy s tautologickými prvkami (na okraji jedného typu staropazovských nárečových frazém)*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1997, č. 14 (1992), s. 65-74; Ferenčíková, A.: *Poznámky o niektorých syntaktických javoch v južnostredoslovenských nárečiach*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1997, č. 14 (1992), s. 17-22; Dudková, E.: *Nárečový slovník z oblasti pestovania konopí a spracovania konopného vlákna v Petrovci*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1997, č. 14 (1992), s. 75-102 a pod. Z novších prác pozri: Ferenčíková, A.: *Poznámky o fungovaní predložky za v slovenských nárečiach vo Vojvodine*. In: *Годишњак за српски језик*, 2013, roč. 26, č. 13, s. 601-606.

⁴⁸ Bednárík, R.: *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, 324 s. + 164 fotografií.

⁴⁹ Benža, M. (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii/Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, 2002, 414 s.

o enklávnej a diasporálnej slovenčine (2008),⁵⁰ v ktorej M. Dudok prináša pohľad na slovenský jazyk v cudzom jazykovom a etnickom prostredí. V diele nachádzame potvrdenie o tom, že práve nárečová situácia slovenských ostrovov sa tešila najpodrobnejšej vedeckej reflexii (v Srbsku Štolc, Dudok, Marićová). Autor v ňom zároveň uznáva, že napriek tomu, že práce tohto druhu v enklávnej slovenčine „hľadali a objavovali ustrnulé, konzervatívne modely jazykového správania a jazykové prejavy v ich komplexite, samozrejme, dialektológiu nezaujímalí,“ práve „dialektologickým výskumom môžeme vďačiť za prvé serióznejšie pokusy poznať nielen jazykové, ale aj širšie kultúrne pulzovanie slovenských enkláv.“⁵¹ Cenným teoretickým zdrojom informácií a poznatkov z uvedenej oblasti sú aj jeho početné štúdie uverejnené tak na Slovensku, ako aj na Dolnej zemi.⁵²

Na otázky súvisiace s vývinom a fungovaním spisovného slovenského jazyka v Srbsku pod vplyvom okolitého jazykového prostredia poskytujú odpovede predovšetkým vedecké práce Márie Myjavcovej, ktorá sa dlhodobo venuje slovenčine v podmienkach kontaktu so srbským jazykom. Zistenia prezentované v jej monografiách *Slovenčina v jazykovej enkláve* (2001),⁵³ *State o našej slovenčine* (2006),⁵⁴ *Slovenská jazyková čítanka* (2009)⁵⁵ a *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine* (2015)⁵⁶ považujeme za potenciálny zdroj inšpirácie a motivácie skúmať vplyv dominantného srbského jazyka i na slovenské nárečia v Srbsku. Súčasnej slovenčine vo Vojvodine venoval niekoľko štúdií aj Juraj Glovňa.⁵⁷

Na základe vyššie uvedeného možno konštatovať, že slovenské nárečia v Srbsku sa v rokoch po vydaní monografie J. Štolca stali objektom systematického výskumu len niekoľkých, prevažne vojvodinských jazykovedcov. Ich práce sa svojou štruktúrou väčšinou podobali priekopníckej monografii *Reč Slovákov v Juhoslávii* a boli zamerané predovšetkým na opis hláskoslovnej a tvaroslovnej roviny nárečového systému vybranej lokality, príp. na vymedzenie miesta skúmaného nárečia medzi slovenskými nárečiami. Vzhľadom na to, že plánovaná druhá časť Štolcovej monografie nebola vydaná, zostala doposiaľ málo preskúmaná najmä lexikálna rovina slovenských nárečí v Srbsku, ktorá ponúka veľmi vďačný materiál pre štúdium jazykových kontaktov v danom multilingválnom prostredí. Jedine A. Marićovej sa podarilo lexikograficky spracovať slovnú zásobu skúmaného nárečia Starej Pazovy.⁵⁸

⁵⁰ Dudok, M.: *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2008, 206 s.

⁵¹ Tamže, s. 71.

⁵² Pozri napr. Dudok, M.: *Spoločenský diskurz a kontaktné jazyky*. In Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 2000, č. 16-18 (1994–1996), s. 63-70; Dudok, M.: *Slovenčina v životnom prostredí*. In Divičanová, A., Tóth, A. J., Uhrinová, A. (ed.): *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 190-198; Dudok, M.: *Od exosféry k endosfére v slovenčine ako menšinovom jazyku*. In Kováčová, A., Uhrinová, A. (ed.): *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2013, s. 42-52 a ďalšie.

⁵³ Myjavcová, M.: *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Kultúra – Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001, 224 s.

⁵⁴ Myjavcová, M.: *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2006, 243 s.

⁵⁵ Myjavcová, M.: *Slovenská jazyková čítanka. O slovenskom jazyku vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2009, 234 s.

⁵⁶ Myjavcová, M.: *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2015, 164 s.

⁵⁷ Pozri napr. Glovňa, J.: *Stav vojvodinskej slovenčiny ako enklávneho jazyka*. In: *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 3-4, s. 86-93; Glovňa, J.: *Súčasná vojvodinská slovenčina v médiách a vo verejnom styku*. In Kralčák, E. (ed.): *Súčasná slovenčina v srbských a slovenských elektronických médiách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 30-37; Glovňa, J.: *Znaky spisovnej slovenčiny vo Vojvodine*. In Dobříková, M. (ed.): *Universitas Comeniana. Philologica LXXIII*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 239-244 a pod.

⁵⁸ V tejto súvislosti nemožno nespomenúť slovník zostavený A. Habovštiakom, ktorý taktiež patrí medzi pozoruhodné publikácie. Pozri Habovštiak, A.: *Krátky slovník nárečia slovenského pivnického*. Bratislava: Print-servis, 1997, 232 s.

Dialektologický výskum realizovaný na danom území v druhej polovici 20. storočia a na začiatku 21. storočia pokročil hlavne v oblasti skúmania vzájomných relácií predmetných nárečí, resp. ich korelácií so slovenskými nárečiami na súvislom materskom území. J. Štolc odporúčal skúmať jednotlivé nárečové javy aj v súvislosti s medzijazykovými kontaktmi, a D. Dudok písal o možnostiach sledovania priameho a nepriameho vplyvu jazykov okolia na slovenské nárečia v Srbsku. Dosiaľ však nevznikli novšie práce, ktoré by sa systematicky zameriavali na výskum predmetných nárečí z navrhovaného aspektu.

J. Štolc svoju vedeckú pozornosť orientoval predovšetkým na tzv. starší typ slovenských lokalít v Srbsku, zatiaľ čo zvyšné lokality buď nezohľadnil, alebo v nich zozbieral len informačný materiál, na základe ktorého bolo možné identifikovať základný typ nárečia. Autor tento postup logicky argumentoval tým, že v nárečiach lokalít prvej kolonizačnej vlny, ktoré sú obývané prevažne slovenským obyvateľstvom, sa omnoho bezprostrednejšie a vypuklejšie odráža priamy vzťah k nárečiam na Slovensku, kým ostatné lokality môžu byť zaujímavé skôr vo vzťahu k inojazyčnému okoliu.⁵⁹ Vzhľadom na časovú obmedzenosť a stanovenú úlohu zozbierať materiál pre základnú charakteristiku slovenských nárečí v Juhoslávii so zreteľom na ich zaradenie do slovenského jazykového celku, nepovažoval za relevantné obrátiť výskum smerom do oblastí, ktoré majú svoju problematiku a ktorých výskum sa mu zdal časovo príliš náročný. Autor bol presvedčený, že rozvíjať výskumnú činnosť v tomto smere by mali mladí lingvisti domáceho pôvodu, ktorí sú od narodenia zrazení s prostredím.⁶⁰

Napriek tomu, že J. Štolc sa vo svojej práci nevenoval podrobnej analýze nárečí všetkých Slováckmi obývaných lokalít v Srbsku, je nepochybne jediným jazykovedcom, ktorému sa podarilo realizovať výskum týchto dialektov na celoštátnej úrovni, resp. monograficky spracovať skúmanú problematiku. Pokračujúc v Štolcom naštartovanom výskume sa vyššie spomínaní domáci autori začali zaoberať nárečiami vybraných lokalít, ktoré však boli tiež obývané väčšinovým slovenským obyvateľstvom, resp. ním osídlené v rámci prvej kolonizačnej vlny. Lokality mladšieho typu tak zostali väčšinou nepreskúmané. Dôležité je taktiež pripomenúť, že pri doterajších výskumoch sa pozornosť venovala predovšetkým nárečovým prejavom príslušníkov najstaršej, príp. strednej generácie tamojších Slovákov. Nárečie mladšej generácie či detí zostávalo nepovšimnuté, hoci J. Štolc⁶¹ v monografii uznáva, že by bolo zaujímavé sledovať napr. reč mladšej a mladej generácie, so zreteľom na pôsobenie inojazyčného okolia.

Celkovo možno konštatovať, že *Reč Slovákov v Juhoslávii*, ktorá je „dodnes základným dielom nielen o slovenských nárečiach vo vtedajšej Juhoslávii – vo Vojvodine a Slavónsku, o reči Slovákov za hranicami Slovenska – ale i slovenskej dialektológie vôbec,⁶² sa nesporne stala tvorivým impulzom pre ďalší výskum slovenských nárečí v danej krajine. J. Štolc v nej načrtoval široké možnosti ďalšieho dôkladného bádania nárečovej podoby slovenského jazyka na južnoslovanskom území, zdôrazňujúc pritom potrebu širšieho jazykového výskumu. Bohužiaľ, v porovnateľnom výskume v nasledujúcom období nepokračovala ani slovenská, ani srbská stra-

⁵⁹ Štolc, J.: *Reč Slovákov v Juhoslávii I*. Zvuková a gramatická stavba, c. d., s. 16.

⁶⁰ Tamže, s. 17.

⁶¹ Tamže, s. 17.

⁶² Dudok, D.: Spomienky na univerzitného profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc. In Žigo, P. (ed.): *Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca. Bratislava: VEDA, 2009, s. 10. Na tomto mieste treba vyzdvihnúť skutočnosť, že dielo J. Štolca je aj v súčasnosti považované za jeden z primárnych študijných materiálov pre všetkých v Srbsku študujúcich poslucháčov dialektológie slovenského jazyka.

na.⁶³ Za veľkú škodu možno považovať hlavne to, že sa nedospelo k tímovej práci, resp. spolupráci medzi odborníkmi zo Slovenska a zo Srbska.

Tieto skutočnosti potvrdzuje aj A. Marićová, ktorá uvádza, že „vďaka D. Dudkovi sa výskum rozprúdil prostredníctvom študentov slovenčiny na Filozofickej fakulte v Novom Sade, ktorí vyplňali dotazníky a písali seminárne a diplomové práce. Žiaľ, tieto údaje neboli dodnes plne využité, ani spracované. Nie je vypracovaný ani atlas slovenských nárečí v Juhoslávii, ako bolo plánované. A dnes sa nerealizuje ani výskum vojvodinských nárečí...“⁶⁴ D. Dudok taktiež rekapituluje, že v tomto prostredí absentuje Atlas slovenských nárečí v Srbsku, veľký nárečový slovník a početné terminologické slovníky, avšak chýbajú aj odborníci so záujmom o takúto náročnú dialektologickú prácu.⁶⁵ Hoci sa neustále vyzdvihovala závažnosť podrobného výskumu predmetných nárečí z rozličných aspektov a vzniklo aj niekoľko pozoruhodných prác z tejto oblasti, podľa názoru tohto významného vojvodinského dialektológa, ich výsledky ešte naliehavejšie poukázali na dôležitosť problematiky a rozsah prác, ktoré je potrebné ešte len vykonať.⁶⁶

Od vydania monografie *Reč Slovákov v Juhoslávii* ubehlo viac než pol storočia. Hodnota tejto práce spočíva hlavne v tom, že prevažná časť materiálu bola zachytená v období, keď slovenské nárečia v predmetnom jazykovom konglomeráte neboli natoľko ovplyvnené štátnym jazykom. D. Dudok⁶⁷ pripomína, že ešte ani počas jeho výskumu „nárečia dedinskej spoločnosti neboli také porušené moderným uponáhľaným životom.“ V priebehu piatich desaťročí od vydania Štolcovej monografie a takmer siedmich desaťročí od prvého uskutočneného výskumu v prostredí slovenského jazykového spoločenstva v Srbsku sa situácia týchto nárečí nenávratne zmenila. O to viac si preto uvedomujeme obrovský bádateľský prínos a význam diela tohto popredného jazykovedca pre slovenskú, slovanskú a predovšetkým krajskú dialektológiu,⁶⁸ ale aj význam a potrebu uskutočnenia opätovného, rozšíreného výskumu, na ktorom by sa podieľali viacerí odborníci s interdisciplinárnym prístupom. Je nepochybné, že si tieto nárečia, poskytujúce možnosť hlbšieho nazretia do histórie slovenčiny a konvergentného vývinu jazyka v cudzom prostredí, zaslúžia komplexný výskum z rôznych aspektov.

IV. Aktuálny výskum slovenských nárečí v Srbsku

Na interdisciplinárny výskum predmetných nárečí v súčasnosti sústredujú pozornosť vedeckí pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV Peter Žeňuch, Svetlana Šašerina a Mária Hríbová. Autorka príspevku uskutočnila v rokoch 2014 – 2016, v rámci prípravy dizertačnej práce,⁶⁹ terénny výskum vo všetkých tridsiatich šiestich lokalitách so súvislým slovenským osídlením v Srbsku. Po uplynutí viac než polstoročia od uskutočnenia posledného rozsiahleho nárečového výskumu na danom území tak došlo k realizácii opätovného, v niektorých prípadoch rozšíreného výskumu predmetných nárečí na celoplošnej úrovni, a to vrátane nárečí lokalít, ktoré boli osídlené v rámci neskorších kolonizácií. Cieľom jej výskumu bolo zachytiť súčasný stav,

⁶³ Pozri napr. Myjavcová, M.: Situácia slovenského jazyka v srbskej Vojvodine desaťročia po Jozefovi Štolcovi, c. d., s. 139.

⁶⁴ Marićová, A.: Dynamika slovenského nárečia mimo Slovenska (na príklade staropazovského nárečia), c. d., s. 176.

⁶⁵ Dudok, D.: Spomienky na univerzitného profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc., c. d., s. 13.

⁶⁶ Dudok, D.: Nárečie Aradáča v Banáte na pozadí vzniku i vývinu obce, c. d., s. 5.

⁶⁷ Dudok, D.: Spomienky na univerzitného profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc., c. d., s. 12.

⁶⁸ Pozri aj Hríbová, M.: Význam a odkaz vedeckého diela Jozefa Štolca v kontexte rozvoja slovenskej dialektológie v Srbsku. In Ambruš, I. M. – Hlásnik, P. – Unc, B. (ed.): V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 20. – 21. marca 2015. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2015, s. 197.

⁶⁹ M. Hríbová úspešne obhájila dizertáciu na tému Jazykové a historicko-kultúrne kontexty slovensko-slovanských vzťahov. Historické a kultúrne kontexty slovenských nárečí na Dolnej zemi v Srbsku (2016).

ako aj zmeny, ktoré v štruktúre stredoslovenských, resp. západoslovenských nárečí v Srbsku medzitým nastali, a konfrontovať ich s výsledkami predchádzajúceho výskumu. M. Hríbová, aplikujúc v práci metódy J. Štolca, sledovala prítomnosť rozličných tak zo starej vlasti prinesených a zakonzervovaných, resp. rôzne modifikovaných, ako aj pod vplyvom nového prostredia nadobudnutých prvkov na úrovni jednotlivých rovín jazykového systému.

Na základe Štolcových odporúčaní⁷⁰ sa už nesnažila prebádať reláciu daných slovenských nárečí k nárečiam na súvislom slovenskom jazykovom území, ale najmä ich vzťah k doposiaľ z dialektologického aspektu nepreskúmanému južnoslovenskému prostrediu. Poznávajúc vnútornú štruktúru nárečí, autorka zároveň skúmala, ako a do akej miery sa v nich odzrkadľujú kontakty s inými – nielen slovanskými – jazykmi, ako aj inými kultúrami a vierovyznaniami. Získané výsledky spracovala v podobe analýzy zvukových záznamov generácie a geograficky diferencovaných jazykových prejavov autochtónnych reprezentantov slovenských nárečí. Dôležité je poznamenať, že jej výskumnú vzorku už tvorili respondenti všetkých vekových kategórií a z rôznych sociálnych skupín. Boli to najmä bilingválne, ba aj trilingválne osoby prevažne evanjelického (iba v časti Selenče rímskokatolíckeho a inde zriedkavo aj pravoslávneho) vierovyznania, pochádzajúce z čisto slovenských alebo zmiešaných rodín. V záverečnej časti práce sa autorka snažila načrtnúť perspektívy ďalšieho vývinu a fungovania skúmaných nárečí v Srbsku. Súčasťou prílohy práce sú ukážky nárečových prejavov Slovákov v Srbsku, a to v prepísanej podobe podľa zásad vedeckej fonetickej transkripcie, ale aj v zvukovej podobe nahratej na CD nosiči. Partičálne výsledky výskumu M. Hríbová prezentovala v jednotlivých časopisoch a konferenčných zborníkoch.⁷¹

Povzbudený (nielen) slovami J. Štolca o tom, že „osobitnú pozornosť treba venovať výskumu východoslovenského nárečia v Juhoslávii, rozvoju a osudom jeho spisovnej podoby,“ ktorého výsledky „prinesú nepochybne užitočné poznatky k otázke rozhraničenia slovenčiny a ukrajinských nárečí na východnom Slovensku,“⁷² uskutočnil v roku 2007 podobný terénny výskum aj P. Žeňuch, a to v prostredí dolnozemských gréckokatolíkov vo Vojvodine. V tomto priestore našiel a následne digitalizoval niekoľko rukopisných pamiatok zapísaných cyrilikou s mnohými znakmi zemplínskeho nárečia zo začiatku 19. storočia. Počas terénneho výskumu vyhotovil aj nahrávky liturgii v cirkevnoslovenskom jazyku vo viacerých gréckokatolíckych farnostiach a tiež záznamy spontánnych nárečových prehovorov.

Pri realizácii výskumu sa P. Žeňuch zameriaval predovšetkým na zachytenie vplyvu jazykového vedomia veriacich (používajúcich ako spisovný jazyk dolnozemplínske nárečie) najmä v predpísaných cirkevnoslovenských modlitbách a liturgických textoch.⁷³ V príspevkoch *Jazykové, etnické a konfesijné procesy v byzantsko-slovenskom prostredí Karpatského regiónu*

⁷⁰ Štolc, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba, c. d., s. 16. Autor vo svojich odporúčaní uvádza, že „v ďalšej fáze by sa mal výskum orientovať na prehĺbenie poznatkov so zreteľom na vzťah dolnozemplínskych nárečí k jazykom spoločenského okolia.“

⁷¹ Pozri napr. Hríbová, M.: Konsonantický systém slovenských nárečí v Srbsku a vybrané suprasegmentálne javy, c. d., s. 153-168; Hríbová, M.: Vokálny systém slovenských nárečí v Srbsku. In: Slavica Slovaca, 2021, roč. 56, č. 1, s. 26-36; Hríbová, M.: Historické a kultúrne kontexty slovenských nárečí v Srbsku I. In: Slavica Slovaca, 2017, roč. 52, č. 2, s. 133-149; Hríbová, M.: Slovenské nárečia v Srbsku – súčasný stav poznania skúmanej problematiky. In: Hodoľčová, J. (ed.): 270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 266-273; Hríbová, M.: Slovenské nárečia v Srbsku v 21. storočí – perspektívy ich vývinu a fungovania. In: Поповић, Љ. (ed.): Славистика XXI. Београд: Славистичко друштво Србије, 2017, s. 148-154 a ďalšie.

⁷² Štolc, J.: O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii, c. d., s. 340.

⁷³ Pozri Žeňuch, P.: Vojvodinskí Rusnáci a slovenskí rusnáci: Jazyková, konfesijná a etnická identita v komparácii, c. d., s. 80.

v 18. a 19. storočí⁷⁴ a *Vojvodinskí Rusnáci a slovenskí rusnáci: Jazyková, konfesijná a etnická identita v komparácii*,⁷⁵ ktoré predniesol na medzinárodných zjazdoch slavistov v Ochride (2008) a Belehrade (2018), autor prezentoval zistenia, ku ktorým dospel počas predmetného výskumu v Srbsku a podobne realizovaných výskumov na východnom Slovensku.

V rámci aktuálneho bilaterálneho projektu (2021 – 2022),⁷⁶ ktorý sa realizuje v spolupráci Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied v Bratislave a dialektologického oddelenia Ústavu pre srbský jazyk Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade, sa slovenskému riešiteľskému tímu podarilo uskutočniť ďalší terénny výskum nárečí slovenského pôvodu v Srbsku. Kolektív v zložení P. Žeňuch, S. Šašerina a M. Hríbová sa sústredil na získanie nahrávok cirkevno-slovanských liturgií v miestnej redakcii liturgického jazyka v prostredí dolnozemskej gréckokatolíkov a na výskum bohoslužobnej tradície realizovanej prostredníctvom bibličtiny ako niekdajšieho bohoslužobného jazyka v prostredí slovenských evanjelikov. V nadväznosti na svoje predchádzajúce výskumy sa riešitelia projektu snažili primárne sledovať, ako sa odráža jazykové vedomie používateľov konkrétnej entity v liturgickom jazyku. Dôležitou súčasťou ich výskumu sa stal aj opis vzťahu jazyka a kultúrnej identity.⁷⁷

Vzhľadom na to, že skúmané nárečia sa dlhodobo vyvíjajú pod vplyvom inojazykových a mimojazykových okolností, je dôležité nazerať na danú problematiku z interdisciplinárneho hľadiska. Práve preto je snahou pracovníkov SÚJS SAV podať exaktný popis aktuálneho stavu skúmaných nárečí vrátane okolností, ktoré naň vplyvajú, t. j. s prihliadnutím nielen na jazykové, ale aj historické, kultúrne a iné aspekty. Východiskom pre prípravu takto koncipovaných vedeckých štúdií je v teréne zozbieraný porovnávací materiál, ktorý možno nepochybne považovať za svedectvo doby najreálnejšie a najaktuálnejšie odzrkadľujúce stav predmetných nárečí, ako aj dimenzie vplyvu ich jazykového okolia. Parciálne výsledky výskumu boli konferenčne prezentované, resp. publikačne spracované v jednotlivých zborníkoch.⁷⁸

V. Perspektívy výskumu slovenských nárečí v Srbsku

Za perspektívne považujeme rozšírenie výskumných aktivít a vedeckého bádania v duchu koncepcie diela *Reč Slovákov v Južoslávii* na celé územie bývalej Južoslávie, a to so zameraním na porovnanie vývinu a súčasného stavu slovenských nárečí predovšetkým v Srbsku a Chorvátsku, príp. v Bosne. Pri skúmaní tejto problematiky je potrebné mať na zreteli, že ide o nárečia vyvíjajúce sa a fungujúce v kultúrnej, jazykovej a geograficky blízkych, avšak konfesijnálne odlišných prostrediach. Práve preto je potrebné usmerniť pozornosť na interkonfesijnálne, ako

⁷⁴ Žeňuch, P.: Jazykové, etnické a konfesijné procesy v byzantsko-slovanskom prostredí Karpatiského regiónu v 18. a 19. storočí. In Žeňuch, P. (ed.): XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 109-133.

⁷⁵ Žeňuch, P.: *Vojvodinskí Rusnáci a slovenskí rusnáci: Jazyková, konfesijná a etnická identita v komparácii*, c. d., s. 75-85.

⁷⁶ Mobilný projekt SASA-SAS-21-05 Slovensko-srbské jazykové vzťahy v kontexte výskumu duchovnej a materiálnej kultúry a etnických súvislostí. Vedúca srbského riešiteľského kolektívu je prof. Dragana Radovanovićová.

⁷⁷ Najnovšie Žeňuch, P.: Jazyk ako svedectvo o prekonanej identite a/alebo pamäť kultúry. In: Шветлосц. Часопис за науку, литературу, культуру и уметност, 2022, roč. LXX, č. 1, s. 5-22 a tiež Žeňuch, P.: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2022, s. 65 a nasl.

⁷⁸ O tejto problematike na konferencii „Slovakistika – súčasny stav a perspektívy / Slovakistika – aktuálne stajne i perspektívy“ na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade v Srbsku dňa 2. decembra 2021 referoval P. Žeňuch v príspevku „Aktuálne výsledky výskumov o liturgickej cirkevnej slovančine v prostredí gréckokatolíkov byzantského obradu na Slovensku a vo Vojvodine“, M. Hríbová v referáte „Slovenské nárečia v Srbsku v kontexte aktuálneho výskumu slovensko-srbských jazykových a historicko-kultúrnych vzťahov“ a S. Šašerina v príspevku „Cyrilský rukopis Klimenta Bukovského v kontexte homiletickej tvorby pod Karpatami“.

aj interetnické, etnolingvistické a iné súvislosti, ktoré vplývali na odlišný vývin slovenských nárečí v jednotlivých južnoslovanských krajinách. Spoznávaním kontextov týchto vzťahov možno lepšie pochopiť slabšiu či silnejšiu motiváciu väzby nositeľov skúmaných nárečí tak k materskej krajine, ako aj k južnoslovanskému etniku a jeho jazyku, resp. kultúre, a zároveň vyvodit' závery o ich integrovaní do spoločnosti krajiny, v ktorej žijú. Domnievame sa, že v teréne získaný materiál by mohol byť vhodným podkladom aj pre konfrontáciu situácie slovenských nárečí v jednotlivých dolnozemských krajinách, príp. pre výskum stavu slovenských nárečí napr. v banátskom (srbsko-rumunskom) či sriemskom (srbsko-chorvátskom) jazykovom areáli.

Nositelia predmetných nárečí sú príslušníci enklávy, ktorá je známa ako jediná slovenská enkláva na svete, ktorá si vytvorila vlastnú etnojazykovú enklávu⁷⁹ – napr. v Austrálii, Kanade, Argentíne a pod. Isté rozšírenie a prehĺbenie perspektívy vedeckého výskumu by mohla priniesť aj bádateľská orientácia na problematiku nárečí slovenských presidlencov z bývalej Juhoslávie, ktorí sa usadili v týchto zámorských krajinách.

V súvislosti s perspektívami ďalšieho systematického výskumu predmetných nárečí treba však poznamenať, že naďalej zostáva nevyhnutná potreba vytvorenia Atlasu slovenských nárečí v Srbsku. Na tomto mieste pripomíname slová I. Ripku z konca 20. storočia: „Údaje predstavené v *Atlase slovenského jazyka* z historického (pôvodného) územia treba doplniť poznatkami, ktoré prináša výskum nárečí v slovenských enklávach. *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* už vyšiel; aktuálnou a perspektívnou úlohou slovakistiky ostáva príprava a vydanie nárečového atlasu vojvodinských Slovákov.“⁸⁰ V odbornej literatúre novšieho dáta sa konštatuje, že práce na príprave atlasu počas uplynulého obdobia nenapredovali. Potvrzuje to napr. D. Dudok v jednej zo svojich posledných monografií: „O všetkých nárečiach vo Vojvodíne a Slavónsku sa zozbieralo veľké množstvo textov a vyplnili sa aj dotazníky I a II pre Atlas slovenských nárečí, ale čas a zaneprázdnenosť inými prácami autorovi tejto čítanky nedovolili všetky uvedené práce doteraz dotiahnuť do konca.“⁸¹

Aktuálnou zostáva aj otázka vydania nárečového slovníka, ktorý sa nepodarilo spracovať v predchádzajúcich desaťročiach ani v Srbsku, ani na Slovensku. J. Štolc sice plánoval v druhom diele monografie *Reč Slovákov v Juhoslávii* podať nielen analýzu a charakteristiku slovnej zásoby, ale aj slovník slovenských nárečí v Juhoslávii,⁸² no pod vplyvom neprajných okolností upustil od pôvodného zámeru. Na druhej strane, vojvodinskí dialektológovia – napriek deklarovanému záujmu a úsilíu – nedokázali v adekvátnej miere participovať na príprave predmetného slovníka, pretože svoju výskumnú činnosť museli orientovať na úlohy, ktorých riešenie bolo v prostredí slovenskej enklávy v Srbsku považované za naliehavejšie.

V spomínaných monografických prácach o slovenských nárečiach v Srbsku sa venovala pozornosť predovšetkým systémovej analýze, keďže pre výskum a spracovanie nárečí zo sociolingvistického aspektu je dôležité mať najprv tradičnými metódami komplexne spracovanú problematiku, ktorá sa tak stáva jedným zo základných prameňov pri ďalšom hodnotení stavu daných nárečí.⁸³ Získaný dialektologický materiál, samozrejme, ponúka priestor na množstvo ďalších analýz. V budúcnosti by bolo potrebné zohľadniť aj komunikačný aspekt pri výskume

⁷⁹ Pozri Dudok, M.: Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine, c. d., s. 144, s. 115, s. 64.

⁸⁰ Ripka, I.: O niektorých špecifikách tvorby jazykových atlasov. In Dudok, D. (ed.): Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1997, č. 14 (1992), s. 62.

⁸¹ Dudok, D.: Čítanka nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srieme a Slavónsku, c. d., s. 6.

⁸² Štolc, J.: O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii, c. d., s. 28.

⁸³ Pozri napr. Habovštiak, A. – Buffa, F.: Slovná zásoba v atlasovom spracovaní. In Kačala, J. (ed.): Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984, s. 287.

slovenských nárečí v Srbsku. Zozbieraný materiál sa nám taktiež javí ako vhodná pramenná báza pre skúmanie napr. jazykových postojov slovenského jazykového spoločenstva v Srbsku, ako aj otázok identifikácie jazykových problémov samotnými členmi spoločenstva na pozadí teórie jazykového manažmentu. V súvislosti s problematikou výskumu slovenských jazykových enkláv M. Dudok konštatuje, že „treba postupovať často singularisticky, aplikovať teóriu jazykovej biografistiky“, pričom taktiež uvádza, že „dôležitým poznávaním jazyka sú sociálne siete, jazykové biografie, osobitné regiolektné a generolektné vektory pulzačného charakteru, ale aj generačné jazykové postoje diasporálnych jazykových používateľov,“⁸⁴ na ktoré by bolo potrebné upriamiť zvýšenú pozornosť.

Na záver si dovoľujeme konštatovať, že výskum predmetných nárečí, ktoré sú už takmer tri storočia teritoriálne a funkčne rozšírené mimo pôvodnej vlasti, zaiste prispieva ku kontinuálnemu rozširovaniu poznania slovensko-slovanských vzťahov a prináša podnetné informácie ako pre súčasnú slovenskú dialektológiu, tak aj v širšom kontexte pre súčasnú slavistiku. Taktiež považujeme za relevantné a potrebné pripomenúť, že slová J. Štolca o dostatku práce na celé desaťročia, a to pre celú skupinu zberateľov dialektologických materiálov v tomto južnoslovenskom prostredí, sú dodnes platné.⁸⁵

State and perspectives of research on Slovak dialects in Serbia

Marína Hríbová

The research on Slovak dialects in Serbia intensified after the end of the Second World War, when systematic research on Slovak dialects outside Slovakia began under the leadership of the Slovak Academy of Sciences. The dialectological research of Jozef Štolc, whose research activity was considered pioneering at that time, played a key role in this environment. His monograph *Speech of Slovaks in Yugoslavia* is still considered a milestone in dialectological research in the environment of Yugoslav Slovaks. Overall, it can be stated that it was J. Štolc who laid the foundations of Slovak dialectology in Serbia. In the years after the publication of Štolc's monograph, Slovak dialects in Serbia became the subject of systematic research by only a few linguists, mostly from Serbia, who followed the work of Jozef Štolc and the conclusions drawn by him. At present, attention needs to be paid to repeated, extended research, in which several experts with an interdisciplinary approach would participate. There is no doubt that these dialects which provide an opportunity for a deeper insight into the history of Slovak and the convergent development of the language in a foreign environment deserve comprehensive research from various aspects.

⁸⁴ Dudok, M.: *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*, c. d., s. 75; s. 26.

⁸⁵ Štolc, J.: *O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii*, c. d., s. 13.

JAROMÍR KRŠKO*

Slovenské ojkonymy motivované dňami týždňa ako zdroj poznávania rozvoja ekonomickej prosperity krajiny

Krško, J.: Slovak oikonyms motivated by the days of the week as a source of knowledge about the development of economic prosperity of the country. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 259-269 (Bratislava).

The presented study deals with an application of the names of the days of the week in Slovak oikonyms, which were motivated by the names of the days of the week in which the markets took place - e.g. Monday (Monday), Wednesday (Dunajská Streda), Thursday (Spišský Štvrtok), Saturday (Rimavská Sobota).

Toponym, oikonym, names of the days of the week, market, history

Názvy slovenských obcí, podobne ako aj názvy v iných slovanských jazykoch,¹ sú úzko spojené s rozvojom obchodu a trhov s týždňovou periodicitou. Historické záznamy potvrdzujú, že týždňové trhy sú v porovnaní s výročnými trhmi (jarmokmi) staršie, pretože periodicitu týždňového trhu bola vyššia, s čím súvisí aj vyššia informovanosť o mieste a dni trhu. Pravidelné týždňové trhy neboli prvotne viazané na rozvoj miest, tak ako to bolo v prípade výročných trhov – tie naopak súviseli predovšetkým s rozvojom miest a mestskými privilégiami, ktoré mestám udeľoval kráľ, aby podporil ekonomický rozvoj mesta, jeho okolia, prípadne regiónu.

Prvotné zárodoky budúcich trhových miest v našom geografickom priestore vznikali v blízkosti slovanských hradov a hradísk v období formovania kniežatstiev – nitrianskeho a moravského a neskôr v období Veľkej Moravy. Formovanie hradov a hradísk bol spojený s vyššou koncentráciou ľudí v ich okolí a prirodzenou potrebou kupovať si spotrebný tovar a potraviny. Preto sa v okolí hradov a strážnych hradísk začali formovať zárodoky kupeckých osád. Kupci pri hradiskách nachádzali nielen potenciálnych zákazníkov, ale v čase nebezpečenstva aj ochranu.² Vzťah medzi hradiskami a zárodkami kupeckých osád v ich okolí sa vzájomne podmieňovali a boli výhodné pre obe strany – kupci platili hradiskám poplatky za predaj a hradisko (teda štátna správa, prípadne cirkev) im poskytovala ochranu. Hradisko muselo napr. vytvoriť vojenskú posádku na ochranu trhov a trhovníkov, v priestoroch hradiska vznikla sústava úradníkov, ktorí dohliadali na vyberanie a evidenciu poplatkov atď.³

Rozpad a zánik Veľkej Moravy, neskorší vznik nového štátneho útvaru – Uhorského kráľovstva a jeho neskoršia politická a hospodárska stabilizácia predstavuje ďalší kvantitatívny rozvoj trhových miest, ktorý nastáva v priebehu 11. storočia. Začínajú sa formovať nové trhové lokality v blízkosti silne exponovaných miest, akými boli dominantné župné hrady, biskupstvá (napr.

prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: jaromir.krsko@umb.sk

¹ Porovnaj napr. Rutkiewicz-Hanczewska, M.: Określenia dni tygodnia w nazwach miejscowych Polski: historia, pochodzenie, zmiany. In: *Język Polski*, 2019, č. 4, s. 16-29.

² Rábik, V. – Labanc, P. – Tibenský, M.: *Vývoj stredovekých miest na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 11.

³ Pozri tamtiež, s. 13

v roku 1183 v okolí nitrianskeho biskupstva), prepoštvá (Bratislava, Nitra, koncom 12. storočia sa utvárajú trhové miesta v blízkosti spišského prepoštvá), nové trhové miesta vznikajú na križovatkách dôležitých ciest, v blízkosti brodov (z roku 1158 máme doklad na trh pri Šali, kde bol významný brod cez Váh). V oblasti dolného Pohronia boli dôležitými dopravnými križovatkami Levice a Starý Tekov, kde bol postavený komitátny hrad na čele so županom. „V roku 1240 obyvatelia jeho podhradia (suburbium castris de Bors) dostali mestské výsady. V listine je spomenutý aj tunajší trh. V susedstve Starého Tekova existovali dve trhové dediny – Štvrtok (*Chaturtekhel*) a Sobota (*Zombothel*). Do Starého Tekova smerovala dôležitá cesta z Ostrihomu, ktorá na ľavý breh Dunaja prechádzala v dnešnom Štúrove pri sútoku Hrona s Dunajom.“⁴

Medzi dôležitosťou hradu, hradiska, prípadne iného ekonomického a spoločenského centra, dôležitosťou obchodnej križovátky a trhovými miestami, ktoré sa neskôr transformovali do významného (alebo aspoň významnejšieho) mesta, bola priama úmera. Pokiaľ trhové miesto vzniklo v menej frekventovanej oblasti, nerozvinulo sa a postupne zaniklo – napr. v roku 1113 je doložený trh v Kostofanoch pod Tríbečom, v Bojniciach, v Bánove, v Milanovciach.⁵ Okrem Bojníc sa ani jedno spomínané trhové miesto nerozvinulo do významnejšieho mesta, ale väčšina z nich postupne zanikla.

Cirkevná a svetská moc mali záujem o prosperujúce trhové miesta, pretože výnosy z trhov boli príjmom cirkvi a kráľovskej moci. Oproti nim boli v nevýhode župani, pretože jedna tretina príjmu patrila príslušnému županovi, ale ten sa však musel starať aj o bezpečnosť trhového miesta a predávajúcich. Pokiaľ sa rozvinul trh v blízkosti cirkevného centra, príjem patrila farárovi a presbyterom, v prípade vzniku trhu v blízkosti šľachtického sídla, príjem prislúchal veľmožovi a zemepánovi.⁶ Medzi zemepánom a predávajúcimi sa zároveň vyvinul ekonomický vzťah založený na báze poplatku za ochranu života a tovaru. Šľachta musela vytvoriť sieť úradníkov, ktorí kontrolovali trhové miesto, vyberali a prerozdeľovali poplatky, pričom časť poplatkov slúžila na vydržiavanie vojenskej družiny určenej na ochranu.

V čase, keď sa kráľ vzdal výsadného výnosového práva na zisk z trhových miest v prospech miest, došlo k výraznému posilneniu a rozvoju miest. Takto sa vytvoril slobodný trh (forum liberum), ktorý priniesol významné zisky niektorým mestám, čo viedlo k prílevu obyvateľov a k ďalšiemu rozvoju miest. V prostredí mesta sa postupne formuje vrstva mešťanov, ktorí boli oslobodení od platenia trhového poplatku. Tento významný ekonomický nástroj sa uplatňoval aj pri lákaní nemeckých obyvateľov – napr. v roku 1222 boli v Sebechleboch oslobodení od platenia trhového poplatku nemeckí hostia.⁷ Rôzne ekonomické výhody a privilégia (vrátane oslobodenia od trhových poplatkov) dostávali prichádzajúci Nemci aj v neskoršom osídľovaní Uhorska po tatárskom pustošení (1242). Výhody, ktoré udeľoval prichádzajúcemu nemeckému etniku panovník, však chceli využívať aj domáci slovenskí obyvatelia, preto dochádzalo často k tomu, že Slováci sa hlásili k nemeckej menšine a v prípade existencie pôvodnej slovanskej osady a novozaloženej nemeckej osady došlo k postupnému splynutiu osád (príkladom je napr. splynutie slovanskej osady Igló a nemeckej Novej Vsi do dnešnej Spišskej Novej Vsi, splynutie viacerých slovenských a nemeckých osád v Turci).⁸

⁴ Ivanič, P.: Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 37.

⁵ Rábik, V. – Labanc, P. – Tibenský, M.: Vývoj stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 24.

⁶ Tamtiež, s. 13.

⁷ Tamtiež, s. 25.

⁸ Pozri k tomu napr. Lehotská, D.: Nemecká kolonizácia v Turci. In: Historický zborník Matice slovenskej, 3, 1945, s. 1-42; Krško, J. Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia (Prešov, 5.-7. 3. 2003). Zost. M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004, s. 284-292.

S rozvojom trhových miest, ktorý podnietil rozmach mestských sídel, súvisí aj rozvoj a smerovanie nových ciest a obchodných trás – „až rozvoj trhových stredísk, ako zárodkov neskorších stredovekých miest, spôsobil základnú zmenu starej cestnej siete z obdobia raného stredoveku.“⁹ Podľa názoru R. Marsinu došlo k zintenzívneniu rozvoja trhov v súvislosti so zavedením kresťanstva.¹⁰ Paradoxom je, že na jednej strane došlo pod vplyvom kresťanstva k intenzívnejšiemu rozvoju obchodu a trhu, na druhej strane práve pod vplyvom kresťanstva došlo k určitej regulácii, pretože trhy sa nemali konať napr. v nedeľu, pretože nedeľa sa považovala za deň zasvätený bohu.¹¹ V slovanských krajinách je tradíciou, že týždeň končí nedeľou, čo zodpovedá aj chronológii stvorenia sveta podľa Biblie – „V siedmy deň Boh dokončil svoje dielo, ktoré konal; v siedmy deň si odpočinul od všetkého diela, ktoré vykonal. Nato Boh požehnal siedmy deň a posvätil ho, lebo v ňom si odpočinul od všetkého diela, ktoré stvorením začal konať“ (Gn 2,2-3).¹² Slovo *nedeľa* je „starý kresťanský termín (**ne- dĕlja*), utvorený na základe *ne-* a psl. **dĕlo*“¹³, čiže deň, v ktorom sa „nedelá“, teda nepracuje. Nedeľa sa zároveň stala časovým medzníkom, od ktorého sa počíta týždeň, preto pondelok označuje prvý deň „po nedeli“, utorok je druhým dňom odvodeným z nedochovaného slova **utorý* (druhý),¹⁴ streda sa nachádza v strede týždňa, štvrtok je štvrtým dňom po nedeli, rovnako tak piatok je piatym dňom. Označenie šiesteho dňa týždňa (soboty) pochádza z hebrejského *šabbāt*, čo znamenalo prerušenie práce, odpočinok.¹⁵ Neskôr prešlo toto slovo z hebrejčiny do latinčiny v podobe *sabbatum*¹⁶ a odtiaľ sa kresťanstvom šíriло ďalej.¹⁷

V období pohanstva nemali naši predkovia žiadne limity, ktoré by im určovali, v ktorých dňoch mohli obchodovať, resp. v ktorých dňoch sa mohli konať trhy. Najstarším záznamom o trhoch medzi Slovanmi je Fredegarova kronika, v ktorej sa opisuje príchod franského kupca Sama medzi Slovanov bojujúcich v tom čase proti Avarom. „Účel cesty bol obchodný. Už v tomto období (20. roky 7. storočia) boli trhy u Slovanov dôležitým momentom v ich hospodárskom živote, dokonca s nadväznosťou na západoeurópsky obchod... Slovania platili bežnými produktmi – poľnohospodárske, medovina, med, kožušiny, aj otroci.“¹⁸ Príchodom kresťanstva a jeho postupným zvyšovaním vplyvu na život spoločnosti však dochádza k mocenskému obmedzovaniu trhov a ich presúvaniu z nedele na iné dni. Uhorský kráľ Belo I. (1060–1063) chcel po nástupe na trón upevniť svoju pozíciu, preto zvolal do Stoličného Belehradu zhromaždenie ľudí, na ktorom chcel zástupcom kráľovskej rady predložiť rôzne reformné opatrenia, ktoré mali pomôcť hospodárskemu rozvoju krajiny. Jedným z opatrení kráľovskej moci bolo aj určenie trhových dní. Na zhromaždenie však prišlo aj veľké množstvo nespokojencov, ktorí žiadali od kráľa návrat k pohanstvu.¹⁹ Belo I. povolal na vzbúrencov vojsko, povstanie potlačil a hospodár-

⁹ Ivanič, P.: Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí, c. d., s. 26.

¹⁰ Rábik, V. – Labanc, P. – Tibenský, M.: Vývoj stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 12.

¹¹ M. Rutkiewicz-Hanczewska píše, že „miedzela w kulturze łacińskiej to pierwszy dzień tygodnia, poświęcony Bogu (por. łac. *diēs dominicus* ‘dzień Pański’).“ (v citovanej štúdii "okreslenia dni tygodnia" s. 19).

¹² BIBLIA. Pismo Sväté Starej a Novej zmluvy. Londýn: Slovenská evanjelická cirkev a. v. v ČSSR v Spojených bibliických spoločnostiach, 1979. 1079 s.

¹³ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava : VEDA, 2015, s. 383.

¹⁴ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 645.

¹⁵ Waniakowa, J.: Nazwy dni tygodnia w językach indoeuropejskich. Kraków: Wydawnictwo Instytutu języka polskiego, 1998, s. 130.

¹⁶ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 544.

¹⁷ V židovskom náboženstve je sobota sviatočným dňom, dňom odpočinku, sémanticky zodpovedajúca pôvodnému hebrejskému významu *šabbāt* – prerušenie práce, odpočinok.

¹⁸ Rábik, V. – Labanc, P. – Tibenský, M.: Vývoj stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 12.

¹⁹ Išlo o druhé veľké povstanie pohanov proti kresťanom – na čele prvého stál v roku 1046 békešský župan Vata. Povstanci umučili biskupov Gerarda, Bulda a Bystríka, podarilo sa im chytiť a oslepiť ich úhlavného nepriateľa – kráľa Petra Orseola. Po jeho smrti sa však stal uhorským kráľom pobožný Ondrej I. (1046 – 1060), ktorý povstanie kruto potlačil.

ske zmeny presadil bez podpory veľkého zhromaždenia ľudu. Hospodárske reformy sa prejavili napr. v tom, že Belo I. dal raziť veľmi kvalitné strieborné denáre, určil pevnú cenu tovarov, znížil dane, zrušil vymáhanie starých dlhov. Kráľ „kvôli zvýšeniu účasti ľudí na bohoslužbách, nariadil presunúť trhový deň z nedele na sobotu. V dôsledku toho bolo viacero trhových miest v kráľovstve pomenovaných podľa tohto dňa.“²⁰

Historické fakty a udalosti o formovaní osád obsahujúcich vo svojom názve deň týždňa sú jasné a ich interpretácia tiež. Išlo by však len o strohé konštatovanie, že ojkonymum vzniklo podľa zaužívaného trhového dňa. Jazykovedu a onomastiku však zaujímajú procesy, ktoré sa odohrávali v čase vzniku propria a faktory, ktoré ovplyvňovali výber propria a na tieto aspekty história nepotrebuje (a ani nedokáže) odpovedať. Onomastika hľadá odpovede aj na otázky aký bol a ako prebiehal nominačný proces pri vzniku ojkonyma obsahujúci jednotlivý deň v týždni? Proces vzniku propria výborne analyzoval R. Šrámek vo svojom modeli propriálneho pomenovacieho aktu.²¹ Podľa tejto analýzy prvá (prenominačná) fáza sa skladá z komunikačnej situácie v spoločnosti, propriálneho priestoru spoločnosti (nominačnej potreby), individualizácie objektu a samotného onymického objektu. Všetky zložky prenominačnej fázy sú determinované aktom obchodu – predajom a kúpou tovaru, teda uspokojením potrieb zo strany predávajúceho i kupujúceho. Komunikačnou situáciou sa stáva potreba naplniť jednotlivé funkcie propria – označiť a lokalizovať onymický objekt, teda miesto konania trhu.²² Pri nominačnom akte sa ponúka (nový, neskôr zaužívaný a osvedčený) nominačný model – výber jedného dňa v týždni v ktorom sa trh odohráva, resp. deň, v ktorom sa bude trh pravidelne opakovať. Výber dňa a perspektíva periodicity zároveň plnia informačnú a reklamnú funkciu vznikajúceho propria.

V druhej (nominačnej) fáze propriálneho pomenovacieho aktu sa vychádza z propriálneho pomenovacieho modelu (výber jedného dňa v týždni), ktorého forma musí byť z jazykovej a štruktúrnej stránky v súlade so spisovným jazykom²³ z hľadiska jasnosti, presnosti a zrozumiteľnosti. Takto modifikovaný pomenovací model sa včleňuje do komunikácie. Po nominačnej fáze nastáva tretia (postnominačná) fáza propriálneho pomenovacieho aktu, v ktorej sa novoutvorené proprium verifikuje v spoločenskom úze – či užívatelia akceptujú vzniknutý názov. Ak bola táto časť úspešná a jazykový úzus prijal daný názov, dochádza k jeho stabilizácii a názov objektu sa včleňuje do komunikačného registra (používateľ vie stotožniť objekt s príslušným propriom). Pokiaľ nebudú úspešné všetky fázy propriálneho pomenovacieho aktu, nový názov buď nevznikne, alebo po krátkej existencii zanikne, pretože ho nebude akceptovať spoločenský úzus a dôjde k premenovaniu. Príkladom zotrvania pôvodného názvu je napr. dnešné ojkonymum Spišská Sobota, ktoré sa v najstaršej podobe vyskytuje v roku 1256 ako *Forum Sabathe*, teda Sobotný Trh. Po príchode Nemcov v druhej polovici 13. storočia však bola snaha premenovať názov osady na *Sanctus Georgius* podľa patrocínia tamojšieho kostola – sv. Juraja.²⁴ Etnická

²⁰ Štefánik, M. – Lukačka, J. et al.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku. Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2010, s. 376.

²¹ Šrámek, R.: Model obecného konceptu a štruktúry funkční onomastiky. In: Ze studium nad nazwami własnymi. Terminologia. Teoria i metodologia badań. Zagadnienia nazwotwórstwa. Red. A. Siwiec – I. Domaciuk-Czarny – M. Kojder. Lublin: Wyd. UMCS, 2020, s. 135-146.

²² Diferenčná funkcia – odlišiť objekt od ostatných podobných objektov sa naplnia až v neskoršom období, pretože v čase vzniku objektu (trhového miesta) je toto miesto známe v širokom okolí a v jeho blízkosti sa nevyskytujú objekty s rovnakým názvom ako trhové miesto.

²³ Pri termíne *spisovný jazyk* nemáme na mysli súčasný kodifikovaný jazyk, ale jazyk v dobe vzniku propria. Napriek tomu, že v tom čase (napr. v 12. storočí) neexistoval spisovný jazyk v našom ponímaní, aj vtedajší jazyk musel plniť atribúty jasnosti, presnosti a zrozumiteľnosti pre obidve komunikujúce strany. Mohli by sme uvažovať aj o termíne *komunikačne prijateľná varieta jazyka*.

²⁴ Štefánik, M. – Lukačka, J. et al.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 466.

slovensko-nemecká dvojdmost' sa prejavila aj v polyonymii ojkonyma – slovenské etnikum používalo starší a ustálenejší názov *Sobota* viažuci sa ku dňu týždenného trhu, Nemci používali názov *Georgenberg*. Uhorský administratívny úzus sa napokon priklonil k živšiemu a používa-nejšiemu názvu *Sobota*.

Opačná snaha – administratívne zvýrazniť deň konania trhu, sa prejavila v ojkonyme Trnava. Názov Trnava etymologicky súvisí s hydronymom Trnava.²⁵ Pôvodné hydronymum Trnava obsahovalo veľmi starý hydroformant *-ava* dochovaný napr. v názvoch Rudava, Jelšava, Myjava, Bebrava atď. Hydronymum bolo motivované trňovým porastom pri brehoch a ojkonymum vzniklo transonymizáciou – prenosom názvu na iný onymický objekt bez prefixov, sufixov alebo zmeny pôvodného propria. Trnava mala výhodnú pozíciu v tom, že ležala v pohraničí v ktorom sa rozvíjal obchod – trhy navštevovali domáci obyvatelia z vnútrozemia Uhorska, ale aj ľudia z Rakúska a Moravy. B. Varsík uvádza, že počiatočné trhy sa sústreďovali najmä na obchod s koňmi a volmi a kráľ Ladislav I. vydal nariadenie o zákaze obchodovania v nedeľu. Trh v Trnave sa ustálil na sobotu, preto popri pôvodnom názve začala maďarská administratíva v druhej polovici 11. storočia používať aj podobu *Szombat* – svedčí o tom prípis ostrihomskeho arcibiskupa Jána z roku 1211 o darovaní časti príjmov trnavského kostola (*ecclesia de Sumbot*) ostrihorským kanonikom.²⁶ Pápež Inocent III. toto rozhodnutie potvrdil listom z 11. februára 1211 a Trnava tu bola spomenutá v podobe *Scembot*. Pápež Gregor v listine z roku 1239 však používa názov *Tyrna*, čo potvrdzuje, že na západe bola Trnava známejšia pod týmto označením. Názov *Szombat* nebol natoľko vžitý ako pôvodná podoba *Trnava* a prichádzajúce nemecké obyvateľstvo, ktoré sa sem prisťahovalo po tatárskych vpádoch, prijalo živšiu domácu podobu Trnava a prispôbilo si ho nemeckej výslovnosti v podobách *Tirna* alebo *Tirnau*.

Iné postavenie ako týždenné trhy mali výročné trhy, ktoré boli mladšie. Pri výročných trhoch (jarmokoch²⁷) panovník určil osade deň (prípadne niekoľko dní) v roku, kedy sa bude konať výročný trh. Väčšinou išlo o dni zasvätené príslušnému svätému (Juraj, Ján, Gál, Ondrej), patrónovi obce (napr. sv. Stanislav je patrónom Partizánskej Ľupče), patrónovi miestneho kostola, prípadne sa výročný trh konal na počesť cirkevného sviatku. Napr. Partizánska Ľupča mala trhové právo dvoch jarmokov – „právo konania dvoch jarmokov Ľupčania získali až od kráľa Žigmunda, ktorý svojou listinou zo 16. decembra 1434 udelil Ľupči nové výsady a ustálil konanie pravidelných jarmokov na sviatok svätého Stanislava, ako staršieho patróna mesta a neskôr aj kostola a na sviatok 10 tisíc rytierov – mučeníkov. Výročné jarmoky sa potom konali každý rok 8. mája a 22. júna.“²⁸ Výročné trhy sa (na rozdiel od pravidelných týždenných trhov) konávali v nedeľu, resp. niekoľko dní pred ňou a po nej – napr. predstavitelia Bánoviec nad Bebravou protestovali r. 1499 proti udeleniu trhového práva susedným Podlužanom, ktorý sa mal konať pravidelne v utorok, pretože trh by predchádzal iba jeden deň pred trhom v Bánovciach. Okrem toho sa v Bánovciach konal trh na prvú pôstnu nedeľu pred Veľkou nocou a aj na sviatok apoštolov Šimona a Júdu (28. októbra).²⁹ Bratislava dostala od kráľa právo konať výročné trhy v nedeľu

²⁵ Dnes sa potok volá Trnávka, aby sa predišlo onymickej homonymii. Najstarší zápis hydronyma pochádza z roku 1256 v zápise *ryppam, que Tyrna nuncupatur* (porov. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. T. 2 (1235-1260). Ed. R. Marsina. Bratislava: Obzor, 1987, s. 393).

²⁶ Varsík, B.: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi). (Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992). Bratislava: VEDA, 1994, s. 166.

²⁷ Etymológia slova *jarmok* vychádza z nemeckého *Jahr* – rok a *markt* – trh, čiže výročný trh (Králik, E.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 241).

²⁸ <https://www.partizanskalupca.com/obec-2/trhy-a-trhove-pravo/> [cit. 23.12.2021]

²⁹ Pozri Štefánik, M. – Lukačka, J. et al.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 15-16.

Laetare³⁰ a na sviatok sv. Vavrinca (10. augusta), pričom trhové dni trvali spočiatku 7 dní pred určeným dňom a 7 dní po ňom, roku 1430 rozšíril kráľ Žigmund trvanie trhov na 14 dní pred a po nedeli Laetare a sviatku sv. Vavrinca.³¹ Rovnaké trvanie trhov vo výročných sviatkoch (14 dní pred a po sviatku) mala aj Spišská Nová Ves, tá však mohla konať až tri výročné trhy – v nedeľu Laetare, letný trh bol na sviatok Nanebovzatia Panny Márie (15. augusta) a jesenný sa konal na sviatok sv. Martina (11. novembra), pravidelný týždenný trh bol stanovený na pondelok.³²

Medzi slovenskými ojkonymami je len jediný názov motivovaný prvým dňom týždňa, ktorý nasleduje po nedeli, teda pondelkom. Obec Pondelok sa spomína prvý raz v roku 1515 ako *Pondolok*, z roku 1516 pochádza zápis *Pondelok*. V súčasnosti už Pondelok neexistuje ako samostatná obec, pretože od roku 1964 je súčasťou Hrnčiarskej Vsi, ktorá vznikla spojením obcí Pondelok, Veľká Suchá a Maštinec.

Apelatívum *utorok* sa ako motivant slovenských ojkonym nevysskytuje. *Streda* ako deň v strede týždňa sa často využívala na pravidelne sa opakujúce týždenné trhy. Takto motivované ojkonymá sa vyskytujú predovšetkým na západnom Slovensku. V súčasnosti najrozvinutejšou obcou je Dunajská Streda, ktorej najstarší zápis siaha do rokov 1254-5 (*Svridahel*), v roku 1270 nachádzame podobu názvu *Zeredahel*, 1358 *Zredahel*.³³ Od 16. storočia sa Dunajská Streda vyvíjala ako zemepanské mesto s trhovým a jarmočným právom, od konca 15. storočia tu sídlil cech obuvníkov, neskôr tu mali svoje cechy čizmári, klobučníci, debnári. Poľnohospodársky zameraná oblasť Žitného ostrova bola predurčená k tomu, aby sa tu obchodovalo s poľnohospodárskymi produktami, v Dunajskej Strede boli známe trhy s dobytkom. Dôležitosť tohto územia z hľadiska trhu zvyrazňuje aj pôvodný názov osady ležiacej východne od Dunajskej Stredy z roku 1406 – *Výwasarhel seu Wasarvth*, teda Vášárut (Trhová Hradská), dnes obec Trhové Mýto.³⁴ V blízkosti Serede sa nachádza Dolná Streda – najstarší zápis *Zeredahei* pochádza z roku 1238, roku 1313 sa spomína ako *Zerdahel*. Dejiny Dolnej Stredy sú úzko spojené so Seredou a susednou Šintavou. Výskumne sa dejinám tejto oblasti venoval V. Sedlák, ktorý hovorí, že „názvy oboch sídlisk – Serede a Dolnej Stredy bol nepochybne spoločným pomenovaním pôvodne jednotného sídelného areálu so slovenským názvom Streda a bol teda odvodený od základnej hospodárskej charakteristiky celej sídelnej aglomerácie, ktorou bolo trhovisko, konané v stredu.“³⁵ Prítomnosť maďarskej vojenskej posádky v Šintave, ktorá kontrolovala brod cez Váh a šintavský hrad, prevzala názov Serede v staršej podobe, pretože samotné proprium mohlo byť pre nich desémantizované a nedokázali ho teda kalkovať do maďarčiny. Sémantický zreteľnejší názov bolo pomenovanie susedného sídliska (dnešnej Dolnej Stredy), preto sa v historických záznamoch objavuje názov *Szerdahely* (teda miesto stredajšieho trhu). „Tento vývoj je súčasne dokladom toho, že v tomto období (druhá polovica 10. a zaiste aj v 11. storočí) nemala Sered' žiadnu trhovú funkciu. Tieto potreby zabezpečovali pre obyvateľov Serede trhoviská v Dolnej Strede a najmä v Šintave.“³⁶ Podobný názor ako V. Rábik zastáva aj R. Krajčovič.³⁷ Ná-

³⁰ Laetare označuje tretiu nedeľu pred Veľkou nocou.

³¹ Pozri Štefánik, M. – Lukačka, J. et al.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 120.

³² Tamtiež, s. 448.

³³ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. I. Bratislava: Veda, 1977, s. 367.

³⁴ Pozri Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005, s. 205.

³⁵ Citované podľa Rábik, V.: Vznik mestského zriadenia v Seredi a Šintave v stredoveku. In: Prudentissimae dominae nobis honorandae. Eds. Diana Duchoňová, Vladimír Rábik. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2015, s. 58-59.

³⁶ Rábik, V.: Vznik mestského zriadenia v Seredi a Šintave v stredoveku, c. d., 58-59.

³⁷ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d. 204.

zov Serede prešiel do maďarčiny z desémantizovaného pomenovania *Sreda*³⁸, pričom maďarčina v začiatkovej slabike vkladá pred slovenské hlásky *r*, *l* vokál (napr. *Gron* > *Garam*, *hrada* > *gerenda*, *brána* > *borona*, *dlg* > *dolog*). Preto vznikla podoba *Sereda* a následným odtrhnutím koncového *a* vznikla podoba *Sered'*.

Ďalšou obcou motivovanou apelatívom *streda* je *Horná Streda* v okrese Nové Mesto nad Váhom. Obec sa spomína od roku 1263, keď ju kráľ daroval kláštoru na Panónskej hore. Najstaršie zápisy majú podoby *Zeredahe*, *Seredahel*, *Sceredahel*,³⁹ k doplneniu ojkonyma o atribút *horná* došlo až začiatkom 20. storočia – v roku 1913 mala obec podobu *Felsőszerdahely*, v rokoch 1927–1948 *Horná Streda nad Váhom* a od roku 1948 je kodifikovaná podoba *Horná Streda*.⁴⁰ Prívlastok *horná* vyplýva z polohy voči Dolnej Strede, ktorá leží južnejšie, ale takisto v blízkosti Váhu a aj v jej prípade došlo k diferenciácii v roku 1913 (*Alsószerdahely*), 1920 *Dolná Streda nad Váhom*, 1990 *Dolná Streda*.⁴¹ V okrese Topoľčany sa nachádza *Nitrianska Streda*, ktorej história (pod týmto názvom) je doložená od roku 1278 *Zeredahel*, v roku 1337 v podobe *Sceredahel*.⁴² Atribút *nitrianska* sa začal používať od konca 18. storočia – 1786 *Nitra-Serdahely*, *Nitra-Zerdahely*, 1808 *Nyitra-Szerdahely*, 1913 *Nyitraszerdahely*, 1927 *Nitrianska Streda*.⁴³ Posledná obec, ktorej názov bol motivovaný stredou ako trhovým dňom, je *Streda nad Bodrogom* (okres Trebišov), ktorej najstarší zápis pochádza z rokov 1270–1272, 1331 ako *Zeredahel*, z roku 1329 ako *Keth Zeredahel*, v roku 1358 je obec zapísaná ako *Eghazos Zerdahel*, *Wassarus Zerdahel*. Dobre fungujúci trh prináša prosperitu osady, kde sa trh koná – už v roku 1355 sa dnešná *Streda nad Bodrogom* spomína ako vyvinutá obec s dvoma sídliskami – *Kostolná Streda* a *Trhová Streda*.⁴⁴

Štvrtok ako štvrtý deň v týždni, ktorý bol spontánne, prípadne administratívne vybraný ako trhový deň, sa vyskytuje v ojkonymách na území východného a západného Slovenska. *Spišský Štvrtok* v okrese Levoča bol starou trhovou osadou dosídlenou neskôr nemeckými hosťami, ktorá sa spomína v roku 1263⁴⁵ ako *Villa Sancti Ladislai*, v roku 1294 ako *Sanctus Ladislaus alias Quintoforum*, z roku 1310 sa dochovali dve formy názvov *Forumquintum* a *Zenthlazlou*. V roku 1479 sa prvý raz objavuje v názve apelatívum štvrtok v názve *Chetherthekhel*, ale v roku 1502 nachádzame nemeckú podobu názvu vo forme *Donners Marckt*.⁴⁶ Nestálosť historických foriem ojkonyma svedčí o napätí medzi administratívnou formou, ktorá sa uplatňovala v administratívnom úze a hovorovou formou,⁴⁷ ktorá sa používala v bežnej komunikácii. Hovorovou formou

³⁸ Šimon Ondruš (2002) venuje pozornosť aj etymológii Serede, neuvažuje však o motivácii stredou ako dňom konania trhu, ale apelatívom *stred* – podľa polohy chotára. Predpokladá, že základom mohlo byť toponymum *Stredný Čepeň* (Ondruš, 2002, s. 212–214).

³⁹ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. I., c. d., s. 433.

⁴⁰ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=Horn%C3%A1+Streda&s=exact&c=020a&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bermolak&d=nounb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#> [cit. 04.01.2022]

⁴¹ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=Doln%C3%A1+Streda&s=exact&c=V5bf&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bermolak&d=nounb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#> [cit. 04.01.2022]

⁴² Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. II. Bratislava: Veda, 1977, s. 303.

⁴³ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=Nitrianska+Streda&s=exact&c=ma72&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bermolak&d=nounb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#> [cit. 03.01.2022]

⁴⁴ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III. Bratislava: Veda, 1978, s. 96.

⁴⁵ M. Marek ako najstarší zápis obce uvádza rok 1268 (Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 144).

⁴⁶ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III., c. d., s. 80.

⁴⁷ Svedectvom toho, že išlo o nárečovú hovorovú podobu, je zápis z roku 1773 – *Štvrtetek*. Ide o nárečovú podobu v spišskom nárečí, ktorá sa vyznačuje prítomnosťou vokálu *e* a pôvodný silný tvrdý jer (štvrtetek), vloženým vokálom pred slabičný konsonant *r* (štvrtetek).

bol názov Štvrtek. Ten sa napokon presadil a ustálil v 18. storočí a pretrval dodnes 1773 – *Stwertek*, 1786 – *Čtvrtek*, 1920 – *Štvrtek*, 1927 – *Spišský Štvrtek*.

Západnú hranicu Uhorska strážili vojenské posádky zložené z viacerých etník. Medzi nich patrili Kumáni, resp. Plavci.⁴⁸ V oblasti Záhoria začiatkom 13. storočia vzniklo trhové miesto, ktoré dostalo pomenovanie Štvrtek a podľa prítomnosti strážnych oddielov Plavcov ojkonymom získalo atribút *plavecký*. Najstaršie záznamy Plaveckého Štvrta pochádzajú z roku 1206 – tu sa spomína ako *Cheturtuchyel*, z roku 1217 pochádza záznam *Cheturhuc*, 1231 *Coturtukhel*, 1400 *Chtwerthek*.⁴⁹

V blízkosti hradu Beckov vznikla koncom 15. storočia trhová osada Štvrtek, ktorá využívala výhodnú polohu pri Váhu i blízkosť Moravy. Najstaršie záznamy spomínajú Štvrtek v roku 1477 ako *Chewthewrtek*, neskôr v roku 1479 ako *Chethertek*, z roku 1521 pochádza záznam *Cheter-tek*.⁵⁰ Podobné napätie medzi zaužívanou a administratívnou formou ojkonyma ako pri Spišskom Štvrtku sme zaznamenali aj pri Štvrtku na Ostrove v okrese Dunajská Streda. Do oblasti Žitného ostrova prišli v 13. storočí nemeckí kolonisti a usadili sa aj v oblasti dnešného Štvrta na Ostrove.⁵¹ Z roku 1240 pochádza najstarší zápis – *villa Theutonicorum de Leupsdorf*.⁵² Ale už v roku 1248 je zapísaná ako *Cheturtukhel*, r. 1260 *Chuturtukhelwigy*, 1283 *Chuturtuk*, *Chuturtek*, 1311 sú zapísané nemecké varianty *Villa Leupoldi*, *Leupoltstorf*, z roku 1354 pochádza zápis *Kyschulurtuk*, z roku 1396 je známa podoba *Villa Leupoldi seu Chuturtek*.⁵³ Etnická nejednotnosť sa prejavila aj v dvojitosti názvov ojkonyma, pričom domáca podoba, ktorá bola živšia v spoločenskom úze a ktorá sa napokon prijala ako oficiálna podoba ojkonyma vychádzala so zaužívaného trhového dňa, teda štvrtku.

Dvojica trhov v bezprostrednej blízkosti konaných v rôznych dňoch formovala osadu Nový Tekov v podhradí hradu Tekov. Nový Tekov sa vyvinul z dvoch trhových osád – Štvrtku a Soboty. Podľa novších zistení P. Keresteša základom Nového Tekova bola osada Štvrtek, ktorú založili nemeckí hostia. Osada sa spomína roku 1320 ako *Cheturtekhel*, neskôr *Chuturtekhel*.⁵⁴ Druhá blízka osada *Sobota* je písomne doložená roku 1331 ako *Zombothel* a nachádzala sa v blízkosti Kostola Panny Márie. V roku 1331 dostali obyvatelia osád právo slobodne sa sťahovať do Starého Tekova. Výhodnejšia poloha Štvrtku zabezpečila väčšiu prosperitu a v konkurenčnom boji so susednou Sobotou zvíťazil a stal sa základom pre osadu Nový Tekov, ktorého názov je prvý raz písomne doložený v roku 1534. V tomto prípade v nominačnom procese ustúpili do úzadia ako motivanty trhové dni a osada sa premenovala podľa antonymického vzťahu starý – nový voči susednej osade Starý Tekov. Názov Starý Tekov sa musel takisto uplatňovať v hovorenej reči popri iných názvoch, pretože pôvodný názov Tekova bol Bors, Borsu (1075), v 16. storočí bola obec rozdelená na Kostolný a Veľký Tekov a od r. 1601 vystupuje pod terajším názvom.⁵⁵ Vo vedomí obyvateľov bolo, že (Starý) Tekov (hoci osada ešte nevystupovala pod týmto menom) je starší, preto v čase premenovania pôvodnej osady Štvrtek na Nový Tekov sa musela v nominačnom procese uplatniť diferenčná funkcia propria a ku názvu Tekov pribudol atribút nový.

⁴⁸ Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku, c. d., a tiež Marek, M.: Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2011. 231 s.

⁴⁹ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. II., c. d., s. 393.

⁵⁰ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III., c. d., s. 142.

⁵¹ M. Marek predpokladá, že do oblasti Štvrta na Ostrove prišli Nemci už pred tatárskym vpádom a lákadlom pre nich bolo, že vlastník obce „komes Šebuš získal pre obec roku 1217 trhové právo. Názov dediny však predpokladá, že (štvrtkové) trhy sa v obci konali už predtým.“ (Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku, c. d., s. 93).

⁵² Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku, c. d., s. 93.

⁵³ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III., c. d., s. 142.

⁵⁴ Keresteš, P.: Starý Tekov. Príspevok k sídelnému vývoju mesta. In: Litteris acmorbis. Studia Historica Tyrnaviensia, 2014, roč. XVI, s. 267-296.

⁵⁵ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III., c. d., s. 90.

Sobota ako trhový deň bola presadzovaná najmä kráľovskou mocou, ktorá presúvala trhy z nedele na sobotu alebo iný deň v týždni. Preto sa názov Sobota vyskytuje často v administratívnom úze a existoval paralelne popri živej podobe ojkonyma, ktorá bola odlišná od administratívnej podoby. Taký prípadom bola Trnava, ktorej názov etymologicky súvisí s hydronymom Trnava – to bolo motivované charakteristickým trňovým porastom na brehoch potoka. B. Varsík píše o tom, že starí Maďari prevzali od Slovákov aj pôvodný názov Trnava, ktorý sa v maďarčine adaptoval podľa jazykových zákonitostí – vsunutím samohlásky vznikla podoba *Turnava*, neskôr vypadla samohláska v strednej slabike – vznikla podoba *Turnva* a napokon odpadlo koncové *v*, čím vznikla podoba *Turna* – *Torna*.⁵⁶ Názov *Trnava* bol preferovanejší v miestnom jazykovom úze oproti podobe *Szombat*, preto prichádzajúci Nemci prijalo živšiu domácu podobu Trnava a prispôsobilo si ho nemeckej výslovnosti v podobách *Tirna* alebo *Tirnaui* (pozri aj vyššie v texte). Polyonymiu ojkonyma potvrdzuje napr. zápis z roku 1271 *Tirnauiä Zomboth dicta*.

Trhom konaným v sobotu bol motivovaný aj názov Rimavská Sobota. Najstarším písomným záznamom je zápis *Zumbothel* v latinsky písanej listine kaločského arcibiskupa Štefana z roku 1268.⁵⁷ Ďalšími názvami sú napr. 1271 *Rymoazumbota*, 1321 *Ryma Zumbath*, 1341 *Zumbath*, 1357 *possesio Rimazombata* atď. Názov Sobota nepostačoval, pretože proprium neplnilo diferenčnú funkciu oproti iným takto motivovaným ojkonymám, preto k základnému menu pribudol atribút *Rimavská* podľa polohy v doline rieky Rimava. Rovnako motivovaná ako Rimavská Sobota bola aj *Spišská Sobota*, ktorá už od roku 1945 nie je samostatnou obcou, ale je súčasťou Popradu. Najstaršia zmienka o obci pochádza z metácie z roku 1256, v ktorej kráľ Belo IV. daroval tri poplužia zeme z majetku Sceek Filovi, synovi Fila z Filic. V rámci metácie darovaného územia sa spomína Spišská Sobota ako *Forum Sabathe*, teda *Sobotný trh*.⁵⁸ Od 13. storočia došlo k snahe premenovať osadu na *Sakntus Georgius* podľa patrocínia kostola. K. Fábrová uvažuje, že k snahe o premenovanie mohlo dôjsť preto, že význam sobotňajšieho trhu bol v tom čase dostatočne známy a proprium stratilo svoju reklamnú funkciu v okolí a po druhé – prisťahovaní Nemci uprednostnili názov podľa kostola sv. Juraja.⁵⁹ Posledným ojkonymom motivovaným sobotou ako trhovým dňom je *Sobotište* v okrese Senica. Najstaršia zmienka o obci pochádza z roku 1251 – tu sa spomína v podobe *Zobodycha*,⁶⁰ obec patrila hradu Bana, neskôr Branč a vyvíjala sa ako mestečko s jarmočným právom.⁶¹

Sumárny prehľad a distribúciu jednotlivých motivantov slovenských ojkonym zachytáva mapa č. 1. Medzi dnes neexistujúce názvy obcí počítame obce, ktorých názov je v súčasnosti iný (napr. Sobota > Trnava, Štvrtok, Sobota > Nový Tekov) alebo je obec súčasťou inej obce (Spišská Sobota – od roku 1945 je súčasťou Popradu). Mapa č. 2 zachytáva distribúciu jednotlivých ojkonym.

⁵⁶ Varsík, B.: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi), c. d., s. 165.

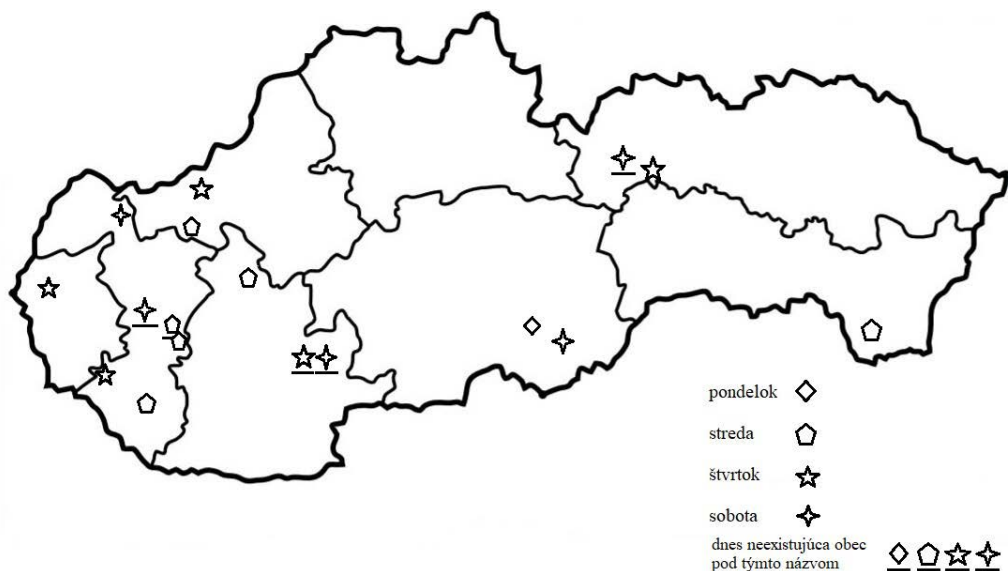
⁵⁷ Štefáňik, M. – Lukačka, J. et al.: Lexikón stredovekých miest na Slovensku, c. d., s. 376.

⁵⁸ Tamtiež, s. 466.

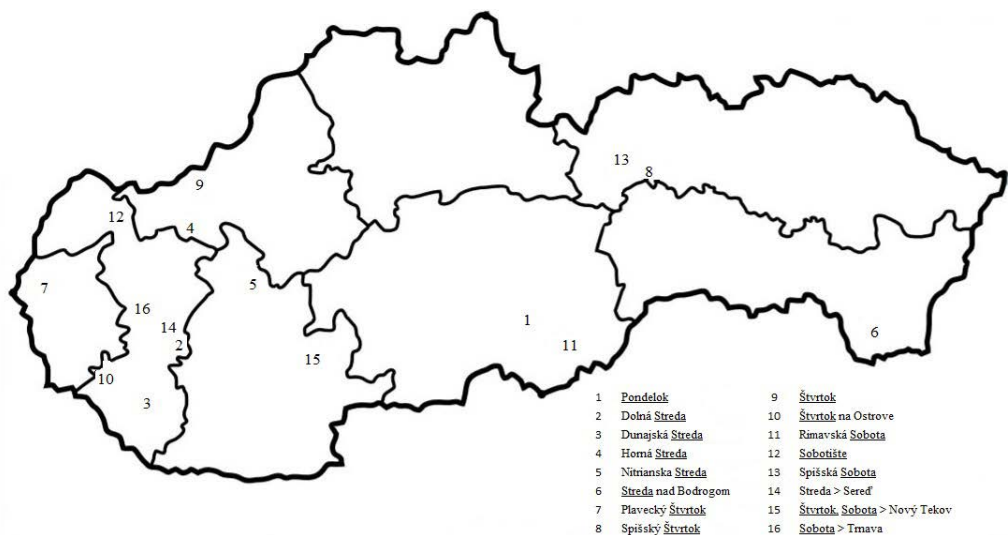
⁵⁹ Tamtiež, s. 466.

⁶⁰ <https://kopianice.sk/obce/sobotiste/> [cit. 03.01.2022]

⁶¹ Kropilák, M. et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. III., c. d., s. 64.

Mapa č. 1 – distribúcia motívantov slovenských ojkony

Mapa č. 2 – distribúcia slovenských ojkony

Analýza utvárania a ustalovania ojkony motivovaných dňom týždňa podľa trhového dňa je veľmi zaujímavá a otvára priestor na komparáciu predovšetkým v rámci slovanských jazykov. Podobne motivované ojkony má však pravdepodobne nájdeme aj v ostatnom európskom priestore. V slovenskej ojkony sa ako motívy uplatnili len pondelok, streda, štvrtok a sobota. Ostatné dni týždňa sa medzi slovenskými ojkony nevyskytujú – na rozdiel napr. od poľskej

ojkonymie, kde sa ako motivanty uplatnili aj utorok a piatok.⁶² Komparácia s poľskou ojkonymiou a priestorová distribúcia jednotlivých ojkonym na Slovensku zároveň potvrdili hypotézu, že v nominačnom akte sa ponúka zaužívaný a preferovaný nominačný model len v určitých oblastiach, ktoré sa nachádzali v blízkosti dôležitých obchodných ciest, hradov, hradísk a pod. História zároveň poukazuje na snahy administratívne zmeniť názov napr. podľa lokálneho patrocínia, ale reklamná funkcia ojkonyma motivovaného trhovým dňom a úzus boli silnejšie, preto zostal pôvodný a zaužívaný názov (ako to bolo napr. v prípade Spišskej Soboty). Na druhej strane sme zaznamenali aj opačnú tendenciu, že štátna administratíva sa snažila zmenou osadného názvu zvýrazniť trhovú deň. Ten však už bol dostatočne známy, preto sa ako motivant neuplatnil a zostalo pôvodné a zaužívané ojkonymum (ako to bolo napr. v prípade Trnavy). Snahou panovníka a cirkvi bolo eliminovať týždenné trhy konané v nedeľu a presunúť ich na iný deň týždňa. Výročné trhy (jarmoky) sa však konali aj v nedeľu a niekoľko dní pred sviatkom a po ňom. Takýto nedeľný trh však bol spojený aj so svätením príslušného sviatku a nedeľný trh nebol (v porovnaní s ostatnými jarmočnými dňami) dominantný. Ojkonymá motivované trhovým dňom zároveň poukazujú na historicky dôležité súvislosti ekonomického, spoločenského i náboženského života spoločnosti.

Slovak oikonyms motivated by the days of the week as a source of knowledge about the development of economic prosperity of the country

Jaromír Krško

This paper deals with an application of the names of the days of the week in Slovak oikonyms. Some of the names of Slovak municipalities were motivated by the names of the days of the week, e. g. Monday (Pondelok), Wednesday (Dunajská Streda), Thursday (Spišský Štvrtok), Saturday (Rimavská Sobotá). The settlement names and their history indicate the efforts of secular and religious powers to eliminate markets on Sunday, mainly regular weekly markets, which is related to the consolidation of the position of Christianity in society. The situation was different in the case of annual markets, which increased the prosperity of cities and the state. The paper also stresses the use of the names of the week as oikonyms within the unofficial language of residents, which have transformed into the official toponymy, as well as the government's attempts to create an artificial name, however, not accepted by the language practice.

⁶² Porov. Rutkiewicz-Hanczewska, M.: Określenia dni tygodnia w nazwach miejscowych Polski..., c. d.

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Pramene mytologickej prózy na Slovensku (osobitosti žánru a mytologických konceptov)¹

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Sources of Mythological Prose in Slovakia (Specifics of Genre and Mythological Concepts). *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 270-278 (Bratislava).

The author of the study points out the state of research of genres in mythological prose in Slavic scientific discourse, mainly in the field of theoretical issues, the publication of source material, and in the field of classification and ethno-linguistical aspects. She confronts outcomes of non-Slovak research with the situation in Slovak folkloristics. Attention is given especially to the issue of terminology of folk text genre classification. These folk texts shed light on the subject of human contact with the surreal world. Author points to the ambiguity of the genre classification of this type of folklore text, which causes researchers considerable problems beyond the boundaries of folklore research.

Mythological prose, genre classification, folkloristics, religious studies, ethnolinguistics, problems with terminology.

Základom sujetovej línie ústne šírených folklórnych rozprávání patriacich do komplexu mytologickej prózy je opis zážitku o kontakte človeka s bytosťami alebo javmi, ktoré rozprávač považuje za nadprirodzené, mystické, neobyčajné. Udalosti opisované v textoch mytologickej prózy nemožno vysvetľovať a interpretovať prostredníctvom racionálneho poznania alebo empiricky overenou skúsenosťou človeka, ale cez systém ľudovej viery, magických a poverových kultúrnych kódov. Opisy nezvyčajných zážitkov v mytologických rozprávaniach vzbudzujú špecifické emócie strachu či údivu – na strane rozprávača i na strane poslucháčov, čo nepochybne súvisí aj so štruktúrou a funkciou folklórneho textu tohto typu. Špecifický sujet textov, nezvyčajné bytosti pochádzajúce z ireálneho sveta, spolu s takmer vždy prítomným odkazom na skutočný zážitok, ktorý navodzuje dôveryhodnosť prezentovaného javu, sú súčasťou celého radu osobitostí folklórnych textov mytologickej prózy.

Vo folkloristike pod súhrnným pojmom *mytologická próza* (resp. *démonologická próza*) rozumieme také folklórne prozaické žánre, ktoré zachytávajú kontakty dvoch svetov – reálneho a ireálneho, nadprirodzeného, kontakty človeka s neznámou bytosťou, neobyčajným zážitkom. Pre bádateľov v oblasti folkloristiky, etnolingvistiky či religionistiky sú zaujímavé tým, že obsahujú informáciu o svetonázore spoločenstva, o systéme viery, o bytostiach a javoch, ktoré presahovali hranice poznaného, osvojeného, bezpečného priestoru reálneho sveta. Folklórne žánrov z okruhu mytologickej prózy sú doteraz aktívnou súčasťou rozprávačskej tradície, pravda, v historickom vývine od najstarších čias do súčasnosti prešli transformáciou, či už v rovine sujetu alebo systému obraznosti. Mytologická próza má svoje korene v obradovej tradícii, v rozličných zákazoch, príka-

* Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, katarina.zenuchova@savba.sk.

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0133/21 *Obraz sveta a človeka v démonologických naratívoch. Štruktúrne-sémantický výskum démonologických povestí* a projektu APVV 18-0032 *Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov*.

zoch fungujúcich v spoločnosti, v poverových praktikách, ktoré sú reflektované v širokej škále folklórnych žánrov (rozprávky, legendy, povesti, zariekania, zaklínania, príslovia, porekadlá a i.).

Ide o rozsiahly a značne diferencovaný (tematicky, žánrovo, štruktúrno-sémanticky) výskumný materiál, preto sa už niekoľko desaťročí slovanská folkloristika (najmä ruská) zaoberá otázkami žánrových špecifik, poetiky, života a vývinu textov mytologickej prózy, ktorými sa odlišujú od tzv. rozprávkovej prózy. Doterajší teoretický výskum v tejto oblasti sa sústreďuje najmä v prostredí ruskej folkloristiky v prácach A. N. Azbeleva,² L. N. Vinogradovovej,³ E. V. Pomerancevovej,⁴ V. P. Zinovjeva,⁵ E. E. Levkijevskej,⁶ I. A. Razumovovej⁷ a iných. Ruka v ruke s riešením teoretických otázok sa v slovanských krajinách napredovalo i vydávanie pramenných materiálov mytologickej prózy od 80. rokov 20. storočia, zároveň sa vypracovávali klasifikačné systémy a vznikali i encyklopedické práce zamerané na vybrané aspekty mytologickej prózy. Postupne boli sprístupňované edície prameňov mytologickej prózy venované niektorej z mytologických bytostí, prípadne zborníky zahrňujúce texty niektorej etnickej tradície,⁸ slovníky mytologických bytostí,⁹ katalógy démonologických motívov,¹⁰ komparatívne práce o výskume mytologických systémov

² Азбелев, С. Н.: Проблемы международной систематизации преданий и легенд. Русский фольклор: Специфика фольклорных жанров. Т. 10. Москва – Ленинград: Издательство Наука, 1966, с. 176-195; Азбелев, С. И.: Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров). In: Славянский фольклор и историческая действительность. Москва – Ленинград: Издательство Наука, 1965, с. 5-25.

³ Виноградова, Л. Н.: Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва: Издательство Индрик, 2000, 432 с.; Виноградова, Л. Н.: Былички и демонологические поверья: границы фольклорного текста. In: Живая старина, 2004, ч. 1, с. 10-14.

⁴ Померанцева, Э. В.: Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва: Издательство Наука, 1975, 194 с.; Померанцева, Э. В.: Русская устная проза. Сост. В. Г. Смолинский. Москва: Просвещение, 1985, 271 с.

⁵ Зиновьев, В. П.: Жанровые особенности быличек. Иркутск, 1974.

⁶ Левкиевская, Е. Е.: Быличка как речевой жанр. In: Архилова, А. С. – Гистер, М. А. (ed): Кирпичики: фольклористика и культурная антропология сегодня. Сб. статей в честь 65-летия С.Ю. Неклюдова и 40-летия его научной деятельности. Москва: РГГУ, 2008, с. 341-363.

⁷ Разумова, И. А.: Сказка и быличка. (Мифологический персонаж в системе жанра). Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 1993, 108 с.

⁸ Podrobný prehľad slavistických prác venovaných problematike spracovania slovanskej mytológie do roku 2000 pozri napr. v práci L. N. Vinogradovovej: Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян, с. d., s. 11-12. Na tomto mieste uvádzame niektoré z nich: Зиновьев, В. П.: Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1987, 400 с.; Криничная, Н. А.: Легенды. Предания. Бывальщицы. Москва: Современник, 1989, 287 с.; Шумов, К.: Былички и бывальщицы: старозаветные рассказы, записанные в Прикамье. Перм.: Книжное издательство, 1991, 410 с.; Черепанова, О. А.: Мифологические рассказы и легенды Русского Севера. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996, 212 с.; Виноградова, Л. Н. – Левкиевская, Е. Е.: Народная демонология Полесья. Т. 1-4. Москва: Издательский дом Языки славянских культур, 2010, 2012, 2016, 2019, 648 с., 800 с., 832 с., 832 с.; poľské pramene: Simonides, D.: Ślaski horror o diablach, skarbnikach, utopcach i innych strachach. Katowice: Nowik, 1984, 144 s.; Gerlich, M. G.: Strachy: W kręgu dawnych śląskich wierzeń. Katowice: Wydawnictwo: Ślaski Instytut Naukowy 1989, 290 s.; Baranowski, B.: W kręgu upiorów i wilkołaków. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 323 s.; Peřka, L. J.: Polska demonologia ludowa. Warszawa: Replika, 1987; z bulharských prác: Георгиева, И.: Българска народна митология. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ 1993, 402 с.; Баева, В. (отг. ред.): Змей, змеица, лама и хала. Сборник с фолклорни текстове. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей БАН, 2016, 574 с.; srbské: Zečević, S.: Mitska biča srpskih predanja. Beograd: „Vuk Karadžić“, 1981, 223 s.; macedónske: Вражиновски, Т.: Народна демонологија на Македонците. Скопје-Прилеп, 1995, 164 с.

⁹ Новичкова, Т. А.: Русский демонологический словарь. Санкт-Петербург: Петербургский писатель, 1995, 639 с.; Славянская мифология: Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. Москва: Международные отношения, 2002, 512 с. a iné.

¹⁰ Айвазян, С. – Якимова, О.: Указатель сюжетов русских быличек а бывальщин о мифологических персонажах. In Померанцева, Э. В.: Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва: Издательство Наука, 1975, с. 162-182; Зиновьев, В. П.: Указатель сюжетов сибирских быличек и бывальщин. In Леонова, Т. Г. (ред): Локальные особенности русского фольклора Сибири. Новосибирск: Наука, 1985, с. 62-76; Luffer, J.: Katalog českých démonologických pověstí. Praha: Academia, 2014, 238 s. a iné.

slovanských tradícií¹¹ ale aj práce etnolingvistov zamerané na osobitosti démonologickej lexiky.¹² Výsledky výskumov naznačujú, že súčasná slovanská folkloristika disponuje širokou škálou vydávaných pramenných textov i teoretických prác, hoci pri ich štúdiu prichádzame k záveru, že doteraz nevznikol klasifikačný systém motívov mytologickej prózy, klasifikačný systém mytologických bytostí, ktorý by nemal slabé stránky. Rovnako folkloristi často upozorňujú i na chýbajúcu terminológiu, ktorá by uspokojivo a najmä presne vymedzila objekty mytologickej prózy.

V slovenskej folkloristike je však situácia vo výskume mytologickej prózy diametrálne odlišná. V štúdiu zameriame pozornosť na históriu zaznamenávania folklórnych textov mytologickej prózy na Slovensku a pokúsime sa poukázať na problémy, s ktorými sa bádatelia tohto okruhu slovenskej slovesnej tradície v súčasnosti stretávajú.

Od počiatku záujmu o folklórnu tradíciu na Slovensku, teda prevažne od čias národného obrodovania, sa informácie o mytologických a poverových systémoch zaznamenávali a skúmali v oblasti etnografie ako súčasť ľudových zvykov a obradov, v oblasti folkloristiky ako súčasť rozprávačskej tradície. K tomuto tematickému okruhu patrí rozsiahly i žánrovo veľmi rozmanitý materiál, ktorý je na jednej strane v autenticknej rozprávačskej tradícii podnes značne frekventovaný, na druhej strane formou, štruktúrou a funkciou veľmi rôznorodý a nie vždy spĺňa vysoké ambície na estetickú stránku textu. Na margo histórie zaznamenávania démonologických naratívov možno povedať, že v osvietenskom období, ktoré je charakteristické snahou o racionálne vyvrátenie povier, sa v mnohých publikáciách (napr. kalendáre, knižky ľudového čítania) určených na šírenie osvety môžeme stretnúť s mytologickými naratívami, ktoré slúžili skôr ako exemplá na odvrátenie tradičného spoločenstva od týchto praktík. Juraj Fándly, autor ľudovýchovných prác prvej fázy národného obrodovania, sa usiloval presadzovať v spôsobe života slovenských sedliakov racionálne názory tak, že často poukazoval na známe a frekventované povery a ich negatívne dôsledky.¹³ V druhej fáze národnoobrodenského hnutia (od polovice 19. storočia) boli naratívy s démonologickou a poverovou látkou vydávané aj ako súčasť súborov folklórnych rozprávok a povestí, hoci sa boj proti predkresťanským elementom ľudovej viery pokladal za nevyhnutnú súčasť šírenia osvety. Zberateľ ľudových tradícií, zvykov, obyčají a povier, Jozef Ľudovít Holuby, sa priamo vyjadroval k škodlivosti poverových praktík slovami: „*Kto má príležitosť poznať náš ľud, jeho zmysľovanie, zvyky a obyčaje, každý mi prisvedčí, že v ňom povier a čarov nielen neubúda, ale že čím viac sa rozmáha v ňom chudoba a žobrota a tým viac sa lapá aj toho zúfalého, ničomného prostriedkov – čarov.*“¹⁴ Najvýznamnejší slovenský zberateľ a vydavateľ rozprávok romantického obdobia, Pavol Dobšinský, v *Sborníku piesní, povestí, prisloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier*, v piatej kapitole s názvom *Obyčaje, povery a čary určitých dôb, ale rozličných predmetov a úkonov*, predkladá povery viažuce sa na kalendárne zvyky, ktoré sa podľa jeho slov dotýkajú každého významného dňa v roku.¹⁵ O šesť rokov po vydaní zborníka vydáva Pavol Dobšinský *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*, kde sa už venuje aj zvykom a poverám

¹¹ Porovnávací výskum slovanských tradícií zahŕňa popri iných prácach etnolingvistický slovník *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Москва: Международные отношения, 1995, т. 1; 1999, т. 2; 2004, т. 3; 2009, т. 4; 2012, т. 5.

¹² Толстой, Н. И.: Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: Индрик, 1995. 512 с.

¹³ Fándly, J.: *Pilní domajši a poľní hospodár*. I. Zost. Majtán, M. – Nižnanský, J. – Majtánová, M. – Tibenský, J. Bratislava: Tatran, 1990. 517 s.

¹⁴ Holuby, J. E.: *Národopisné práce*. Zost. J. MJARTAN. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1958, s. 290.

¹⁵ Dobšinský, P.: *Sborník slovenských národných piesní, povestí, prisloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1874.

viazucim sa na životný cyklus, pozornosť venuje aj démonologickým bytostiam.¹⁶ Folklorne texty mytologickej prózy nájdeme aj vo vydaní Dobšinského slovenských ľudových rozprávok.¹⁷ Koncentrovanejšie sa začínajú objavovať texty tohto typu od posledných desaťročí 19. storočia, a to najmä vďaka zberateľskému záujmu J. L. Holubyho (z Bošáckej doliny), Štefana Mišíka (zo Spiša), Sama Cambela (východné a stredné Slovensko). Najmä *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* a časopis *Český lid* prinášajú od konca 19. storočia súbory povier a textov mytologickej prózy z územia Slovenska. O určitej systematickosti a pomernom zastúpení žánrového systému v slovenskej rozprávačskej tradícii možno hovoriť najmä v súvislosti s wollmanovskou zberateľskou akciou z medzivojnového obdobia;¹⁸ démonologické naratívy a zápisy povier vzhľadom na ich životaschopnosť, rozšírenosť a popularitu si našli stabilné miesto v regionálnych vlastivedných monografiách. Za zmienku stojí i výber folklorných textov Jána Michálka *Na križných cestách*¹⁹ z roku 1991, kde zostavovateľ v záverečnej štúdii upozorňuje na problémy, s ktorými sa slovenská folkloristika v tomto výskumnom okruhu stretáva.

Jedným z nich je skutočnosť, že doposiaľ neboli mytologické rozprávania na Slovensku systematicky spracovávané a klasifikované. Dalším problémom pri výskume je terminologická nejednotnosť a nejasnosti žánrového vymedzenia textov. Dôvodom tohto terminologického problému možno byť viaceré: ide o pramenný materiál značne rozsiahly a diferencovaný, ktorý vypovedá o bytostiach zo sveta tzv. nižšej mytológie – o démonologických bytostiach, o poverových predstavách, kde sa reflektuje systém ľudovej viery (povier), ale často sú to aj reálne existujúce postavy z reálneho sveta obdarené nadprirodzenými vlastnosťami (vedmy, strigy, bosorky...), alebo vracajúci sa mŕtvy. Slovenská folkloristika podnes nedoriešila problém pomenovania žánrovo rôznorodnej skupiny týchto textov, čo vyústilo do terminologickej nejednotnosti (*poverové rozprávanie*, *poverová poveseň*, *poverová poviedka*, *démonologická rozprávka* a pod.), hoci sa príležitostne táto otázka v slovenskej folkloristike oživovala. Druhou osobitosťou folklorných mytologických textov, ktorá je spojená aj s problémom zaradenia k žánrovej skupine, je, že skúsenosť vyrozprávaná v textoch mytologickej prózy je považovaná za reálnu, autenticky prežitú. Tým sa jednoznačne tieto žánre diferencovali od žánru folklornej rozprávky.

V slovenskej folkloristickej literatúre sa stretávame s viacerými postupmi a prístupmi žánrového triedenia tohto materiálu, kde môžeme vidieť prevažne dve tendencie, a to chápanie slovesného materiálu v užšom vymedzení ako rozprávky (démonologické rozprávky) inokedy v rámci širšieho vymedzenia folklornej prózy vo väzbách na rozličné žánre ľudovej prózy (poveseň, rozprávanie, legenda, poviedka, rozprávanie).²⁰

¹⁶ Dobšinský, P.: Prostonárodné obyčaje, povere a hry slovenské. Turč. Sv. Martin: Knihlačiarsky účastinársky spolok – nákladom vydavateľa, 1880, s. 113–118.

¹⁷ Dobšinský, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Usporiadal a vydáva Pavel Dobšinský. Turčiansky Svätý Martin: Knihlačiarsky účastinársky spolok, 1880–1883, 8 zošitov, 766 s.

¹⁸ Všetky zozbierané texty sú archivované v Ústave etnológie SAV v Bratislave v osobitnom archívnom fonde. S odstupom polstoročia vyšiel trojväzkový výber z textov wollmanovského zberu, ktoré na vydanie pripravila Viera Gašparíková a Božena Filová. (Slovenské ľudové rozprávky. 1. Západné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. B. Filová – V. Gašparíková. Bratislava: Veda 1993. 767s.; Slovenské ľudové rozprávky. 2. Stredné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2002. 1075 s.; Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2004. 872 s.

¹⁹ Michálek, J. (zost.): Na križných cestách. Poverové rozprávanie slovenského ľudu. Bratislava: Tatran, 1991, 156 s.

²⁰ O tom pozri Michálek, J.: Poverové rozprávanie v našom folklóre. In Michálek, J. (zost.): Na križných cestách, c. d., s. 140.

V chronologickom slede uvedieme históriu žánrového zaradenia mytologických naratívov v základných klasifikáciách ľudovej prózy v slovenskej folkloristike. Nemožno obísť prvú klasifikáciu slovenskej ľudovej prózy, ktorú predložil Jiří Polívka v 5-zväzkovom *Súpise slovenských rozprávok*.²¹ Keďže v Polívkovom triedení dominoval predovšetkým tematický princíp, texty démonologickej prózy nájdeme aj v 4. aj v 5. zväzku medzi rozličnými žánrami, raz ako strašidelnú povesť, druhý raz ako rozprávku. Napríklad sužety o smrti nájdeme medzi rozprávkami, ale aj medzi povestiami, dokonca i medzi tzv. novelami a poviedkami z obecného života (o navrátiťších nebožtíkoch).

Slovenský folklorista Andrej Melicherčík v práci *Slovenská vlastiveda*²² v roku 1943 na tento typ folklórnych rozprávání nezabúda a zaraďuje ich do kategórie: povesti s najrozličnejšími látkami, kde vystupujú smrtky, víly, škriatkovia, svetlonosi, mory, vodníci a iné bytosti. O niekoľko rokov neskôr (1959) A. Melicherčík v chrestomatii *Slovenský folklór* všetky žánre folklórnej prózy ako celok označuje pojmom rozprávka v tom najširšom zmysle slova (vrátane textov mytologickej prózy).²³ Pod pojmom rozprávka sa rozumeli všetky žánre ľudovej prózy (mimo malých žánrov), s čím sa v slovenskej folkloristike starších období stretávame pomerne často. Vychádzajúc z tohto ohraničenia rozlišuje rozprávky démonologické, fantastické, rozprávky o zvieratách a rozprávky legendy, rozprávky historické, rozprávky realistické, humoristické, satirické a anekdoty. A. Melicherčík pripomína, že otázka rozprávkových žánrov nie je ešte dobre rozpracovaná a jeho klasifikáciu treba vnímať ako podmienenú.²⁴ Za úplne osobitnú skupinu prozaického folklóru považuje rozprávanie zo života – spomienkové rozprávanie alebo memoráty, ktoré do svojej chrestomatie v roku 1959 vôbec nezaračil. Toto rozhodnutie zdôvodňuje faktom, že nie je ešte v slovenskej folkloristike dostatočne spracované a že memoráty nemožno považovať za rozprávky v pravom zmysle slova, ide skôr o živý slovesný materiál v tvorivom procese.²⁵ V roku 2004 V. Gašparíková uvádza, že sa tento žáner nepresne považuje v slovenskej folkloristike za tzv. netradičnú prózu.²⁶ Práve do skupiny memorátov by sme mohli zaradiť množstvo mytologických naratívov, pretože sa často viažu na autentický životný zážitok rozprávača alebo niekoho iného z jeho okolia. Na myšlienky A. Melicherčíka v tematickom triedení a žánrovom zaradení mytologickej prózy nadviazala V. Gašparíková v roku 1968 v práci *Československá vlastiveda*.²⁷

Ak konfrontujeme A. Melicherčíkovu charakteristiku démonologických rozprávok z roku 1959, zisťujeme, že oproti staršej klasifikácii z roku 1943 upúšťa od zaradenia démonologických naratívov k povestiam, čo možno vysvetliť tou skutočnosťou, že pre celý komplex folklórnej prózy využíva termín rozprávka. A tak rozsiahly a rôznorodý folklórny materiál o stretnutiach človeka s nadprirodzenou bytosťou – o vílach, vodníkoch, škriatkoch, zmokoch, o pikulíkovi, o morách, upíroch a vampíroch, o vlkodlakoch, svetlonosoch a pod., označuje pod súhrnný pojem démonologické rozprávky. Za súčasť démonologických rozprávok považuje sužety o domácich duchoch, zmokoch a škriatkoch, ktorí prinášajú osobný prospech, ale aj o takých bytostiach, ktoré zdraviu alebo majetku škodia, napr. grollice, mory, smrtky, svetlonosi. Medzi démonologické rozprávky

²¹ Polívka, J.: *Súpis slovenských rozprávok*. 1-5. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1923, 1924, 1927, 1930, 1931.

²² Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Slovenská vlastiveda. 2. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 299.

²³ Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 174.

²⁴ Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia, c. d., s. 175.

²⁵ Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia, c. d., s. 173.

²⁶ Gašparíková, V.: *Slovenská rozprávka v ľudovom podaní*. In: *Slovenské ľudové rozprávky*. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2004, s. 594.

²⁷ Gašparíková, V.: *Československá vlastiveda*. III. Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 614-615.

zaradil aj tie, ktoré sa viažu na osoby pochádzajúce z reálneho sveta, obdarené zvláštnymi schopnosťami – čarodeji, bosorky, veštcí, vedomkyne. Osobitne vyčleňuje tematickú skupinu textov o netradičných zážitkoch s nespokojným mŕtvym. Naratívy o čertoch, ako stelesnení zla, pokušenia, hriešneho života a hlúposti podľa A. Melicherčíka inklinujú aj k čarovným rozprávkam, niektoré k legendám, iné sú humoristické. Napriek tomu, že A. Melicherčík texty mytologickej prózy vidí ako súčasť celého komplexu rozprávok, upozorňuje aj na ich špecifiká. Za spoločný prvok démonologických rozprávok považuje A. Melicherčík svojrázny spôsob podania, od čoho do značnej miery závisí aj ich forma. S výnimkou veľkej časti rozprávání o čertoch sa všetky tieto narácie podávajú ako skutočné, autenticky zažité príbehy. K vierohodnosti prispieva priame svedectvo rozprávača v texte – buď to sám zažil, alebo to počul od niekoho, kto to zažil. Z formálneho hľadiska ich ďalej spája aj neustálenosť, nekanonizovanosť formy. Považuje ich preto za nesujetné. Tematické triedenie tohto typu naratívov, ktoré sa pridržal aj A. Melicherčík, prináša samozrejme vzhľadom na povahu folklórneho materiálu viacero úskalí. Neobmedzujú sa na jednu žánrovú skupinu, postavy veštcov, čarodejníkov, stríg, bosoriek stretávame v čarovných rozprávkach, tu vystupujú lež v epizodických úlohách a ich funkcia je iná ako v démonologickom naratíve. Rovnako je to s obrazom čerta, s ktorým sa môžeme stretnúť naprieč všetkými rozprávačskými žánrami.

Z prác A. Melicherčíka vychádzali mladší slovenskí folkloristi, ako je Milan Leščák či Mária Kolečányi-Kosová. Milan Leščák vo svojom spoločnom diele s českým folkloristom Oldřichom Sirovátkom *Folklór a folkloristika* z roku 1982,²⁸ ktoré doteraz slúži ako základná študijná literatúra pre študentov v okruhu folklórnych druhov a žánrov, vníma narácie o nadprirodzených bytostiach a úkazoch ako veľmi rozšírený a bohatý žáner tradičného rozprávačského folklóru. Uvádzajú, že sa obyčajne v slovenskej folkloristickej praxi nazývajú démonologické alebo poverové poviedky alebo povesti, ojedinele sa vyskytujú aj termíny verské, strašidelné poviedky, ktoré spolu s historickými a miestnymi povestiami tvoria širší okruh povestí.²⁹ Vo svojom ďalšom uvažovaní o tejto skupine folklórnych textoch sa prikláňajú k názoru, že ide o osobitnú skupinu folklórnych, lebo majú špecifické námětové, výrazové a prednesové vlastnosti. V rámci zaradenia k povestiam, v porovnaní s historickými a miestnymi povestiami sa v nich totiž uplatňuje subjektívnejší a emocionálnejší spôsob podania.³⁰ Za diferencujúci faktor, ktorý mytologické naratívy vymedzuje voči rozprávkam, považuje vzťah rozprávača a recipienta k pertraktovaným javom a sujetom. Kým rozprávka je interpretovaná ako fikcia, dej či postavy poverovej poviedky sa prijímajú ako skutočné, čo sa v rovine formálnej výstavby textu dosahuje pomocou verifikujúcich výrokov. Pod žánrové označenie poverové poviedky M. Leščák a O. Sirovátka začleňujú aj texty spomienkového charakteru bez dejového jadra a ustálenej štruktúry v podobe etnografickej informácie, uvádzajú príklad výpovede respondentky o nepokrstených deťoch: „*Vraveli, že v jarku dieťa plakávalo, ale ja som ho nepočula nikdy. To medzi Horným Dačov Lomom, volakedy to bol Horný Dačov Lom, taká záhrada jesto, takie priestranstvo, takže tam o polnoci plakávalo volakó dieťa. Že to viacej tak počuli. Ale ja neviem, ja som to nepočula nikdy.*“³¹

Klasifikácia M. Leščáka a O. Sirovátka sa pomerne jasne vymedzuje proti zaradeniu démonologických naratívov k miestnym a historickým povestiam práve na základe opozície objektívnosť a subjektívnosť interpretácie skutočnosti, a tak zotrvávajú na označení poverová poviedka s tým, že texty tohto typu tvoria širší okruh povestí. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že česká a slovenská folkloristika na podnet Andreja Melicherčíka dlho využívala rozdelenie povestí

²⁸ Leščák, M. – Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika*. Bratislava: Smena, 1982. 263 s.

²⁹ Leščák, M. – Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika*, c. d., s. 186.

³⁰ Leščák, M. – Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika*, c. d., s. 187.

³¹ Leščák, M. – Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika*, c. d., s. 190.

na tzv. povesti v užšom zmysle (miestne a historické) a na poverové poviedky, ktoré boli síce vnímané ako súčasť povestí v širšom zmysle, ale nazeralo sa na ne ako na osobitnú skupinu.³²

Mária Kolečányi-Kosová v roku 1986 vo svojej klasifikácii slovesných žánrov folklórnu prózu rozdeľuje takto: rozprávky (čarodejná, dobrodružná, novelistická), legendy, bájky, povesti (etiologické, démonologické, historické), humorné poviedky, anekdoty, príslovné výroky, hádanky, ľudové divadlo.³³ M. Kolečányi-Kosová pripomína, že teória povesti nie je v slovenskej folkloristike dopracovaná, čo je aj dôsledkom neustálenosti druhov povestí. Pri určení typológie slovenských povestí je dôležitá genéza vzniku povestí. Podľa M. Kolečányi-Kosovej z neobyčajného zážitku vznikajú démonologické povesti, impulzom k vzniku historickej povesti je objektívna udalosť a výsledkom objektivizácie predmetnej reality sú etiologické povesti³⁴ Podobne i Viera Gašparíková sa prikláňa k názoru, že folklórne naratívy o stretnutí človeka s mytologickou bytosťou patria k širšiemu okruhu povestí, ale na ich užšie označenie využíva atribút poverové. Celú skupinu povestí stratifikuje na miestne, historické, poverové a etiologické.³⁵

Na základe uvedeného historického prehľadu názorov na žánrové zaradenie mytologických naratívov možno zhrnúť, že slovenská a rovnako i česká folkloristika dnes vníma folklórny text s mytologickými a démonologickými prvkami ako súčasť širšieho okruhu povesti. K poverovému žánru tak patria tematické podskupiny miestnych a historických povestí, etiologické povesti a poverové povesti. Svedčí o tom i Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, kde sa naratívy o stretnutí človeka s nadprirodzenou bytosťou zahrnujú pod termínom démonologická povesť, ale ako ekvivalentné a rovnocenné sa uvádzajú aj iné označenia doteraz využívané v slovenskej folkloristike – démonologické rozprávky, poverové poviedky, poverové rozprávania.³⁶

Slovenská folkloristika nemá ustálené terminologické označenie pre okruh naratívov s mytologickým obsahom, čo sa ako problematické ukázalo aj za hranicami vednej disciplíny. V roku 2000 zaznamenávame úsilie slovenských religionistov pod vedením Milana Kováča sprístupňovať a systematizovať súčasné zbery folklórnych mytologických rozprávání z územia Slovenska. V publikácii *Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim* predstavil výsledok zberu ľudových démonologických rozprávání, uskutočneného v oblasti horného Gemera.³⁷ Zber týchto príbehov prebiehal v rámci projektu *Poverové a magické rozprávania na slovenskom vidieku*, ktorého výsledkom je databáza textov Katedry porovnávacej religionistiky na Univerzite Komenského v Bratislave.³⁸

Rozprávania, ktoré sa stali súčasťou spomenutej publikácie, predstavujú výber najlepších narácií zaznamenaných autentických príbehov, osobných zážitkov a skúseností obyvateľov niekoľkých obcí daného regiónu. Zostavovateľ výberu, Milan Kováč, ako odborník v oblasti religionistiky, narazil na niekoľko, zdá sa, neriešiteľných problémov. Jedným z nich je problém klasifikácie a triedenia textov mytologickej prózy, ale s tým zápasí každý bádateľ, ktorý chce priniesť premyslenú a univerzálnu štruktúru triedenia folklórneho materiálu takého špecifického charakteru. Druhým je

³² Luffe, J.: Katalog českých démonologických povestí, c. d., s. 8.

³³ Kolečányi-Kosová, M.: Slovenský folklór (náčrt vývinu a žánrovej skladby). In: Národopisné informácie, 1986, č. 2, s. 5-49.

³⁴ Kolečányi-Kosová, M.: Slovenský folklór (náčrt vývinu a žánrovej skladby), c. d., s. 25, 26.

³⁵ Gašparíková, V.: Slovenská rozprávka v ľudovom podaní. In: Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda, 2004, s. 593-594.

³⁶ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1., 2. Bratislava: Veda 1995. Dostupné online na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/demonologicke-povesti/>; [cit. 2021-12-05].

³⁷ Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim. Zostavil, úvod, komentáre a záverečné štúdiu napísal Milan Kováč. Brdárka: o.z. RADZIM, 2004, 191 s.

³⁸ Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim, c. d., s. 6.

problém terminologickej nejasnosti a neustálenosti žánrového vymedzenia veľkého okruhu rôznorodých textov, čo v zásade do značnej miery sťažovalo prípravu edície.

Milan Kováč v otázke žánrového označenia vidí podstatu problému v nejasne zadefinovanej kategórii „povera“, od ktorej je motivovaná terminológia pre žánrovú ukotvenosť tejto skupiny textov, ako sú napr. poverové rozprávania, poverové poviedky, poverové povesti.³⁹ Vo vedeckom diskurze slovenskej folkloristiky sa popri týchto termínoch využíva aj alternatívne označenie démonologická povesť, démonologická rozprávka, démonologické rozprávanie. Adjektívu démonologický by sme v prípade termínu, ktorý by mal zahrnúť celú škálu folklórnych textov, by sme rovnako mohli vytknúť jeho neúplnosť. Nie vždy vo folklórnom texte mytologickej prózy máme dočinenia s démonickou bytosťou, zavše ide o obdareného človeka z reálneho sveta (veštec, vedma, čarodej...) alebo nevšednú skúsenosť mimo sveta démonov.

Práve tieto otázky predstavujú neuralgický bod, ktorého riešenie zaiste patrí do kompetencie odborníkov – folkloristov. Milan Kováč v spomínanej zbierke *Zlatý Baran* uverejnil záverečnú štúdiu, ktorú nazval príznačne *Bádanie o poverách na rázcestí*.⁴⁰ Štúdiá M. Kováča približujúca teoretické a terminologické problémy bádania povier a poverových rozprávání mala otvoriť medziodborovú diskusiu k problému klasifikácie mytologickej prózy a spresniť terminologické vymedzenie žánru – *poverové rozprávanie*, *poverová poviedka*, *poverové podanie*, ktoré je v slovenskej folkloristike najzaužívanejšie. Na stránkach Etnologických rozpráv v roku 2005 prebehla odborná diskusia, do ktorej sa zapojili T. Bužeková, Z. Panczová a J. Zajonc.⁴¹

M. Kováč navrhoval vyhnúť sa používaniu pojmu *povera* (a od neho odvodených žánrových označení *poverové rozprávanie*...) vo vedeckom slovníku práve kvôli ideologickým zaťaženému obsahu pretrvávajúcemu od obdobia osvietenstva, keď sa pojmom *povera* označovali náboženské alebo magické predstavy či úkony, ktoré boli iracionálne, archaické, nesprávne, naivné, primitívne atď. Riešenie, aké ponúka autor, je zúženie pojmu *povera* „tradičné vyjadrenia, ktoré majú podmienky a následky,“ odporúča zaviesť termín *súverie*, ktorý má oddeliť náboženskú vieru (vrátane jej ľudových prejavov) od viery v iné bytosti (démonologické).

Diskusia o bádání o poverách síce nepriniesla definitívne riešenie, ale prispela podnetnými úvahami, ktoré by sa mohli stať základom ďalšieho uvažovania. Ukazuje sa, že najvhodnejším riešením na ceste k zjednoteniu a ustálenie terminológie by azda bolo rozhodnúť sa pre jeden z termínov, ktoré slovenská folkloristická prax ponúka – démonologické povesti (?) démonologické rozprávky (?) poverové poviedky (?) poverové rozprávania (?) poverové povesti (?). V každom z nich by sme mohli vidieť určité slabiny a rezervy. Temer žiaden z pojmov nie je jednoznačný a bezproblémový. Adjektívum *poverové*, ktoré je odvodené od príliš vágneho a ideologicky zaťaženého termínu *povera*, nepokrýva celú skupinu rozprávání. Adjektívum *démonologický* takisto nezahŕňa všetky texty – nie vždy ide v démonologických naratívoch o stretnutie človeka s démonickou bytosťou – niekedy sa rozpráva o zvláštnom nevysvetliteľnom nadprirodzenom zážitku. Ak si všimneme druhú časť terminologického označenia, ktoré bližšie odkazuje na príslušnosť folklórnych textov k žánru, rovnako by sme každému z ponúknutých termínov našli dajakú slabinu. Folklórne texty o stretnutí s iracionálnym zážitkom presahujú viaceré žán-

³⁹ Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim, c. d., s. 182.

⁴⁰ Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim, c. d., s. 181-186.

⁴¹ Bužeková, T.: Veriť alebo neveriť? In: Etnologické rozpravy, 2005, roč. 12, č. 1, s. 131-135; Panczová, Z.: Kam patria čierne mačky? Terminologicko-klasifikačné dilemy nadprirodzena. In: Etnologické rozpravy, 2005, roč. 12, č. 1, s. 136-141; Zajonc, J.: Medzi folkloristikou a porovnávacou religionistikou alebo od poverového rozprávání k ľudovej viere. In: Etnologické rozpravy, 2005, roč. 12, č. 1, s. 142-145; KOVÁČ, M.: Problémy s poverami (alebo podľačovanie recenzentom). In: Etnologické rozpravy, 2005, roč. 12, č. 1, s. 146-152.

rové skupiny (rozprávka, legenda, povest', spomienkové rozprávanie), ide o materiál žánrovo diferencovaný. Ak chceme obsiahnuť celý komplex rôznorodých textov, možno by bolo vhodné siahnúť po substantíve s hyperonymickým významom, a to rozprávanie, prípadne naratív.

Uvedomujeme si, že zväčša ide o problémy, ktoré sa doposiaľ nepodarilo vždy uspokojivo vyriešiť ani v zahraničných folkloristikách. Terminologickým problémom vo vzťahu k textom mytologickej prózy čelia aj folkloristi v iných krajinách. Rezonujú otázky o spochybniteľnosti zaradenia niektorých textov mytologickej prózy k folklórnym textom, nie vždy sú jasné hranice žánrov, otvára sa problém klasifikácie textov v závislosti od povahy materiálu a pod. Svedčí o tom množstvo vedeckých prác ruských kolegov, ktorí podrobne rozpracovali systém ľudovej démonológie s premyslenou a optimálnou terminológiou.⁴² V porovnaní s ruskou folkloristickou terminológiou, kde sú pre rozličné žánrové vyjadrenia nerozprávkových mytologických sujetov zaužívané termíny, ako sú napr. быличка, бывальщина, демонологические поверья, суеверные рассказы, предписания, запреты, описания ритуальных практик, приметы...), v kontexte slovenskej folkloristiky chýbajú napr. ekvivalentné termíny pre *byličku*, *byvalščinu*. Vo folkloristikách západných (anglicky hovoriacich krajín) je možné využiť termíny *memorat* a *belief legend*, v slovenskej folkloristike nemáme taký široký a všeobecne prijímaný (neutrálny) termín, ktorý by adekvátne poslužil ako ekvivalent anglickému *belief*.

Popri iných významných genologických a katalogizačných prácach svetovej folkloristiky je v tomto smere vhodné poukázať na analogickú cestu hľadania termínu v prostredí českej folkloristiky. Český folklorista Ján Luffer predstavil klasifikáciu fondu českých naratívov o stretnutiach človeka s nadprirodzenými javmi.⁴³ Katalógu predchádzala jeho dizertačná práca, kde navrhol nový termín – *numinózna povest'*, ktorý sa mu zdal presnejším pre folklórne texty vychádzajúce z neobyčajného zážitku zo stretnutia s nadprirodzenou silou, ktorý vzbudzuje strach a rešpekt. Diskusia však ukázala, že odborníci by predsa uprednostnili zaužívané adjektívum *poverový* alebo *démonologický*. Potvrdilo sa, že zmena terminológie, ak má byť akceptovateľná a všeobecne prijatá, musí byť skôr postupná a nie príliš revolučná. Pri príprave knižného katalógu Ján Luffer upustil od adjektíva *numinózny* a zotrval na žánrovom označení *démonologické povesti*.

Riešenie problematiky základnej folkloristickej terminológie zaiste považujeme za naliehavé. Ak by sme zostali pri jestvujúcich zaužívaných pojmoch, východiskom by mohlo byť vypracovanie jasnej a exaktnej definície termínov, pričom je nevyhnutné klásť dôraz najmä na ich dôsledné dodržiavanie v praxi.

Sources of Mythological Prose in Slovakia (Specifics of Genre and Mythological Concepts)

Katarína Žeňuchová

Author of the paper focuses on the ambiguity of terminology in Slovak folkloristics in relation with genre classification of folk texts, which shed light on the subject of human contact with the surreal world. She points out the state of research of genre classification of mythological prose in Slavic scientific discourse and confronts the conclusions of other, non-Slovak research with outcomes of Slovak folkloristic research. Attention is given especially to the debatable issue of terminology of folk text genre classification. Historical overview of genre classification terminology given by the author in this paper alludes to multiple scientific approaches to classification of genres and themes in folk text. The study doesn't provide a definite solution to this problem, but points out ways towards finding the optimal solution.

⁴² Náčrt terminologických problémov v ruskej vedeckej praxi pozri napríklad v práci: Виноградова, Л. Н.: Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян, с. д., с. 14-15; Виноградова, Л. Н.: Былички и демонологические поверья: границы фольклорного текста. In: Живая старина, 2004, č. 1, с. 10-14.

⁴³ Luffer, J.: Katalog českých démonologických pověstí. Praha: Academia, 2014, 238 s.

RÓBERT JÁGER*

Počiatky výučby teológie na našom území

Jáger, R.: The Beginnings of Teaching Theology on our Territory. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp.279-289 (Bratislava).

The study describes the assumed form of teaching theology existing in Great Moravia as well as in the period immediately following its dissolution. The study gives an overview of the possible existence of group of scholars in Great Moravia even before the arrival of St. Cyril and Methodius, with whose arrival is generally associated the building of the schools in which the future priests studied. The work highlights not only the high level of schooling for domestic clergy founded after 863, but also the fact that it is highly probable that these schools existed even after Metod's death.

Great Moravia; education; theology; Old-Slavonic Church language; Slavonic language.

Sv. Cyril a Metod boli Jánom Pavlom II. vyhlásení za spolupatrnov Európy. Ich význam je pre dejiny národov strednej a východnej Európy nepopierateľný. Doposiaľ bola venovaná pozornosť primárne ich misijnej, liturgickej, literárnej, lingvistickej či právotvornej činnosti. Je všeobecne známe, že solúnski bratia boli učiteľia, a správne sú označovaní aj ako *učiteľia Slovanov*. V rámci ich pedagogickej činnosti bol opakovane vyzdvihovalý najmä aspekt vytvorenia slovanského písma, aspekt prekladu najvýznamnejších liturgických a cirkevno-právnych textov z gréčtiny do staroslovienciny, či šírenie gramotnosti a kresťanskej viery vo všeobecnosti. V tomto príspevku venujeme pozornosť problematike výchovy domácich kňazov. Práve výchova domáceho kňazstva je z nášho uhla pohľadu jedným z najdôležitejších prínosov činnosti Cyrila a Metoda na našom území.

Skôr ako pristúpime k problematike výučby teológie na Veľkej Morave realizovanej Konštantínom a Metodom,¹ je na mieste zamyslieť sa nad tým, či pred príchodom solúnskych bratov pôsobili na Veľkej Morave gramotní jednotlivci, a ak áno, či boli vzdelaní v teológii.

O vzdelávaní domáceho obyvateľstva na Veľkej Morave pred rokom 863 (príchod Konštantína a Metoda) priame historické zmienky nemáme. Avšak určité náznaky o existencii gramotných ľudí na našom území už pred rokom 863 môžeme nájsť v Chrabrovej² *Rozprave o písmenách (Skazanije o pismenech)*. V úvodnej časti tohto diela sa uvádza: *Prv Slovieni nemali písmen, ale črtami a rezami čítali a hádali, ešte súc pohanmi. Pokrstiac sa rímskymi a gréckymi písmenami usilovali sa (písať) sloviensku reč bez ustrojenja*. V uvedenom texte je naznačené, že pred prijatím kresťanstva domáce obyvateľstvo používalo „črty a rezy“. Nie je to nič výnimočné: používanie

* Doc. JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, Katedra dejín štátu a práva, Komenského 20, 974 01 Banská Bystrica. robert.jager@centrum.sk.

¹ Pokiaľ uvádzame Konštantína a Metoda počas ich pôsobenia na Veľkej Morave, nepoužívame označenie sv. Cyril a Metod. Konštantín prijal svoje rehoľné meno Cyril niekoľko týždňov pred svojou smrťou v Ríme, teda v čase, keď už nepôsobil na Veľkej Morave. Keď hovoríme o ich činnosti na Veľkej Morave, používame teda v tej dobe stále aktuálne meno Konštantín a označenie sv. Cyril a Metod používame až vtedy, keď sumarizujeme celoživotné dielo solúnskych bratov.

² Predpokladá sa, že pod týmto menom sa skrýva Naum alebo Kliment.

rôznych značiek bolo medzistupňom k rozvinutiu používania písma.³ *Rozprava* o písmenách ďalej poukazuje na to, že po prijatí a rozšírení kresťanstva, ktoré nastalo pravdepodobne už niekoľko desaťročí pred rokom 863,⁴ sa Slovieni⁵ usilovali rímskymi a gréckymi písmenami písať sloviensku reč. Dôkazom o používaní „rímskeho písma“ by mohol byť aj nález plakety z Bojne, ktorej pôvod je datovaný pred príchodom solúnskych bratov a je v latinke. Text *Credo in unum Deum* (Verím v jedného Boha), by za predpokladu, že plaketa bola vytvorená na území Veľkej Moravy, mohol byť dôkazom o používaní latinského písma už pred rokom 863.⁶

Už pred rokom 863 tu pravdepodobne boli ľudia, ktorí vedeli čítať a písať. Keď na našom území šírili vieru cudzí misionári z *Vlách, Grécka a Nemiec*, mnohí z nich boli gramotní, ale v *Rozprave* o písmenách sa hovorí o Slovienoch, ktorí zapisovali svoju reč latinskými a gréckymi písmenami. V texte sa síce nehovorí o tom, že by ovládali latinčinu a gréčtinu, ale že latinským a gréckym písmom zapisovali svoju reč. Ovládanie latinského a gréckeho písma však bez ovládania aspoň určitej úrovne aj samotného jazyka je málo pravdepodobné. Ovládanie latinčiny aspoň u niektorých

³ Uvedené svedčí o tom, že Slovania oddávna používali „znaky“ na zaznamenávanie dôležitých údajov. Išlo však o dva principiálne odlišné typy znakov, na jednej strane črty a zárezy (ktoré sú primitívnym stupňom vývoja písma) a na druhej strane znaky gréckej a latinskej abecedy. Treba zdôrazniť, že medzi týmito vývojovými etapami grafického záznamu je obrovská dejinná priepasť, ktorú je možné zaplniť iba tak, že do očakávaného vývojového radu vsunieme transformáciu „čít“ na ideogramy, potom na slabičné písmo a napokon dlhú etapu znamenajúcu evolučnú zmenu slabičného písma na písmo hláskové... (Slovania tento dlhý vývoj pravdepodobne „preskočili“ tým, že boli v kontakte s vyspelými etnikami používajúcimi latinské a grécke písma, jednoducho prebrali tieto písma). „Z dejín vývoja písma veľkých civilizácií je dostatočne známe, že jednotlivé národy využívali abecedy vyspelejších kultúr, aby si podľa ich vzoru vytvorili vlastné alfabetycké sústavy. Tak vznikla z egyptského vzoru abeceda fenická, z fenickej hebrejská či grécka, z gréckej latinská, no vždy išlo o stáročné procesy úzko previazané s vývojom konkrétnych jazykov.“ Kralčák, L.: Pôvod hlahloliky a Konštantínov kód. Martin: Matica slovenská, 2014, s. 13.

⁴ Podľa pasovskej tradície krst prebehol okolo roku 830. Je však nutné podotknúť, že išlo o „hrubé kresťanstvo“ a pokrstená bola predovšetkým elita spoločnosti. Marsina dokonca tvrdí, že Konštantín a Metod prišli do krajiny, v ktorej už vyše pol storočia prebiehala systematická kristianizácia misionármi, najmä z bavorskej oblasti. Marsina, R.: *Metodov boj*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2012, s. 5.

⁵ Terminom „Slovieni“ označujeme obyvateľstvo Veľkej Moravy. Slovieni hovorili jazykom, ktorý je označovaný ako sloviencina. Hoci sa aj v odbornej literatúre stretávame s názorom, že obyvateľstvo Veľkej Moravy by sme mali označovať ako „starí Česi“, či „starí Slováci“, z jazykového uhľá pohľadu tieto termíny nie sú pre účely našej práce celkom vhodné. Vychádzame pritom z akceptovania základného atribútu každého národa v zmysle existencie jeho jazyka: v období veľkomoravskom ešte nebol plne vytvorený jazyk český ani jazyk slovenský. To však neznamená, že by sme mali vážne námietky proti používaniu slovných spojení „starí Česi“, „starí Slováci“ pri ich používaní v literatúre v inej súvislosti za účelom zjednodušenia prejednávanej problematiky alebo za účelom budovania „národnej hrdosti“. K otázke vzťahu jazyka, kultúry a identity pozri bližšie napríklad Lenovský, L.: Vzťah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít. In: *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 3-4, s. 243-251; Botík, J.: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava: LÚČ, 2007. K uvedenej problematike a rôznorodosti názorov v tejto oblasti pozri napríklad tiež: Doruľa, J.: Slováci medzi starými súdmi. Môžu byť aj Slováci starí? Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2015; Doruľa, J. – Žeňuch, P. (eds.): *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2016; Doruľa, J. (ed.): *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodovania*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014. Jazyk, ktorý sa na Veľkej Morave používal, bol až omnoho neskôr nazvaný ako jazyk sloviensky. Jedná sa síce o neologizmus, ale tento termín je v súčasnosti akceptovaný ako *terminus technicus*. Je nutné odlišovať jazyk sloviensky, ktorý bol jazykom bežného obyvateľstva, od jazyka staroslovienského. Tento vznikol v dôsledku interakcie slovienského jazyka, a južnoslovenského nárečia, ktorým hovorili Konštantín a Metod. Práve starosloviencina (hoci aj názov starosloviencina je neologizmom) sa stala kultúrnym a liturgickým jazykom Veľkej Moravy, ale aj jazykom jej práva a vyučovacím jazykom.

⁶ Nápisy na plaketách v latinskej abecede sa pokúsili rozlúštiť Karol Pieta a Alexander Ruttkay. Podľa ich indícií by mohlo ísť o slová M(ichael) V (s) A(rchanegel)VS alebo SVA(T)V M, prípadne (credo) (i)N (unum) DE(um). Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M.: Bojná: hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2007, s. 21-70; porovnaj s Kralčák, L.: K výkladu neznámeho textu na plakete z Bojne. In: *Slavica slovaca* 2014, roč. 49, č. 1, s. 3-10; Žigo, P.: Neznámy text na plakete z Bojne. In: *Historický časopis* 2014, roč. 62, s. 3-17 a tiež Gradoš, J.: Príspevok k interpretácii postáv a textov na plaketách z Bojne. In: *Slavica Slovaca*, 2015, roč. 50, č. 2, s. 132-139.

Slovienov pred rokom 863 je možné zdôvodniť aj Rastislavovým posolstvom do Ríma: poslovia v Ríme Rastislavovu žiadosť prezentovali pravdepodobne po latinsky⁷ a pravdepodobne preukázali aj určitú mieru znalosti kresťanskej viery. Znalosť latinčiny a základov kresťanskej viery bez určitej formy vzdelania by bola len ťažko predstaviteľná. Môžeme teda predpokladať, že poslovia prezentujúci Rastislavovo posolstvo, boli vzdelaní klerici.⁸

Skutočnosť, že už pred rokom 863 na Veľkej Morave existovali vzdelaní ľudia, by mohla nasvedčovať aj zmienka zo Života Konštantínovho (ŽK): *Keď potom dorazili na Moravu, prijal ich Rastislav s veľkou poctou, a zhromaždil učeníkov a zveril ich (mu) na učenie.*⁹ V texte sa hovorí o učeníkoch, teda o ľuďoch už vzdelaných. Ak na Veľkej Morave už pred rokom 863 existovala skupina učeníkov, je možné predpokladať, že títo boli vzdelávaní práve v teológii. V danom období mala primát pri vzdelávaní cirkev, cirkev zakladala a prevádzkovala vzdelávacie inštitúcie. Je nepravdepodobné, že by učenci na Veľkej Morave pred rokom 863 mali vzdelanie „svetského charakteru“, v danom období ešte neexistovala spoločenská potreba vzdelávať „bežné obyvateľstvo“, dokonca aj aristokrati a panovníci boli zväčša negramotní.¹⁰

Z vyššie citovaného textu sa zároveň dozvedáme, že títo učenci si pomerne skoro dokázali osvojiť slovanské písmo (hlaholiku). Nebolo by dnes už azda ani vhodné tvrdiť, že by títo učenci, ktorí sa so svojou spôsobilosťou pomerne rýchlo dokázali naučiť v novom slovanskom písme písať a čítať, už predtým neovládali čítanie a písanie v inom jazyku. Podobná zmienka sa týka aj Koceľa. Údaj v Živote Konštantína (ŽK) obsahuje zmienku o tom, že Kocel odovzdal solúnskym bratom 50 učeníkov.¹¹ O týchto učeníkoch Kučera priamo hovorí, ako o absolventoch „blatnenskej školy na kňazské povolanie“.¹² O existencii určitej formy vzdelávania pri Blatnohrade môžu nasvedčovať aj zmienky v *Conversia* opisujúce činnosť salzburskej misie na tomto území.¹³

Túto časť ŽK by bolo možné interpretovať aj proti predpokladanej existencii školy na výchovu kňazov na Blatnenskom jazere: Konštatovanie o odovzdaní 50 učeníkov solúnskym bratom môže byť interpretované ako odovzdanie nevzdelaných ľudí na učenie. Táto interpretácia však pravdepodobne nebude správna, lebo Konštantín a Metod, keď prišli ku Kocelovi, zavŕšili 40 mesačný pobyt¹⁴ na Veľkej Morave a svojich učeníkov odprevádzali na vysvätenie do niektorého

⁷ Marsina používa formuláciu „nepochybne po latinsky.“ Marsina, R.: Metodov boj, c. d., s. 16; porovnaj s Mičková, Z.: Latinčina pre študentov práva. Banská Bystrica: Belianum, 2018. Mičková, Z.: Krátky historicky vývoj latinskej právnej terminológie. In: *Notitiae novae facultatis iuridicae universitatis Matthiae Belii Neosolii*, roč. XXII. Banská Bystrica: Belianum, 2017–2018, s. 140–147.

⁸ Uvedené naznačuje aj to, že v danom období do určitej miery splyvala štátna a cirkevná správa. Kňazi bežne vykonávali záležitosti majúce svetský charakter potrebné k správne fungovaniu štátu.

⁹ *Došedŕŕju že etu Moravy s velikuju čestŕju prijaty i Rosrslavŕ, i sobranŕ učeníky, vdastry e učiti.* ŽK 15, In: MMFH II. s. 102. (Bartoňková, D. – Havlík, L. – Masařík, Z. – Večerka, R.: *Magnae Moraviae Fontes Historici. I – IV.* Prameny k dějinám Velké Moravy. Praha, Brno: Masarykova univerzita, 1966–1971; Bartoňková, D. – Havlík, L. – Masařík, Z. – Večerka, R.: *Magnae Magnae Moraviae Fontes Historici. I – IV.* Prameny k dějinám Velké Moravy. Druhé vydanie. Praha, Brno: Masarykova univerzita, 2008–2013 (ďalej len MMFH). Sme si vedomí, že z formulácií uvedených v Živote Konštantína a Živote Metoda nie je možné vytvárať jednoznačné závery. „Ani v jednom prípade v nich nie je uvedené autentické znenie pôvodného Rastislavovho listu, ale len jeho voľná parafráza. Obe verzie sa vo svojom znení mierne líšia, obsahovo sa však úplne zhodujú a v niektorých jednotlivostiach dopĺňujú“. Vavřínek, V.: *Cyril a Metoděj – mezi Konstantinopolí a Římem.* Praha: Výchhrad, 2013, s. 17.

¹⁰ Niektoré časti tohto príspevku boli publikované aj v diele Jáger, R.: Metod-zakladateľ (právnického) vzdelávania na Veľkej Morave? (Niekoľko úvah o vzdelávaní na Veľkej Morave). In: *Školy, osobnosti, polemiky: Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narodeninám.* Brno: European Society for History of Law, 2016, s. 206–219.

¹¹ ŽK, kap. XV.

¹² Kučera, M.: *Postavy veľkomoravskej histórie.* Bratislava: Perfekt, 2007, s. 145.

¹³ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum.* Dokument prístupný napríklad: MMFH III, 2011, s. 253–283.

¹⁴ ŽK, kap. XV síce uvádza dĺžku pobytu v trvaní 40 mesiacov, jeho dĺžku však iné pramene uvádzajú rôzne. Pozri bližšie: MMFH II, 2010, s.84.

talianskeho mesta, keďže sami ich ešte v tom čase vysvätiť nemohli. Po tomto vysvätení sa mienili vrátiť do Konštantínopola. Prijatie 50 učeníkov od Kocel'a možno teda interpretovať ako ich prijatie za účelom ich vysvätenia a s tým súvisí aj nutné „doučenie sa v slovanských knihách“. Poskytnúť vzdelanie pôvodne negramotným ľuďom za niekoľko mesiacov, navyše cestou do Ríma, by bolo nepravdepodobné.

Hoci nemáme dôkazy o tom, že by pred rokom 863 vznikali slovanské listiny svetského charakteru zapísané latinským či gréckym písmom, jazykovedci ukázali, že s vysokou mierou pravdepodobnosti už existovali preklady liturgických textov z latinského¹⁵ a hornonemeckého jazyka,¹⁶ pretože relikty týchto prekladov prenikli aj do textov písaných hlaholikou po roku 863.¹⁷ Cibulka konštatuje, že latinsko-bavorskí misionári v prvej polovici IX. storočia museli dokonca tlmočiť Otčenáš.¹⁸ Niektoré slová hornonemeckého pôvodu preložené do domáceho jazyka už v myslení domáceho ľudu boli natoľko vžitú, že Konštantín a Metod ich prijali aj do jazyka svojho písomníctva.¹⁹

Už pred príchodom Konštantína a Metoda na Moravu tu teda pravdepodobne existovali ľudia ovládajúci jednak cudzie jazyky, ale aj ich písomnú podobu. Všeobecne prijímané tvrdenie o tom, že Konštantín a Metod doniesli písmo národu, ktorý ho dovtedy nepoužíval, by bolo vo vyššie naznačenom smere nepresné. Význam činnosti solúnskych bratov v zmysle naznačeného si dovoľujeme modifikovať na zavedenie slovanského písma, ktoré bolo výrazne vhodnejšie pre zápis slovanských jazykov, pretože reflektovalo ich špecifiká, ktoré latinské alebo grécke písmo zachytiť nemohlo. (Však aj v *Rozprave* o písmenách Chrabr poukazuje na ťažkosti, ktoré existovali pri pokusoch o zapísanie slovanských slov животь, *сръкъвь*, *языкъ* či človѣкъ latinkou alebo gréckym písmom.)²⁰

¹⁵ Príkladom slovanského slova latinského predcyrilometodského pôvodu je *kostel*, pôvodne označujúce „hrad“ a je z latinského *castellum*. (V Chrabrovej *Rozprave* o písmenách sa Blatenský hrad označoval ako Blatenský kostel). Podobne latinského pôvodu sú aj slová *misa* z lat. *mensa* a *ďbska* z lat. *discus*. Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956, s. 64.

¹⁶ Nemecké črty prechádzali do domáceho jazyka jednak nepreložené (*opaty*, *papežy*) a jednak preložené (*nepri(j)ážny*, „diabol“). V prípade slov *opaty*, *papežy* však nemčina bola len „sprostredkujúcim“ jazykom, obe slová sú gréckeho pôvodu.

¹⁷ Často uvádzaným príkladom je používanie slova *nepri(j)ážny* v jeho substantinizovanej forme *nepriazniky*. Toto slovo je prekladom starohornonemeckého slova *unholda* a súvisí s bavorskou misiou. Toto slovo, ktoré bolo do domáceho jazyka prijaté už pred rokom 863, bolo používané aj po príchode Konštantína a Metoda, ktorým jeho význam známy nebol, lebo v prvých prekladoch textov ho nepoužívali (namiesto slova *nepriazniky* používali ešte slovo *diavoly*), začínajú ho používať až v neskorších obdobiach. Stanislav, J.: Staroslovenský jazyk I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 99.

¹⁸ Cibulka, J.: *Επιούσιος-Насъщныи*-quotidianus-vezdejší. In: *Slavia*, 25, 1956, s. 406-415.

¹⁹ K uvedenej problematike pozri bližšie Žeňuch, P. – Zubko, P. et al: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2017; Žeňuch, P. – Zubko, P.: Diecézne štatúty Michala Manuela Olšavského z rokov 1752–1758. In: *Slavica Slovaca*, 2019, roč. 54, č. 3-4, s. 5-34; Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2013; Žeňuch, P. – Николава, С. (eds.): Kliment Ochridský a jeho prínos pre slovanú a európsku kultúru. Bratislava – Sofia: Slovenský komitét slavistov, 2017; Žeňuch, P. (ed.): Cyrílské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2007; Žeňuchová, K.: Osobitosti fungovania cirkevnej slovančiny v nekánonických písomnostiach karpatskej proveniencie. In: Žeňuch, P. – Zubko, P. et al.: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, 2017; Žeňuch, P. a kol.: Užhorodský rukopisný Pseudozonar – Pravidlá mníškeho a svetského života z prelomu 16.–17. storočia. Bratislava – Moskva – Sofia – Košice: Veda, 2018; Dudášová-Kriššáková, J.: Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2001; Dudášová-Kriššáková, J.: Kapitoly zo slavistiky II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta, 2008.

²⁰ Najväčší problém pri prepise do latinky či gréckeho písma bol pri prepisoch slovanských jerov, ako aj s písmenami š, ž, č, dz, dž, šč, št ako aj nosovkami. Tieto problémy pretrvávali aj v dobách, kedy územie Slovenska bolo súčasťou Uhorska a slovenský jazyk bol zapisovaný latinkou.

Z vyššie uvedených zmienok, na základe ktorých predpokladáme prítomnosť vzdelaných šíriteľov viery na Veľkej Morave, nie je nevyhnutné automaticky predpokladať existenciu samotnej školy určenej na výchovu domáceho kňazstva. Rovnako tak nie je nevyhnutné, aby všetci klerici pôsobiaci v krajine boli gramotní, alebo žeby nadobudli určitú formu vyššieho vzdelania. Treba pripomenúť, že aj v neskoršom období v Čechách bol nedostatok školských zariadení a vzdelaných kňazov, predovšetkým na vidieku. Až v 11. storočí sa situácia zlepšila. Prítomnosť vzdelaných klerikov na Veľkej Morave v predcyrilometodskom období situujeme skôr do okolia panovníkovho dvora, alebo do významných centier krajiny, kde okrem pastoračnej činnosti pravdepodobne mohli zastávať aj pozície vo verejnej správe, kde ich vzdelanie a gramotnosť boli potrebnými.

Pri zamyslení sa nad tým, kde získali gramotní klerici svoje vzdelanie, je možné uvažovať nad tým, že ho nadobudli v niektorej zo škôl v zahraničí. Zaujímavú tézu (inak nevyklúčujúcu ani získanie vzdelania v zahraničí) predstavuje Sommer, keď opisuje metódu tzv. „rozptýleného seminára“. Pri tejto forme štúdia každý kňaz mohol mať svojho učeníka, ktorý mu mal zároveň aj prislúchať.²¹ Hoci Sommer kladie túto metódu do obdobia 10.–11. storočia, je možné považovať ju za alternatívu k existencii (či neexistencii) klasických vzdelávacích inštitúcií nielen v období pred vytvorením školy, ktorú založil Konštantín a Metod, ale aj v období, kedy táto škola prestala vykonávať svoju činnosť.

Vzdelávanie kňazov po roku 863

O významnosti úlohy vzdelávania ako súčasť toho, čo mali solúnski bratia realizovať na Morave, svedčí aj voľba Konštantína ako člena misie: ten bol uznávaným profesorom konštantínopolskej univerzity a knihovníkom pri Chráme Božej múdrosti. Aj Konštantínovo označenie „filozof“²² je veľmi význačným: takto bol označovaný človek vysoko vzdelaný vo „všetkých“ vedách.²³ Znamenalo to, že na Moravu bol poslaný vynikajúci profesor, ktorého primárnou úlohou malo byť vzdelávanie budúceho kléru, a nielen samotný výkon pastoračnej činnosti, ktorú už vtedy vykonávali kňazi z „Vlách, Grécka a Nemiec“. Ak by primárnou úlohou solúnskych bratov mala byť najmä pastoračná činnosť, pravdepodobne by z Konštantínopola neposlali jedného z najuznávanejších domácich profesorov. Významnosť Konštantínovej úlohy ako učiteľa na Veľkej Morave nezatienňuje ani krátkosť času, ktorý prežil na Veľkej Morave. Po jeho smrti roku 869 rozvíja Konštantínovo dielo Metod²⁴ a pokračuje nielen v liturgickej a literárnej činnosti, ale aj v činnosti výchovy domáceho kléru.

²¹ Sommer, P.: Svatý Prokop – z počátků českého státu a církve. Praha: Vyšehrad, 2007, s.101.

²² V dobovom ponímaní filozofia bola ešte chápaná ako univerzálna veda zahrňujúca všetky poznatky ostatných vied.

²³ Konštantín získal štipendium na konštantínopolskej univerzite, kde sa venoval najmä štúdiu filozofie, ale študoval aj teológiu, gramatiku, rétoriku, dialektiku, geometriu, aritmetiku a stal sa znalcom starej i novej gréckej poézie. Po ukončení štúdií získal miesto chartofylaka – knihovníka a osobného tajomníka carhradského patriarchu Ignáca. Neskôr prijal miesto profesora na tamojšej univerzite (kde predtým študoval). Z tohto obdobia je známa jeho dišputa o uctievaní obrazov proti bývalému patriarchovi Jánovi Gramatikovi, zástancovi obrazoborectva. V rokoch 851-861 sa zúčastnil s Metodom na viacerých misiách. Po návrate sa Konštantín nevrátil na univerzitu, ale prednášal filozofiu budúcim kňazom v Chráme Božej múdrosti.

²⁴ Metod absolvoval štúdium práva v Konštantínopole. Jeho pôvod a právnické nadanie mu umožnili, že byzantský cisár ho vymenoval približne v rokoch 843–856 do funkcie správcu slovanských území severne od Solúna. Metod sa funkcie neskôr vzdal a okolo r. 856 sa utiahol do kláštora na maloázijskom vrchu Olymp (v blízkosti dnešného mesta Bursa v Turecku). Tu prijal mníšske meno Metod a neskôr bol zvolený aj za igumena (predstaveného). V roku 867 bol vysvätený v Ríme za kňaza, v roku 869 vymenovaný za veľkomoravsko-panónskeho arcibiskupa a pápežského legáta, od roku 873 bol správcom veľkomoravského učilišťa. Porovnaj Pastrnek, F.: Dějiny slovanských apostoľů Cyrila a Methoda. Praha: Královská česká společnost nauk, 1902, s. 41; Dvorník, F.: Les légendes de Constatin et de Méthode vues de Byzance. In: Byzantinoslavica, Praha, 1933. Vavřínek, V.: Cyril a Metoděj – mezi Konstantinopolí a Římem, c. d., s. 54.

O tom, že jednou z významných činností Konštantína a Metoda na Morave bezprostredne po ich príchode bolo aj vzdelávanie domáceho kléru, môže svedčiť časť Života Konštantínovho, v ktorej je uvedené: *Keď prišiel na Moravu, s veľkou ctou ho prijal Rastislav, a učeníkov zhromaždiac oddal ich učiť. Čoskoro celý cirkevný poriadok preložiac naučil ich raňajšej službe, hodinkám, i večernici, povečernici a tajnej službe. Rovnako sa uvádza, že Rastislav im zveril 50 učeníkov: Tí mladenci (...) prospievali v učení, jedni v slovienskom, druhí však v gréckom, aby rozumeli sile Písma (...) a tam ustanovili aj iné učenie: gramatiku a muziku. Roku 867 Kocel dal Konštantínovi 50 učeníkov, aby sa učili slovienske knihy (ŽK 15). K roku 885 vzrástol počet Metodových učeníkov na 200: O tom svedčí aj množstvo kňazov, diakonov a subdiakonov, ktorých umierajúc dvesto nechal v hraniciach svojej cirkvi. (ŽK 16, 23).*

Nemenej dôležitou je preto otázka spôsobu organizovania vzdelávacej činnosti na škole pre výchovu domáceho kléru, ktorú založili solúnski bratia. V prvom rade považujeme za vhodné zdôrazniť fakt, že v súvislostiach s charakterom danej doby, asi nešlo o školu v našom súčasnom ponímaní. Podľa byzantského vzoru²⁵ to pravdepodobne nebola škola, kde by sa realizoval vzdelávací proces v osobitne určených budovách (ako to vieme o školách neskorého stredoveku v západnej Európe v súčasnosti). Výučba sa pravdepodobne realizovala najskôr v sakrálnych alebo chrámových zariadeniach.²⁶ Vzhľadom na predpoklad recepcie foriem byzantského vzdelávacieho systému je možné sa domnievať, že výučba sa nerealizovala memorovaním poznatkov (ako tomu bolo neskôr v západoeurópskych školách) ale vyučovanie sa realizovalo bezprostredným kontaktom učiteľa s učeníkmi a rozhovormi medzi nimi.²⁷ Nazdávame sa, že výučba sa nekončila skúškou v našom ponímaní: učiteľ pri diskusiách so svojimi učeníkmi sám zistil, kedy sú jeho žiaci pripravení na vysviacku.

Vychádzajúc z uvedených premís konštatujeme, že išlo o školu (alebo školy), ktorá ani napriek určitým predchádzajúcim snahám bavorského kléru, nemala dovtedy na území Veľkej Morave obdobu. Nešlo len o to, že na jej čele stál Konštantín, jeden z popredných učencov súdobého sveta, muž s pedagogickou praxou a návykmi z vysokej školy, ktorá bola jednou z najuznávanejších vo vtedajšom svete. Jedinenosť tejto školy spočívala najmä v tom, že solúnski bratia nerealizovali výučbu budúceho kléru ani v latinčine (ako to požadoval franský klérus) ani v gréčtine (ako to požadovalo byzantské duchovenstvo, napr. v Bulharsku), ale svojim študentom sprístupnili poznanie viery v slovanskom jazyku, a tým sa nestrácala energia na zdĺhavú jazykovú prípravu študentov a pozornosť sa mohla skôr venovať otázkam vlastnej prípravy na katechizovanie.²⁸

Dobové pramene nám neposkytujú informáciu o tom, kde bola škola založená Konštantínom a Metodom situovaná. Kučera tvrdí, že škola nebola zriadená v sídelnom centre panovníckeho dvora, ale v ústraní, neďaleko od dvora. Podľa staršej tradície sa škola mala nachádzať

²⁵ K otázkam byzantských vzorov pre bohoslužobné tradície na Slovensku pozri bližšie Marinčák, Š.: O skúmaní byzantskej tradície na Slovensku z hľadiska hudobnej bohoslužobnej tradície. In: Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 1, s. 15-24. Podobne aj Marinčák, Š.: Rukopisný irmologion Arch. 8465 Zakarpatského vlastivedného múzea v Užhorode Diplomatický prepis. In: Slavica Slovaca, 2017, roč. 57, č. 3-4, s. 3-416.

²⁶ Systém vzdelávania priamo v sakrálnych budovách existoval aj v Byzancii. Keďže Veľká Morava nemala vlastné dlhodobé tradície vzdelávania, predpokladáme, že vzdelávanie kňazov na Veľkej Morave mohlo byť také ako poznal Konštantín z Byzancie. K otázkam sídelného chrámu Metoda pozri bližšie: BOTEK, A.: Metod, arcibiskup „cirkvi moravskej“ a (veľko)moravský katedrálly chrám. In: Slavica Slovaca, 2021, roč. 56, č. 2, s. 191-204; BOTEK, A.: Metodova panónska ordinácia a otázky situovania sídelného chrámu. In: Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 3, s. 435-451.

²⁷ Tak učil svojich učeníkov Kristus. Vzhľadom na pôvodné profesie učeníkov, je možné predpokladať, že títo neboli gramotní: gramotnosť nebola pre nich nevyhnutná. Kristus vzdelával svojich učeníkov diskusiami a rozhovormi. Ani evaneliá v danom čase ešte neexistovali v písomnej podobe. Apoštoli ešte hlásali posolstvo ústnym podaním.

²⁸ Kučera, M.: Postavy veľkomoravskej histórie, c. d., s. 141.

v Osvětimanoch na okraji Chřibského pohoria, necelých dvadsať kilometrov od Starého mesta.²⁹ Takáto lokalizácia mimo „ruch“ panovníckeho dvora či hlavného mesta by vyhovovala ich povahe.³⁰ Avšak súčasná spisba považuje za pravdepodobnejšie lokalizovanie učilišťa do Uhorského Hradišťa – Sadov.³¹

O pozitívnom prístupe Konštantína a Metoda počas ich učiteľskej činnosti na Veľkej Morave k domácej kultúre, ktorá bola evidentne na nižšej úrovni ako byzantská, svedčí aj to, že nerúcali to, čo sa ich predchodcom z „Vlách, Nemiec a Grécka“ podarilo vybudovať. Namiesto autokratického nastolenia nového (liturgického a vzdelávacieho) systému, ktorý tu už v určitej miere pravdepodobne existoval pred ich príchodom, prvky tohto integrovali. Svedčí o tom napríklad slovná zásoba slovienskeho jazyka latinského (a talianskeho) či hornonemeckého pôvodu, ktorú solúnski bratia prevzali, namiesto toho, aby domácomu obyvateľstvu nanútili termíny z gréckeho jazykového prostredia.³² Uvedený prístup bol určite lepšie prijímaný aj domácim obyvateľstvom.

Nemenej dôležitým, je vyrovnáť sa s problémom súvisiacim s poznaním ľudí, ktorí sa vzdelávali v týchto školách. V Živote Metoda sa uvádza, že v čase jeho smrti bolo „v hraniciach jeho cirkvi“ 200 učeníkov. Mená niektorých z nich sú nám známe: Gorazd, Kliment (Ochridský), Sěmiziznъ, Slavomir, Kajich, Naum (Ochridský), Sáva, Vavrinc a Angelár.³³ O Gorazdovi a Kajichovi sú správy, že boli vzdelaní v slovienskom jazyku, a pravdepodobne aj v latinčine. Kajicha Svätopluk a Metod poslali s českým kniežaťom Bořivojom do Čiech. Sěmiziznъ spravdzal Metoda do Ríma, a bol prítomný v Ríme, keď bol sloviensky jazyk slávnostne potvrdený, Slavomir sa spomína ako kňaz a veliteľ vojska, Gorazd putoval s Konštantínom a Metodom ku Koceľovi a odtiaľ do Benátok a Ríma. Po Metodovej smrti viedol otvorený boj s Wichingom, ako to obsérne opisuje Život Klimentov.

V literatúre sa môžeme stretnúť aj s názorom, že Gorazda Metod určil za svojho nástupcu na poste arcibiskupa.³⁴ Tento názor je interpretáciou kap. 14. listu Štefana VI. pre Moravu, v ktorom sa uvádza, že nástupcovi (Gorazdovi), *ktorého si Metod odvážil ustanoviť proti ustanoveniam Svätých otcov, zakážete našou apoštolskou mocou vykonávať úrad.*³⁵ Proti formulácii o ustanovení Gorazda Metodom za nástupcu na arcibiskupskom poste však máme vážnu výhradu: v Nomokánone, ktorého autorom je Metod, sa opakovane uvádza, že biskup odchádzajúci k Pánovi, nesmie namiesto seba ustanoviť nikoho biskupom.³⁶ Predpokladáme,

²⁹ Tamtiež, s. 139.

³⁰ V ich životopisoch sú mnohé zmienky popisujúce ako obaja opakovane odišli či z dosahu intríg byzantského panovníckeho dvora ako aj samotného hlavného mesta Byzancie do ústrania kláštora.

³¹ Pozri bližšie Hrubý, V.: Staré Město; Velkomoravský Velehrad, Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1965; Hrubý, V.: Staré Město; velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1955. Bečková, K.: Staré město. Praha: Schola ludus Pragensia, 2005.

³² Prostredníctvom nemeckého jazykového prostredia boli prevzaté jednak nepreložené slová (*opatъ, papežъ*) a jednak preložené slová (*nepri(i)aznъ*, „diabol“). Severotaliankym prostredím k nám prešli slová latinského pôvodu (*měša, kružъ, križъ, Ježušъ*, a iné). Nie je však vylúčené, že ide o dobovú výslovnosť latinčiny. Z gréčtiny bolo prebraté slovo *sotona/satan, diabol*. Pozri bližšie Cibulka, J.: Ἐπιτοσιος-Насъщъный-quotidianus-vezdejší, c. d., s. 414.

³³ Pozri bližšie Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedemročetníci. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 121-124; Škoviera, A.: Svätý Naum Ochridský. In: Konštantínove listy, 2009, 2, s. 58-65.

³⁴ Beňko, J. a kol.: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 39; Štefanovičová, T.: Metodova smrť a neskoršie osudy jeho učeníkov. In: Historická revue, 2013, s. 68-74; porovnaj k tomu Žigo, P. – Kučera, M.: Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy). Bratislava: Perfect, 2012, s. 143 a tiež Lysý, M.: Slovania arcibiskupa Metoda na Morave a v Panónii. In: Konštantínove listy, 2018, roč. 11, č. 1, s. 40-50.

³⁵ Komonitorium pápeža Štefana VI. pápežským legátom pre Moravu. Rím jeseň 885 – jar 886. Dokument prístupný napr. Havlík, L.: Kronika o Velké Moravě. Brno: Jota, 2013, s. 245.

³⁶ Nomokanon, kap. VI., rovnako tak ustanovuje dva krát aj aj titul VI. Jáger, R.: Nomokanon, právnohistorická analýza a transkript. Banská Bystrica: Belianum, 2017.

že Metod nielen ako autor prekladu tohto predpisu, ale aj ako muž čestný a spravodlivý určite nemienil porušiť ustanovenia Svätých apoštolov. Informácia o ustanovení Gorazda ako nástupcu Metoda na arcibiskupskom poste sa k pápežovi pravdepodobne dostala len ako jedna z intríg Wichinga (resp. jemu blízkych ľudí) proti reprezentantom slovienskej liturgie.

Zmienka o určení nástupcu Metoda sa spomína v kap. 17 ŽM: *Koho čuješ, otče a učiteľa ctihodný, medzi učeníkmi svojimi, aby v učení tvojom tebe následník bol? I ukázal im jedného zo známych učeníkov svojich, nazývaného Gorazd (...) Tento je vašej zeme slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný. To buď Božia vôľa i vaša ľúbošť, ako i moja.* V tejto formulácii sa však nespomína, že by Metod určil Gorazda za svojho nástupcu v pozícii arcibiskupa, ale aby bol nasledovníkom v „Metodovom učení“. V prípade, že Gorazd naozaj po Metodovej smrti zotrval v Nitre,³⁷ môžeme vyššie uvedenú formuláciu o určení Gorazda za nasledovníka Metoda v pozícii arcibiskupa modifikovať na jeho určenie ako nasledovníka vo vedení školy a na výchovu domáceho kléru.

Štúdium teológie na Veľkej Morave po Metodovej smrti

Bezprostredne po Metodovej smrti 6. apríla 885 sa stupňujú rozpory medzi zástancami slovienskej liturgie (reprezentovanej učeníkmi Konštantína a Metoda) a zástancami latinskej liturgie. Stupňujúce sa spory medzi týmito stranami rozsúdil Svätopluk „Božím súdom“ realizovaným formou prísahy správnej a pravej viery. Spor „vyhrali“ stúpenci západnej liturgie, a ich oponenti boli uväznení a následne vyhnaní z Veľkej Moravy.³⁸ Čas, kedy došlo k vyhnaniu, nie je známy. Všeobecne sa uvádza, že sa tak stalo v zime roku 885, Havlík uvádza, že sa tak mohlo stať v roku 887.³⁹

Konštatovanie o vyhnaní Metodových učeníkov evokuje predstavu, že ich vyhnaním skončili svoju činnosť aj veľkomoravské učilišťa na prípravu kléru. Nemuselo tomu tak byť. Ak chcel Wiching budovať „svoju“ cirkevnú provinciu, cirkevné učilišťa by boli nevyhnutnými pre výchovu kléru. Možno predpokladať, že pôvodné učilišťa sa zachovali a zaviedlo sa v nich vyučovanie latinskej liturgie a (pokračovali vo výučbe) latinského jazyka. Za predpokladu, že Wiching zatvoril pôvodné slovienske učilišťa alebo výučbu v nich nahradil výučbou pre potreby výchovy kléru podľa latinskej liturgie, takto zmenené učilišťa asi nemali dlhú existenciu. Wiching svojvoľne opustil nitriansky biskupský stolec na prelome rokov 890–891. Bez jeho priameho dohľadu nemožno predpokladať, že by sa v učilištiach pokračovalo vo vyučovaní kléru pre potreby latinskej liturgie, ak k nej bol ešte aj neskôr tak zrejmy odpor, ako to opisuje sťažnosť bavorského episkopátu Jánovi IX.⁴⁰

Vyhnanie Metodových učeníkov teda nemusel nevyhnutne znamenať absolútny zánik slovienskej liturgie, písomníctva a vzdelávania kléru v slovienčine v celej ríši. Hoci Havlík uvádza, že Wiching vyhnal dovedna 200 duchovných slovienskej liturgie,⁴¹ predsa však toto číslo uvádza Život Klimentov v inej súvislosti: Toľko bolo kňazov, diakonov a subdiakonov, keď umieral Metod. Nemuselo byť nevyhnutným, aby všetci títo odišli. Možno niektorí z nich prestúpili na latinskú liturgiu, a Wiching im dovolil ostať v krajine. Ak by to bolo skutočne tak, mohli by sme uvažovať o tom, že aj po Metodovej smrti stále boli na Veľkej Morave ľudia vzdelaní na slovienskych učilištiach na výchovu kléru.

³⁷ Zotrvanie Gorazda v Nitre však nie je hodnoverne dokázané. Existujú aj predpoklady, že Gorazd bol vyslaný do Wislanska.

³⁸ Život Klimenta, XI, 33.

³⁹ Havlík, L.: Kronika o Velké Moravě, c. d., s. 247-252.

⁴⁰ Beňko, J. a kol.: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, c. d., s. 81.

⁴¹ Havlík, L.: Kronika o Velké Moravě, c. d., s. 247-252.

Skutočnosť, že latinská liturgia (a s ňou spojený nový eventuálny systém vzdelávania kňazov) sa po Metodovej smrti neujala ihneď a bez problémov, svedčí aj list salzburského arcibiskupa Teotmara z júla roku 900, v ktorom sa ponosoval Jánovi IX., že Moravania začali odmietať vieru, vyhýbať sa spravodlivosti a divo sa stavať na odpor.⁴² Zákaz slovienskej liturgie zavedený Štefanom V. netrval dlho, a Ján IX. sloviensku liturgiu obnovil, a poslal na Veľkú Moravu arcibiskupa Jána a biskupov Benedikta a Daniela.

Dokladom o existencii určitej formy vzdelávacieho systému (na výchovu kňazov) na našom území aj po zániku Veľkej Moravy⁴³ môže byť aj predpokladané autorstvo prvej uhorskej listiny písanej po grécky spreď roku 1002. Ako ukázal podrobný jazykovedný rozbor, uvedenú listinu napísal Sloven.⁴⁴ Vychádzajúc z daného sa nazdávame, že autorom tejto listiny bol naozaj Sloven predpokladajúc, že pochádzal z územia bývalej Veľkej Moravy.⁴⁵ Osvojujeme si preto tvrdenie, že aj takmer storočie od zániku Veľkej Moravy tu boli gramotní ľudia ovládajúci písanie a gréčtinu, teda to, čo mohlo byť predmetom štúdiá na školách, ktoré boli založené po roku 863 na výchovu veľkomoravského kléru.

Jednou z posledných zmienok o slovienskej liturgii z nášho územia je údaj v živote opáta Prokopa na Sázave. V jeho legende sa uvádza, že študoval na hrade Vyšehrad, kde vtedy kvitla slávna škola slovanského jazyka (*ubi tunc temporis famosum studium Sclavonicae linguae vigeat*; porov. Vít a maior). Keďže Prokop umrel v roku 1053 a Kláštor na Vyšehrade⁴⁶ v Prahe bol založený až roku 1070, išlo pravdepodobne o iný Vyšehrad, nachádzajúci sa južne od Ostrihomu.⁴⁷

V rovnakom duchu sa spomína text kánonickej vizitácie katedrálneho chrámu v Nitre, podľa ktorej sa v Nitre ešte i v 10. a 11. storočí spievali kánonické hodinky a omše po sloviensky.⁴⁸ Ak sú uvedené konštatovania naozaj dôkazom o existencii slovienskej kultúry, bude sa zdať „príťažlivým“ aj konštatovanie Eugena Pauliniho *jestvovanie slovanského kresťanstva ešte v začiatkoch uhorského štátu je pevne doložené*.⁴⁹ Súčasná spisba však nepredpokladá existenciu

⁴² Dokument prístupný napríklad v Beňko, J. a kol.: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, c. d., s. 81.

⁴³ K problematike zániku Veľkej Moravy pozri bližšie Štefan, I.: Velká Morava, počátky přemyslovských Čech a próbám kulturní změny. In: Macháček, J. – Wihoda, M.: Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi. Praha: Lidové noviny, 2016; Kouřil, P.: Staří Maďari a jejich podíl na kolapsu a pádu Velké Moravy aneb Spojenci, sousedé a nepřátelé. Ibid. Osobitne sa problematikou zániku Veľkej Moravy venuje aj dielo Štefanovičová, T. – Hulínek, D.: Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Bratislava: SAHI, 2008; Kouřil, P.: Poslední léta a pád Velké Moravy. In: Velká Morava a počátky křesťanství, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2014, s.167-170.

⁴⁴ Žigo, P. – Kučera, M.: Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy), c. d., s. 145.

⁴⁵ Uvedenému nasvedčuje aj jazykovedný rozbor použitia slova král, ktoré by indikovalo jeho použitie Slovanom z českého alebo slovenského územia. Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka I., c. d. s. 31.

⁴⁶ Zmienka o Vyšehrade sa však nachádza v Legende maior, a je možné, že sa jedná len o dobovú interpretáciu autora legendy. Rovnako tak sú zvažované aj iné iné lokality: Athos, Kyjev, Břevnovský kláštor, Ostrovský kláštor, a v neposlednom rade aj pražský Vyšehrad. K osobnosti sv. Prokopa pozri bližšie: Sommer, P.: Svatý Prokop – z počátků českého státu a církve, c. d., s.73 a nasl.; Bláhová, E.: Literarische Beziehungen zwischen dem Sázava-Kloster und der Kiever Rus. In: Colloquia mediaevalia Pragensia 4. Der heilige Prokop, Böhmen und Mitteleuropa, Praha: 2005, s. 237-253; MMFH II, s. 210-211; Kalous, A. – Stejskal, J.: Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 137-142; Sláma, J.: Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 99-103; Kubín, P.: Kanonizace svatého Prokopa v 1204. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 104-116.

⁴⁷ O vyšehradskom kláštore sa ešte v roku 1221 píše v pápežskej listine, že sú tam grécki mnísi od starodávna (*Graecos habet monachos et habitū ab antiquo*). Existencia „Grékov“ na území Uhorska je vysvetľovaná tým, že tu nežili Gréci, ale príslušníci rôznych obradov sláviaci byzantskú oboedienciu. Žigo, P. – Kučera, M.: Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy), c. d., s. 145.

⁴⁸ Buday, J.: O cirkevno-slovanskom obrade. In: Kultúra, 1933, s. 496.

⁴⁹ Pauliny, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: Jazykovedné štúdie IV, Bratislava, 1961, s. 13.

„slovienskej liturgie“ v neskoršom období. Sommer konštatuje, že v Čechách 10.–11. storočia existovala jazykovo homogénna oblasť staroslovienskej kňazskej kultúry, ale nie sú dôvody predpokladať, žeby táto kultúra súvisela so špeciálnou liturgickou orientáciou.⁵⁰ Analogicky sa teda domnievame, že podobná situácia mohla byť v Uhorsku. Pravdepodobne aj tu stále existovala vrstva staroslovienskej kňazskej kultúry.

Ak slovienska kňazská kultúra „prežila“ takmer dve storočia po Metodovej smrti, obdobie od rokov 885 do roku 900 pravdepodobne neznamenalo úplný zánik slovienskej liturgie, ale skôr len jej výrazné ustúpenie do úzadia, z ktorého po roku 900 znova vyšla. Nie je vhodné úplne vylúčiť, že došlo aj k obnoveniu činnosti slovienskych učilíšť pre potreby výchovy budúceho kléru.

Všeobecne sa uvádza, že Metodovi žiaci odišli na rôzne miesta k južným a východným Slovanom, kde okrem viery šíрили aj sloviensku liturgiu, slovanské písmo (hlaholiku) a sprístupnili domácemu obyvateľstvu výsledky rozsiahleho diela sv. Cyrila a Metoda. Súčasťou dedičstva, ktoré so sebou priniesli Metodovi učenici bolo aj poznanie cirkevného práva⁵¹ a jeho predpokladaná výučba na domácich školách. V prípade vylučujúceho konštatovania by nemala zmysel skutočnosť, že sa aj právne normatívne texty veľkomoravského obdobia zachovali z prepisov od južných a východných Slovanov. Ak by južní a východní Slovania prebrali len liturgickú a jazykovú stránku veľkomoravského dedičstva, cirkevnoprávne texty veľkomoravského obdobia by sa u nich neprepisovali ešte aj po niekoľkých storočiach, ale by upadli do zabudnutia. Nestalo sa tak, a to nasvedčuje že cirkevnoprávne texty veľkomoravského obdobia boli aj v období, kedy už Veľká Morava neexistovala, súčasťou kultúrneho dedičstva južných a východných Slovanov. A možno práve tu slúžili tieto texty aj pri vzdelávaní domáceho kléru.

Záver

Solúnski bratia po príchode na Veľkú Moravu roku 863 zamerali svoje úsilie okrem hlásania viery aj na učilištia, ktoré slúžili na prípravu domáceho kléru. Pri súčasnom stave poznania nie je možné presne konštatovať, do akej miery tieto učilištia nadväzovali na tradície výchovy kléru realizované bavorskou misiou, resp. či išlo o výchovu kléru úplne odlišnú. S väčšou mierou istoty však môžeme konštatovať, že budúci kňazi v učilištiach založených Konštantínom a Metodom boli pripravovaní najmä na výkon liturgickej činnosti, pričom písomné pramene naznačujú, že boli vyučovaní najmä v čítaní a písaní hlaholiku pre vykonávanie slovienskej liturgie. To, či (aspoň niektorí) študenti domácich učilíšť študovali aj latinčinu, sa môžeme len domnievať na základe zmienky o tom, že Gorazd bol vzdelaný aj v „latinských knihách“.

Súčasťou prípravy domáceho kléru na veľkomoravských učilištiach bola aj výučba cirkevného práva. Svedčia o tom najmä ustanovenia *Súdneho zákonníka pre ľud*, normy ktorého obsahovali aj sankciu svetskú aj cirkevnú. Svojím obsahom najrozsiahlejším predpisom veľkomoravského práva

⁵⁰ Sommer, P.: Svätý Prokop – z počátků českého státu a církve, c. d., s.100.

⁵¹ Gábriš, T. – Jáger, R.: Dispute resolution in Great Moravia and the role of Posluč. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 2018, 135 (1), s. 325-343; GÁBRIŠ, T. – Jáger, R.: Back to Slavic Legal History? On the Use of Historical Linguistic in History of Slavic Law. In: Frühmittelalterliche Studien, 53, 2019, s. 39-66; Lysý, M.: Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnem stredoveku. Bratislava: Atticum, 2014, s. 107; Lysý, M.: „Veľkomoravský štát“. In: Quid leges sine moribus? Trnava: TRUNI, 2014, s. 267; Šoltys, D.: Repetitorium teórie práva. Bratislava: Iuris Libri, 2021; Šoltys, D.: Zákon, morálka a sudca. In: Základné zásady v rozhodovacej činnosti súdnej moci, Košice: UPJŠ, 2014. s. 485-494; Jáger, R.: Lingvisticko-etymologická analýza najstarších termínov rodinnoprávných vzťahov v západoslovanskom jazykovom prostredí. In: Štát a právo, 2016, roč. 3, č. 1, s. 88-128; Jáger, R. – Gábriš, T.: Osobný a rodinný status na Veľkej Morave vo svetle historicko-lingvistickej analýzy. In: Štát a právo 2015, roč. 2, č. 2, s. 122-137; Jáger, R.: The Term „Bureaucracy“ in Modern Legal Philosophy. In: Štát a právo 2017, roč. 4, č. 2, s. 186-191.

bol *Nomokánon*, ktorý pozostával z prevažnej časti z noriem cirkevného práva. Príprava budúceho kléru, opisovaná v texte tohto príspevku, bola teda nielen výučbou teológie, ale pravdepodobne aj výučbou práva. O tejto previazanosti výučby teológie a výučby práva svedčí aj faktický výkon niektorých administratívnych povolaní na Veľkej Morave. Funkciu „dvorského kancelára“ ako aj ostatných zamestnancov dvorskej kancelárie mohli vykonávať len klerici, a to nielen z titulu ich gramotnosti, ale aj z titulu duchovnej autority dohliadajúcej nad pravdivosťou dokumentov vystavovaných touto kanceláriou. Vzdelávanie svetských úradníkov v danej dobe nie je vhodné predpokladať, preto posty v administratíve vyžadujúce gramotnosť zastávali len klerici, súčasťou výučby ktorých bolo (ako sme uviedli vyššie) aj právo. Počiatky výučby teológie na našom území sú teda aj počiatkami vyučovania práva, ale aj počiatkami vzdelávania ako takého.

O osude škôl založených Konštantínom a Metodom po Metodovej smrti roku 885 nemáme spoľahlivé informácie. Je možné sa len domnievať, či nový arcibiskup ich ponechal a len zmenil zameranie výučby na latinskú liturgiu. Bez ohľadu na to, či školy pôvodne slúžiace na výchovu kléru pre potreby slovienskej liturgie boli zrušené alebo nie, je pravdepodobné, že ich činnosť po opätovnom povolení slovienskej liturgie roku 900 bola obnovená. Obnovenie činnosti škôl pre potreby výchovy kléru pre sloviensku liturgiu odôvodňujeme aj zmienkami o zachovaní slovienskej kresťanskej kultúry ešte v 11. a 12. storočí. Ak slovienská kresťanská kultúra existovala aj tomto období, je pravdepodobné, že aspoň niektorí klerici svoje vzdelanie získali na školách, ktoré či už priamo alebo nepriamo, nadväzovali na činnosť škôl ktoré založili Konštantín a Metod.

The Beginnings of Teaching Theology on our Territory

Róbert Jáger

After coming to Great Moravia in 863, Constantine and Methodius focused their efforts not only on proclaiming a new religion but also on schools that were used to prepare the domestic clergy. Part of the training of the domestic clergy at Great Moravian schools was also the teaching of ecclesiastical law. It is not appropriate to assume the education of secular officials at the time. Therefore, only clerics held positions in the administration requiring literacy. As we mentioned above, law was part of the teaching of clergy. The beginnings of teaching theology in our territory are thus the beginnings of the teaching of law, but also the beginnings of education as such, and thus also the beginnings of literacy.

RÓBERT LETZ*

Slavia Catholica. Kongres katolíckych slovanských akademikov v Bratislave v roku 1931

LETZ, R.: Slavia Catholica. Congress of Catholic Slavic Academics in Bratislava in 1931. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 290-300 (Bratislava).

The study deals with the activities of Slavia Catholica, a platform that operated within the international Catholic student organization Pax Romana between 1929 and 1938. It focuses on the preparation and conduct of the Slavia Catholica congress in Bratislava, the capital of Slovakia, in 1931. This international event of Slavic Catholic students dealt with the question of the Cyril and Methodius idea, its importance of dissemination in society. At the same time, the Slovak organizers from the Central Office of Slovak Catholic Students used it to promote Slovak Catholicism. It was the best organised congress among the seven Slavia Catholica congresses. The development of cooperation on the basis of Slavia Catholica was disabled by the political situation in Europe in 1938.

Interwar Period, Slavic Student Associations, Pax Romana, Slavia Catholica, Church Union

Otázku pestovania slovanskej vzájomnosti nie je možné uzavrieť do 19. storočia. Jazyková a často aj kultúrna blízkosť a spoločné problémy vytvárali priaznivé pomery, aby myšlienka vzájomnosti pokračovala aj v 20. storočí. Koniec prvej svetovej vojny priniesol nové usporiadanie. Vznikli nové štáty s väčšinou slovanského obyvateľstva: Poľsko, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, Československá republika. Na druhej strane sa najpočetnejšie slovanské národy: Rusi, Ukrajinci a Bielorusi ocitli v Sovietskom zväze, ktorý sa nehlásil k slovanskej tradícii, ale budoval štát ako diktatúru proletariátu. Slobodná výmena informácií a kontakty medzi Slovanmi v strednej Európe a na Balkáne so Slovanmi v Sovietskom zväze boli znemožnené. Za Rusov, Ukrajincov a Bielorusov mohol slobodnú účasť na rôznych projektoch spolupráce Slovanov suplovať ich početný exil v západnej Európe a v Československej republike (ďalej ČSR). Snahy o slovanské zblíženie v medzivojnovom období narazili na viaceré úskalia. Ukázalo sa, že okrem nemožnosti užšieho prepojenia slovanského sveta štáty so slovanskou väčšinou v strednej Európe a na Balkáne nedokážu užšie kooperovať. Napriek tomu sa vytvorilo viacero slovansky orientovaných iniciatív.

Špecifický priestor v rámci ktorého sa vytvárala slovanská spolupráca, vytvárala katolícka cirkev. Táto cirkev mala dlhodobý záujem o dialóg s ortodoxnými Slovanmi, prípadne o vytvorenie únie v rámci jej vlastnej štruktúry. K rímskokatolíckej cirkvi, teda k cirkvi západného latinského obradu sa hlásila väčšina Poliakov, Čechov, Slovákov, Chorvátov a Slovincov. Ku gréckokatolíckej cirkvi, teda k cirkvi východného byzantského obradu sa hlásila časť Rusínov a Ukrajincov. Práve katolícki Slovania zohrávali dôležitú úlohu v zjednocovacej stratégii katolíckej cirkvi. Katolícka cirkev tu mohla budovať na dlhodobých historických skúsenostiach, naj-

*Prof. PhDr. Róbert Letz, CSc., Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Moskovská ulica č. 3, Bratislava 813 34.

mä na unionistickom hnutí, ktoré využívalo cyrilo-metodskú tradíciu, spájajúcu užšie Slovanov a širšie kresťanský západ a východ.

Po vzniku ČSR v roku 1918 sa naplno rozvinul spolkový život, osobitne spolkový život vysokoškolákov – akademikov. Po prvotnej eufórii došlo medzi akademikmi k ideovej diferenciacii na tzv. liberálnych, konzervatívnych (zväčša katolíckych študentov) a socialisticky orientovaných študentov. Ďalšie diferenciacie sa týkali národnostnej otázky. Slovenskí konzervatívne orientovaní študenti považovali Slovákov za svojbytný národ so všetkými atribútmi. Ostatní predadzovali koncepciu jednotného československého národa, prípadne boli indiferentní a neprikladali tejto otázke väčší význam. Existovalo viacero slovenských stredoškolských a akademických katolíckych spolkov. Postupne sa rodila myšlienka vytvoriť ústrednú organizáciu slovenského katolíckeho študentstva. K jej uskutočneniu došlo na kongrese slovenského katolíckeho študentstva 14. – 15. 8. 1921 v Žiline, kde bolo založené Ústredie slovenského katolíckeho študentstva (ÚSKŠ) ako spájajúca strešná organizácia slovenských katolíckych vysokoškolských a stredoškolských spolkov.¹ ÚSKŠ sa otvorene hlásilo k myšlienke svojbytnosti slovenského národa a k svojej konfesionalnej orientácii. Na jeho podujatiach sa často zúčastňovali predstavitelia Slovenskej ľudovej strany (SLS), čo vyvolávalo dojem, že ide o akúsi pridruženú organizáciu tejto politickej strany. Medzi študentmi v ÚSKŠ prevládala politická orientácia blízka SLS a vôbec autonomistickému prúdu slovenskej politiky. Aj preto sa osobnosti SLS hlásili k ÚSKŠ a naopak. Vedenie ÚSKŠ však dôrazne bránilo princíp nadstraníckosti s tým, že ÚSKŠ je stavovská kultúrno-náboženská organizácia.²

V apríli 1924 tvorilo ÚSKŠ 10 organizácií (z toho tri akademické, dve regionálne, dve bohoslovecké a tri samovzdelávacie krúžky). Ústredie združovalo 550 členov.³ Činnosť ÚSKŠ sa nezamerala len na pôsobenie medzi slovenskou študujúcou slovenskou mládežou, ale aj na nadväzovanie kontaktov s katolíckymi študentmi v zahraničí. Už v roku 1922 si ÚSKŠ vytvorilo svoj zahraničný výbor, prostredníctvom ktorého nadviazalo kontakty s katolíckymi akademickými spolkami v Poľsku a o rok neskôr v Slovinsku a Chorvátsku (vtedy súčasť Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov). Ako jeden z hlavných cieľov činnosti zahraničného výboru ÚSKŠ bolo definované „*nadviazať čo najužšie styky s katolíckym študentstvom bratských slavianskych národov.*“⁴ Aby sa tento cieľ mohol splniť, ÚSKŠ malo byť akceptované ako samostatná katolícka študentská organizácia na medzinárodnej úrovni prijatím do medzinárodnej organizácie katolíckych študentov Pax Romana. Ustanovujúci kongres Pax Romana sa konal 20. júla 1921 vo švajčiarskom Friburgu ako výraz úsilia katolíckych študentov šíriť katolícku solidaritu spojenú s mierovým úsilím po skončení prvej svetovej vojny.⁵ Kongres otvoril Marius Besson, biskup v Lausanne a zúčastnili sa ho delegáti katolíckych akademikov z rôznych krajín sveta. S cieľom dosiahnuť prijatie do Pax Romana na kongres do Budapešti, ktorý sa konal 20. – 25. 8. 1924, ÚSKŠ vyslal svojho predsedu Júliusa Stana a tajomníka Martina Sokola. ÚSKŠ bolo na tomto kongrese prijaté za člena Pax Romana a vstúpilo tým na medzinárodnú úroveň ako jeho rovnocenný prvok.⁶ Istú disparitu vytvárala skutočnosť, že členom Pax Romana bolo aj Ústredie československého katolíckeho študentstva, ktoré združovalo českých katolíckych študentov, no malo aj

¹ Slovák, roč. 3, 18. 8. 1921, č. 185, s. 3.

² Rozvoj, roč. 4, 1925, č. 4, s. 92.

³ Rozvoj, roč. 2, 15. 4. 1924, č. 8, s. 12.

⁴ Rozvoj, roč. 2, 15. 12. 1923, č. 4, s. 15.

⁵ Altermatt, U. – Sugranyes, R. de Franch: Pax Romana 1921 – 1981. Grundung und Entwicklung. Friburg, 1981, s. 7 – 30.

⁶ Rozvoj, roč. 4, 1926, č. 9, s. 207.

slovenských členov a na kongresy Pax Romana vysielalo českých i slovenských delegátov. Počas kongresov Pax Romana, ktoré sa konali každý rok v inom európskom meste, sa zástupcovia ÚSKŠ stretávali so zástupcami iných slovanských katolíckych spolkov. Okrem toho si budovali vzťahy so slovanskými študentmi v rámci študijných pobytov v Poľsku a v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, alebo vykonávali individuálne návštevy v týchto krajinách. Podobne komunikovali so študentmi a pedagógmi z týchto krajín, ktorí prichádzali na Slovensko.

Dôležitým impulzom pre zblíženie slovanských katolíckych študentov bol Zjazd katolíckeho študentstva a inteligencie, ktorý sa konal 28. júna – 2. júla 1926 v Prahe. Zvolávatel'mi zjazdu boli české katolícke spolky: Sdružení katolícké inteligencie, Ústředí katolíckého studentstva čsl., Česká liga akademická, Cyrilometodějská liga studentská a Moravan. V rámci tohto zjazdu bola ako jeho vyvrcholenie zakomponovaná Konferencia slovanských kultúrnych pracovníkov. Organizátori očakávali od konferencie, aby „*uradila se a našla společné zásady, dle kterých by mezi slovanskými národ bylo působeno k tomu, aby Kristus Král usídlil se ve všech srdcích slovanských... obracíme se nyní ku všem svým slovanským spolubratrům a prosíme: přijďte mezi nás, spojte se s námi, ať z malého seménka vzkve mohutná lípa, která se zastkvěje nesčíslnými vonnými květy lásky k Ježíši Kristu.*“⁷ Toto podujatie bolo výrazom presvedčenia, že Česi a Slováci sú predurčení na sprostredkujúcu úlohu medzi Východom a Západom, pretože sa vyznačujú priateľským pomerom ku všetkým slovanským národom. Konferencia sa konala 30. júna 1926. S hlavným referátom Úlohy slovanskej katolíckej inteligencie vystúpil dr. Václav Janda a s koreferátmi zástupcovia Slovákov, Ukrajincov, Poliakov, Bielorusov, Rusov, Srbov, Chorvátov a Slovincov.⁸ Referáty poukázali na potrebu skorého uskutočnenia unionistickej myšlienky v slovanskom svete.⁹

V rámci Pax Romana sa napokon sformovala osobitná platforma slovanských akademikov. Jej prvým spoločným podujatím bol 1. Kongres katolíckych slovanských akademikov, ktorý sa konal 12. – 15. 4. 1929 v Krakove. Podujatie sa začalo pontifikálnou sv. omšou ktorú slúžil biskup Stanislav Rospond. Zúčastnili sa ho zástupcovia Čechov, Slovákov, Poliakov, Chorvátov, Slovincov a Ukrajincov. Chýbali zástupcovia Rusov, Bulharov, Chorvátov a Lužických Srbov. Predsedníctvo kongresu tvorili: F. Stele (Slovinec), Karol Matulay (Slovák), Josef Sameš (Čech). Počty delegátov jednotlivých slovanských katolíckych akademických organizácií boli pomerne nízke. Poľskú pozornosť kongresu dokumentuje aktívna účasť rektora Jagelonskej univerzity Józef Kallenbacha. Sameš v prejave spomenul cyrilo-metodskú a svätováclavskú tradíciu, prízvuznosť krvi, rovnako cítiace srdcia a spoločné náboženstvo. Slovenský delegát Ján Ďurčanský apeloval v prejave na katolícku solidaritu celého Slovanstva. Ukrajinský delegát Hadyłowicz zdôraznil kresťanskú lásku ako spájajúci základ východu a západu.¹⁰ Referáty v rámci kongresu sa zamerali na otázky spolupráce slovanských katolíckych akademických organizácií. Osobitne zasadali jednotlivé národné sekcie kongresu, aby potom oboznámili plénum so svojou prácou a problémami. Na druhý deň 13. apríla 1929 odzneli referáty K. Matulaya Základ ruchu katolíckej slovanskej akademickej mládeže, Václava Plocka: Role národů slovanských v rozvoji kresťanskej civilizácie. Na tretí deň kongresu pripadol referát Slovinca Ferdinanda Stelleho O intelektuálnej spolupráci katolíckej slovanskej akademickej organizácie. Józef Kruszyński prehovoril ma tému O medzislovanských spoločenských stykoch. Witold Milewski hovoril na tému O slovanskej akademickej a katolíckej spolupráci na medzinárodnom fóre. Ján Ďurčanský predniesol

⁷ Cyrilometodějský věstník. Příloha k časopisu Jitro, roč. 7, 1925, č. 2, s. 10.

⁸ Jitro, roč. 7, 1926, č. 9, s. 251.

⁹ Rozvoj, roč. 5, 1926, č. 1, s. 19.

¹⁰ Jitro, roč. 10, 1929, č. 10, s. 296.

referát na tému Misijná práca slovanskej sekcie Pax Romana.¹¹ Nasledovala rušná diskusia po ktorej sa konalo plenárne zhromaždenie, ktoré prijímalo výsledky kongresu, obsiahnuté v rezolúcii. Z nich možno jasne definovať ciele slovanskej platformy Pax Romana. Kongres apeloval na všetky organizácie katolíckych slovanských akademikov, aby bol ich katolicizmus žijúci. Vyzval, aby sa všetky národné korporácie dali do práce v súlade s encyklikou *Rerum Orientalium* Pia XI. z roku 1928 a intenzívne študovali východnú otázku, prekonávali predsudky, ignoráciu a pohrdanie a propagovali zjednotenie všetkých slovanských kresťanov v lone katolíckej cirkvi. Katolícki Slovania majú spoločné poslanie ako sprostredkovatelia medzi Východom a Západom za kresťanskú jednotu v duchu cyrilometodskej myšlienky. Ďalej rezolúcia apelovala, aby všetky národné študentské katolícke korporácie čelili ruskému boľševizmu, osobitne nebezpečnému pre katolícku slovanskú povahu. Na dosiahnutie týchto cieľov mali slúžiť tieto prostriedky: vzájomná informačná služba o boľševickej propagande v slovanských krajinách, vzájomná výmena katolíckych protiboľševických publikácií. Kongres sa uzniesol zriadiť stály sekretariát členov jednotlivých národných skupín, aby sa pracovalo kontinuálne, koordinovali sa aktivity a dohliadalo na realizáciu úloh a usmerňoval jednotlivé národné korporácie.¹² Dostal názov Sekretariát slovanských katolíckych akademických a seniorských organizácií. Jeho vedením bol poverený J. Kruzýňski. Termín budúcich kongresov sa mal zhodovať s termínom konania valného zhromaždenia ústredného katolíckeho akademického spolku krajiny, kde sa mal konať.

Podľa uznesenia prvého kongresu v Krakove sa mal druhý kongres katolíckych slovanských akademikov konať v slovinskej Lubľane. Tento kongres sa skutočne podarilo pripraviť a uskutočniť. Konal sa v dňoch 23. – 27. júla 1930. Prvý deň sa niesol v znamení zoznamovacieho večierka a umeleckého programu. Druhý deň 24. júla 1930 sa uskutočnilo slávnostné zahájenie kongresu svätou omšou, ktorú slúžil titulárny arcibiskup Anton Bonaventura Jeglič. Po skončení bohoslužby sa delegáti presunuli do miesta konania kongresu – paláca Union. Okrem arcibiskupa Jegliča boli prítomní lubľanský biskup Gregorij Rožman a pomocný biskup záhrebskej arcidiecézy Dominik Premuš. Prítomný bol slovinský katolícky kňaz, minister Anton Korošec, zástupcovia univerzity v Lubľane, armády, mesta a rôznych spolkov. Nechýbal známy znalec života a diela sv. Cyrila a Metoda, propagátor unionizmu a účastník velehradských unionistických kongresov, slovinský katolícky kňaz profesor František Grivec. Na rozdiel od predchádzajúceho kongresu v Krakove boli prítomní vo väčšom počte zástupcovia všetkých slovanských národov v rástane Lužických Srbov. V tento deň odznelo niekoľko referátov. Ruský emigrant prof. Rimarič-Volinský predniesol referát na tému Slovania na poli univerzálnej civilizácie a kultúry. Český historik Vladimír Macourek prednášal na tému Stav súdobej slavianskej kultúry. K jeho referátu odzneli tri koreferáty troch Slovincov J. B. Šedivého, Franca Terseglava a Franca Stelého na tému Etické a kultúrne hodnoty Slovanstva. Tretí deň zjazdu sa konal v Stične v priestoroch stredovekého kláštora cistercitov. Po bohoslužbe sa konali prednášky. Na tému Cyrilometodská idea a Katolícka akcia prednášal František Grivec. K jeho referátu predniesol koreferát Ukrajinec Piotr Issaiv na tému Dejiny Ukrajiny a vývoj katolicizmu medzi Ukrajincami. Táto prednáška vyvolala rušnú diskusiu, na ktorej sa podieľala delegácia mladých pravoslávnych Rusov a Rusiek, ktorí študovali na belehradskej univerzite. Ďalší referát predniesol slovenský delegát Július Stano na tému Perspektíva slovenského katolicizmu do budúcnosti. J. Stano sa pokúsil načrtnúť dimenzie vzájomnej symbiózy katolicizmu a Slovanstva, pričom vyzdvihol historický význam Slovanov ako obranného elementu: „*Veríme, že katolicizmus má významné poslanie*

¹¹ Tamže, s. 297-298.

¹² Tamže, s. 299-300.

v svete slovanskom nielen náboženské, nielen kultúrne, nielen sociálne, ale i politické... Katolicizmus nech určuje cestu nášho všeslovanského úsilia, katolicizmus nech kontroluje naše požiadavky voči iným slovanským národom; katolicizmus, myšlienka únie nech nám je nielen cieľom, ale i prostriedkom k vytvoreniu kompaktnej slovanskej fronty slovanských národov i slovanských štátov... pomocou katolicizmu musíme naše národy a štáty spájať a približovať s neslovanskými, ale katolíckymi národmi a štátmi... Slovanský katolicizmus má i ďalší vznešený cieľ: Čeliť bolševizmu, teda chrániť celý kultúrny svet pred skazou morálnou a hmotnou. Slovania to boli, ktorí kedysi oslobodili Európu od tureckého panstva, kresťanskú kultúru od azijských elementov – Slovania sú to i dnes, ktorí kladú živé prekážky bolševickej lavíne.¹³ Koreferát k jeho referátu na tému moderné protikatolícke prúdy predniesol Poliak Jan Wiśliński. O problematike liturgického pohybu u slovanských katolíkov referovali Chorvát Janko Kalaj a Poliak Jerzy Siwecki. Posledný pracovný deň kongresu sa konal v Lubľane. Začal sa svätou liturgiou, ktorú slúžil gréckokatolícky križevacký biskup Dionýz Njarady na úmysel „za blaho Ruska.“ Potom odznelo niekoľko prednášok. Prvú na tému Význam inteligencie v slovanskom katolicizme predniesol Władisław Lewandowicz. K jeho referátu odznel koreferát Slovinca Lovro Sušnika. Poliak M. Sobański prednášal na tému Úloha katolíckych organizácií medzi slovanskými akademikmi. Jeho koreferantom bol Slovinec Niko Kuret.¹⁴ V plenárnej diskusii sa rozobrala otázka celokového zamerania slovanskej platformy v rámci Pax Romana. Dospelo sa k záveru, že cieľom tejto platformy je zblížovanie, nadväzovanie stykov a poskytovanie pomoci všetkým katolíckym slovanským akademikom. Na základe katolíctva sa má rozvíjať individuálne slovanské vedomie a tým upevňovať slovanský prvok v európskej kultúre. Ďalej sa malo pracovať na obnove viery všetkých slovanských národov v duchu Katolíckej akcie a cyrilo-metodskej myšlienky. Rezolúcia z kongresu konštatovala, že cyrilo-metodská idea je vedúcou ideou slovanských katolíckych akademikov, je plodná pre náboženský život katolíckych Slovanov, je silným motív duchovného znovuzrodenia v duchu katolíckej akcie.¹⁵ Za miesto budúceho v poradí tretieho kongresu katolíckych slovanských akademikov bola určená Bratislava. Po skončení kongresu v nedeľu 27. júla 1930 účastníci podnikli výlet do rekreačného strediska Bled.

Tretí kongres katolíckych slovanských akademikov sa podľa plánu konal na Slovensku v Bratislave v dňoch 5. až 10. júla 1931. Táto udalosť bola zakomponovaná do širšieho rámca cyrilo-metodských slávností, ktoré sa konali na moravskom Velehrade a na slovenskom Devíne.¹⁶ Oficiálnu záštitu nad kongresom prevzal katolícky episkopát ČSR, prezident Slovenskej krajiny Jozef Országh, Univerzita Komenského a mesto Bratislava. Prípravu kongresu a všetky s ním spojené organizačné práce mal na starosti prípravný výbor, vedený Eugenom Filkorom, riaditeľom a duchovným predstaveným katolíckeho vysokoškolského internátu Svoradov.¹⁷ Účastníci kongresu pricestovali do Bratislavy väčšinou už 4. júla. Na ich počesť sa v jedálni Svoradova, v ktorom boli ubytovaní, konal zoznamovací večierok, ktorý otvoril predseda prípravného výboru E. Filkor. Odznelo viacero pozdravov v rôznych slovanských rečiach, slovanské sólové i zborové spevy.¹⁸ Po celý čas konania kongresu bola v priestoroch Svoradova výstava slovenského ľudového umenia, kde sa prezentovali výšivky a kresby z Vajnor.

¹³ Zbierka Pavla Stana, Bratislava. Stano, J.: Perspektíva slovanského katolicizmu, 1930.

¹⁴ Rozvoj, roč. 9, 1930, č. 1, s. 22-23.

¹⁵ Jitro, roč. 12, 1930, č. 3, s. 81-82.

¹⁶ Našinec, roč. 66, 8. 7 1931, č. 153, s. 1.

¹⁷ Členmi prípravného výboru boli: Karol Klinovský (tajomník), Ján Kaššovic (ideový referent), Ferdinand Ďurčanský (zahraničný referent), Viktor Pecho-Pečner (pokladník), František Galan (referent pre technické záležitosti).

¹⁸ Kaššovic, J. – Klinovský, K. (zost.): Pamätnica III. kongresu slovanských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931. Bratislava: Spolok Kolégia sv. Svorada, 1931, s. 10.

Kongres sa začal symbolicky na sviatok sv. Cyrila a Metoda 5. júla 1931 na sviatok sv. Cyrila a Metoda slávením svätej liturgie v Dóme sv. Martina, ktorú slúžil prešovský gréckokatolícky biskup Pavol Gojdič. Spieval spevokol prešovského seminára pod vedením Pavla Petrika, dirigenta európskeho mena. Priamy prenos z Dómu zabezpečoval rozhlas. Po skončení bohoslužieb sa v auditoriu maximu Právnickej fakulty Univerzity Komenského konalo slávnostné otvorenie kongresu. Otvárací prejav predniesol E. Filkorn. Poukázal na dôležitosť slovanského unionizmu na základe cyrilo-metodskej myšlienky. Tento unionizmus formuloval dialogicky: „*My nechceme sa natískať, ani získavať proselitov, ale so vzájomným porozumením a drobnou spoluprácou... pripravovať cestu dejinnému, veľkým Solovjevom prorockým duchom predvídanému obratu v slovanskom svete.*“¹⁹ Filkorn potom prečítal pozdravný telegram pápeža Pia XI., ktorý vyzdvihol šľachetnosť cieľa kongresu a poslal jeho účastníkom svoje požehnanie. Potom sa vedenia kongresu ujalo predsedníctvo v zložení Czeslaw Strzeszewski (Poliak), Mate Ujeviča (Chorvát), Lovra Sušnik (Slovinec), Václav Janda (Čech), Jozef Kizak (Rusín) a dr. Kalikin (Rus). Nasledovali prejavy hostí. Biskup a trnavský apoštolský administrátor Pavol Jantausch vyzdvihol cieľ mladej slovanskej katolíckej inteligencie pracovať za jednotu Slovanov. K práci za vznešený cieľ je potrebné posilňovať sa modlitbou. Gréckokatolícky biskup P. Gojdič tmočil kongresu svoje požehnanie. „*Žiada, aby láska Kristova usmerňovala všetky jednanie mladých slovanských intelektuálov. Keď sa to stane, nebude treba k utvoreniu svetového pokoja ani Ženevy.*“²⁰ Prezident Slovenskej krajiny J. Országh vyzdvihol úlohu Slovanov ako tradičnej pôdy, z ktorej vyrastala a vyrastie slovanská vzájomnosť. Slova sa ujali delegáti z rôznych slovanských národov. Popoludní sa pre účastníkov kongresu uskutočnila vychádzka na hrad Devín. Spojili sa tak s tými, čo prichádzali do Devína každoročne osláviť sviatok sv. Cyrila a Metoda. Okrem účastníkov kongresu pricestovala na Devín početná 80-členná skupina dedinčanov z pribratislavskej obce Vajnory pod vedením učiteľa Vojtecha Horáka, predviedla zvyky z vajnorskej svadby. Účastníkom kongresu sa takýmto spôsobom demonštrovala slovenská rázovitosť. O dejinách a historickom význame Devína účastníkom kongresu prednášal archeológ Ján Eisner. Potom sa skupiny ľudí spontánne pobrali na hrad Devín, kde zotrvali pri hudbe a speve až do večerných hodín.²¹

Kongresové referáty boli rozdelené do dvoch skupín. Prvá sa zamerala na slovenské témy a bola určená pre zahraničných účastníkov, aby lepšie spoznali náboženskú a kultúrnu minulosť a súčasnosť Slovenska. Druhá skupina referátov sa zamerala na rokovanie o spoločných záujmoch Slovanov, o aktuálnosti cyrilo-metodskej myšlienky v súčasnosti a o slovanskom unionizme. Rokovanie kongresu sa 6. júla konalo v aule maxime Právnickej fakulty Univerzity Komenského za prítomnosti nitrianskeho sídelného biskupa Karola Kmetka. Prednášal vládny Štefan Janšák (Slovák) na tému Rasové problémy Európy a Slováci. Vyzdvihol historickú úlohu katolíckej cirkvi v budovaní vzťahov medzi národmi: „*Rasová nenávisť a katolícka cirkev, to sú dva pojmy, ktoré sa principiálne navzájom vylučujú. Cirkev so svojou ideou jedného ovčince a jedného pastiera je prvou organizáciou na zeme, smerujúcou k pestovaniu medzinárodných stykov, k odstráneniu diferencii medzi národmi, k zblížovaniu najrozličnejších rás, lísiaciach sa prirodzenými vlastnosťami svojej povahy i výdobytkami svojej kultúry... Cirkev je teda prvou Spoločnosťou národov, hlásajúcou potrebu, aby si ľudstvo podalo ruku i prez politické hranice štátov a kráčalo za spoločnými ideálmi mravnými, intelektuálnymi a vzápätí, keď sa myšlienko-*

¹⁹ Tamže, s. 13.

²⁰ Tamže, s. 14.

²¹ Slovenský denník, roč. 14, 11. 7. 1931, č. s. 5.

ve zblíží, alebo zjednotí, i za potrebami hmotnými.“²² Zaoberal sa teóriami o rasovej menejcnosti Slovanov a zo slovenských dejín uvádzal príklady osobností, ktoré reagovali na najnovšie myšlienkové prúdy v Európe. Skutočnosť, že Slovania si vytvorili za posledných sto rokov veľa vlastných štátov je dôkazom o ich schopnostiach a vyvracia teórie o neschopnosti vytvoriť a viesť vlastné štáty. Uvažovať o Slovanoch v rámci katolíckej cirkvi neznamená poukazovať na ich nadradenosť, ale rovnocennosť s inými národnými skupinami. Ďalší referát predniesol prof. Jozef Babor (Čech) na tému Eugenika a encyklika Casti conubii Pia XI. Referent reagoval na pápežskú encykliku, vydanú 31. decembra 1930. Uviedol, že moderná biológia môže len schváliť tento dokument, pretože sa stavia proti násilnej sterilizácii duševne chorých ľudí. Praktizovanie eugeniky by prinieslo experiment z nedozrielymi následkami a duševné choroby by aj tak nezmizli. Bolo by degradáciou človeka a jeho osobnosti na úroveň zvierat. Oveľa dôležitejším problémom súčasnej spoločnosti je upadajúca morálka. Popoludní pokračovali prednášky vo dvorane Svoradova. Czeslawa Strzeszewski (Poliak) prednášal na tému Marxizmus, kapitalizmus a Slovanstvo, publicista Valerij Vilinskij (Rus) na tému Sociálny program Slovanstva, katolícky kňaz a historik Juraj Hodál (Slovák) referoval na tému Kresťanské ráno Slovenska a jeho medzinárodný význam. Táto prednáška sprostredkovala poslucháčom exkurzu do najstarších dejín kresťanstva na Slovensku až do 11. storočia a zaoberala sa aj vplyvom kresťanstva, prijatého predkami Slovákov na okolité národy. Podvečer sa pre účastníkov kongresu s pomocou autobusu uskutočnila prehliadka mesta Bratislavy, zameraná na jej slovenskú minulosť.²³

7. júla sa kongres zamerával priamo na cyrilo-metodskú tematiku. Vynikajúci znalec cyrilo-metodskej problematiky, slovinský kňaz a historik prof. František Grivec prednášal na tému Poslanie kongresov slovenských katolíckych intelektuálov a cyrilo-metodská idea. Grivec rozvinul tézu, že cyrilo-metodská idea je historicky a teologicky správna slovanská formulácia idey jednoty medzi kresťanským Východom a Západom. Má dôležitú sprostredkujúcu funkciu a garantuje ochranu a rozvoj slovanských národných individualít a okrem toho má medzinárodné kresťanské poslanie. Cyrilo-metodská idea volá po zjednotení Slovanov, preto je potrebné nechať spory medzi katolíckymi Slovanmi, iba tak totiž môžu byť autentickými hlásateľmi kresťanskej jednoty.²⁴ Pri tejto príležitosti si dovoľil aj kritiku velehradských unionistických kongresov, keď poznamenal, že sú to veľké medzinárodné manifestácie, pri ktorých nie je cítiť českú a slovenskú teológiu. Ukazuje sa, že česká ani slovenská inteligencia ani širšie ľudové vrstvy nie sú prekvášené cyrilo-metodskou myšlienkou. Malá skupina českých kňazov organizuje s veľkými obetami kongresy, ale nemá dost' síl, aby popularizovala cyrilo-metodskú ideu.²⁵ Český kňaz a organizátor velehradských unionistických kongresov František Jemelka vystúpil s prednáškou Praktické metódy výchovy v duchu cyrilo-metodskom. Zdôraznil dôležitosť cyrilo-metodskej idey v súčasnosti ako cesty k prehĺbeniu viery a ochrany pred povrchným individualizmom a ateizmom, šíriacim sa zo západu a z východu. Cyrilo-metodský duch by mal preniknúť všetky vrstvy národa. Pritom osobitne dôležitá je školská mládež.²⁶ Odznela prednáška prof. Jedrzejewského (Poliak) na tému Katolícka akcia v organizáciách slovanskej katolíckej mládeže akademickej. Profesor teológie Matij Petlič prednášal na tému Sociálny význam slovanskej katolíckej spolupráce v perspektívach encykliky Rerum novarum Leva XIII. Ako posledná odznela prednáška

²² Kaššovic, J. – Klinovský, K. (zost.): Pamätnica III. kongresu slovenských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931, s. 85.

²³ Tamže, s. 17.

²⁴ Tamže, s. 108-109.

²⁵ Tamže, s. 110-111.

²⁶ Tamže, s. 116-123.

Jána Kaššovica (Slovák) na tému Katolicizmus na Slovensku v ohni heretického boja tisícročia. Odznel v nej historický prierez rôznymi herézami, ktoré zasiahli Slovensko od stredoveku po 20. storočie s tým, že tieto herézy napokon ochabli a stratili svoju príťažlivosť. Katolicizmus ostal pôsobiť ďalej: „*S istotou pokorného víťazstva kráča v ústrety i svojej budúcnosti v presvedčení, že pomalou, pokojnou a láskou presiaknutou činnosťou docieli spojenia i nateraz odštepených svojich bratov, aby sa splnilo odveké želanie Spasiteľa: ut omnes unum sint et maneant.*“²⁷ Čítala sa prednáška Leva Skovronského (Ukrajinec) na tému Morálne a sociálne vzťahy encykliky Casti connubii k slovanskému svetu. Spoločnou večerou v záhrade Zemedelského múzea (dnes Slovenské národné múzeum) sa skončila bratislavská časť kongresu.

Kongres pokračoval 8. júla v Nitre. Účastníkov odviezli autobusy do budovy veľkého seminára. Nasledovala prehliadka archeologických vykopávok tzv. Pribinovho kostolíka, súčasťou baziliky sv. Emeráma, kde prednášali archeológ J. Eisner a historik J. Hodál. Čestné predsedníctvo zasadnutia kongresu prevzal biskup K. Kmeťko. Nasledovali prednášky. Prof. J. B. Šedivý (Slovinec) prednášal na tému Slovinskí intelektuáli v praktických službách pacifizmu Pia XI. Nasledovala prednáška kanonika Andreja Škrábika Katolicizmus na Slovensku dnes a zajtra. Zaoberal sa aktuálnou situáciou katolicizmu na Slovensku, ktorý bol po vzniku ČSR vystavený veľkým tlakom, na ktoré nebol pripravený. Týmto tlakom odolal, no školstvo sa do značnej miery dostalo spod vplyvu kresťanstva. Výzvu budúcnosti bude zlepšenie stavu vo vzdelávaní, tlačí, spolkoch a riešenie sociálnej otázky. Pritom sa nevyklučuje budúce prenasledovanie cirkvi.²⁸ Ešte počas prednášky A. Škrábika prišli na kongres dvaja biskupi: trnavský apoštolský administrátor P. Jantusch a pomocný olomoucký biskup Jan Stavěl, ktorý pozdravil podujatie vo svojom mene i v mene olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana. Stavěl sa vyjadril, že „*vidí v slovenskej akademickej mládeži silu a v Slovensku panenskú zem katolicizmu. Slovensko zachránilo po prevrate český a moravský katolicizmus a slovenský katolícky akademický dorast uchráni i teraz ČSR pred nebezpečnými výstrelkami pokrokárstva.*“²⁹ Kongresový deň sa skončil návštevou Nitry a výletom na vrch Zobor, kde si účastníci prezreli ruiny benediktínskeho kláštora a uctili miesta, kde žil sv. Svorad. Nasledoval presun vlakom do Trenčiansky Teplic.

Na druhý deň 9. júla si účastníci kongresu prezreli kúpele a odcestovali do Žiliny a odtiaľ do Ružomberka, kde ich privítal farár a predseda HŠĽS Andrej Hlinka. Večer už boli v Levoči, kde v pre nich v chráme sv. Jakuba celebraval sv. omšu biskup J. Vojtaššák. Rokovanie kongresu pokračovalo v budove reálneho gymnázia. Čestné predsedníctvo prevzal J. Vojtaššák. Odznali prednášky Jozefa Kizaka (Rusín) na tému Katolícka akcia v službách obnovy kresťanského manželstva so zvláštnym zreteľom k úkolom intelektuálov v tejto otázke a Pavla Floreka (Slovák) na tému Kultúrno-nacionálny význam katolicizmu na Slovensku. Zamyslel sa v nej nad historickou úlohou katolicizmu v slovenských dejinách. Podľa neho sa na Slovensku katolicizmus nestal národným náboženstvom ako u Írov, Poliakov alebo Chorvátov, ale rozhodujúcim spôsobom a iniciatívne zasiahol do udalostí, ktoré mali v národnom živote Slovákov rozhodujúci význam (Anton Bernolák a prvé uzákonenie slovenčiny, Martin Hattala a ustálenie spisovného jazyka, Štefan Moyses a matičné obdobie, Andrej Radlinský a Spolok sv. Votecha, Andrej Hlinka a jeho politické úsilie.³⁰ Dňa 10. júla v Levoči E. Filkorn predniesol záverečný prejav na záverečnom zhromaždení kongresu. Počas jeho prejavu prišiel do sály A. Hlinka a bol spontánne požiadany o prejav. Hlinka súhlasil a v krátkej reči vyzdvihol význam mladej slovenskej generá-

²⁷ Tamže, s. 59.

²⁸ Tamže, s. 61-71.

²⁹ Tamže, s. 19.

³⁰ Tamže, s. 73-84.

cie: „*Víta Slovanov a teší sa, že má pred sebou mladú slovanskú generáciu, ktorá bude nositeľkou nového sveta slovanského. Slovania sa musia milovať. Hranice politické sú len formou; tu je život, tu je krv, tu je spoločný cieľ.*“³¹ Prečítali sa a schválili kongresové rezolúcie, ktoré zdôraznili potrebu vzniku univerzitných slovanských klubov, odporúčali štúdium slovanských jazykov aby akademici mohli lepšie rozširovať slovanskú kultúru, ďalej odporúčali zlepšiť vzájomnú komunikáciu a výmenu informácií, presadzovať slovanskú výchovu dorastu a využívať na to študentské výmeny. Dôležitým výsledkom bratislavského kongresu katolíckych slovanských akademikov bolo zriadenie stálej komisie pre výmenu akademikov pri svojom sekretariáte. Sídлом tejto stálej komisie sa stala Bratislava.³² V nasledujúcich dvoch rokoch sa ukázalo, že išlo o dobré rozhodnutie. Uskutočnili sa výmeny študentov, pričom slovenskí študenti išli študovať na univerzity do Poľska a Juhoslávie (Chorvátska a Slovinska) a poľskí a juhoslovanskí študenti išli študovať na Univerzitu Komenského v Bratislave. Tento úspech uznal neskôr český akademický časopis *Jitro*: „*Touto vážnou prací dosáhli Slováci důležitého postavení v Sekretariátě slovanských katol. akademických organisací, který koná každoročně své pololetní konference v Bratislavě.*“³³ Okrem študentských výmen sa od roku 1934 začali uskutočňovať aj rodinné výmeny katolíckych slovanských študentov. Bratislavský kongres zriadil aj komisiu prác intelektuálnych a informačných, ktorú dostali na starosť poľskí akademici. Táto komisia mal zbierať štatistické údaje týkajúce sa zblíženia slovanských katolíckych akademikov, výmenu publikácií a vydávanie dvojmesačníka. V rezolúciách sa kongres vyslovil za „*účinnejšiu prácu za rozširovanie i popularizáciu idey cyrilometodskej jak medzi slovanskou katolíckou inteligenciou, tak i medzi prostým ľudom a za tým účelom ustanovuje pri slovanskom sekretariáte stálu komisiu cyrilometodskejskú.*“³⁴ Išlo teda o založenie tretej stálej komisie pri sekretariáte. Jej predsedom sa stal F. Grivec. Kongres odporúčal vydať vo všetkých slovanských jazykoch stručnú populárnu príručku, ktorá by poskytla zrozumiteľné informácie o cyrilo-metodskej myšlienke a únii. Slovanskí katolícki akademici sa dohodli, že 14. február, deň smrti sv. Cyrila, budú považovať za deň spoločných modlitieb Slovanov a posvätia sa spoločným svätým prijímaním na tento cieľ. Okrem toho sa kongres uzniesol založiť pri sekretariáte aj štvrtú, sociálnu komisiu, ktorá mala rozpracovať kresťanský sociálny program a venovať sa štúdiu kapitalizmu a marxizmu. Predsedom tejto komisie sa stal chorvátsky profesor Juraj Sčetinec.³⁵ Vedenie sekretariátu pripadlo až do pripravovaného kongresu v Záhrebe Slovákom. Dňa 11. júla účastníci kongresu odcestovali na výlet do Tatier a odtiaľ opäť na ružomerskú faru k A. Hlinkovi. Z Ružomberka sa rozišli.

Tretí kongres slovanských katolíckych akademikov v Bratislave bol udalosťou, ktorá sa svojím medzinárodným charakterom a intelektuálnym zameraním vymykala rámcu dovtedajších cyrilo-metodských a slovansky orientovaných podujatí, uskutočnených na Slovensku. Prekračoval charakter unionistických kongresov vo Velehrade, ktoré boli zamerané viac teologicky, pretože sa zameral viac na praktické otázky spolupráce katolíckych Slovanov a pálčivé otázky doby. Z kongresu bola vydaná pamätnica: *Pamätnica III. kongresu slovanských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931.*³⁶ Bratislavský kongres si všimla aj dobová tlač, ktorá priniesla

³¹ Tamže, s. 22.

³² Tamže, s. 200-201.

³³ *Jitro*, roč. 14, 1933, č. 8, s. 252.

³⁴ Kaššovic, J. – Klinovský, K. (zost.): *Pamätnica III. kongresu slovanských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931*, s. 202-203.

³⁵ *Rozvoj*, roč. 10, 1931, č. 3, s. 67-68.

³⁶ Kaššovic, J. – Klinovský, K. (zost.): *Pamätnica III. kongresu slovanských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931*, 218 s.

informácie o jeho priebehu a podujatie hodnotila kladne.³⁷ Je zaujímavé, že konanie tretieho kongresu katolíckych slovanských akademikov sa čiastočne prekrývalo s inou slovansky orientovanou akciou, druhým kongresom slovanských stredoškóľákov, ktorý sa konal v Bratislave od 6. do 10. júla 1931. Podujatie organizoval Zväz slovenského študentstva a jeho agilný predseda Viktor Henrich Kurtha. Nadväzoval na prvý kongres slovanských stredoškóľákov, ktorý sa konal v roku 1930. Druhého kongresu slovanských stredoškóľákov v Bratislave sa zúčastnili zástupcovia viacerých slovanských študentských organizácií. S prednáškou vystúpil známy slovenský literárny historik a jazykovedec profesor Jozef Škultéty. Počas kongresu sa rokovalo o možnosti založenia časopisu Zväzu slovanských stredoškóľákov. Bolo prijaté uznesenie, že tomuto cieľu bude aspoň istý čas slúžiť časopis *Svojet*. V rámci kongresu sa konali aj porady slovanských vysokoškóľákov pod vedením J. Belanského, predsedu Ústredného zväzu československého študentstva a Emila Nového. Predmetom rokovania bola otázka založenia Ústredia zväzov slovanského študentstva. Popri prednáškach a diskusiách účastníci navštívili hrad Devín ako symbol slovanskej vzájomnosti a kongres sa zakončil slávnostnou akadémiou v Slovenskom národnom divadle.³⁸

Kongresy katolíckych slovanských akademikov pokračovali v ďalších rokoch. Nasledoval štvrtý kongres v Záhrebe 2.–5. septembra 1932 a v dňoch 23.–27. júla 1933 piaty kongres v Poznani. Na tomto kongrese došlo k premenovaniu stáleho Sekretariátu slovanských katolíckych akademických a seniorských organizácií na Slavia Catholica.³⁹ Tento názov sa vžil a používal aj na označenie celej slovanskej platformy akademikov v rámci Pax Romana. Šiesty kongres sa konal v dňoch 29. júna – 3. júla 1934 v moravskom Velehrade. Na tomto kongrese sa prejavili náznaky stagnácie činnosti. Nezúčastnili sa jej zástupcovia poľských a chorvátskych akademikov. Ukrajincov a Slovincov zastupovali predstavitelia z ČSR. Jeden z komentárov sa na margo kongresu vyjadril: „Bude treba zvýšeného úsilia, aby vec Slaviae Catholicae sa nerozplynula vo frázach a zdĺhavých rečiach, ale aby vykázala konkrétne diela trvalejšej hodnoty a ďalekosiahlejšieho významu. Aby sa vec, tak nádejne sa rozvinuvšia, nerozišla so svojim cieľom.“⁴⁰ Činnosť Slavia Catholica sa sústredila najmä na študentské výmeny. Pokiaľ ide o kongresy slovanských katolíckych akademikov, dohodlo sa, že sa nebudú konať každoročne, ale každý druhý rok. Tak sa 19. – 22. júla 1937 zišiel siedmy kongres v slovinskej Lubľane, ktorý bol súčasne v poradí posledným kongresom. Ďalšiu činnosť prerušili udalosti hektického roka 1938 a druhá svetová vojna.

Medzinárodná študentská organizácia Pax Romana vytvorila od roku 1929 priestor pre organizovanie slovanských katolíckych akademikov, ktorí hľadali spôsob, ako uchopiť slovanskú otázku cez angažovanie v katolíckej cirkvi. Tretí kongres platformy katolíckych slovanských akademikov organizovaných v Pax Romana v Bratislave v roku 1931 bol dôležitým podujatím, ktoré dokumentovalo medzinárodné ambície slovanských katolíckych študentov a ich slovanskú orientáciu. Svojim medzinárodným charakterom a intelektuálnou orientáciou sa zaradilo medzi najdôležitejšie podujatia na Slovensku v 20. storočí, ktoré rozobrali otázku slovanskej vzájomnosti. Ukázalo sa, že staršie organizačné formy a spolky napriek deklarovaniu nedokážu uspokojiť záujem slovanských katolíckych akademikov. Slovanské zblíženie a dialóg cez cyrilometodskú ideu ukázal svoju nadčasovosť, no prejavil sa málo konkrétne, skôr deklaratívne. Ako sa ukázalo, bratislavský kongres možno považovať za akési vyvrcholenie iniciatívnosti slovanských katolíckych akademikov v rámci Pax Romana. Po ňom nastal postupný útlm. Kato-

³⁷ *Ludová politika*, roč. 7, 8. 7. 1931, č. 149, s. 2; *Slovenský denník*, roč. 14, 8. 7. 1931, č. 153, s. 4.

³⁸ *Slovenský denník*, roč. 14, 9. 7. 1931, č. 154, s. 5; *Slovenský denník*, roč. 14, 10. 7. 1931, č. 155, s. 3.

³⁹ *Rozvoj*, roč. 12, 1934, č. 5, s. 22.

⁴⁰ *Rozvoj*, roč. 13, 1934, č. 2, s. 47.

lícki slovanskí akademici vytvorili štruktúru, ktorá si vyžadovala pravidelné a časté stretávanie. Ukázalo sa však, že na jej udržanie nemajú dostatok síl. Napriek tomu v rokoch 1929 – 1938 pôsobila zaujímavá platforma a prezentovali názory, ktoré nám umožňujú hlbšie pochopiť medzivojnové snahy o slovanské zblíženie.

Slavia Catholica. Congress of Catholic Slavic Academics in Bratislava in 1931.

Róbert Letz

The issue of the Slavic-oriented student societies is still a little explored area. The students were involved in several societies. One of the principles of their organisation was confessional affiliation. In 1921, the Catholic students in Slovakia created their own organisation, the Central Office of Slovak Catholic Students, which in 1924 became part of the international Catholic organisation of the student societies, Pax Romana. The aim of this organization was to spread Catholic solidarity and peace efforts after the end of the First World War. Within Pax Romana, an initiative was taken to create a special platform that would bring together the Slavic members of this organization with the aim of closer cooperation between Slavic Catholic students and to promote union with the Slavic Orthodox Churches. An important impetus for the rapprochement of Slavic Catholic students was the Congress of Catholic Students and Intellectuals held in Prague in 1926. Here the idea was presented that the Czechs and Slovaks were destined to play a mediating role between East and West because of their friendly attitude towards all Slavic peoples. The first activity of the Slavic platform within the Pax Romana was the First Congress of Catholic Slavic Academics, held in 1929 in Kraków. The platform was later given the name Slavia Catholica. Its congresses were successively held in Ljubljana, Bratislava, Zagreb, Poznan, Velehrad and Ljubljana. Further activities of Slavia Catholica were stifled by the hectic political events of 1938 and finally by the Second World War. The study discusses in detail the congress of Slavia Catholica in the capital of Slovakia, Bratislava, in 1931. It was the best prepared Slavia Catholica congress due to its excellent organization and the papers presented. The papers of the congress focused on the need to cultivate the Cyril and Methodius idea, on its pedagogical significance, but also on the Pope's social encyclicals and their importance in the life of the Slavic people. The congress was used to familiarize the participants with the history of the Catholic Church in Slovakia.

ADRIANA AMIR*

Židovsko-slovanské vzťahy v tvorbe spisovateľov – duchovných východného rítu v 19. storočí¹ (podľa drámy Alexandra Duchnoviča)

AMIR, A.: Jewish-Slavic Relations in the Works of Writers – Clergy of the Eastern Rite in the 19th Century. (On Alexander Dukhnovych's Drama). *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 301-312 (Bratislava).

The study focuses on the reflection of Jewish-Slavic relations in the work of Alexander Dukhnovych (Oleksander Dukhnovych). The researched author was Greek Catholic priest – representative of the Eastern Religious Rite (Byzantine). In his drama *Добродітель превyšает богатство* (1850), the figure of the Jewish innkeeper appears. In the context of the work, he is a negative character. In the picture of him we can identify elements of stereotyping. I briefly present the history of the Jews in Eastern Slovakia, where Dukhnovych lived. The role of priests in the middle of the 19th century and their motivation in writing educational prose is described. The aim of such writings, which were written mostly by the clergy during the mentioned period, was not to stir up passions. The task of didactic works was to educate people and to warn them against the harmful influence of alcoholism. Dukhnovych was one of the first writers to draw attention to the issue of alcoholism in areal literature.

Greek Catholic Priests, Literary Works, Jews, Ruthenians, Imagology

V štúdiu sa zaoberáme reflexiou židovsko-slovanských vzťahov v diele Alexandra Duchnoviča (Oleksandra Duchnovyča), konkrétne je to dráma v troch dejstvách *Добродітель превyšает богатство*² (1850). Keďže sa literárny proces a motivický výber autorov nedá analyzovať izolovane, je nutné predstaviť ho v širšom dobovom kontexte s prepojením na kultúrny, historický a spoločenský vývin. Mnohé súvislosti sa ukážu v inom svetle a umožnia ich tak dôkladnejšie pochopenie. Výstižne to pomenúva I. Taranenková, ktorá hovorí, o zapojení literárneho textu do dobového obehu kultúrnych reprezentácií, čím sa text stáva zároveň ich produktom aj producentom.³

Autor dramatickej hry A. Duchnovič⁴ (1803 Topoľa – 1865 Prešov) bol duchovným východného rítu (gréckokatolíckej cirkvi). Študoval filozofiu v Košiciach (1821–1823), na naliehanie matky stať sa farárom absolvoval kňazské štúdium v Užhorode (1823–1827). Striedavo pôsobil v Užhorode, vo farnostiach na severovýchode Slovenska, v Šarišskej župe (Chmeľová a Beloveža) a v eparchiálnej kancelárii v Prešove ako *notárius*, cirkevný úradník.

* PhDr. Adriana Amir, PhD., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra 1, Prešov, adriana.amir@unipo.sk

¹ Štúdiu vznikla v rámci riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ SR 1/0060/19 *Slovanské medzijazykové a medziliterárne vzťahy* (západoslovanský a východoslovanský kontext).

² Titul preložený do slovenčiny ako *Cnosť je viac ako bohatstvo*, Babotová, L.: *Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 14.

³ Bližšie pozri Taranenková, I.: „Vzdorujúce čítanie“ literatúry 19. storočia. In: *Slovenská literatúra*, 2021, roč. 68, č.6, s. 664.

⁴ Podľa archívnych dokumentov pochádzali jeho predkovia po otcovej línii z oblasti dnešnej Volyne (Ukrajina). Usadili sa v dedine Vyšný Mirošov (okr. Svidník), viac Рудловчак, О.: *Олександр Духнович. Твори*. Ужгород: Видавництво Карпати, 1993, s. 7.

Gréckokatolícki duchovní (niekde aj pravoslávni) patrili počas 19. storočia (najmä vo vidieckom prostredí severovýchodného Slovenska) takmer medzi jediných reprezentantov inteligencie. Ich činnosť vyplývala z praktických potrieb obyvateľstva, preto vykonávali aj učiteľské povolanie, písali knihy, vytvárali šlabikáre, príručky, vystupovali v úlohe kultúrno – osvetových pracovníkov či poradcov vo sfére praktického života. Literárna história ich nazvala buditeľmi (будители). Výskumu osobností buditeľov na východnom Slovensku, najmä v rusínskom a ukrajinskom prostredí sa po dlhé roky venovali ukrajinistky Olena Rudlovčáková⁵ a Ľubica Babotová.⁶ Vychádzali výlučne zo spracovania pramenných materiálov, zameriavali sa predovšetkým na nové, dovtedy nepublikované informácie, analyzovali diela, ktoré boli menej známe. Predstavili tak širšej verejnosti ucelený obraz areálovej literatúry na pozadí zložitej a nepriaznivej situácie sociálneho a politického útlaku národnosti Uhorska, keď sa v miestnej spisbe prezentovala skupina literátov, známa v literárnej histórii ako buditelia národa (A. Duchnovič, Alexander Pavlovič [1819–1900], Anatolij Kralický [1835–1894],⁷ Ivan Syľvaj, [1838–1904; známy aj pod pseudonymom Urijil Meteor], Jevhen Fencyk [1844–1903], Julij Stavrovskij-Poprádov [1850–1899], Alexander Mytrak [1837–1913] a i.) So 60. rokmi 19. storočia sa spája aj vzostup literárneho života Rusínov-Ukrajincov.⁸ Centrum kultúrneho života sa presúva z Prešova do Užhorodu, kde bola slovanská tlačiareň s azbukovým a kultúrne spolky (Spolok sv. Bazila Veľkého).⁹ Tu bola obnovená kalendárová tradícia, založená A. Duchnovičom, ktorá pretrvala až do polovice 20. storočia. Buditeľská generácia vykonávala svoju pronárodnú orientovanú činnosť do konca 19. storočia, na malé výnimky až do začiatku 20. storočia. Duchovní otcovia – spisovatelia študovali v Trnave, Košiciach, v Užhorode, Mukačeve či v maďarskom Jágri a v Budapešti alebo aj vo Viedni. Pôsobili v karpatskom priestore, niektorí na území súčasného Slovenska a niektorí na území dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, preto ich literatúru nemožno v historickom kontexte vymedziť len teritoriálnymi kritériami. Náučne motivované čítanie duchovných malo za cieľ poskytovať národu akýsi návod na život, pričom sa nevyhýbali ani kritike páľčivých dobových problémov. Títo spisovatelia ešte nemali vyriešenú otázku spisovného jazyka. Existencia klasicistických literárnych pamiatok však svedčí o rozvíjaní a kultivovaní písomnej podoby ľudového jazyka a o jeho uplatňovaní sa ako literárneho jazyka, ktorého vzorom pre použitie v písomnej kultúre bol jazyk konfesie. Literárne pramene z pertraktovaného obdobia sú písané pod vplyvom byzantsko-slovanskej tradície, ktorá sa rozvíjala aj

⁵ Helena Rudlovčáková (1919 Mukačevo – 2007 Prešov) pracovala ako literárna vedkyňa a pedagogička vo vedecko-výskumnom kabinete pri Katedre ukrajinského jazyka a literatúry UPJŠ v Prešove. Venovala sa okrem iných aj výskumu diela Vasyľa Dovhovyča, Mychajla Lučkaja, Petra Kuzmjaka, Marijky Pidhirjanky. Zaujímala sa o problematiku osvetu, šlabikárov, novinovej tlače, rádia, divadiel či zakarpatoukrajinského folklóru.

⁶ Ľubica Babotová (1944 Piešťany) pôsobila na Katedre ukrajinistiky až do svojho odchodu do penzie. V rokoch 1991 – 1992 absolvovala postgraduálne štúdium na Inštitúte multikultúrnej histórie v Toronte (Postdoctoral fellowship, Multicultural History Society of Ontario); a v rokoch 1993 – 1995 pôsobila ako hosťujúca profesorka na Katedre slovanských jazykov a literatúr Torontskej univerzity v Kanade (Visiting professor, Department of Slavic Languages and Literatures, University of Toronto). Literatúra Zakarpatska a východného Slovenska sa výskumne venovala v monografických prácach: *Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття*. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1994. s. 250., *Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. 2009. 151s.

⁷ Osobnosť A. Kralického skúmala ukrajinistka Jolana Holendová (1938 Užhorod) Publikovala monografiu: *Анатолій Крالیцький. Розвідка і вибрани твори*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. 1984. 256 s.

⁸ Predstaviteľov národnostnej menšiny žijúcej na severovýchode Slovenska označovali v historickom vývine viacerými pomenovaniami. K najrozšírenejším pomenovaniam patria názvy Rusíni, uhorskí Rusíni, Ruténi, Rusnáci, podkarpatskí Rusi, karpatskí Ukrajinci, zakarpatskí Ukrajinci a iné. Práve A. Kralický prvý v literatúre použil na označenie svojej národnosti pomlčkovú formu Rusín-Ukrajinec. Bližšie pozri Babotová, Ľ. : *Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*, c. d., s. 15. Územie, ktoré Rusíni-Ukrajinci obývajú, sa nevymedzuje iba hranicami Slovenskej republiky.

⁹ Babotová, Ľ.: *Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*, c. d., s. 14.

v prostredí Karpát a na východnom Slovensku. Prostredníctvom týchto textov môžeme skúmať nielen život dobovej miestnej kultúry, ale aj úroveň vzdelanosti.

Ako uvádza na margo jazyka P. Žeňuch: „V prostredí byzantsko-slovanského obradu bola takým vzorom cirkevná slovančina. Veľká časť textov, ktoré vznikali v cirkvi byzantského obradu na Slovensku a v podkarpatskoruskom prostredí, sú napísané v takej podobe písaného (literárneho) jazyka, v ktorom sa vzájomne prekrývajú a dopĺňajú prvky prevzaté z ľudového jazykového úzu a cirkevnoslovanského jazyka. Uplatňuje sa tu pravidlo, že nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako sa čítajú evanjeliové a liturgické texty. Celý rad cyrilikou napísaných rukopisných pamiatok obsahuje zmes jazykových prvkov pochádzajúcich z miestnych nárečí (ide najmä o prieniky zo slovenských i karpatských nárečí).“¹⁰ E. Babotová súhlasí s názormi starších bádateľov a v tomto kontexte konštatuje nasledovne: „Buditeľia (...) písali takzvaným „jazyčijem“, čo bola zmes elementov národného jazyka, cirkevnej slovančiny, karpatského variantu ruštiny a maďarčiny.“¹¹ Vzhľadom na to, že *jazyčije* nemalo ustálenú podobu, spisovatelia sa v rôznych dielach vyjadrovali rôznymi jazykovými formami. Niekedy ich podoba dialektu varírovala v čase i v priestore. Z uvedeného vyplýva, že analýza tohto typu textov je v súčasnosti výrazne limitovaná počtom bádateľov, ktorí poznajú nielen nárečia z oblasti Karpát, ale ovládajú aj ukrajinský jazyk, maďarčinu, ruštinu i nemčinu a sú ochotní popasovať sa aj s cirkevnou slovančinou.

Podľa dostupných informácií sa literárnym dielam buditeľov z aspektu problematiky literárneho stvárnenia židovsko-slovanských a de facto najmä židovsko-ruských vzťahov, doposiaľ nikto nevenoval. Súvisí to pravdepodobne s tabuizáciou problematiky antisemitizmu počas minulého režimu a taktiež aj so zložitou otázkou vo vzťahu k uznávaným postavám literárneho a kultúrneho života. M. Ričalka v publikácii venovanej pedagogickej a vzdelávacej činnosti A. Duchnoviča obhajuje humanistické pozície tohto buditeľa, keď hovorí, že nebol šovinistom vo vzťahu k iným národnostiam a nestaval sa do nepriateľskej pozície voči inému náboženstvu.¹² V slovenskej literatúre tento literárny diskurz, obrazy Židov reflektuje ako jeden z mála bádateľov Henrich Jakubík (analyzuje dielo Ľudovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana, Jána Kalinčiaka, Martina Kukučina, Viliama Paulínyho-Tótha, Jonáša Záborského, Svetozára Hurbana Vajanského, Ľudmily Podjavorinskej, Boženy Slančíkovej Timravy a i.).¹³ Aj v českej spoločnosti sa nedávno objavili emócie v súvislosti s analýzou literárneho antisemitizmu v diele Jána Neruda.¹⁴

Metodologické impulzy

V rámci výskumu diela jedného z najvýraznejších reprezentantov „buditeľskej“ generácie Rusínov-Ukrajincov 19. storočia A. Duchnoviča nie je určujúcim kritériom identifikácia estetickú hodnoty diela. Sústredíme sa iba na mapovanie stereotypov prejavujúcich sa v mentálnych obrazoch svojho a cudzieho prostredníctvom literárneho diskurzu. Najvhodnejšou metódou sa v tomto aspekte javí metóda založená na extrinzickom prístupe, ktorá nevníma literárne dielo výlučne cez jazykovú rovinu. Imagológia ako disciplína vychádzajúca z literárnej komparatisti-

¹⁰ Žeňuch, P.: Rakošínsky cyrilský rukopisný zborník z konca 17. a zo začiatku 18. storočia. In: *Slavica Slovaca*, 2021, roč. 56, č. 4 supplementum, s.35, DOI: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2021.4.1>

¹¹ Babotová, E.: *Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*, c. d., s. 18.

¹² Ричалка, М. і кол.: Олександр Духнович. Педагог і освітній діяч. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1959, s. 257.

¹³ Jakubík, H.: *My & Oni: Fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, 2012. s. 150.

¹⁴ Frankl, M. – Toman, J. (eds.): *Jan Neruda a Židé*. Praha: Akropolis, 2012. s. 204.

ky sa zaoberá „verbalizovane a textuálne kodifikovanými obrazmi“¹⁵ v literárnych a mimoliterárnych textoch. Pre imagológiu hlavným cieľom interpretácie nie je sústredenie sa na estetickú rovinu literárneho diela, generovanú komplexnosťou jeho jazykových štruktúr, ale na to, čo nám dielo hovorí o mimoliterárnych javoch. Pre svoje výskumy imagológia zohľadňuje a využíva heslá z rôznych vedných oblastí a príbuzných disciplín, čím dáva najavo svoj interdisciplinárny charakter.¹⁶ Problematika literárnych stereotypov patrí k nosným predmetom záujmu tejto štúdie, majúc na zreteli dištinkciu medzi realitou a diskurzívnou realitou. V literatúrach stredoeurópskeho priestoru boli tieto stereotypy reflektované, prípadne spoluvytvárané aj umeleckými dielami. V duchu nového historizmu je umelecký text interpretovaný v kontexte širšieho dobového diskurzu, ktorý na dielo nielen vplýva, ale je ním zároveň aj spoluvytváraný. Súhlasíme s názorom, že pri „respektovaní jejich žánrové a funkční špecifičnosti jsou (literární) texty svými „textovými vlákny“ citátově – syntagmaticky – spjaty s jinými texty a kategoriálně – paradigmaticky – zanořeny v dobovém diskurzívním světě, který je s rozmyslem možno vidět v širším kontextu sociální praxe“.¹⁷

Po židovských komunitách východného Slovenska zostalo až na opustené cintoríny len veľmi málo pamiatok hmotnej kultúry, nehovoriac o duchovnej kultúre.¹⁸ Literatúra tohto obdobia tak svojimi prostriedkami zakonzervovala obrazy Židov, ktoré sú často typizované. Pomocou literárnej fikcie stvárnila ich spolužitie s ostatnými etnikami, problémy, ktoré ich trápili, radosti, ktoré im pomáhali prekonávať ťažké obdobia. Konfrontáciou faktov z prác historikov (P. Kónya, P. Švorc, P. Derfiňák), ktorí sa zaoberajú dejinami Židov v Uhorsku, so spomienkami zachovanými v orálnej¹⁹ podobe histórie a s problematikou tematizovanou v literatúre, dospievame k mnohým spoločným záverom ohľadne koexistencie minoritného židovského etnika s majoritnou spoločnosťou.

Rekonštrukcia minulosti, otvorenie citlivých tém, spochybňovanie morálneho imperatívu, a tým aj statusu kanonizovaných osobností, navyše duchovných, je aj po takom dlhom časovom odstupe potrebná. Musíme sa zamýšľať nad minulosťou a klást' si otázky. Zistíme, že niektoré problémy súčasnosti pramenia v minulosti. Nebezpečenstvo väčšiny analýz protižidovských výrokov spočíva v tom, že analyzujúci sa stavajú do role sudcov. Pokúsím sa tomu vyhnúť. Súhlasím s Čapkovou, ktorá hovorí, že jej snahou je: „pochopit princip ostrakizace menšiny a transformaci diskurzů, které byly původně dobře míněny“.²⁰ V takom duchu vnímam aj didakticky a mravoučne ladené diela buditeľov východného Slovenska.

Skôr, než pristúpime k analýze postojov k predstaviteľom židovskej menšiny reflektovaných v umeleckom diele, uvediem niekoľko poznámok k pravopisu a použitiu niektorých pojmov.

¹⁵ Beller, M. – Leerssen, J., ed.: *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2007, s. 4.

¹⁶ Pokrivčák, A.: *Imagologické reflexie a hľadanie podstaty literárneho diela*. In: *Slavica Litteraria* 2018, roč. 21, č. 2., s. 11.

¹⁷ Nekula, M.: „Za vlasy přitažený...“. In: *Česká literatura*, 2014, č. 3., s. 464-465.

¹⁸ Židia, ktorí prežili šoa, svoju náboženskú tradíciu preniesli do svojho nového domova. Tak vznikli *ješivy* v Jeruzaleme, ktoré nesú meno významného stropkovského rabína Chaima Jozefa, „Yeshivas Rabbenu Chaim Yosef“ (je pochovaný v Tisinci), alebo v New Yorku je Stropkover Yeshiva“ vo štvrti Williamsburg, Brooklyn. Stropkov bol v 19. storočí jedným z najvýznamnejších chasidských centier v rámci celého Uhorska a Haliče. Dostupné na : <https://kehilalinks.jewishgen.org/stropkov/RabbisStropkov5.htm> [Citované 14.2.2022].

¹⁹ Svedectvá Heleny Ducárovej (1927–2021), Anny Lacovej (1926–2017), ktoré okrem toho, že uvádzali svoje spomienky na spolužitie so Židmi pred druhou svetovou vojnou, uvádzali aj spomienky svojich rodičov, spadajú teda do obdobia konca 19. storočia.

²⁰ Čápková, K.: *Protižidovské diskurzy českém národním hnutí. Havlíček, Neruda a Kapper*. In: Frankl, M. – Toman, J. (eds.): *Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty*. Praha: Akropolis. 2012, s. 85-107.

V prípade citácií z diela, pôjde vždy o doslovný nepreložený prepis. Pri uvádzaní termínu Žid mám na mysli príslušníka národa, v prípade variantu žid – príslušníka židovského náboženstva. Spojenie „slovenský Židia“ používam v zmysle Židia na Slovensku, bez ohľadu na ich národnosť (židovskú, maďarskú, slovenskú, rusínsku), keďže oficiálna možnosť hlásiť sa k židovskej národnosti vznikla až v roku 1921, keď sa územie Slovenska stalo súčasťou Československa.

Východné Slovensko a Židia na konci 19. storočia

Priestor severovýchodného Slovenska, v ktorom pôsobili gréckokatolícki duchovní spomínaní v tejto štúdií, sa nachádzal na periférii Uhorského kráľovstva. Napríklad feudálne panstvo Makovica²¹ hraničilo s rakúskou časťou monarchie. Cez Ladomirovú, jednu z najväčších dedín tejto oblasti, prechádzala dôležitá krajinská cesta do Poľska a Haliče. V Ladomirovej sa konali jarmoky, ktoré boli atraktívne pre mnoho poľských Židov obchodujúcich s tovarom rozličného druhu.²² Práve z týchto dôvodov sa na skúmanom území usadili práve chasidskí²³ židia, ktorí sem prichádzali od konca 18. storočia, po deleniach Poľska. Práve vidiek, ako aj Bardejov a Sabinov boli centrami ortodoxného židovstva, rovnako i zemplínske mestečká (Stropkov). Chasidi patrili k východoeurópskemu typu židovstva a dodržiavali prísne pravidlá náboženskej ortodoxie.²⁴ Prispôbovali sa oblasti, v ktorej žili. Ich dorozumievacím jazykom v bežnom styku bol jazyk *jidiš*, zmes stredovekej nemčiny a hebrejčiny, v ktorom sa prejavovali prvky jazykov z prostredia, v ktorom chasidská komunita žila. S väčšinovým obyvateľstvom sa dokázali dorozumieť, naučili sa miestne rusínske dialekty. Názvy obcí, preberané židovskou komunitou hovoriacou jazykom *jidiš*, znejú preto podobne ako v rusínskom nárečí.²⁵ Židia dosahovali vyššiu úroveň vzdelanosti, než miestne obyvateľstvo. Na ilustráciu si uvedieme opäť príklad z Ladomirovej, kde žila pomerne veľká komunita Židov. V roku 1869 z celkového počtu obyvateľstva (811) vedelo čítať iba 11, z toho bolo 10 Židov (8 mužov a 2 ženy) a 74 obyvateľov vedelo čítať aj písať, z čoho bolo 54 Židov (48 mužov a 6 žien).²⁶ Prevažnú časť gramotného obyvateľstva tu tvorili práve židovskí spoluobčania, pomerne často sa stávalo, že ich v úradných záležitostiach Rusíni žiadali o pomoc (vyplňanie úradných dokumentov a žiadostí). Emancipačná politika Habsburgov voči Židom, ktorá sa nádejne prejavila v podobe Tolerančného patentu v roku 1782, bola prerušená smrťou monarchu (1790) a až v roku 1848 bola Židom opäť priznaná sloboda pohybu. Definitívna emancipácia z roku 1867 Židom umožnila prenajímať si pôdu a formálne z nich urobila rovnoprávných občanov monarchie. Väčšina uhorských Židov na konci 19. storočia prijala

²¹ Makovica – Makovické hradné panstvo. Jeho sídlom bol hrad Makovica (dnes ruiny hradu Zborov). Pre lepšiu orientáciu môžeme uviesť, že panstvo Makovica sa rozprestieralo približne na území dnešných okresov Bardejov a Svidník.

²² Škurla, M. a kol.: Ladomirová. Prešov: Nitech, s.r.o., 2007, s. 14.

²³ Kým v strednej Európe sa prúdy judaizmu rozdelili na ortodoxné a reformistické, na území dnešnej západnej Ukrajiny a juhovýchodného Poľska (Podolie a Volyň) došlo k rozštiepeniu medzi ortodoxnými skupinami a vznikol chasidizmus. Toto židovské hnutie bolo inšpirované židovským mysticismom, jeho zakladateľom bol Baal Šem Tov (okolo 1700–1760). Odmietali asketickú formu pobožnosti svojich predchodcov, ich náboženské praktiky syntetizovali východoeurópsku pobožnosť a nové formy kabaly. V praktickom živote sa prejavovali radosťou z každodenného konania a vierou, že každý človek môže spoznať Boha prostredníctvom mystickej kontemplácie. Марочий, П. П.: Еврей та українці. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2016, c. 135.

²⁴ Princípy *chasidizmu* určovali viac ako len spôsob praktizovania náboženských rituálov. Definovali spôsob života Židov, ktorí ich tvorili, a to vždy a za každých okolností. Hlavinka, J.: Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945. Ústav pamäti národa. Bratislava. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, s. 24.

²⁵ Medzilaborce, Rusíni nazývané Mežilabirci, volali medzilaborskí chasidi „Mež labirc“ a desiatky ich potomkov, ktorí žijú v USA a Izraeli, ale aj inde vo svete, tak robia aj dnes. Hlavinka, J.: Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945. c. d., s. 27.

²⁶ ŠA Prešov, fond Šarišská župa – sčítanie obyvateľstva (1869), Ladomirová, sign. 1–125, inv. č. 159.

maďarský jazyk za jazyk komunikácie.²⁷ Táto prívetivosť maďarských elít, podľa Kubátovej, však nepramenila z „z nějaké lásky k nim, spíše se jednalo o předpoklad, že Židé budou Uhersku prospěšní“.²⁸ Maďarskí alebo maďarizovaní zemepáni videli v Židoch schopných obchodníkov, ktorí by mohli modernizovať a zároveň pomôcť maďarizovať etnicky pestré Uhorsko, výmenou za možnosť prevádzkovať svoje živnosti. Židov tak na dedinách vnímali obdobne ako maďarských pánov. Židia sa tejto úlohy však chopili, čo malo pri málopočetnosti strednej triedy Slovákov či Rusínov za následok, že čoskoro dominovali v obchode, v priemysle, aj v slobodných povolaniach. Na konci 19. storočia žilo v Šarišskej župe 12 735 Židov.²⁹

Na vidieku východného Slovenska však evidujeme ešte jedno špecifikum. Chasidskí židia rovnako ako inde prevádzkovali krčmy, ale častejšie ako v iných oblastiach sa živilí roľníctvom. Roľnícky stav bol ten, ktorý zblížoval Židov a Nežidov.³⁰ Boli rovnako biedni ako ich rusínski spoluobyvatelia, spájala ich navyše horlivá viera v Boha. Pogromy sa tu nekonali a podľa orálnych svedectiev sa obe etniká rešpektovali, nazívali vedľa seba mierumilovne. Každý vo svojom vlastnom svete, v ktorom ústrednú úlohu zohrávalo náboženstvo.

Dráma Добродитель превращает богатство/ Cnosť je viac ako bohatstvo

A. Duchnovič stál na počiatku rusinskej dramaturgie a bol autorom dvoch divadelných hier: satirickej drámy Добродитель превращает богатство a satirickej komédie Головный тарабанщик. Divadelné hry predstavovali aktívnu formu agitácie v prostredí, kde zďaleka nie každý vedel čítať. Okrem toho, bol to literárny útvar, ktorý optimálne naplňal požiadavky národno-obrodeneckých vízií. Satirická dráma Cnosť je viac ako bohatstvo bola publikovaná v poľskom meste Przemysl (v roku 1850) a v 1851 sa na jej prvej premiére podieľalo školské divadlo.³¹ V jej texte výrazne dominujú nárečové prvky, preto bola Duchnovičom považovaná za literárne dielo nižšieho štýlu, ktorým sa však bolo možné viac priblížiť národu. Židovská postava krčmára Čmul'a vystupuje len v ostatnej uvedenej dráme. Okrem neho sú ústrednými postavami bohatý sedliak Fedor Mnohomav, jeho žena Olena, ich syn Fedorcjo, sused Lestobrat, jeho žena Paraska. Ďalší sused kolesár Česnoživ, jeho deti Ivanko a Naša, učiteľ a farár v jednej osobe Mudrohlav, vdova Bohumila, jej deti Antoňo, Taťka, veštec, ľudový liečiteľ Jurko Nezochab a napokon židovský krčmár Čmul'. Mená v duchu neskorej klasicistickej tradície predznamenávajú charakter postavy. Prvé dejstvo sa odohráva v krčme. Čmul' podľa popisu drží v rukách čiarku, stojí a prihovára sa prítomným: Что расскажете, мої любі панове, ци паленку, ци вино, ци пиво. Вшитко маю, завчером ем приніс ганискову ³² із Дуклі, вино із самого Токаю,

²⁷ Na konci 19. storočia sa 63% Židov v Uhorsku hlásilo k maďarskej národnosti. Kónya, P.: Dejiny Židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu. Prešov: Metodické centrum, 1997, s. 42.

²⁸ Kubátová, H.: Nepokradeš! Nalady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945. Praha: Academia, 2013, s. 47.

²⁹ Švorc, P.: Východné Slovensko a Židia na prelome 19 a 20. storočia. In: Švorc, P. – Derfiňák, P.: Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Sondy do spoločenského-politického, hospodárskeho a kultúrneho života. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 23.

³⁰ Švorc, P.: Východné Slovensko a Židia na prelome 19. a 20. storočia., c. d., s. 36.

³¹ Pod vedením Alexandra Labanca, zástupcu Michalovského farára. Vo viedenskom časopise Вѣстник bola publikovaná rozsiahla recenzia divadelnej hry, spomínal sa aj fakt, že sa hrala pod otvoreným nebom medzi dedinami Topoľany a Strážany. Do vzniku profesionálneho národného divadla Rusínov-Ukrajincov v roku 1930 bola hra odohraná amatérskymi hercami vyše tisíckrát. Рудловчак, О.: Невтомний оратай закарпатоукраїнського журналістського поля. In: Духнович Олександр. Твори. В 4-х тт. Т. 3. Упоряд. О. Рудловчак. Братислава: Словацьке пед. вид-во; Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1989, s. 86.

³² Ганискова *анисовка/анис* (бот Anisum pimpinelle) – anízovka, anízová pálenka Керча, І.: Словник русько-русинський. Русско-русинский словарь. Том 2. Ужгород: ПоліПрінт, 2012, s. 25.

а пиво із Шебеша [...].³³ V priestore jedinej vety sa čitateľ dozvedá, aký rozmanitý tovar bol núkaný. Ukazuje sa, že židovskí obchodníci dobre vedeli, kde je najlepšie pivo, víno či anízová pálenka, nehľadiac na vzdialenosť (Dukla – mesto v Poľsku, Šebeš-Kelemeš – kedysi unikátne židovské mestečko, dnes Šarišské Lúky). Napriek tomu sa prítomní páni poberajú z Čmul'ovej krčmy do ďalšej, podgurážený boháč Mnohomav zahľási: Ла, ла, ла! Братя, мені уже ту унило, ідім до Мошка, ячей там ся розвеселиме. Подь, Василю, а ти, Чмулю, запиш! (s. 109) Na čo ho krčmár upokojuje: [...] еще не много масте; ходьте здорові з Богом а прошу прийдіте к вечеру. (s. 109) Evidentne bola ďalšia krčma nablízku a Čmul' sa netrápil nad ušlým ziskom, naopak, pozval ich aj večer a po zaznamenaní dlhu upokojujúco poznamenal, že ešte nie je veľký. V nasledujúcich replikách sa odhaľuje, že zákazníci sú do Čmul'ovej krčmy privádzaní podľa dohody s Jurkom Nezočabom, ktorý má navyše prsty v krádeži jalovice, ktorá patrila vdove Bohumile a mal za ňu dostať peniaze od krčmára. Autor drámy hneď v úvode rozohráva zápletku, v ktorej vystupujú dve negatívne postavy: krčmár a ľudový liečiteľ. Židovský krčmár si všetku údaje zráta a v texte sú ozvučené jeho vlastné myšlienky: Чмуль (сам, пише крейтов по столі і рахує). Ферциг, ахт унд ферциг, гіндерт... Яловку різник одпровадив, коні уже за Бескидом, дораз ту Гершко по другі... Но тоті уже готові, Федор напиєся, а коні фирт за Бескид. (s. 109) Dozvedáme sa, že ide plánovaný podvod, pri ktorom je kradnutý dobytok pašovaný za Beskydy (do Poľska) alebo je zabíjaný, zatiaľ čo sa boháči oddávajú alkoholu. V druhej scéne je priestor venovaný rodine Fedora, ktorý ráta svoje bohatstvo a synovi radí, že vzdelávať sa je zbytočné, že raz aj tak všetko zdedí a potom mu kúpi celú dedinu, kde bude pánom a žobráci ostanú žobrákmi, aj keby sa učili bárskoľko: [...] жебрачина все остане жебрачинов хоть і сто раз Ярмолой³⁴ переучит. (s. 110) Keď mu však z maštale zmiznú kone a jalovica, nevie si rady a prvé, čo mu zide na um, je utekať k Židovi po radu: Синочку, іди лем до Чмуля, ачей он даст поради. Он мудрий, дашто буде радити! (s. 115)

Porovnaním historických faktov a orálnych svedectiev môžeme konštatovať, že autor vychádzal z dobových reálií. V snahe odvieť pozornosť, v krčme Jurko Nezočab veští osud Fedrových koní, pri čarovaní ho Čmul' verbálne podporuje. Následne sa Fedor so susedom Lestobratom rozhodnú vyhľadať sudcu, dedukujú, že bude zaiste u Čmul'a: Он наисти або у Чмуля, або у Мошка. І чесна громада там, та где би била. (s. 119) V uvedenom obraze poukazuje na to, že nehľadiac na to, aký bol medzi nimi vzťah, páni Židov vlastne vyhľadávali, keďže z materiálneho hľadiska im poskytovali to, čo potrebovali. V ďalších scénach vystupujú pomerne statické kladné postavy, priestor v replikách dostávajú deti, ktoré vinou pijanstva otcov hladujú, nemôžu si kúpiť oblečenie alebo sú limitované vo vzdelávaní: Андрій – І я би ішов [до школы, позн. А. А.], айбо мой нянько наші гроші забрав. О, уже і я би був мав 25 золотих, але нянько їх ... дав за паленку. Марька – І я лем єдну хусточку купила, а хоть много грошей мала єм, але нянько і мої до Чмуля одніс і пропив. (s. 123) V treťom dejstve márnотratný zbadačený Fedor sedí v otrhanom odeve v prázdnom dome, kajá sa a počúva lamentovanie a obviňovanie svojej ženy Oleny. Fedor Mudrohľav pokorne prijíma od vdovy Bohumily mlieko a chleba, všetkých prosí o odpustenie. Duchnovič dáva tejto sprvu negatívne vymodelovanej postave šancu na nápravu. Učiteľ ho nabáda: [...] а на корчму крест вержете, та Бог вам поможе. (s. 129) Vo vzťahu k požiadavke Čmul'a, ktorý za ním prichádza vo veci vyrovnania dlhu, reaguje pokor-

³³ Рудловчак, О. Олександр Духнович. Твори. Ужгород: Видавництво Карпати, 1993, s. 108. Citované pasáže z drámy sú za účel prehľadnosti napísané kurzívou. Na ďalších miestach uvádzame za citovaným fragmentom z knihy už len číslo strany.

³⁴ Ярмолой, ірмолай, ірмологіон – збірник cirkevných piesní, často s notami a s vysvetlením ako spievať piesne v rôzne dni kresťanských sviatkov. Ричалка, М. і кол.: Олександр Духнович. Педагог і освітній діяч, с. д., s. 257.

не: Чмуль – Федоре, порахуймесья, я уже не могу так долго ждать! Бо де мой интерес, де лихва од грошей? Еще должен есь 97 злотих і 48 крейцаров в сріблі. Но, коли виплатиш, ге? Федор – Чмульку! Бог ти заплатит я уже не маю чим платити. Віть вшитку худому мою забрав есь, та де би я ти должен! (s. 130) V oslovení Čmuľa volí Fedor dokonca deminutívnu formu – Čmuľko. To sa však v nasledujúcej replike prudko mení: Федор – Ой привив ти мене на ряд, про тебе я цундрями трясу і ціле село опустіло. Ти виссав мою кров, Антихристе, ти покрав мою і всіх нас худобу, злодію, ти змій, люди переводящий, горший од того, што прародителей в раі перевів і окламав! (s. 130)

Nasledujúce dialógy, pri ktorých sa zapájajú aj ostatní dedinčania, majú už charakter verejnej hádky, pri ktorej je židovský krčmár v postavení jedného proti trom (Čmuľ proti Fedorovi, Mudrohlovovi a Česnoživovi): Чмуль – А як ти ми смієш так брехати, ти, простий, смердячий русначе, ти, глупий русин, ти простак! Ци ти не знаєш, же я панський арендар? Ци я тя не учив: о, Федоре, не пий так, пошкодит ти на здоровлю, Федоре, то ти чиниш, ти на нівоч вийдеш? – Так я ти все гварив і просив ем тя, абись не пив, в ти мене не слухав. Я мусив ти давати сив ем тя, абись не пив, а ты мене не слухав. Я мусив ти давати. О, я про тебе не тисящ золотих шкодовав, бо много раз забув записати. Но але то уже пропало, хоть лем заплаги што записано! (s. 131)

Úryvok vyššie zámerne uvádzame celý. Pri výmene názorov postáv je totiž zaujímavá obhajoba Čmuľa, ktorý okrem toho, že apeluje na fakt, že je panský árendátor, pripomína Fedorovi, koľkokrát sa naňho snažil pôsobiť mravoučne a odhováral ho od pitia. Zámer autora drámy, ktorý túto obhajobu vytvoril pre postavu úžerníka a vinníka kvôli alkoholizmu Rusínov, v tomto kontexte nie je jednoznačný. Rozhodne to nevyznieva voči postave Žida nepriateľsky. Ak by sme nebrali do úvahy zlodejský komplot, na ktorom sa podieľal spolu s Jurkom, požiadavka Čmuľa voči Fedorovi vyznieva legitímne. Pýta si späť požičané peniaze vrátane úrokov. Duchnovič sa formou umeleckej fikcie snaží obhájiť samotného Žida, ktorý si len prišiel po to, čo mu prináleží. Nadávky z jednej aj druhej strany (простий во významе nekultúrny, nevzdelaný, primitívny; smradľavý, hlúpy Rusín) patria do kategórie hrubých výrazov a sú v svojej expresívnosti pomerne vyrovnané. Prirovňavanie Židov k pijaviciam – vysávačom krvi a Antikristovi patrí medzi najstaršie stereotypné nadávky pochádzajúce z ľudovej slovesnosti. „Horší ako had, ktorý oklamal prarodičov v raji“ je odvolaním sa na spoločnú starozákonnú tradíciu, ktorá je obom stranám zrozumiteľná. Fedor Čmuľovi oponuje: Федор – Ой, пропав бись, зводителю, ти забув записати? Познаю я твое дьявольское перо, оно десять раз пише. Збавив есь мя худоби, збавив обистья, чести, здоровля и розуму, мое богатство пересунолося до тебе, Юрко ти помагав, тепер уже и сина мого до товариства есь приняв. Няй ти Бог заплатит. Чмуль – Увижу я, научу я тебе, п'яницю, дай гуню, і вон із дому, то мое, то мені чесна громада осудила! (s. 131) Čmuľ vyháňa pijana Fedora z jeho domu, ktorý mu podľa Čmuľových slov teraz patrí, tak rozhodlo spoločenstvo (teda súd).

Fedor obviňuje krčmára, že jeho diabolské pero zapísalo dlhy desaťkrát, teda niekoľkonásobne viackrát ako mal v skutočnosti, že ho obral o majetok, dobytok, česť, napokon aj o zdravie a o rozum. Ožobráčený vo svojom vyjadrení uvádza, že Čmuľovi pomáhal aj Jurko, kumpáni a zlodeji boli teda dvaja. Dokonca aj Fedorov syn sa pridala na stranu Čmuľa a teda zločinu. Týmto literárnym riešením autor drámy rozkladá silu previnenia okrem Žida aj na Rusínov. Ukazuje tak, že vinný nebol výlučne Žid. Do hádky však vstupuje tretia postava, učiteľ a farár Mudrohlov: Мудроглав – Жиде, враже пекельний, ти, окламнику, ти, дияволе, ци уже ти не дость? О, ти, безбожний чорте, не спокоїшся з тим, же ціле село про тебе опустіло... Уже і душу хочеш вилупити од людей, о, найду я і тобі ряд! (s. 131) Na to Čmuľ reaguje takto:

Чмуль – Я з вами не маю нич, але я і вам укажу, я вас до прецесії возьму, укажу я вам, як треба панського арендаря чествовати! (s. 131)

Postava krčmára odpovedá triezvo, do svojich problémov s vymáhaním dlhov nechce zaťahovať farára. Je si však vedomá svojich práv a dáva najavo, že za utrhánie na cti sa môže súdiť. Štvrtá postava, ktorá v tejto kulminujúcej časti hry vstupuje do deja, je kolesár Česnoživ: Чесножив – Иди, пропадь, жиде, ти лудигроше! Иди о дідка! (Видрилит жида вон) А ти, Федоре, пойди до мене, я ти моє обистя не жалую... (s. 131) Česnoživ berie na milosť Fedora, pozýva ho k sebe domov. Krčmára častuje prezývkou „vydrigroš“, posíla ho do čerta a strká ho von z dverí. V ďalšom dejstve vystupuje ako sudca oficer Chrabrostoj ktorý krčmára nazýva prezývkou „sukin syn“ a považuje ho za vodcu zlodejov: Храбростой – А ти, пессій сине, ти всім злюдям начальник! О, познаю я тебе! [...] Но лем не мечся, жидку [...] (s. 132–133)

„Židko“ je tu myslené ako ironické deminutívum. Кým ostatné nadávky sú hrubé a pejoratívne, farár častuje Žida štylisticky príznakovo: „vrah pekelný“, „diabol“, „bezbožný čert“. Sú to výroky s atribútom pekla. Peklo predstavuje podľa náboženských predstáv miesto večného zatratenia, ohňa, a večných hrozných múk v posmrtnom živote. Je to teda najvyšší spôsob uválenia kliatby na druhú osobu. Z úst kňaza, kresťana vyznievajú tieto urážky o to expresívnejšie, že majú ďaleko od pravidiel kresťanskej morálky a Desatora.

Pravdepodobne bolo pre tvorcu drámy efektívnejšie poukázať na pôvodcu zla – Žida, ktorý prevádzkoval krčmu, než zdĺhavo mravoučne kázať o škodlivosti alkoholických nápojov. Tie evidentne prinášali okamžitú úľavu a zabudnutie a ľudia si navyše v 19. storočí nevedomovali škodlivosť požívania alkoholu, prípadne jeho dlhodobé následky. Alkoholizmus sa šíril nielen medzi bohatšími, ale aj v najchudobnejších vrstvách. V krátkodobom horizonte však dochádzalo k devastácii medziľudských vzťahov a k strate elementárneho majetku – domu a pozemkov. O. Duchnovič a iní buditelia tieto javy v súdobej spoločnosti pozorovali, problém správne identifikovali. Uvedomovali si, že politické poriadky nie je v ich silách ovplyvniť a zmenu sociálneho statusu veriacich nedosiahnu. Jediné, čo mohli svojimi mravoučnými dielami a kázňami dosiahnuť, bolo vysvetľovať a dohovárať. V dielach, ktoré písali a šíрили usilovali o plastické a zrozumiteľné zobrazenie problematiky alkoholizmu a konzekvencie jeho užívania pre obyvateľstvo. V danom období podnikanie Židov nevnímali cez prizmu ekonomického rozvoja a rovnako si nevedomovali následky stereotypizácie Židov v umeleckých dielach. Cieľom edukačných textov pravdepodobne nebolo rozduchávať vášne medzi obyvateľmi. Kresťana chceli odstrašiť od požívania alkoholu a priviesť ho k zdržanlivosti a disciplíne. Snažili sa ich nasmerovať na správne hodnoty, na prácu a pestovanie medziľudských vzťahov. Protialkoholická didaktická propaganda je v analyzovanom diele jednou z dôležitých motívických línií, rovnako ako aj agitácia za čestný a skromný život v Bohu.

Dráma sa končí v duchu klasicizmu, negatívni hrdinovia sú potrestaní. Čmuľov majetok predajú, poškodeným z neho vyplatia náhradu. Čmuľ sa v záverečnej scéne pokúša podplatiť Chrabrostoja: [...] (дає офіцерові гроші і мругає на него) Пан великоможний царський офіцір! Я не винен, я чесний чоловік, я не злодій [...] Хто до корчми приходит, я каждому висложу. А Лестобрата уже не є, еще в зимі до пролуби упав та затонув. Храбростой – Бо ти ‘го там друлив. Чмуль – О, я ніт, я ‘го не видів! Храбростой – Ти ніт, лем твоя паленка. Споїв есь ‘го. (s. 135)

Čmuľ sa bráni, keď uvádza, že vždy len každému slúžil a čo sa týka Lestobrata, ten spadol do prieruby a utopil sa. Chrabrostoj ho obviní zo smrti Lestobrata, tvrdí, že to Čmuľ ho tam zvalil, následne upresňuje, že to bola Čmuľova pálenka. Potom obratom lakonicky dodáva, že pijana vlastne ani nie je škoda, bodaj by všetci takto zmizli: [...] Але не велика шкода, не треба буде мотуза, О,

кедь би всі п'яниці пропали! [...] (s. 135) V samom závere sa čitateľ dozvedá, že syn Fedorco bol obvinený zo spoluúčasti na krádežiach a obesený. Fedorovi, ktorého opustila žena, bolo vyplatných 700 zlatých, ktoré on v duchu hesla „Cnosť je viac ako bohatstvo“, venuje na chrám.

Podľa staršej práce M. Ričalku, Duchnovič prejavuje nenávisť voči Čmul'ovi preto, že ochraňoval biednych dedinčanov (rozumej kresťanov), no všetko sa deje v duchu humanizmu: „Як відомо, в той час, й пізніше в селах Закарпаття торгівлю і корчми мали в руках подібні чмулі єврейського віросповідання. Могло б скластися враження, що О. Духнович в згаданій праці виступає проти євреїв. Проте треба мати на увазі, що, виступаючи проти чмулівців, Духнович виступає не проти єврейського віросповідання, а проти людей, які справді обдирали бідних селян і приводили їх до страшного зубожіння. Він має на увазі тих корчмарів, на совісті яких лежала власність селян. Це взагалі не вияв ворожого ставлення (...) а вияв любові до народу (...) це вияв гуманності людини.“³⁵ Aj keď sa Ričalka snaží zlegitimizovať humanistickú podobu literárneho židovsko – slovanského diskurzu Duchnoviča, svojím výkonom prejavuje tendenčnosť, vypáňa súdy (napríklad aj tým, že Židov nazýva „чмулівці“).

Musíme však brať do úvahy rok 1959, v ktorom vyšla Ričalkova publikácia. Bol to čas hlbokjej totality, k plnému uvedomeniu si tragédie holokaustu zrejme ešte nedošlo.

V ďalšej dráme A. Duchnoviča Головний тарабанщик Židia nevystupujú. Rovnako ani v literárnej črte Пам'ять Щавника (1852), či v poviedke Мілен і Любця (1851), ani v bajke Басня противо стидящихся своєї народности (1866). Židov nespomína v aforizmoch či básňach, čo je pozoruhodné, keďže tematicky sa v nich venuje predovšetkým životu Rusínov v horách pod Beskydmi, vlasteneckým motívom (Піснь народна руська, Послідня моя піснь, Жизнь русина, Руський марш), ale aj ťažkostiam, ktoré ich trápili (Волюгога), teda aj alkoholizmu. Uvedený výpočet nie je hodnotením, je konštatovaním, ktoré chtiac-nechtiac má výpovednú hodnotu. Môžeme to chápať tak, že Duchnovič sa plne sústreďoval a dbal o dobro Rusínov, preto sa aj v literárnych prácach venoval výlučne im. Malú výnimku predstavuje Поздравление русинов на Новый год 1852, v ktorom takto vinšuje čitateľom: [...] Жийте только годов / Колько в Бескиди дров / Колько в Польщі жидов [...] / В жидов чорних бород [...] (s. 32-33). Žite toľko rokov, koľko je v Poľsku Židov a koľko čiernych brád majú Židia. Daný vinš a jeho prirovnanie je koncipované v duchu dobových stereotypov. Záporný náboj sa však nepociťuje. Následne, aby pojedli toľko, koľko Жидище цибулі, / Як у Величці солі (s. 35). Aj v tomto prípade autor pracuje so stereotypmi, vyberá si typické znaky a dáva ich za príklad. Ich použitím však nevytvára negatívne konzekvencie, skôr naopak, slúžia ako prirovnanie blahobytniejšieho života.

Iné svetlo vrhá na možný Duchnovičov postoj k Židom jeho poznámka v memoároch. Uvedieme ju tu na ilustráciu, keďže ide iba o jednu zmienku, ktorá sa nedá paušalizovať. Zástupca laboreckých Rusínov, Maďar Rudolf Bujanovič bol na pokyn skorumpovaných farárov zvolený medzi ľudom za ich reprezentanta na Sneme, kde na margo emancipácie Židov Bujanovič povedal: Жиди суть торгующий народ і великоумний, но русини суть глупії, лінивії, неробочі, словом, не достойни ім'я народа. Я еманципую жидов, а русини спокойни могут бити, если будут рабами. Duchnovič sa v nóte na tento prejav Rudolfa Bujanoviča vyslovil v duchu, že takýmto spôsobom ich farári uvádzajú do priepasti: Такто уведят наши священники бідний народ до пропасти про свою користь. (s. 236) Núkajú sa najmenej dva spôsoby výkladu. Buď bol Duchnovič proti emancipácii Židov, alebo bol proti takýmto vyslancom, prípadne odsudzoval najmä podkupných farárov a bol sklamaný z celej situácie.

³⁵ Ричалка, М. і кол.: Олександр Духнович. Педагог і освітній діяч, с. д., s. 257.

S čiastočne odlišným literárnym diskurzom sa v tomto kontexte stretávame u Alexandra Pavloviča, ktorý bol blízkym spolupracovníkom A. Duchnoviča. O niečo mladší Pavlovič spomína (podľa jeho slov) škodlivý židovský vplyv hneď v niekoľkých básňach (Жид никогда не на покою, Корчмарський борг, Пьянство, Семья пьяници, Мошко і крестьянин, Гордому єврею a iné). Vzhľadom na Pavlovičovo zdôrazňovanie prepojenosti židovstva s antiľudovou a vykorisťovateľskou klikou pôsobiacou na ľudí ako rozkladný živel, domnievam sa, že v tomto prípade ide o zárodok literárneho antisemitizmu. Ich analýze a interpretácii sa budeme venovať na inom mieste.

Zhrnutie

Duchnovič patril medzi prvých spisovateľov, ktorí v areálovej literatúre odsudzovali alkoholizmus. V dráme *Cnosť je viac ako bohatstvo* so židovským prvkom nezaobchádza klišéovito. Antihrdinov je v dráme viac, okrem Čmuľa, je to aj liečiteľ – veštec Jurko (z pohľadu kresťanstva je biela či čierna mágia hriechom), nemenovaný mäsiar a syn Fedora, Fedorcjo. U nich nedochádza k náprave, nemenia sa a v závere sú potrestaní. Jedine spočiatku záporná postava Fedora prechádza obrozením a osvietením. V kontexte pertraktovanej drámy sa etnicita nejaví ako príčina stereotypizovania židovských postáv, je to skôr obchodná činnosť a podvodný komplot, ktorý Čmuľ (spolu)organizoval a kvôli ktorému sa dostal do konfliktu s ostatnými. Duchnovič dômyselne vybudoval fabulu jednoduchého príbehu. Záporné vlastnosti sa nekoncentrujú len v osobe Žida. V replikách židovská reč *jidiš* nie je skomolená, Čmuľova reč je rovnaká ako u iných postáv. Dráma nie je vystavaná na náboženskom kontraste, v nadávkach sa síce latentne spomína had z rajskej záhrady a Antikrist, ďalej sa však tieto obrazy rozvíjajú. Autor neupozorňuje na špecifické vonkajšie črty krčmára. So stereotypizáciou židovského zovňajšku a reči, prípadne nonverbálnych prejavov sa stretávame až v neskorších dielach iných buditeľov. Rozložením „negatívnych prvkov“ v dráme Duchnovič dosiahol zmiernenie antižidovského vektora. Analyzované nadávky svedčia o prítomnosti negatívneho verbálneho náboja voči židovskému elementu, sú tak „vyvažované“ slovnými invektívami z druhej strany, zo strany „svojich“.

Záver

Pri Duchnovičovom literárnom spracovaní židovsko-rusínskych peripetií spolužitia nemáme dočinenia s rasovo orientovaným protižidovským postojom. Ide skôr o hospodársky a ekonomicky motivovaná nevráživosť. Východiskom pre vznik takýchto textov bola snaha autora zmeniť správanie jednoduchých ľudí. Napriek tomu však tento latentný antižidovský postoj z polovice 19. storočia nemôže byť zľahčovaný. Osobnosti duchovných mali v 19. storočí autoritu a vplyv na masy ľudí. Ich názory či už v podobe kázni, umeleckých diel, divadelných hier, ktoré napísali, boli do veľkej miery mienkotvorné. Je dôležité si uvedomiť, že akékoľvek stereotypy sa stávajú základom rasových a spoločenských predsudkov.

Analýzou fragmentov som usilovala o dekodovanie unikátneho kultúrno-historicko-politického kontextu, v ktorom dráma vznikla, o priblíženie potenciálneho dosahu na recipientov a ich následného ovplyvnenia. Výstižne to sformuloval J. Gallik, ktorý tvrdí, že práve „analýza vžitých predstáv o iných (kategorizácia etnických skupín) prostredníctvom umeleckého diskurzu [môže, pozn. A. A.] prispieť nielen k identifikácii koreňov heterostereotypov, ale najmä k prekonaniu negatívnych – často paušalizovaných – mentálnych obrazov v širšom spoločenskom povedomí, pretože je to dôležité nielen z hľadiska prebiehajúcich stredo európskych integračných úsilí a aktívneho pôsobenia proti predsudkom či etnickej diskriminácii, ale vôbec v uvedomení

si faktu, že pokiaľ sa nezahojí priepasť medzi židmi, kresťanmi a moslimami, tak neprekonáme beznádejné, mŕtve body egoistického ľudského myslenia a logiky.³⁶

Žiada sa priblížiť „pohľad z druhej strany“, ako „oni“ videli „nás“. Nepochybne by to bola zaujímavá komparácia. Výskumy tohto typu zostávajú pre absenciu prameňov nateraz neodstupné.

Jewish-Slavic Relations in the Work of Writers – Clergy of the Eastern Rite in the 19th Century. (On the material of Alexander Dukhnovych's Drama)

Adriana Amír

In this study I examine Jewish-Slavic relations in the work of the Greek Catholic priest Alexander Dukhnovych (Oleksandr Dukhnovych), who lived in the middle of the 19th century in Eastern Slovakia and in Transcarpathia. I analyze his drama published in 1850 *Добродитель превышает богатство*. There is a figure of a Jewish innkeeper in which we encounter stereotypes. Negative qualities are not only concentrated in the person of a Jew, there are also negative characters from the ranks of the Ruthenians. Negativism is thus distributed among several negative characters. Methodologically I am based on Imagology, which predetermines an interdisciplinary approach. I also involve a broader historical and social context in my research. In Dukhnovych's literary treatment of Jewish-Ruthenian vicissitudes of coexistence, we have nothing to do with a racially oriented anti-Jewish attitude. It is more of an economically motivated resentment. Anyway the revision of the works of canonized personalities, moreover the clergy, is necessary even after such a long time.

³⁶ Gallik, J.: Formovanie stereotypného pohľadu na Židov v slovenskej tlači. In: Zelenka, M. – Tkáč-Zabáková, L. (eds.): *Imagológia ako výskum obrazov kultúry: K reflexii etnických stereotypov krajín V4*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2018, s. 73-86.

ROZHĽADY

PAULÍNA POLGÁRYOVÁ*

Slovensko-nemecké vzťahy ako súčasť slavistického výskumu

POLGÁRYOVÁ, P.: Slovak-German relations as a part of Slavistic research. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 313-318 (Bratislava).

The arrival of German guests in the territory of nowadays Slovakia has significantly formed the Slovak cultural environment in the Kingdom of Hungary since the 13th Century. However, the formation took place in both directions, so the Slovak (as the local) element naturally influenced the present German ethnic group. In this paper, we focus on mapping research focused on the Slovak-German relations. We present selected important scientific works from Slovak scientists as we try to declare on them the wide spectrum, that research in this field of Slavic studies offers.

Slavistic, Slovak-German relations, research, manuscripts, parallel

Slavistický výskum sa prirodzene spája v prvom rade so slovanským priestorom. V slovenskom jazykovom a kultúrnom prostredí sa teda výskum vymedzuje na vzťah slovenského jazyka a kultúry s inými slovanskými jazykmi a kultúrami. V tomto príspevku približujeme nemenej dôležitú a predovšetkým neoddeliteľnú súčasť slavistického výskumu, a síce skúmanie slovensko-neslovanských vzťahov. Táto oblasť výskumu je jasne stanovená v programe slavistického výskumu na Slovensku.¹ Keďže slovenský jazykový a kultúrny priestor sa naprieč dejinami priamo konfrontoval i s rozličnými neslovanskými vplyvmi, podmieňuje sa tým aj prirodzený dopyt po systematickom výskume ruka v ruke s inštitucionálnym i projektovým zastrešením tejto oblasti – nevynímajúc vzťahy slovensko-nemecké.

Intenzívnejší príchod nemeckého jazyka a nemeckého etnika na územie dnešného Slovenska sa datuje po etape tatárskych vpádov. Od 13. storočia vytvorili viaceré vlny prichádzajúcich tzv. nemecké jazykové ostrovy² a spolunažívali bok po boku s miestnym slovenským elementom

*Mgr. Paulína Polgáryová, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Doruľa, J.: Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 1989, roč. 24, č. 3, s. 201-210; Doruľa, J. Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky. In Žeňuch, P. (ed.): *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov; Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 56-69; Žeňuch, P.: Aktuálne akademické diskurzy slovenskej slavistiky. In Šlaufová, E. – Skwarska, K. – Čermák, V. (eds.): *Proměny české slavistiky po roce 1989*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., 2020, s. 379-390; Žeňuch, P.: O slovenskej akademickej slavistike po roku 1989. In *Slovenský časopis historický*, 2021, roč. 1, č. 2, s. 169-188.

² Bližšie pozri Piirainen, I. T.: *Deutsche Sprache in der Slowakei*. In: *Zagreber Germanistische Beiträge*, 1995, vol. 4, s. 71-86; Đurkovská, M.: *História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia*. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 2, s. 1-11;

dlhé storočia.³ Hoci žili tieto etniká od príchodu bezprostredne pri sebe, do istej miery môžeme povedať, že išlo sprvu o život izolovaný. Dôvody príchodu Nemcov na toto územie boli rozličné. Silnou motiváciou Uhorska bolo upevnenie svojej naštřbenej hospodárskej i obrannej stability po devastačných tatárskych vpádoch a bolo nevyhnutné podstúpiť zásadné kroky. Na základe panovníkovho pozvania prichádzali na územie súčasného Slovenska nemeckí (a iní) prisťahovalci vo viacerých vlnách a sústreďovali sa prevažne do priemyselne významných oblastí, predovšetkým do oblasti bankských alebo obchodnícky kľúčových miest. V neskorších vlnách osídľovali však aj miesta dovtedy neobývané.⁴ Motiváciou na príchod im boli privilégia a posty v správe miest, ktoré panovník hosťom udeľoval. Tým ich však do istej miery mohol pomyselne oddeľovať od ostatného miestneho obyvateľstva. Každodennosť však tieto rozdiely stierala a postupne si Slováci nachádzali cesty do mestských štruktúr a taktiež aj do spoločensko-hospodársky významných funkcií, kde spočiatku prevažovali pôvodom nemeckí obyvatelia (napr. do oblasti cechových združení).⁵ Problematikou stredovekého osídľovania sa zaoberá V. Rábik vo svojej obsažnej publikácii z r. 2006 v spolupráci s Karpatskonemeckým spolkom na Slovensku a Slovenským národným múzeom *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*, ktorá približuje a ozrejmjuje vývoj sídelnej situácie na východnom Slovensku so zameraním na príchod nemeckého etnika. Výsledky sú podložené na základe analýzy širokého pramenného výskumu a prispievajú tak cennými údajmi a okolnosťami, ktoré prinášalo spolunažívanie dvoch odlišných elementov vo viacnárodnostnom Uhorsku.⁶ Zaujímavý uhol pohľadu k slavisticky orientovaným výskumom ponúka aj výskum germanistu I. T. Piirainena. Zameral sa na nemeckú diaspóru v slovenskom prostredí vo svojej prehľadovej práci *Deutsche Sprache in der Slowakei. Geschichte und Gegenwart* z roku 1995. Autor predovšetkým predstavil bohaté zastúpenie nemeckých písomných prameňov v slovenských archívnych inštitúciách od mest-

³ Predpoklady o prítomnosti nemeckého etnika na našom území však siahajú už do obdobia Veľkej Moravy, kedy však Nemci prichádzali roztrúsené. Podrobnejšie pozri Marek, M.: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská, 2006. s. 57-225. O štyroch hlavných vlnách príchodu Nemcov na naše územie pozri v úvode Šmeringaiová, P.: Slováci, Nemci a remeslo na príklade vybraných písomných paralelných štatútov z 18. storočia. In: Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 3, s. 500.

⁴ Výraznou skupinou so špecifickým odborným zameraním boli tzv. huncokári (nem. Holzhacker). Boli to drevorubači prevažne z oblasti Dolného Rakúska a Štajerska, ktorí prišli na územie dnešného Slovenska v neskorších vlnách v 18. storočí. Prišli na pozvanie grófa Pálffyho a usadili sa v malokarpatskej oblasti za účelom regulácie a spravovania lesov. Pre viac informácií sú dostupné výsledky nedávno ukončeného úspešného projektu zameraného na revitalizáciu a komplexný výskum tejto etnickej minority na Slovensku. Uveďme z aplikačných výstupov autorov Simony Fraščíkovej, Moniky Hornáček Banášovej a Dušana Fediča UMATUM: učebnica huncokárskeho nárečia. Trnava: Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave, 2020. 125 s. a taktiež Slovník huncokárskeho nárečia. Trnava: Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave, 2020. 105 s. Z publikácií výskumného charakteru je to napr. Slobodová Nováková, K. (ed.): Minority v Európe II.: výskum, dokumentácia, prezentácia, revitalizácia: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Nadlak: Ivan Krasko, 2019, 128 s.; Slobodová Nováková, K. – Košťalová, K. – Kušnierová, D. – Kurajda, L.: Minority languages in Europe in the context of revitalizing activities. In: Xlinguae, 2018, Vol. 11, No. 3, pp. 16-27.; Slobodová Nováková, K. – Krajčovič, P.: Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. storočia. In: Slovenský národopis, 2020, roč. 68, č. 1, s. 7-28.; Krajčovič, P.: Malé Karpaty a Považský Inovec ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. In: Hranice v priestore a čase. Stretnutie mladých historikov X., 2021, s. 34-44. a iné.

⁵ Porov. Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 1977, s. 75.

⁶ Pozri taktiež Rábik, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, 2001, roč. 49, č. 1, s. 37-62. Autor pripravil v rámci svojej činnosti taktiež dvojdielne vysokoškolské skriptá Rábik, V.: Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I. Nemecké osídlenie 1. (Východné Slovensko). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, 91 s.; Rábik, V.: Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I. Nemecké osídlenie 2. (Zvolenská, Turčianska, Liptovská a Oravská župa). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, 85 s.

ských kníh a kroník až po osobnú korešpondenciu.⁷ Priblížil taktiež nárečové charakteristiky nemeckého jazyka na východnom, strednom a západnom Slovensku. Z nárečovo orientovaných výskumov spomeňme aj podrobnú prácu J. Valisku z r. 1980 *Nemecké nárečie Dobšinej*, ktorá ponúka komplexný pohľad na tzv. bulinerčinu príp. bulejnerčinu. Okrem historicko-spoločenského zadefinovania a vývoju nárečia z Dobšinej ho opisuje vo všetkých rovinách (fonetickej, morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej). Výsledky podkladá nielen odbornou literatúrou, ale aj prepismi z terénneho výskumu.⁸

Príchodzí so sebou priviedli do viacerých oblastí spoločnosti nové štruktúry a pravidlá.⁹ S týmto fenoménom sa stretávame aj vo forme vlastného právneho systému. Magdeburské a norimberské právo totiž do veľkej miery formovalo vznik nových mestských práv aj na našom území. Žilinská mestská kniha, ako jedna z najstarších ucelených právnych písomných pamiatok Slovenska z rokov 1378–1524, bola výrazne inšpirovaná známym nemeckým zborníkom obyčajového práva Saské zrkadlo (nem. *Sachsenspiegel*)¹⁰. Problematike Žilinskej mestskej knihy v súvislosti s nemeckým právnym systémom sa venoval jazykovedec R. Kuchar vo svojej dvojzväzkovej práci *Žilinská právna kniha z r. 2009*¹¹. Prvá časť *Preklad magdeburského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov* prináša edíciu prekladu magdeburského práva spolu so zápmi právnych úkonov mešťanov. Druhá časť, *Obrazová dokumentácia*, obsahuje súhrn približne 170 obrazových príloh. M. Papsonová sa zase vo svojej publikácii z r. 2014 *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe* zameriava na analýzu a paralelnú komparáciu nemeckého textu a jeho slovenského prekladu, ktorý zhotovila sama autorka. Okrem vypracovaného obsiahleho poznámkového aparátu publikácia disponuje aj slovníkovou časťou, ktorá prehľadne objasňuje odborné pojmy. Sprístupnený pramenný materiál tak prináša mnohé poznatky s interdisciplinárnymi presahmi v oblasti histórie, jazykovedy, slavistiky, germanistiky a taktiež práva.

Priekopníkom výskumu slovensko-nemeckých vzťahov v slovenskej slavistike je bezpochyby prof. J. Doruľa. Pod jeho vedením v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV sa zaslúžil o etablovanie výskumu slovensko-nemeckých kontaktov na našom území v oblasti slavistiky, a to predovšetkým v staršom predpisovnom období. Dôraz pritom kladie na systematický archívny výskum náležitých rukopisných alebo tlačných dokumentov a ich následné edičné spracovanie s príslušným kritickým komentárom. Takto spracovaný textový korpus môže slúžiť na ďalšie výskumy v rozličných oblastiach. Výsledky takejto práce majú za úlohu texty nielen sprostredkovať a priblížiť širšiemu publiku, ale tvoria kompaktnější pohľad na slovenské dejiny, jazyk a formovanie kultúrneho prostredia, ktoré je plnohodnotnou súčasťou európskeho priestoru.¹² Cenným zdrojom informácií a rovnako aj prístupu k práci s písomnými archívnymi

⁷ Z podrobnejších výstupov uvádzame napr. Piirainen, I. T. *Das Stadtprotokoll von Käsmark/Kežmarok aus den Jahren 1554 – 1614. Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. In: *Im Zeichen der ungeteilten Philologie. Festschrift für Karl Mollay zum 80. Geburtstag*. Budapest: ALTE Germanistisches Institut (Budapester Beiträge zur Germanistik 24), 1993, 267-273; alebo *Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar*. New York: Walter de Gruyter, 1972, 226 s. Národnostným pomerom na území súčasného Slovenska sa venoval aj historik R. Marsina, napr. v monografii *Marsina, R.: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Bratislava: Osveta, 1984, 280 s.

⁸ O nemeckých nárečiach v slovenskom priestore pozri taktiež Valiska, J.: *Nemecké nárečia Horného Spiša*. Stará Ľubovňa: Okresné vlastivedné múzeum, 1982, 302 s.

⁹ Záber ich pôsobenia bol široký. Okrem administratívy, spomínaného baníctva a cechov to bola aj oblasť poľnohospodárstva, školstva, umenia či stavitelstva.

¹⁰ Saské zrkadlo bolo zostavené približne okolo roku 1230 a rozdelené bolo na dve časti- krajinské a lénne právo. Pozri viac Makar, J. – Kačík, E.: *Verejná správa vo vývoji štátu a práva*. Bratislava: MEA 2000, 2018, s. 585-589.

¹¹ Ide o druhé rozšírené vydanie. Prvé vydanie vyšlo v r. 1993 pod titulom *Žilinská právna kniha. Magdeburské právo*.

¹² Bližšie o význame slavistického výskumu historických prameňov pozri napr. zborníkovú prácu Doruľa, J. –

pamiatkami predstavujú jeho početné publikačné výstupy. Monografia *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* z roku 1977 nám ponúka prierezový pohľad na slovenský jazyk v konfrontácii s inými jazykmi, ktoré boli na našom území v rozličných historických obdobiach používané. Je samozrejmé, že na intenzitu používania a vplyv jednotlivých jazykov na území dnešného Slovenska pôsobili rôznorodé geografické, historicko-politické, kolonizačné a iné vplyvy. J. Doruľa sa v jednotlivých členitých kapitolách venuje latinčine, češtine, poľštine, ukrajinčine, maďarčine a v neposlednom rade aj nemčine. Venuje sa celkovému postaveniu slovenčiny v súvislosti so slovanskými a neslovanskými jazykmi z hľadiska ich vývoju a formovania. Z tejto publikácie do značnej miery čerpal aj autorský kolektív Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra (M. Kopecká, T. Laliková, R. Ondrejková, J. Skladaná, I. Valentová) v ich práci *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* z roku 2011.¹³ Vychádzali taktiež z obsažného *Historického slovníka slovenského jazyka I.-VII.* z rokov 1991 – 2008, v ktorom sa autori zamerali na lexikografické spracovanie slovnéj zásoby predpisovného obdobia so širokým záberom od 11. do 18. storočia.

V oblasti slavistického výskumu zameraného na slovensko-nemecké vzťahy je kľúčová monografická práca z r. 2014 *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. J. Doruľa v nej ponúka súhrnný prehľad výsledkov svojho dlhoročného skúmania fungovania nemeckého jazyka v slovenskom prostredí a následného obojsmerného vplyvu týchto dvoch jazykov. Zavedza taktiež pomenovanie „slovenskí Nemci“ alebo „naši Nemci“, s ktorým sme sa v iných vydaniach zaoberali v predchádzajúcej práci.¹⁴ Reflektuje v ňom už spomínané dlhoročné spolunažívanie a pozvoľné pretavovanie slovenského lexikálneho systému do toho nemeckého. Súčasťou publikácie sú paralelné transliterované texty slovenskej a nemeckej účtovnej knihy mesta Banská Bystrica za rok 1651 v plnom rozsahu. Za ňou nasleduje dvojjazyčná paralela Obecných poriadkov Banskej Bystrice z roku 1608. Kniha je plná častých i tých menej frekventovaných výpožičiek z nemeckého jazyka do slovenčiny, ako aj rozličných prevzatí zo slovenčiny, ktoré sa ukotvili v nemeckom jazyku na našom území. Jazykové prevzatia reflektujú vzájomné vplyvy spomenutých dvoch odlišných etník. Zaujímavým rozširujúcim faktorom v oblasti slavistiky skúmajúcej slovensko-neslovanské vzťahy sú teda aj vplyvy slovenského jazyka na lexiku nemeckého jazyka na území dnešného Slovenska. Pri dlhoročných výskumoch v tejto oblasti dospel J. Doruľa k mnohým výsledkom a záverom, ktoré sa týkajú nielen lingvistickej analýzy skúmaného textu.¹⁵ Na objasnenie zachytenej jazykovej reality využíva aj mimojazykové skutočnosti presahujúce do histórie alebo etnológie. Tieto oblasti majú v podobných výskumoch svoje pevné miesto.

Svojimi výskumnými výsledkami prispel taktiež kolektív vedcov I. Bily, J. Doruľa, L. Kačič, L. Lichnerová a H. Urbancová v spoločnej publikácii *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov*.

Žeňuch, P. (Eds.): Ján Stanislav a slovenská slavistika. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2016, 272 s., alebo Žeňuch, P.: O nevyhnutosti komplexného a interdisciplinárneho slavistického výskumu slovenskej kultúry. In: Konštantínove listy, 2014, č. 7, s. 90-96; Šašerina, S.: K problematike výskumu a publikovania písomných pamiatok. In: Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 3, s. 494-498.

¹³ I. Valentová v úvode *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: VEDA – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV píše: „Najucelenejšou prácou v tejto oblasti výskumu je monografia J. Doruľu *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977), ktorá slúžila ako základná východisková práca.“

¹⁴ Porov. Doruľa, J.: *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014, s. 8, 29, 132.

¹⁵ Vychádzajúc zo skúmaného paralelného textu účtovnej knihy dokladuje napr. úroveň a kvalitu informovanosti slovenského zapisovateľa o pomeroch a udalostiach v meste Banská Bystrica. Porov. Doruľa, J.: *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014, s. 71, alebo preberanie miestnej odbornej terminológie. Ako príklad uveďme slová z okruhu valašskej pastierskej terminológie *bača, košiar a salaš*. Porov. tamtiež, s. 60-61.

Kniha vyšla z produkcie Slavistického ústavu Jána Stanislava a predstavuje vzorku rôznorodosti tematických oblastí, ktoré ponúka skúmanie slovensko-nemeckých vzťahov. Okrem už spomínaných okruhov¹⁶ sa autori venujú aj vzájomným vplyvom v dvoch odlišných oblastiach hudby.¹⁷ Poukázaním na túto skutočnosť tak dokazujú široký záber slavistického výskumu v súvislosti slovensko-neslovanského pôsobenia vo viacerých odvetviach kultúrno-spoločenských vied, medzi ktoré hudobná veda určite patrí. V neposlednom rade je to taktiež problematika týkajúca sa tlačných písomných pamiatok na území súčasného Slovenska.¹⁸

Z iných výskumov, ktoré približujú slovensko-nemecké spolunažívanie, môžeme spomenúť toponymické práce J. Krška.¹⁹

V nadväznosti na vyššie uvedené výber náhľadov na spracúvanie rozličných oblastí dotýkajúcich sa slovensko-nemeckého spolunažívania na našom území predstavíme aj aktuálne prebiehajúci výskum zastrešený Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV, v.v.i. Zameraný je na remeselný život, konkrétne na štruktúrované cechové združenia. Spoločným menovateľom aj naďalej zostáva archívny výskum náležitých – v našom prípade obsahovo ekvivalentných paralelných slovensko-nemeckých – písomností. Rozšírením realizovaného základného výskumu prinášame postupne čiastkové výstupy.²⁰ Vychádzame pritom z transliterovaných rukopisných cechových artikulo, pričom sa zameriavame na ich zadefinovanie a charakteristiku v širšom historickom a jazykovom kontexte. Keďže skúmané artikuly predstavujú legislatívne normy, ich obsahy a formy môžu byť zaujímavé okrem iných disciplín aj pre oblasť právnych dejín. Po ukončení výskumu priamo v Štátnom archíve v Banskej Bystrici v zbierke Banskobystrické cechy 1443–1872/1948/ sa nám súbor paralelných štatútov obohatil na počet 12 slovensko-nemeckých rukopisných paralel v rozmedzí 16. – 18. storočia, pričom k niektorým z nich boli vydané ďalšie, buď nemecké alebo slovenské duplicity. Tie sú však vykazované s neskorším

¹⁶ Opätovne sa stretávame s analýzou vnímania sasko-magdeburgského práva na území Slovenska. Pozri Bily, I.: Die Rezeption des sächsisch-magdeburgischen Rechts auf dem Territorium der heutigen Slowakei – Ein Beitrag zur Zusammenfassung von Forschungsergebnissen. In Doruľa, J. (ed.): Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 96-133.; a s analýzou vybraných obojstranných jazykových presahov z paralelnej knihy mestských účtov v Banskej Bystrici Doruľa, J.: O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí. In: tamtiež, s. 7-95.

¹⁷ Jedna kapitola sa zaoberá komparáciou slovenskej tradičnej piesňovej tvorby s nemeckou tvorbou prítomnou na našom území. Autorka dokladá viaceré príklady vzájomného prelínania, neraz aj prítomnosť dvojjazyčnosti v piesňových textoch. Pozri Urbancová, H.: K typológii slovensko-nemeckých vzťahov v tradičnom piesňovom repertoári na Slovensku. In: tamtiež, s. 152-183. Ďalšia kapitola sa venuje školskému divadlu (nem. Schultheater) na Slovensku z optiky hudobnej historiografie. Autor sa zameriava na prenikanie vernakulárnych jazykov (teda aj nemeckého a slovenského jazyka) na miesto dovtedy preferovanej latinskej formy. Spojenie hudby a textov Pozri Kačič, L.: Nemecké školské divadlo na Slovensku v 17. – 18. storočí. In: tamtiež, s. 184-197.

¹⁸ Lichnerová, L.: Aspekty vydávania a distribúcie nemeckých tlačí na Slovensku v 16. a 17. storočí. In: tamtiež, s. 134-151. Pozri taktiež monografiu Lichnerová, L.: Nemecká tlačná kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477–1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt. Bratislava: STIMUL, 2017, 170 s.

¹⁹ Pozri napr. Krško, J.: Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponymickej sústavy. In Nábělková, M. – M. Šimková (Zost.): Varia X. Zborník materiálov z X. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 22. – 24.11.2000), Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2003, s. 159-165.; Krško, J.: Vplyv nemeckého kolonizácie na hydronymiu povodia Hrona. In Z. Bohušová – Z. Dobřík (eds.): Siločiary súčasného lingvistického myslenia. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013, s. 79-88.

²⁰ Základný výskum bol realizovaný v súvislosti s dizertačnou prácou Šmeringaiová, P.: Slovensko-nemecké vzťahy v 16. – 19. storočí (na materiáli cechových dokumentácie), obhájenou v roku 2019. Súčasťou práce sú vybrané transliterované dvojjazyčné cechové artikuly zo ŠA v Banskej Bystrici (8 paralelných artikulo) a jeden s najstarším datovaním zo ŠA v Trnave. Z čiastkových výstupov to sú Šmeringaiová, P.: K výskumu slovensko-nemeckých vzťahov v zrkadle cechových združení. In: Vagovicá XXIX: zborník príspevkov z XXIX. Kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava 25.11.-27.11.2020), Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021, s. 153-160 a Šmeringaiová, P.: Slováci, Nemci a remeslo na príklade vybraných písomných paralelných štatútov z 18. storočia. In: Slavica Slovaca, 2020, roč. 55, č. 3, s. 499-509.

datovaním.²¹ Edičné spracovanie tejto textovej „základne“ ponúkne rozšírenie a prehĺbenie poznania slovensko-nemeckého spolunažívania na území súčasného Slovenska. Naším cieľom je predstaviť slovensko-nemecké jazykové a mimojazykové vzťahy z optiky cechov, vďaka čomu obohatíme už existujúce práce o vývoji historickej a jazykovej reality slovenského prostredia o nové poznatky.

Slovak-German relations as a part of Slavistic research

Paulína Polgáryová

The study of Slovak-German linguistic and non-linguistic relations is a full-featured part of Slavistic research. It has a legitimate, well-founded place in the area of Slavic and non-Slavic contacts. This study is based on a mutual coexistence of these two different ethnic groups (Germans and Slovaks) in the territory of the former Kingdom of Hungary. In the paper, we were able to give some indication of a broad scope what this area offers. The broad scope for linguistic, historiographical or musicological research. However, they all have a common denominator, which is the importance of systematic archival research of written sources and, inter alia, presentation of its results. Thanks to complementary interdisciplinary research, we can have a better understanding of the past and the linguistic-cultural environment of Slovakia.

²¹ Súčasťou zbierky sú taktiež jedny tlačené paralelné artikuly z 19. storočia. Sú to Generálne artikuly pre cechy v Uhorskom kráľovstve (nem. Allgemeine Artikeln für Innungen oder Zünfte des Königreichs Ungarn) vydané kráľovskou kanceláriou v r. 1813. V zbierke sa spolu nachádza 20 jednotlivých signatúr, pričom niektoré artikuly obsahujú slovenskú aj nemeckú verziu v jednej spoločnej väzbe, prípadne boli jazykové mutácie evidované oddelene. Súčasťou zbierky sú aj dvoj- a viacjazyčné neparalelné pamiatky, ktoré však nie sú predmetom tohto výskumu (konkrétne ide o evidenčné knihy cechov a vandrovné knižky).

JÚLIUS LOMENČÍK*

Stredoškolské literárne dimenzie cyrilo-metodského odkazu (1862 – 1990)

LOMENČÍK, J.: High School Literary Dimensions of the Legacy of ss. Cyril and Methodius (1862–1990). *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 319–332 (Bratislava).

For 160 years, the literary education at secondary Slovak schools has reflected the Cyril-Methodian traditions in textbooks and extracts from preserved literary documents. This article describes how the work of Constantine-Cyril and Methodius has been reflected in school documents, particularly in textbooks by Emil Černý, since the first gymnasias were established in Slovakia in the so called Matica period (the second half of the 19th century). Rote learning of textbook facts about Cyril and Methodius caused students to be passive and not to show any interest in reading extracts from original literary works originated in the Great Moravian Empire. The current secondary education needs to overcome this schematic attitude towards the studies of the old Slovak literature, particularly its beginnings, because the values created by our ancestors are part of our heritage and present.

Great Moravia, ss. Cyril and Methodius, school, education, textbook, legacy

Úvod

Nitriansky diecézny biskup Mons. Viliam Judák na začiatku tretieho tisícročia uviedol, že „...význam i zmysel kresťanstva si už dávno naši predkovia zhrnuli do pojmu „dedičstvo otcov“, čiže do cyrilo-metodského kultu, ktorý nikdy neprestal pôsobiť v našich dejinách, ale tu žil a účinkoval ako živá sila viery, udržiavajúca nás v ťažkých časoch našich dejinných osudov.“¹ V súčasnom, treťom desaťročí 21. storočia sa v demokratických súradniciach ďalej aktivizuje aj proces poznávania a hodnotenia našej minulosti, osobitne obdobia Veľkej Moravy. Pri pohľade na kultúrne hodnoty, vytvorené predkami v jednotlivých historických obdobiach, sa ukazuje osobitne aktuálna aj potreba vyzdvihnúť trvalé hodnoty vedúce k našej súčasnosti, ale, ako zdôraznil Vincent Šabík, „... minulosť musí kultúra (kriticky) spracúvať, reflektovať, chápať, analyzovať chyby, omyly a nedostatky, zhodnotiť zisky a zanedbania.“² Po spoločensko-politických zmenách z rozhrania 80. a 90. rokov 20. storočia by sa zmysluplne mali sprístupňovať aj hodnoty z úsvitu našich národných dejín, keďže aj Preambula Ústavy Slovenskej republiky zdôrazňuje „cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy.“³ Tento sa však kultúrpoliticky, výskumne a publicisticky stále nedoceňuje. Ani médiá v tomto ohľade dôsledne neplnia svoju

*Doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD., Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Tajovského 51, 97401 Banská Bystrica.

¹ Judák, V.: Purpur na Metodovom prestole. In: *Almanach Nitra 2001*. Nitra: Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 29–37.

² Šabík, V.: Diskurzy o kultúre. In: *Almanach Nitra 2001*. Nitra: Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 174–189.

³ Ústava Slovenskej republiky. Zostavili a štúdio napísali Jaroslav Chovanec, Peter Mozolík. Bratislava: Remedium, 1992, s. 13.

výchovnú a vzdelávaciu funkciu. Tento deficit sa prejavoval, ale viac-menej je stále prítomný, aj vo výchovno-vzdelávacom procese, najmä v stredoškolskej literárnej výchove, konvenčnými informáciami o cyrilo-metodskej misii na Veľkej Morave bez aktuálneho priblíženia a výchovného využitia tohto „dedičstva otcov“.

V stredoškolskej literárnej výchove od 60. rokov 19. storočia (s prerušením v r. 1875 – 1918) prevládali o kulte sv. Cyrila a Metoda a o ich pôsobení na Veľkej Morave v prevažnej väčšine formálne metodické postupy. Najmä od vzniku Česko-slovenskej republiky zaznamenávame skôr encyklopedizmus bez hlbšieho poznania literárnych pamiatok daného obdobia. Pritom vyučovanie literatúry má mať aj výchovný rozmer, čiže popri faktografii sú dôležité aj estetické a etické komponenty. Hlavná náplň cyrilo-metodskej misie sa chápala a označovala ako vierozvestcovská, pričom v období socializmu sa potláčala kristianizácia nášho územia, najmä Nitrianska.⁴ Pritom ak sa tradované hodnoty z minulosti popierajú, resp. len povrchno vnímajú, „... zauzľuje sa tým kontinuita a nastáva ruptúra vývinu, resp. jeho blokáda. Bez tradície je kultúra neúplná, ba vlastne sa ani nemôže vytvárať, pretože tradíciou je sám kultúrnotvorný proces.“⁵ Cyrilo-metodská myšlienka a spomienka na Veľkú Moravu sa vinú dejinami slovenského národa ako zlatá niť. O túto ideu sa naši predkovia opierali najmä od čias národného obrodenia, keďže z mien Cyril a Metod vyrastali historické korene národa, ktoré mohli poslúžiť aj na zdôvodnenie práva slovenského národa na svojbytnosť. Kult sv. Cyrila a Metoda dokonca aj napriek jeho odsunutiu komunistickým režimom do úzadia pretrval, lebo úcta k obom svätcom bola medzi verejnosťou natoľko silná, že ani totalitná diktatúra si nedovolila ignorovať túto zľudovenú tradíciu, k čomu prispeli aj liberálnejšie 60. roky.

Pramene z čias Veľkej Moravy v podobe cyrilo-metodskej tradície od čias národného obrodenia sa cez historizujúcu publicistiku a literatúru v priebehu prvej polovice 19. storočia a jej rozšírenia z uzavretého okruhu vzdelancov na širšie ľudové vrstvy, v súvislosti s oslavami milénia príchodu Cyrila a Metoda (vďaka iniciatíve a osvetovo-vzdelávacej práci kňazov a národovcov),⁶ postupne zásluhou pedagógov dostala aj do stredoškolskej literárnej výchovy prostredníctvom učebných textov a úryvkov zo zachovaných literárnohistorických pamiatok. Jednotlivé generácie v nich získavali informácie i svoju predstavu o kontinuite národného vývinu, aby sa mohli orientovať v plynúcom čase národných dejín.

V príspevku ponúkame stručný historický exkurz, ako bol vnímaný obraz solúnskych bratov počas ich veľkomoravského pôsobenia v stredoškolskej literárnej výchove od čias prvých slovenských gymnázií (1862 – 1875) do konca 20. storočia. Sústreďujeme sa na prezentáciu aktivít Cyrila a Metoda v učebnicových interpretáciách s cieľom predstaviť vývoj literárnohistorických naratívov týkajúcich sa pôsobenia týchto vierozvestov na Veľkej Morave v ich sprístupňovaní dospelým generáciám v kontexte meniacich sa spoločensko-politických podmienok na území Slovenska.

⁴ Podľa Cyrila Vasiľa „... kultu svätých Cyrila a Metoda v našich dejinách akoby chýbalo čosi, čo by ho robilo naozaj náboženským kultom. Tento jav môžeme pozorovať dosť výrazne už aj v porovnaní s blízkou Moravou, kde existuje výraznejšie náboženský charakter úcty k svätým Cyrilovi a Metodovi.“ Vasiľ, C.: Svätí Cyril a Metod v modernej Európe. In: Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 45.

⁵ Liba, P.: Literatúra a folklór. Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie PF v Nitre, 1991, s. 12.

⁶ Pozri bližšie: Kodajová, D.: Cyrilo-metodská tradícia – pilier slovenského národného príbehu. In: Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 102-105.

I. (1862–1918)

Už pri slávnostnom otvaraní prvého školského roka na Slovenskom evanjelickom a. v. patronátnom gymnázii v Revúcej dňa 16. septembra 1862 jeho prvý správca a profesor August Horislav Škultéty (1819 – 1892) vo svojej inauguračnej reči zdôraznil význam tradície v národnom živote a v školskom vzdelávaní, ako aj jej neustáleho upevňovania vo vedomí mladej generácie v snahe o udržiavanie trvalých, najmä duchovných hodnôt, ktoré zjednocujú národný kolektív vo vzájomnej svornosti: „Ale pri takomto všeobecnom vzdelaní škola naša vychovávať má i v duchu národnom. Človečenstvo rozčlánkované je na rozličné národy. Každý národ má svoju zvláštnu povahu, svoju reč, svoje mravy a zvyky, svoju minulosť i prítomnosť i svoj úkol, ktorý v budúcnosti previesť má. Na všetko toto ohľad treba vziať, ak sa mládež pre svoj národ a národ pre človečenstvo náležite vychovávať má. (...) Oboznámiť sa má i s prednosťami a dobrými vlastnosťami i s chybami a nedostatkami našimi, aby, keď do života vstúpi, vedela: kde čo ďalej ušlechťovať a kde čo treba napravovať, odstraňovať, vykoreňovať. A nielen aby to videla a vedela, ale aby to aj chcela: musí sa v duši mládeže rozohrievať cit lásky k národu, aby si to za najsladšiu radosť a cieľ života pokladala, posvätiť sa biednemu, opustenému, potupenému národu, neľutujúc k tomu obetovať svoj čas, sily, majetok i pohodlia.“⁷

Nielen na tomto gymnázii, ale aj na ďalších (Banskej Bystrici, Martine, Kláštore pod Znievom) sa profesori usilovali študentov oboznámiť s významnými počinmi našich predkov pre slovenský národ. Dialo sa tak najmä na vyučovacích hodinách slovenského jazyka a dejepisu. Veľkú zásluhu na sprístupňovaní odkazu sv. Cyrila a Metoda mali ukážky z vtedy dostupných literárnych prameňov, ktoré do *Slovenskej čítanky pre nižšie gymnasia. Diel I.* (1864; druhé, opravené vydanie 1866) a do *Slovenskej čítanky. Diel II.* (1865) zaradil jej autor, profesor na kr. kat. vyšš. baňsko-bystrickom gymnázii, Emil Černý. Dvojdielna Slovenská čítanka Emila Černého bola už súčasníkmi hodnotená pozitívne. Pedagóg Juraj Čecetka zasa aj s odstupom rokov ju považoval za „... vzornú, v národnom duchu zostavenú čítanku, (ktorá) má bohatý výber hodnotných článkov, a čo osobitne zasluhuje uznania, je to, že jej druhý diel mohol v tých časoch veľmi dobre poslúžiť i pre vyučovanie o literatúre.“⁸ Čítanka sa na niekoľko rokov stala učebnicou literatúry, až kým ju maďarské vládnuce kruhy nezakázali. Stala sa účinným podnetom pre literárnu komunikáciu v školskom vzdelávaní súborom tematicky a žánrovo rozmanitých literárnych textov. Ako učebnica v podobe antológie textov obsahovala ukážky z umeleckých, umelecko-náučných, náučných kníh a úryvkov z vybraných literárnych diel, ako aj z iných textov zábavného, poučného i vedeckého čítania.

V *Slovenskej čítanke. Diel I.* sa nachádza Životopis sv. Cyrilla a Metoda⁹ od Jána Hollého, ktorý podstatne prispel k popularizácii cyrilo-metodskej myšlienky, a tak organickou súčasťou jeho rozsiahleho básnického diela sa stal aj „Životopis swatích Cirilla a Metoda, slovenských blahozwestow“ (Budín 1835). Autor mal množstvo informácií o sv. Cyrilovi a Metodovi zo súdobých prác, ktoré vedel primerane interpretovať. Z ukážky sa vtedajší študenti dozvedeli podstatné informácie o misii Konštantína a Metoda na Veľkej Morave, o ich konkrétnych skutkoch, o ich návšteve u pápeža v Ríme a v závere sa dozvedeli, že „reč staroslovanská, do ktorej sv. Cyrill a Method preložili písmo sväté, ináč cirkevnou rečená, nebola matkou všetkých ostat-

⁷ Škultéty, A. H.: Pamäti slovenského ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci. Na základe hodnoverných listín pomocou priateľov usporiadal, zostavil a vydal. Ružomberok: tlačou Karola Salvu – nákladom vydavateľovým, 1889, s. 44.

⁸ Čecetka, J.: Zo slovenskej pedagogiky. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1940, s. 72.

⁹ Černý, E.: Slovenská čítanka pre nižšie gymnasia. Diel I. Matičné spisy číslo 2. V Banskej Bystrici „na sklade Eugena Krčméryho, matičného kníhkupeca a zakladateľa Matice slovenskej“, 1866, s. 41-43.

ních slovanských nářečí, ale len sestrou ak, jako sú teraz reč ruská, srbsko-chorvátska, slovinská, novobulharská, naša slovenská, česká, poľská, lužicko-srbská jedna druhej sestrami jedného jazyka slovanského. Bola ona nárečím starobulharským, jakým sa hovorilo v deviatom storočí na pravom brehu Dunajskom od Bielohradu k východu po Čierne More, k západu po Adriatické More, a k poludniu od Dunaja k mestu Solúnu, kde jakožto v rodisku svojom naučili sa sv. Cyrill s Methodom onomu jazyku. Reč táto bola už za pohanských čias veľmi vzdelaná, keď sa dalo písmo sväté do nej tak výborne preložiť, že preloženie to prevyšuje francúzsky a nemecký prieklad. Je to spolu dôkazom, že národ, ktorý jej užíval, nebol divoký a barbarký, ale už za pohanstva svojho mravný a vzdelaný.¹⁰ Do tohto dielu E. Černý zaradil aj v súčasnosti málo známú báseň *Na deň sv. Cyrilla a Methoda*¹¹ od Miloslava Pohronského. Do druhého dielu *Slovenskej čítanky* zaradil ukážky z práce Jozefa Miloslava Hurbana *Počiatky literatúry slovenskej vôbec a slovenskej zvlášte*,¹² v ktorej sa nachádza aj zmienka o príchode Cyrila a Metoda roku 863 na Veľkú Moravu, o obhajobe svojho učenia v Ríme u pápeža Jána VIII., „... menuje Konštantína pôvodcom slovanského písma...“¹³ Jozef Miloslav Hurban¹⁴ v texte uvádza, že „... na veľiký zaiste pokrok ducha ukazuje preklad písem svätých do slovenčiny, ktorý sa prstoto pôvodnému textu k boku postaviť môže, ta plnosť slohu, ta bohatosť slov a foriem, ta krása živá tejto svätej reči staroslovanskej.“¹⁵ V čítanke sa nachádza aj práca Ctiboha Zocha *Obraz Slovenska v IX-tom storočí*, v ktorej sú ešte podrobnejšie informácie o misii „požehnaných, blahorečených mužov a vlastných bratov, ktorí jako jasné hviezdy pokoja sa zjavili nad búrlivým kráľovstvom zemským, nako keby po predku Slovákom boli priniesli nebeskú náhradu za skoro utratené byť majúce kráľovstvo zemské. Bolo to božské vnuknutie, že títo slávní mužovia v ty najbúrlivejšie časy k nám s evanjeliom pokoja nebeského zavítali.“¹⁶ Prostredníctvom týchto Černého čítaniek sa tak vtedajší gymnazisti dozvedeli množstvo informácií o pôsobení Cyrila a Metoda na úrovni vtedajšieho poznania.

Černého Slovenské čítanky (diel I. a II.) pestrou paletou ponúkaných ukážok z rozličných žánrov umožňovali rozvíjať na hodinách literatúry prácu s literárnym textom, čiže kultivovať interpretačné schopnosti študenta. Texty síce študentov primárne viedli k zdokonaľovaniu techniky čítania, ale cieľom učiteľa už v tom čase bolo viesť študentov aj k porozumeniu zmyslu textu. Z uvedeného vyplýva, že spomínaným činnostiam učiteľa a študenta zodpovedalo používanie metód ako čítanie, počúvanie, rozhovor a prežívanie. To znamená, že učiteľ síce naďalej zohrával kľúčovú úlohu, ale na literárnej komunikácii sa aktívne podieľal aj študent. Profesori sa v sprístupňovaní odkazu sv. Cyrila a Metoda neobmedzovali len na fakty a poznatky, ale sa usilovali s čítankovými textami aj tvorivo pracovať. Najmä keď si uvedomíme, že August Horislav Škultéty viacero nových výchovných a vzdelávacích metód, ktoré si tvorivo osvojil na bratislavskom Ústave, presadzoval vo svojej učiteľskej praxi. Aj ako aktívny literárny tvorca si plne uvedomoval, že hodnota obsahu literatúry v porovnaní s ostatnými predmetmi v učebnom

¹⁰ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II. Matičné spisy číslo 3. V B. Bystrici „na sklade u Eugena Krčméryho, knihkupca matičného“, 1866, s. 43.

¹¹ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 43-44.

¹² Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 263-272.

¹³ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 266.

¹⁴ J. M. Hurban viac ako na zásluhy Cyrila a Metoda pre šírenie kresťanstva vykresľoval ich ako tvorcov písma, prekladov a rozširovania literatúry. Podobne aj Ľudovít Štúr zdôrazňoval v činnosti Cyrila a Metoda vytvorenie jazyka a písma. Keďže A. H. Škultéty, predstaviteľ štúrovskej generácie, uznával Hurbana a Štúra ako autority, možno predpokladať, že v pedagogickej práci zdôrazňoval v cyrilo-metodskej misii uvedené skutočnosti.

¹⁵ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 267.

¹⁶ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 224-225.

pláne nie je len v jednosmernom poznávaní a osvojovaní si základných zákonitostí historickej genézy literárneho procesu, ale zároveň aj prenikaním do životných osudov ľudí, cez ktoré sa študent môže dopracovať aj k sebauvedomeniu.

Emil Černý mal v pláne vytvoriť aj učebnicu literatúry spracovanú na literárnohistorickom základe v podobe čítanky pre vyššie gymnaziálne triedy (od piatej po ôsmu gymnaziálnu triedu). Hlavným cieľom takto zostavenej čítanky mal byť výber ukážok z poézie a prózy od „najstaršieho písomníctva slovanského“ do šesťdesiatych rokov 19. storočia.¹⁷ Pre naše úvahy o reflexii cyrilo-metodského odkazu v literárnej výchove je zaujímavý jeho návrh z prvého dielu „*Výboru...*“, v ktorom „*Prvú dobu literatúry slovenskej*“ delí na dve obdobia: pohanské, ktoré siaha až do príchodu Cyrila a Metoda r. 863 a obdobie kresťanské, od príchodu Cyrila a Metoda až do zániku Veľkej Moravy. Toto obdobie je podľa neho tvorené *literatúrou cirkevno-staroslavianskou*, preto navrhoval „tu podať: 1) *Obrazec azbuky glagolskej, cyrillskej*; 2) *Dve panonské legendy staroslav.* O sv. Cyrillovi a Methodovi z 9. stor. Pieseň cirkevná „*Hospodine pomilujny*“, buď samými apoštolmi slov alebo prvými ich nástupníkmi složená.“¹⁸ Tento Černého zámer vytvorenia čítanky, v ktorej by ukážky boli vybrané z literárnych diel jednotlivých literárnohistorických období, sa napokon nerealizoval.¹⁹ Koncom 60. rokov 19. storočia vypracoval ďalší profesor banskobystrického gymnázia Jozef Loos *Slovenskú čítanku pre gymnáziá* (Pešť, 1869), v ktorej sa už nenachádzajú ukážky, ktoré by reflektovali činnosť sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave.

Na revúckom gymnáziu sa študenti v najvyšších ročníkoch dozvedeli o činnosti sv. Cyrila a Metoda aj na základe chronologického princípu z prednášok profesorov Gustáva Lojku-Tisovského a A. H. Škulčetyho, ktorí učili dejiny česko-slovenskej literatúry, ale aj prehľad dejín hlavných slovanských literatúr: ruskej, srbsko-chorvátskej, poľskej. Keďže v tomto období neexistovala žiadna učebnica literárnej výchovy, vypracovávali si prednášky z dostupných odborných prameňov. Obidvaja mali síce svoje texty pripravené na vydanie, ale tie napokon v knižnej podobe nevyšli.

Koncom 50. a začiatkom 60. rokov 19. storočia sa v súvislosti s významným výročím príchodu Cyrila-Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu začal stále viac medzi Slováckmi ožívať cyrilo-metodský kult. V maďarských vládnucich kruhoch to vzbudzovalo nevôľu. A tak jedno z rozhodnutí bol rozkaz uhorskej miestodržiteľskej rady zo začiatku roku 1862, podľa ktorého zo šlabikárov a čítaniek pripravovaných pre slovenských žiakov ľudových škôl mali sa vynechať „všetky články, rozprávky a histórie týkajúce sa Veľkej Moravy alebo Čiech... a namiesto nich sa spracovali primerané články a rozprávky z dejepisu a zemepisu Uhorska.“²⁰ Aj napriek tomu nachádzala cyrilo-metodská tradícia stále živnú pôdu na posilňovanie aktuálnych kultúrno-národných aktivít.²¹

¹⁷ Emil Černý navrhol rozdeliť „Výbor z literatúry slovenskej“ na niekoľko literárnohistorických období, ktoré zaradil do štyroch základných oddielov – „... deje písomníctva slovanského dajú sa k vôli stručnému priehľadu na štyri doby rozvrhnúť: Doba prvá od najstarších zpráw o duševnom živote starých Slavianov vôbec a Slovákov osobitne až do pádu državy Veľkomoravskej (r. 907.), čili do storočia X.. Doba druhá siaha od pádu državy Veľkomoravskej (r. 907.) a následkom toho nastalého hľivenia národného Slovákov až po vystúpenie Husovo. Doba tretia číta sa od spománutého prist'ahovania a osadenia Husítov českomoravských na Slovensku a ujatia sa tuná jazyka českého. Doba štvrtá siaha od prvopočiatkov užívania nárečia slovenského čo spisovnej reči Slovákov na začiatku storočia XVIII. až po dni naše.“ Návrh publikoval v Pešťbudínskych vedomostiach (1864, č. 90, 91) a zaradil ho aj do „svojej“ čítanky, druhého dielu (1865, s. 272-275).

¹⁸ Černý, E.: *Slovenská čítanka*. Diel II., c. d., s. 273.

¹⁹ Bolo to v dôsledku prenasledovania Emila Černého ako nebezpečného pansláva. Rozhodol sa preto odísť do Ruska, kde tridsať rokov pôsobil ako profesor klasickej filológie v Moskve.

²⁰ Butvin, J.: *Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia u štúrovcov*. In: Kolektív autorov: *Veľká Morava a naša doba*. K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda. Bratislava: Osveta, 1963, s. 157.

²¹ Milénium ich príchodu na Veľkú Moravu, v roku 1869 milénium smrti Konštantína a roku 1885 tisícročie smrti Metodovej. Na slávnostiach sa zdôrazňovali ich aktivity na území Veľkej Moravy, ktoré boli i zdrojom hrdosti a národného sebauvedomia.

Cyrilo-metodské jubileum v roku 1863 podnietilo aj profesorov gymnázia a gymnaziálne študentstvo pripomenúť si odkaz sv. Cyrila a Metoda organizovaním rôznych podujatí. Prostredníctvom nich sa do vedomia dospievajúcich chlapcov vnášala cyrilo-metodská myšlienka napr. aj v podobe nevyhnutnosti osvojiť si poznatky autenticky v materinskom jazyku. A. H. Škultéty o podujatí zanechal svedectvo vo svojich *Pamätiach...*: „Gymnasium 1000-ročnú pamiatku pokresťanenia národa nášho kroz bl. p. apoštolov Cyrilla a Methoda (...) vo spojení s cirkvou veľkorevúckou, v prítomnosti četných patronov s vďačným srdcom zasvätilo túto pamätnú udalosť dňa 1. novembra 1863, pri čom zo strany gymnasia povedal reč A. H. Škultéty, žiactvo ale tu po prvý raz štvorhlasne spievalo.“²²

Aj na Katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici si dôstojne uctili 1000. výročie príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu, a to najmä zásluhou banskobystrického biskupa a prvého predsedu Matice slovenskej Štefana Moyses, ktorý rozšíril cyrilo-metodskú tradíciu medzi pospolitý ľud. Milénium príchodu Cyrila a Metoda sa nieslo hlavne v duchu národných osláv so snahou pripomenúť si ich ako „vynálezcov písmen slovanských a tlmočníkov večnej pravdy v reči našej“,²³ čím sa aj medzi vtedajšou študujúcou mládežou stáli vzormi na „chválu a trojaký veniec nevädňuci – ako svätí biskupovia, ako učители i ako sv. spisovatelia“.²⁴

V matičnom období slovenské gymnáziá teda upevňovali v študentoch národné povedomie aj približovaním cyrilo-metodského odkazu. Motivovali svoju činnosť najmä prostredníctvom ukážok z tvorby autorov 19. storočia. Ich úspešne sa rozvíjajúce pôsobenie bolo však násilne zastavené zrušením slovenských stredných škôl, ako aj činnosti národnej ustanovizne Matice slovenskej v polovici 70. rokov 19. storočia.²⁵

V období rokov 1875 – 1918 sa viacerí predstavitelia slovenského národného hnutia usilovali založiť slovenské gymnázium. Ani jeden z pokusov sa však nepodaril. A tak reálne nefungovanie slovenských stredných škôl spôsobilo, že generácie študentov v rokoch 1875 – 1918 ostali viac-menej ochudobnené o poznávanie významných slovesných prejavov slovenských autorov vrátane poznávania staroslovienskej literatúry a cyrilo-metodskej tradície vôbec. Cyrilo-metodská tradícia sa nemohla nerušene pestovať, lebo niesla v sebe nebezpečný slavizmus. Aj v náboženskej rovine prichádzalo neraz k jej odmietaniu zo strany hodnostárov uhorskej cirkvi. V ére Uhorska mohli Slováci pestovať cyrilo-metodskú úctu aspoň v zahraničí, kde ich na začiatku 20. storočia žila asi tretina. V roku 1918 s napokon rozpadom Rakúsko-uhorskej monarchie končí snaha uhorských politických elít o realizáciu vládnej koncepcie jednotného maďarského národa.²⁶

²² Škultéty, A. H.: Pamäti slovenského ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci. Na základe hodnoverných listín pomocou priateľov usporiadal, zostavil a vydal. Ružomberok: tlačou Karola Salvu – nákladom vydavateľov, 1889, s. 32.

²³ Dobšinský, P.: Velehrad a tisícročná pamiatka príchodu apoštolov slovanských ss Cyrila a Methoda na Moravu. In Sokol, II, 1861, č. 16, s. 127.

²⁴ Vajanský, S. H.: Azbuka. In Národné noviny, 1880, č. 76, s. 5.

²⁵ Bývalý revúcky profesor Július Botto v práci Slováci. Vývin ich národného povedomia vzniknutú situáciu charakterizoval takto: „V dobe po roku 1874 nasledovavšej vzniklo v dušiach slovenských akési omráčenie: nastúpila doba hluchoty a nemoty; „zavládly suchá“, lebo snaživých Slovákov, ako poet hovoril, „odhnal bes od vód živých“ a nebolo im slobodno „začrieť do nich ani priehrstím“. Veď minister Tisza vyslovil spurne, že slovenského národa niet, a podľa toho riadil i politiku Uhorska. Mládeži slovenskej na školách maďarských nebolo slobodno cvičiť sa v reči materinskej ani súkromne; v tých školách neprednášali slovenčinu ani ako predmet neobligátnej a hekatomby vyhodených slovenských študujúcich mohli odstrašiť mnohých od študovania slovenčiny. Snaživý slovenský mladík, zahorevší k nej láskou, vyniesol ju sice z rodičovského domu čistú a niektorý i mluvnicu a pravopisu naučil sa v rodičovskom dome, ale na gymnáziách musel často zatajovať i to, že je s nimi oboznámený. V takýchto okolnostiach slovenskú vec zachránilo jedine to, že sa našly mnohé oduševnené slovenské rodiny, v ktorých svedomití otcovia dali si záležať na tom, aby ich synovia a dcéry hovorili a písali správne.“

²⁶ Vragaš, Š.: Cyrilometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov. Zürich – Toronto – Bratislava: Zahraničná Matica slovenská – Lúč, 1991, s. 93.

II. (1918–1948)

So vznikom Česko-slovenskej republiky (1918) sa cyrilo-metodská tradícia previazala s oficiálnou ideológiou prvej republiky – ideológiou čechoslovakizmu, ktorá podľa Petra Mulíka „... nadobudla národno-štátnu identifikáciu, nie ako tradícia slovenská, ale česko-slovenská“.²⁷ Aj napriek tomu sa cyrilo-metodská tradícia postupne živo prenášala do všetkých sfér spoločenského, náboženského,²⁸ osvetového a na tom základe prenikala aj do výchovno-vzdelávacieho procesu. V novom štátnom útvare došlo k obnoveniu slovenských stredných škôl. Cieľ, obsah a metódy výchovy a vyučovania na stredných školách boli na Slovensku rovnaké ako v českých krajinách. V tomto období postupne vychádzali aj nové učebnice pre slovenské gymnáziá a odborné školy, ktoré autori vydávali v češtine, pričom niektoré boli prekladané do slovenčiny. Podstatnú časť vyučovania na slovenských stredných školách však ovplyvňovala spomínaná ideológia čechoslovakizmu. Do vyučovania sa zavádzal termín „jazyk československý“.²⁹ To malo za následok, že sa v sledovanom období pre hlbšie poznávanie cyrilo-metodského kultúrneho diela na školách veľa neurobilo. V učebniciach literatúry a v čítankách boli len veľmi stručné informácie o pôsobení solúnskych bratov, napr. o ich zostavení prvého slovenského písma (hlaholiky) a o založení staroslovenskeho jazyka, ale bez náležitého zhodnotenia. Napríklad v učebnici schválenej „výnosom ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10. března 1934, jako učebnice pro střední školy“ sa v rámci periodizácie uvádza, že „česká literatura písemná vzniká u nás teprve s křesťanstvím. (...) Křesťanství východní přinesli do Velké Moravy za Rastislava (r. 863) bratři Konstantin a Metoděj, Řekové ze Soluně, znalí makedonského nářečí bulharského. Toto nářečí učinili jazykem bohoslužebným. Konstantin pro ně upravil z řecké malé abecedy písmo (hlaholice) a s bratrem překládali z řečtiny nejdůležitější částí Písma do této slovanštiny. Asi za 50 let po hlaholice vznikla cyrilice ze znaků řecké abecedy velké, která – obměňována – zůstala dosud písmem ruským, srbským a bulharským. Překlady obou věrozvěstů se nedochovály; literární památky, psané tímto jazykem („staroslověnština“, „stará církevní slovanština“) a dochované nejčastěji v zlomcích, jsou původu pozdějšího; byly to knihy litergické nebo legendy.“³⁰ Zaujímavosťou je, že táto stredoškolská učebnica určená pre študentov v Čechách i na Slovensku sa pri najstaršom období zmieňuje iba o českej literatúre. V súvislosti so slovenskou literatúrou je len zmienka, že „ani na Slovensku se nám nic nezachovalo“ z prekladových a pôvodných literárnych pamiatok staroslovenskeho obdobia.

Takéto medzery v školskom literárnom vzdelávaní sa potom vo verejnom živote odstraňovali inými spôsobmi. Napríklad v roku 1933 vyšiel spis *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda*

²⁷ Mulík, P.: Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách. In: *Slavica Slovaca*, 44, 2009, č. 2, s. 103.

²⁸ Pre katolícku aj evanjelickú cirkev a. v. bola cyrilo-metodská tradícia nespochybniteľnou a náboženská úcta svätých bratov sa stala samozrejmosťou. Na Slovensku sa na nich hľadelo ako na národných patrónov, katolíci ich sviatok slávil každý rok 5. júla (od 60. rokov 19. storočia). A to aj napriek tomu, že štát z hľadiska svojej deklarovanej idey vyzdvihoval husitskú (v protestantských kruhoch) či svätováclavskú tradíciu. Husitský smer konštrukcie česko-slovenských dejín sa vo väčšinovom katolíckom slovenskom prostredí nemal nádej presadiť. Hetényi, M.: *Obraz cyrilo-metodskej tradície na Slovensku v 20. storočí*. In: *Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 97.

²⁹ Vo vyučovaní sa presadzoval naratív, že Veľká Morava bola prvým spoločným štátom Čechov a Slovákov, čo možno ilustrovať na úryvku z učebnice dejepisu: „My Čechoslováci boli sme po Juhoslovanoch prví zo Slovanov, ktorí sme prijali kresťanstvo, a položili sme s nimi základ slovanskej cirkvi a slovanskému písomníctvu.“ Hlavinka, K.: *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy slovenských stredných škôl*. Košice: Tlačou Slovenskej knihtačiarne, 1922, s. 20.

³⁰ Kotrč, J. – Kotalík, J.: *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Nákladem České grafické unie, 1934, s. 18.

da³¹ v jubilejnom roku 1 100. výročia založenia prvej kresťanskej svätyně. Moravsko-panónske legendy patria medzi najdôležitejšie pramene o činnosti Konštantína a Metoda a o Veľkej Morave. Zobrazujú životy dvoch slovanských apoštolov, ako aj celé kultúrne, politické a cirkevné pozadie, na ktorom rástlo ich dielo medzi cudzími národmi a u nás. Kniha bola prijatá s veľkým ohlasom. V recenziách v dennej i odbornej tlači sa vyzdvihovala Stanislavova znalosť jazyka a písomníctva staroslovienskeho a jeho problémov. Obdivovali jemný jazyk, bez najmenších rečových násilností, pričom kritici často hovorili o jedinečnom dare slovenskej vedeckej spisbe. Bol to mimoriadne záslužný čin, keďže ukážky sa mohli zaradiť aj do učebníc literatúry. Veľkomoravská tradícia sa počas prvej Česko-slovenskej republiky prejavovala aj v umeleckej literatúre, napr. v tvorbe P. O. Hviezdoslava, Ladislava Nádaši-Jégého alebo dramatika Ivana Stodolu.

V období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) nastali v školskom systéme zmeny, ktoré boli odrazom nových spoločensko-politických pomerov. Hlavným cieľom bolo školstvo poslovenčiť a prepojiť s katolíckou cirkvou. Významnú úlohu to zohrával Spolok profesorov Slovákov, ktorý presadzoval vydávanie učebníc slovenského jazyka „a takých predmetov, pri ktorých slovenské stanovisko možno najvýraznejšie uplatňovať.“³²

Významnú úlohu v tomto období zohralo dielo Františka Hrušovského *Slovenské dejiny*, v ktorom sa cyrilo-metodská misia prezentovala ako výnimočná dejinná záležitosť, keďže prispela k povzneseniu slovenského národa: „Na počiatku bolo Slovo, a Slovo bolo u Boha, a Boh bol slovo. – Boli to prvé slová, napísané v slovanskom jazyku! Potom Konštantín prekladal niektoré bohoslužobné knihy. Týmto knihami začína sa literatúra slovanských národov. Hlaholské písmo a preklady posvätných kníh sú také dokonalé, že i dnešní učenci obdivujú múdrosť slovanských apoštolov. Cisár Michal okrem bohatých darov poslal Rastislavovi list, v ktorom píše, že slovenské písmo zjavil Konštantínovi sám Boh, aby sa i Slovania pripočítali k veľkým národom, ktoré oslavujú Boha svojím jazykom. Kresťanská vzdelanosť východu stretla sa na území našej vlasti so staršou kresťanskou kultúrou západnou.“³³ Táto práca tvorila teoretický základ nielen pre učebnice dejepisu ale i literatúry.

V stredoškolských učebniciach literatúry je tak už učebný text o činnosti sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave obsiahlejší. V čítankách sú ukážky jednak zo zachovaných literárnych pamiatok z obdobia Veľkej Moravy, jednak ukážky z vedeckého výskumu po prvej svetovej vojne.³⁴

Na ilustráciu uvádzame aspoň *Slovenskú literárnu čítanku pre meštianske školy* (Príručka pre učiteľov, žiakov a samoukov) (1940), ktorú zostavovateľ, odborný učiteľ Jozef Štefko rozdelil na dve časti: *I. časť* Poetika a *II. časť* Literárna história. V učebnici sa pod slovenskou literatúrou rozumelo všetko, čo Slováci doma i v zahraničí napísali jazykom slovenským alebo aj iným. Periodizácia dejín slovenskej literatúry bola rozčlenená na tri doby:

1. stará doba (od najstarších čias až do reformácie, asi do r. 1517),
2. stredná doba (od reformácie do osvietenstva, asi do r. 1780),
3. nová doba (od osvietenstva doteraz).

Pri hodnotení činnosti sv. Cyrila a Metoda je „stará doba“ rozdelená na pohanskú dobu a dobu prvej spisovnej slovenčiny. Približuje ho tento učebný text:

³¹ Životopisy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. Z cirkevnoslovanského textu, prepísalného zo staroslovienskej pôvodiny preložil Dr. Ján Stanislav. Ilustroval Martin Benka. Praha – Bratislava: L. Mazáč, 1933.

³² Bližšie pozri Neupauer, F.: Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Šmigel, M. – Miško, P. (eds.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu, 2005, s. 74 – 88.

³³ Hrušovský, F.: Slovenské dejiny. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1940, s. 42-43.

³⁴ Významný vklad do vedeckých výskumov priniesol jazykovedec Ján Stanislav. Pozri súhrne napr. v učebnici Stanislav, J.: Starosloviensky jazyk. 1. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 19-282.

V 9. storočí utvorila sa Veľkomoravská ríša a súčasne zo západných nemeckých zemí šíri sa u nás kresťanstvo. Kresťanstvo zpočiatku hlásali nemeckí kňazi, ale knieža Rastislav povolal z Grécka slovanských vierozvestov, aby udržal samostatnosť. Vtedy totiž bolo zvykom, že pokrstení národ bol podriadený tomu národu, ktorý k nemu posielal kňazov. Roku 863 na Veľkú Moravu prišli bratia Konštantín (neskôr Cyril) a Metod.

Vierozvestovia s kresťanskou vierou priniesli aj hlaholské Písmo sväté a bohoslužobné knihy. Príchodom svätých bratov sa začína aj slovenské školstvo. Slúžilo len náboženským potrebám, a vychovalo nám niekoľkých slovenských kňazov. Z nich vynikol Gorazd, ktorý pomáhal prekladať náboženské knihy, a tak sa stal prvým slovenským spisovateľom. Na Slovensku vtedy bola vynikajúca staroslovienska literatúra, ktorá bola na takej výške ako grécka a rímska.

Najstaršia literárna pamiatka tejto doby je preklad modlitby Otčenáš (v čítanke je uverejnený v hlaholike, cyrilike a v prepise latinkou na s. 146 – 147) a pieseň Gospodí, pomiluj ny (v čítanke na s. 147). Aj iné literárne diela vtedy vznikli na Slovensku. Aj keď sú písané v reči staroslovienskej, majú veľa čisto slovenských slov. Sú to tzv. Kijevské listy a Pražské zlomky (= zlomky, úryvky náboženských kníh).

Svätopluk po smrti Metodovej vyhnal jeho žiakov, ktorí starosloviensku kultúru zanesli južným a východným Slovanom. Tak Slovensko prispelo na povznesení všetkých Slovanov.

V Bulharsku vzniklo dielo Žítia, v ktorom sú napísané životopisy Konštantína a Metoda vo forme legend. Pre nás sú preto dôležité, lebo opisujú pôsobenie vierozvestov na Veľkej Morave.

Z didaktického hľadiska tento text obsahuje aj úlohy: Kto preložil legendy o Konštantínovi a Metodovi (Žítia) do slovenčiny? Zopakuj si o legende! Čo vieš o ríši Veľkomoravskej z dejepisu? Uvedené úlohy boli zamerané len na prvú úroveň poznávacích procesov, teda zapamätanie.

V čítanke sú úryvky z diela Žítia: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy: I. Z legendy o Konštantínovi (XIV. A XV.) a Z legendy o Metodovi XV. Preklad Písma svätého do staroslovienského jazyka. XVII. Koniec života Metodovho. Metod ustanovuje Gorazda za svojho nástupcu.

Učebnicové texty o činnosti vierozvestov sv. Cyrila a Metoda nachádzame aj v učebnici *Dejiny slovenskej literatúry pre VII. a VIII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akadémie* (Jozef Ambruš – Jožo Felix – Andrej Mráz, 1940) a ukážky z pôvodnej staroslovienskej literatúry v Čítanke pre VII. triedu (zostavil Andrej Mráz, 1941, 1943).

III. (1948 – 1989)

V úplne iných spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach (1948 – 1989) pri presadzovaní marxisticko-leninskej ideológie a ateizácie vznikali snahy potlačiť v cyrilo-metodskej tradícii jej náboženský charakter. Prejavovalo sa to aj v stredoškolskej literárnej výchove, kde študenti získavali základné informácie o misii apoštolov na základe ideologicky upravenej interpretácie literárnych dejín. Dokladom toho je aj základný cieľ literárnej výchovy na stredných školách, ktorý v učebných osnovách bol stanovený takto: „Umeleckým zobrazením života je krásna literatúra účinným prostriedkom výchovy. Veľmi výrazne prispieva k formovaniu a upevňovaniu vedeckého svetového názoru a marxistických názorov žiakov. Literatúrou formuje ateistické presvedčenie, charakter, formujú sa nové vzťahy medzi ľuďmi socialistickej a komunistickej spoločnosti, najmä socialistické vlastenectvo a internacionalizmus, socialistický humanizmus, úcta k práci a k socialistickému vlastníctvu.“³⁵ V učebniciach

³⁵ Učebné osnovy strednej všeobecnovzdelávacej školy. Slovenský jazyk. Literárna výchova. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1961, s. 10.

literatúry sa uplatňoval historicko-chronologický výklad zameraný na hlavné diela jednotlivých epoch a na ich tvorcov. Umelecká literatúra sa predstavovala v dvoch podobách – ako čítankové texty (úryvky zo základných diel autorov) a ako vybrané diela (povinné mimočítankové čítanie).

Postupne dochádzalo k tomu, že nielen v školskom vzdelávaní, ale aj v širšej kultúrnej verejnosti sa strácal prirodzený záujem o najstaršiu kultúrnu tradíciu Slovenska spojenú s cyrilo-metodskou misiou, na ktorú potom nadviazal ďalší vývin slovenskej národnej literatúry a kultúry. Stredoškolské literárne vzdelávanie o začiatkoch slovenskej literatúry sa zredukovalo len na životopisné, bibliografické a historické dáta bez hlbšieho prieniku do podstaty vybraných ukážok z pôvodnej literárnej tvorby sledovaného obdobia. Vznikalo tak napätie medzi historickým kontextom literárneho diela a jeho aktuálnou hodnotou. Dochádzalo postupne k tomu, že študenti vnímali aj texty zo staroslovenskej literatúry len ako literárny „materiál“ so starinárskou patinou a nepociťovali záujem o jeho historický a výrazne kultúrny význam. V uvedených intenciách to výstižne vyjadril Martin Golema: „Nemôžem prekonať dojem, že predmet „literatúra“ zdejepisovateľ, ukradol dejepisu jeho predmet a hlavne metódu a nemôžem sa zbaviť utkvelej myšlienky, že viem prečo. Literatúra v hegliánsko-marxistickom systéme myslenia mala prechádzať vzostupným vývojom v marxizme ukončeným socialistickým realizmom. Staršia literatúra bola potom iba znôška starožitných kuriozít, starovekých, feudálnych a buržoázných obmedzení, v ktorej ojedinelí spisovatelia predbiehali dobu smerom k socialistickému realizmu.“³⁶

V súvislosti s činnosťou sv. Cyrila a Metoda je potrebné uviesť, že v spoločensko-politických a kultúrnych podmienkach obdobia socializmu sa vo všetkých stredoškolských učebniciach literatúry poznávanie slovenskej literatúry začínalo vznikom staroslovenskej kultúry, vzdelanosti a literatúry na Veľkej Morave a jej politickým a kultúrnym významom pre slovenský a český národ, ako aj pre ostatný slovanský svet. Z literárnych pamiatok sa sprístupňovali ukážky predovšetkým z Moravsko-panónskych legiend, prípadne z Proglasu. Čítankové ukážky sa v jednotlivých vydaniach učebníc pre 1. ročník zväčša opakovali. Aj pri ich neúplnosti a nevyhnutnej schematizácii (predstavenie spoločenskej situácie, postáv, konfliktov v neúplnosti, jednostranne) poskytovali čiastočné možnosti ukázať aj umelecké postupy autorov pri výpovedi o javoch, ktoré ich zaujali a o hodnotách, ktorými chceli pôsobiť na čitateľa. Pri poznaní a osvojovaní staroslovenskej kultúry a vzdelanosti bolo cieľom vzbudzovať u študentov na začiatku ich stredoškolského vzdelávania národnú hrdosť na starobylosť a vyspelosť jednotlivých pamiatok, a tým rozvíjať ideu socialistického vlastenectva.

Na vyučovacích hodinách literárnej výchovy sa vychádzalo najmä z učebných textov, v ktorých bola stručne naznačená historicko-spoločenská situácia Veľkej Moravy. Na ilustráciu uvádzame krátku ukážku z učebného textu: „Slovania prišli na územie pod Tatrami okolo 6. storočia. O ich živote sa dozvedáme len z kusých správ cudzích – gréckych a rímskych – autorov. Slovania až do 9. stor. nemali vlastné písmo.³⁷ Ďalej boli uvedené stručné informácie o úlohe Konštantína a Metoda pri utváraní základov slovanskej kultúry, obzvlášť literatúry. Pri výklade o pôsobení Konštantína a Metoda na Veľkej Morave sa pozornosť študentov usmerňovala na ich príchod s cieľom zamedziť prenikaniu germánskeho vplyvu na slovenské územie prostredníctvom šírenia kresťanstva z Franskej ríše a šírenia kultúry a vzdelanosti medzi Slovan-

³⁶ Golema, M.: Literárny historik alebo kultivovaný čitateľ? (Poznámky ku koncepcii vyučovania literatúry na stredných školách). In: *Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry. Vedecký redaktor a zostavovateľ Lubomír Kováčik. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2006, s. 202. ISBN 80-8083-350-8.*

³⁷ *Slovenská literatúra. Pokusné učebné texty pre 1. ročník stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963, s. 5.*

mi. Uvedené učivo sa prepájalo s poznatkami z dejepisu, pričom sa z histórie Veľkej Moravy uvádzali základné fakty so zdôraznením roku 863, t. j. príchodu Cyrila (Konštantína) a Metoda na Veľkú Moravu. Rozsah informácií o spoločenských a kultúrnych pomeroch vo Veľkomoravskej ríši a o staroslovienskej prekladovej a pôvodnej literatúre bol v jednotlivých vydaniach učebníc odlišný. Na záver autori naznačili význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície. Na porovnanie uvádzame z dvoch učebníc (zároveň z dvoch rozdielnych období „budovania socializmu“): „Krátke obdobie Veľkomoravskej ríše položilo základ našej a vôbec slovanskej literatúry. Konštantín a Metod i ich žiaci prekladmi a pôvodnými dielami dokázali krásu, jemnosť a bohatstvo staroslovienského jazyka. Kultúrny i politický odkaz našich predkov napĺňa nás hrdosťou. V minulosti, v časoch neslobody, predstavitelia nášho života dvíhali národné povedomie poukazovaním na slávu a silu veľkomoravského obdobia. (Bel, Fándly, Hollý, Kollár, štúrovci, Hviezdoslav).“³⁸ Na začiatku normalizácie a potom vo všetkých vydaniach učebnice literatúry do 90. rokov 20. storočia sa zdôraznilo nasledovné: „Veľkú úlohu v živote našich národov zohrala veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia. Na Slovensku sa pestovala najmä po 17. storočí, keď sa slovenská národnosť výraznejšie formovala na slovenský národ. Pomáhala tak dvíhať slovenské a slovenské národné povedomie.“³⁹

V priebehu päťdesiatych rokov 20. storočia mali učebnice literatúry výraznú tendenciu podať študentovi, ale aj učiteľovi nový marxistický pohľad na národné literárne dianie. Pokusy prehodnocovať literárnu minulosť v literárnej vede viedli autorov učebníc prenášať čo najviac jej výsledkov do školského vyučovania. Pritom zabúdali, že je to školský dokument, ktorého hodnota nemá spočívať v množstve faktografických údajov, ale v ich informatívnej schopnosti obohatiť a rozvíjať intelektuálnu a emocionálnu stránku osobnosti študenta. Podobnú tendenciu mali aj učebnice zo šesťdesiatych rokov, v ktorých nachádzame podrobnejšie ideovo-fabulačné rozborov diel aj z veľkomoravského obdobia, čo bolo prekážkou estetického účinku diela na študenta. Takýto charakter učebnicového textu už a priori determinoval postupy práce učiteľa i prístup študenta k vyučovaniu literatúry. Učebnica v tejto forme sa stala zväčša jediným prameňom poznatkov o literatúre, pričom umelecká literatúra sa nemohla stať stimulom vzniku emocionálnych vzručov, estetických zážitkov a intelektuálnej aktivizácie. Aj pri preberaní učiva o činnosti sv. Cyrila a Metoda to potom viedlo učiteľa len k upriameniu pozornosti na učebnicový výklad sprostredkujúci hodnoty, o ktorých študent už len počul, ale nevnímal ich bezprostredne. Na ilustráciu uvádzame komparáciu textu z uvedených učebných textov. Text zo začiatku 60. rokov je rozsiahlejší. Konkrétne obsah legiend *Život Konštantína* a *Život Metoda* je tu podrobnejší a učebný text je doplnený o skladby venované Konštantínovi a Metodovi, tzv. *Pochvaly: Pochvala Konštantínovi Filozofovi* je od Klimenta a aj druhú – *Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi* – zložil asi on.⁴⁰ Záver textu obsahuje stručné zhodnotenie, v ktorom sa uvádza: „Krátke obdobie Veľkomoravskej ríše položilo základ našej a vôbec slovanskej literatúry. Konštantín a Metod a ich žiaci prekladmi a pôvodnými dielami dokázali krásu, jemnosť a bohatstvo staroslovienského jazyka.“⁴¹ Autori uvedených učebníc pri spracovaní poznatkov literárnej vedy a historiografie o období Veľkej Moravy sa pri didaktickej transformácii do podoby učebného textu opierali najmä o diela Eugena Paulinyho (*Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, 1965), Jána Stanislava

³⁸ Tamže, s. 9.

³⁹ Minárik, J. – Koutun, J.: Literatúra pre 1. ročník gymnázií a pre 1. ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 18.

⁴⁰ Slovenská literatúra. Pokusné učebné texty pre 1. ročník stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963, s. 8.

⁴¹ Tamže, s. 9.

(*Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*, 1950) a o *Dejiny staršej slovenskej literatúry* (Ján Mišianik a kol., 1958).

Po zmienke o kultúrnom poslaní cyrilo-metodskej misie, s upriamením pozornosti na význam zostavenia písma metodické príručky odporúčali venovať pozornosť pôvodným prácam Cyrila a Metoda, ako aj prácam ich žiakov. V čítankách z konca 60. a začiatku 70. rokov je uvedená ukážka z veršovaného predhovoru k prekladu evanjelia *Proglas* (Predslov, 9. stor.), ktorej autorstvo podľa učebnicového textu sa pripisuje Konštantínovi (Cyrilovi). O *Proglase* učebnica informovala, že „... v tejto prvej slovanskej básni sa oslavuje slovanský preklad biblie a vyzdvihuje domáci jazyk ako základ a sprostredkovateľ knižnej vzdelanosti“.⁴² Sprístupnené boli aj ukážky z *Moravsko-panónskych legend*, čiže životopisov slovanských vierozvestov: Život sv. Konštantína (koniec 9. stor.) a Život sv. Metoda (koniec 9. stor.), o ktorých podľa odporúčaní stačila učebnicová informácia: „V legende Život sv. Konštantína sa autor sústreďuje najmä na vykreslenie Konštantínovej povahy, detstva, štúdia a náboženskej i kultúrnej činnosti. Vyzdvihuje jeho nadanie, múdrosť, súcit s trpiacimi a neochvejnú pri obhajovaní pravdy. Konštantín zastáva starosloviensku vzdelanosť a bohoslužobný jazyk proti tzv. trojjazyčníkom, ktorí uznávali len hebrejčinu, gréčtinu a latinčinu. Prvky zázračnosti a idealizácie postavy nehrajú v tejto legende podstatnú úlohu. Preto je aj dôležitým historickým dokumentom, v ktorom je zachytená situácia na začiatku šírenia kresťanstva a upevňovania feudalizmu vo Veľkomoravskej ríši. Život sv. Metoda sa zaoberá najpodrobnejšie Metodovou činnosťou vo Veľkomoravskej ríši. V porovnaní so Životom sv. Konštantína je oveľa kratší, vecnejší a má menej legendických črt. Je napísaný s väčším zmyslom pre vykreslenie spoločenského ovzdušia veľkomoravskej spoločnosti.“⁴³ V čítanke sú úryvky z viacerých kapitol uvedených legend: zo Života sv. Konštantína sú to kapitoly – Učenie v Carihrade, U Kocel’a, Obhajoba slovienskeho jazyka v bohoslužbe – zo Života sv. Metoda – Moravská misia, Konštantínova smrť, Boje s nemeckými biskupmi, Uvážnenie Metoda nemeckými biskupmi, Moravania vyhánajú nemeckých kňazov a žiadajú si Metoda za arcibiskupa, Preklad Písma do staroslovienskeho jazyka, Metod ustanovuje Gorazda za svojho nástupcu, Smrť Metoda a Metodov pohreb.⁴⁴ Výber ukážok v 80. rokoch sa sústredil už iba na *Obhajobu slovienskeho jazyka v bohoslužbe* a v legende Života Metoda len kapitolu *Moravská misia, Preklad Písma do staroslovienskeho jazyka a Metodov pohreb*, za ktorými sa nachádzajú aj inštruktážne otázky pre prácu s textami.⁴⁵ Tie sa však obmedzili na ideovo-obsahové zameranie na pozadí vtedajších spoločenských a sociálnych pomerov. Pritom oveľa dôležitejšie by bolo aj pri práci s takýmito staršími literárnymi dielami pripraviť študentov aktívne sa zúčastňovať s autorom textu na jeho výpravách za človekom. Umenie je totiž výrazom maximálnej ľudskej aktivity a túto nevyhnutne predpokladá u učiteľa i u študenta, lebo len v jeho bezprostrednom a aktívnom kontakte s umeleckým dielom je potenciálna formatívnosť umenia. V nových spoločensko-politických podmienkach po vzniku Slovenskej republiky (1993) sú už v čítanke *Moravsko-panónske legendy* uvedené ako „náboženské žánre stredovekej literatúry“ a pri uvedení názvov legend je doplnený prívlastok „svätého“: Život svätého Konštantína a Život svätého

⁴² Minárik, J. – Koutun, J.: Literatúra pre 1. ročník gymnázií a pre 1. ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 41.

⁴³ Minárik, J. – Marčok, V. – Gašparík, M.: Literatúra pre prvý ročník všeobecnovzdelávacích škôl a prvý ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 42-43.

⁴⁴ Minárik, J. – Gašparík, M. Čítanka pre prvý ročník všeobecnovzdelávacích škôl a prvý ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 53-58.

⁴⁵ Minárik, J. – Koutun, J. – Jančinová, N.: Čítanka pre 1. ročník stredných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 24-27.

Metoda.⁴⁶ Ukážky sú však stručnejšie oproti ukážkam z legend v období „socializmu“, pričom nie sú uvedené žiadne úlohy na prácu s textami.

Na vyučovacích hodinách literárnej výchovy bol učiteľov výklad väčšinou zameraný na osobitosť literárneho diania danej epochy na pozadí spoločenských vzťahov. Pričom skôr oboznamoval študentov s tým, čo je v literárnych príručkách (učebniciach alebo Dejinách slovenskej literatúry) bez prípadného oživenia pozornosti študentov položením problémovej otázky alebo úlohy. Bezprostredné poznávanie vtedajšieho umenia bolo väčšinou obmedzené. Ďalšie metodické postupy s cieľom zaktivizovať študentovu prácu sa objavovali väčšinou v pedagogickej teórii, v ktorej sa zdôrazňovalo upriamenie pozornosti na pôvodnú tvorbu zastúpenú v čítankách najmä ukážkami z Proglasu, Života Konštantína a Života Metoda. Žiadalo sa využiť ich na hlbšie osobné zainteresovanie študentov. Poukázal na to vo svojom výskume Juraj Koutun, ktorý vybrané časti textov z čítanky uložil najskôr na domácu prípravu, „... o ktorú sme sa opierali pri rozbere niektorých pozoruhodných myšlienok a spôsobe ich vyjadrenia. Vysvetlenie si žiadali niektoré literárno-teoretické pojmy (ľudová slovesnosť, legenda, parabola, umelecké obrazy) a niektoré bohoslužobné pojmy dnešným žiakom už neznáme. Predbežná domáca príprava textov dovoľuje učiteľovi uložiť žiakom pred rozborom legend úlohu, aby v závere rozboru sa pokúsili v nich nájsť rozdiely vo vykreslení života.“⁴⁷

V odbornom-metodickej príručke sa tiež odporúčala predovšetkým práca s umeleckými ukážkami: „Pri legende Život Konštantína v texte Učenie v Carihrade si všimneme spôsob utvárania charakteru postavy – skromnosť, usilovnosť a široký rozhľad vo vedách; U Kočeľa sa dozvedáme o spoločenskom rozvrstvení našich predkov („nevzal ... ani zlata ani striebra ..., ale ... deväťsto zajatcov prepustil.“) Konštantín bol polemický, čo vidíme v texte Obhajoba slovianskeho jazyka v bohoslužbe. Pri čítaní legendy Život Metoda upozorníme žiakov na polemiku s nemeckými biskupmi (text Boje s nemeckými biskupmi a Uväznenie Metoda nemeckými biskupmi). Obidva texty sú potvrdením správnosti postupu vládcov Veľkomoravskej ríše prekaziť vplyv Franskej ríše prostredníctvom prijímania kresťanstva. V polemike nemeckí biskupi Metodovi vyhrádzajú, že zle obíde, ak sa im nepodvolí. Metod skončil polemiku slovami: „S hrubými ľuďmi som sa prel“. Okrem vyššie načrtnutých ideí si treba všimnúť, že legendy Život Konštantína a Život Metoda majú iný charakter ako legendy západoeurópske. Majú polemickú podobu a v našej škole si zasluhuje pozornosť najmä tá ich stránka, že odrážajú spoločenský život.“⁴⁸

Reálna pedagogická prax v sprístupňovaní poznatkov o činnosti sv. Cyrila a Metoda v stredoškolskom literárnom vzdelávaní v priebehu 60. až 80. rokov 20. storočia sa väčšinou obmedzovala na učiteľov výklad základných učebnicových informácií o vtedajšej dobe. Študenti si osvojovali len niektoré faktografické údaje, ktoré potom uvádzali v schémach bez hlbšieho poznania konkrétnych literárnych ukážok. Mechanická reprodukcia osvojených učebnicových poznatkov o Cyrilovi a Metodovi mala za následok intelektuálnu pasivitu stredoškôľakov a ich nezaujím o čítankové ukážky z pôvodných literárnych diel z obdobia Veľkej Moravy.

Záver

V stredoškolskom literárnom vzdelávaní po roku 1989 v priebehu deväťdesiatich rokov nedošlo v sprístupňovaní cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva k výraznejším zmenám. Autori

⁴⁶ Ihnátková, N. – Fedorová, M. – Jablonská, M. – Krahulcová, V. – Trutz, R.: Čítanka pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl. Bratislava: Impro, s. r. o., vydavateľstvo Litera, 1997, s. 102-106.

⁴⁷ Koutun, J.: K základom vyučovania literatúry. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1967, s. 70.

⁴⁸ Koutun, J. – Krivá, D. – Pado, J. – Špáňik, J.: Literatúra – odbornom-metodickej príručka na vyučovanie v 1. ročníku stredných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974. 188 s.

nových učebníc len mechanicky preberali učebné texty o pôsobení Konštantína a Metoda na Veľkej Morave z učebníc obdobia socializmu a nedarilo sa prekonať schematizmus pri preberaní začiatkov staršej slovenskej literatúry. Jedným z dôvodov je už zaužívaný stereotyp začínať pri jednotlivých témach, teda aj pri preberaní staroslovienskej literatúry literárnohistorickými faktami (mená, roky, žánre atď.) a až potom nasleduje „stretnutie“ s textom, presnejšie s torzom textu v čítanke, ktoré je skôr iba ilustráciou literárnohistorických tvrdení.⁴⁹ Z literárnych pamiatok z obdobia cyrilo-metodskej misie sú tak v literárnej výchove prezentované len ilustratívne torzá v čítankách. Takže to, čo vstupuje na hodinách literatúry do procesu riadenej aplikácie. Antológia v konečnom dôsledku určuje, ktoré texty, časti textov sa budú replikovať, funguje v spolupráci s učiteľom, ktorý však v prístupe k cyrilo-metodskému odkazu pre jeho zvnútornenie v dušiach dospievajúcich generácií len mechanicky oboznamuje s obsahom, témou, látkou diela, ale bez „... prebudenia určitých schopností, iniciovanie vedomia, nie na poslednom mieste schopnosti reflektovať skutočnosť, seba, formulovať problémy, artikulovať otázky, schopnosť produkovať pravdu.“⁵⁰

Preto len ťažko sa v podmienkach demokratickej Slovenskej republiky bude dariť naplňovať „cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy“, ako je proklamovaný v Ústave Slovenskej republiky, ak školská literárna výchova nevytvorí priestor pre hlbavejšie poznanie cyrilo-metodského odkazu.

High School Literary Dimensions of the Legacy of ss. Cyril and Methodius (1862–1990)

Július Lomenčík

For 160 years, the literary education at secondary Slovak schools has reflected the Cyril-Methodian traditions in textbooks and extracts from preserved literary documents. This article describes how the work of Constantine-Cyril and Methodius has been reflected in school documents, particularly in textbooks by Emil Černý, since the first gymnasias were established in Slovakia in the so called Matica period (the second half of the 19th century). After the Czechoslovak Republic was established in 1918, the Cyril-Methodian tradition was closely linked with the official ideology of the first republic – the ideology of Czechoslovakism. At that time, literature textbooks and readers brought only very brief information about the missionary work of Cyril and Methodius. Textbooks published during the first Slovak Republic (1939–1945) provide more in-depth information regarding the work of the Thessalonian brothers. Readers published in this period include extracts from the literary heritage preserved from the Great Moravian Empire, as well as samples from research conducted after World War I.

Under the new social-political conditions (1948 – 1989), when the Marxist-Leninist ideology and atheism were imposed by the government, students gained only basic information on the mission of Cyril and Methodius which was being interpreted according to the requirements of the ideology. As to the literary documents, only some of them were made available for students, particularly extracts from Moravian-Pannonian legends of from Proglas. Students only learned some facts about the missionaries which were then interpreted schematically, without the deep understanding of concrete literary documents. Rote learning of textbook facts about Cyril and Methodius caused students to be passive and not to show any interest in reading extracts from original literary works originated in the Great Moravian Empire. The current secondary education needs to overcome this schematic attitude towards the studies of the old Slovak literature, particularly its beginnings, because the values created by our ancestors are part of our heritage and present.

⁴⁹ Podľa Martina Golemu, tento „... „nemecký“ model posúva stretnutie s textom až na samý koniec, vzdiaľuje sa od prirodzeného „naivného“ čitateľského prístupu smerom k „erudovanému“ literárnohistorickému čítaniu, ktorý náš školský systém preferuje. Golema, M.: Literárny historik alebo kultivovaný čitateľ? (Poznámky ku koncepcii vyučovania literatúry na stredných školách). In: Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác Katedry slovenského jazyka a literatúry. Ved. redaktor a zostavovateľ Ľubomír Kováčik. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 2006, s. 195.

⁵⁰ Šabík, V.: Literatúra pre súčasníkov. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1988, s. 155-156.

MIROSLAV KAZÍK*

Živé osobné mená slobodných osôb z horných myjavských kopaníc

KAZÍK, M.: Living personal names of single persons from the upper Myjava region. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 333-343 (Bratislava).

In this paper, we characterize unofficial anthroponyms in the class of single persons in one village in the Upper Myjava region (anthroponymic microsystem). The area of the Myjava Uplands represents the territory of the oldest and at the same time the most intensive Kopaničiars settlement in Slovakia. We present naming models, which are formed by functional members first name, surname, family name, individual characteristics, name of the house and appellative element. A functional member is a member defined by basic semantic features as an element with a special designation.

Anthroponyms, living personal names, naming models, western Slovakia, upper Myjava region, solitary-cottages area.

V príspevku sa zameriavame na neúradné antroponymá v triede slobodných osôb v jednej obci na horných myjavských kopaniciach. Pre neúradné osobné mená vo vidieckom prostredí sa na Slovensku vžil termín živé osobné mená. Jeho autorom bol Vincent Blanár, ktorý vypracoval aj ucelenú teóriu živých mien.

Hierarchicky usporiadaný súbor sémantických príznakov, ktorým sa vyznačujú celé triedy osobných mien, sa chápe ako obsahový model. Obsahový model sa jazykovo realizuje v danom osobnom mene. Všeobecná schéma jeho slovtvornej štruktúry predstavuje jeho slovtvorný model. Jeden slovtvorný model sa v konkrétnom pomenovaní môže vyjadriť rozličnými slovtvornými typmi. Obsahový model (a motivačný model) a slovtvorný model tvoria spolu antroponymický (pomenovací) model. Antroponymický model sa v danej komunikačnej situácii realizuje ako konkrétny antroponymický znak (úradné alebo živé meno).¹ Antroponymické modely sú konštitutívnymi prvkami sústavy (systému) osobných mien. Rozlišuje sa štruktúra antroponymickej sústavy (na úrovni systému) a spoločenské fungovanie antroponymickej sústavy (v konkrétnej realizácii).² Pomenovacie modely sú tvorené funkčnými členmi. Funkčný člen je člen vymedzený pomocou základných sémantických príznakov ako prvok s osobitnou designáciou. V. Blanár (spolu s J. Matejčíkom) rozoznáva 6 funkčných členov (FČ): rodné (krstné) meno, priezvisko, rodinné meno, individuálnu charakteristiku, meno (do) domu a apelatívny člen.³

Najpodrobnejší výskum živých mien bol realizovaný na strednom Slovensku V. Blanárom a J. Matejčíkom. Problematike živých mien sa neskôr venovalo viacero záverečných – diplomových či dizertačných prác. Medzi najkomplexnejšie analyzovanými živými menami boli živé mená z hornonitrianskej oblasti (I. Valentová) a živé mená z kopaničiarskej oblasti Starej Turej (M. Kazík). Zo západného Slovenska živé mená z Kysúc spracovala I. Kopásková-Kormancová

*PaedDr. Miroslav Kazík, PhD. MBA. Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty, Univerzity J. Seľyeho, Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno.

¹ Blanár, V. – Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel). Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 14.

² Tamže, s. 17.

³ Blanár, V. – Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel), c. d.; Blanár, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda, 1996. 250 s.

a živé mená v poľsko-slovenskom pohraničí si všimala M. Szczerbová. Terénny výskum sa realizoval aj na moravsko-slovenskom pomedzí, no doteraz neboli jeho výsledky publikované. Zmienit' sa možno aj o prácach živých mien slovenskej menšiny v Maďarsku (A. Holá, M. Kazík /s T. Tuškovou a A. Uhrinovou/) či Vojvodine (napr. A. Marićová, A. Makišová, Z. Týrová). Medzi slovenských jazykovedcov, ktorí skúmali živé mená, patria aj E. Krasnovská (v Gemeri), J. Kriššáková (v goralskej oblasti Spiša), M. Smatana (v Rajci), L. Šmelík (na Záhorí), Š. Krištof (v Tekove), I. Kotulič a A. Chomová (na východnom Slovensku). J. Bauko sa zase zaoberal neoficiálnou antroponymiou maďarskej menšiny na Slovensku.

Pre pohraničný pás kopaníc na území dnešných obcí Brestovec, Stará Myjava, Poriadie a sčasti aj Rudník sa od prvej polovice 18. storočia používa spoločné označenie Horné kopanice. Osídľovací proces na Horných kopaniciach bol skorší ako na Dolných kopaniciach.⁴ Oblasť Myjavskej pahorkatiny tvorí u nás územie najstaršieho a súčasne aj najintenzívnejšieho kopaničiarskeho osídlenia.⁵ Nárečie myjavských kopaníc patrí do nárečového celku myjavských nárečí považskej nárečovej podskupiny severnej skupiny západoslovenských nárečí.⁶ Atlas slovenského jazyka zaraďuje myjavské nárečia do dolnopovažských nárečí.⁷

Vlastný terénny výskum sme v obci č. 1 realizovali podľa stavu obyvateľstva z roku 2016. Pri heuristickom výskume živých mien sme používali predovšetkým metódu dotazníka a riadeného rozhovoru. Skúmali sme živé mená používané staršou a strednou generáciou v spoločenskom úze osady v neutrálnej, bezpríznačovej situácii. Pred terénnym výskumom sme si pripravili kartotekové lístky, kde sme uviedli adresu (číslo domu) a kde sme prepísali úradné podoby mien. Pri terénnom výskume sme zapisovali živé osobné mená, živé mená rodiny (živé rodinné mená) a mená (do) domu. Zisťovali sme všetky živé mená, ktoré informátor používa. Po výskume sme živé mená modelovali podľa metodiky V. Blanára (1978).⁸

Rodné (krstné) meno môže mať úradnú podobu (K), hypokoristickú podobu (K), alebo inojazyčnú, nárečovú, nespisovnú alebo inak zmenenú nepravidelnú podobu (<K>). Priezvisko sa okrem úradnej podoby (P) môže vyskytovať v neúradnej forme, ktorá sa končí na sufixy *-ka* (označenie sa používa, ak sú meno rodiny a meno domu odvodené od iného základu alebo sa nepoužívajú) (P̄) a môže sa objavovať i nepravidelná hlásková zmena priezviska (<P>). Rozoznávajú sa priezviská, ktoré majú zhodnú antropolexému s a) menom rodiny (P = RM), b) menom domu (P = MD) a c) menom rodiny a menom domu (P = RMD). Rodinné meno (RM) môže mať antropolexému zhodnú s a) menom domu (RM = MD), b) priezviskom (RM = P). Meno (do) domu sa značí ako MD. Pri individuálnej charakteristike (CH) sa rozlišujú motivačné príznaky (zaznačujú sa horným indexom): ^v – telesné alebo duševné vlastnosti, ^z – trvalé, dočasné alebo bývalé zamestnanie, stav, záľuba, záujmy, ^p – pôvod a bydlisko, ⁿ – iná alebo nejasná motivácia. Apelatívny člen zaznačujeme ako A. V rámci sémantického príznaku [vzťah u k príbuzným osobám] sa rozlišujú príbuzenské motivačné príznaky, ktoré sa označujú dolným indexom: ₁ – otec, ₁₁ – matka, ₃ – manžel, druh, priateľ, _[31] – prvý manžel, ₃₃ – manželka, družka, priateľka, ₄ – starý otec, ₄₄ – stará matka, ₅ – svokor, test', ₅₅ – svokra, testína, ₇ – brat. Číselný index ₂, ktorý označuje príznak rodiny ako celku (pri P, RM, MD), sa neoznačuje. (Pri zdvojenom indexe zaznačujeme aj index ₂, napr. _{1/2, 11/2}.) Znamienkom plus (+) sa pripájajú jed-

⁴ Gálik, J.: Myjava v obrazoch histórie. (1. diel). Myjava: Vlastným nákladom autora, 2010, s. 30.

⁵ Horváth, P.: Vývoj kopaníc a kopaničiarskeho osídlenia v oblasti Myjavskej pahorkatiny do konca 18. storočia. In: Historické štúdie, 1979, roč. 22, s. 165.

⁶ Štolc, J.: Slovenská dialektológia. Na vyd. pripravil I. Ripka. Bratislava: Veda, 1994, s. 94 a s. 97-98.

⁷ Mistrík, J.: Moderná slovenčina. 3., preprac. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 24.

⁸ Blanár, V. – Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel). Designácia osobného mena. c. d.

notlivé funkčné členy, ktoré spolu tvoria jeden model. Hviezdičkou (*) označujeme funkčný člen, ktorý sa predpokladá, nulou (0) ten, ktorý sa používa fakultatívne, špicatými zátvorkami ($\langle \rangle$) funkčný člen, ktorý sa používa v skrátenej alebo ináč adaptovanej podobe. Do zátvoriek sa dávajú funkčné členy, ktorými sa pomenúva jedna osoba (obyčajne pri opisnom pomenovaní) – (), []. Dvojbodka (:) sa kladie za tie funkčné členy, ktoré sa spolu používajú aj v nasledujúcom pomenovaní rodiny alebo domu. Lomka (/) ukazuje, že pomenovacím východiskom je symbol na ľavej strane. Funkčný člen na pravej strane ukazuje uplatnenie v dnešnej antroponymickej sústave. Funkčné členy pred znamienkom „rovná sa“ (=) a za znamienkom sú antroponymickou lexémou zhodné a vzťahujú sa na tenže denotát. Na ľavej strane sa uvádza funkčný člen, ktorý sa pokladá za slovotvorné východisko.

Úlohou bolo zistiť inventár živých mien v jednej z obcí na myjavských kopaniciach a pomocou pomenovacích modelov opísať neúradnú antroponymickú sústavu v tejto obci a tak charakterizovať antroponymický mikrosystém v jednej časti horných myjavských kopanic.

Na základe analýzy modelovej stránky živých mien možno charakterizovať antroponymický mikrosystém ako sústavu neúradných mien v jednej obci a antroponymický makrosystém ako sústavu živých mien v celom regióne.⁹ Onymické modely sú systémotvornými prvkami onymickej sústavy.¹⁰ V. Blanár onymický systém chápe ako dynamicky stabilnú celosť systémotvorných prvkov, ktoré vo svojich jazykových realizáciách vstupujú do rozličných onymicky relevantných vzťahov a spolu vytvárajú čiastkové systémy. Prvkami onymického systému sú teda pomenovacie modely a ich zložky. Onymický systém má svoju jadrovú štruktúru a okrajové sféry. Produktívne javy sa vyznačujú vyššou frekvenciou, ale aj niektoré menej frekventované javy môžu mať osobitnú spoločenskú a historickú podmienenosť a závažnosť.¹¹

Blanár a Šrámek chápu model ako 1. systémotvornú jednotku onymického systému a 2. ako spôsob zobrazenia uvedenej abstraktnej jednotky.¹²

Onymum možno opísať prostredníctvom sémantických príznakov, zaznamenať na základe zvolených symbolov a typologicky zaradiť do určitej obsahovo-sémantickej modelovej skupiny.¹³ Na Slovensku má modelovanie v onomastike dlhú tradíciu a hovorí sa aj o škole.

Hlavnou úlohou porovnávacej slovanskej antroponomastiky je zistiť a opísať všetky modely úradnej a živej pomenovacej sústavy príslušného národného spoločenstva.¹⁴ V. Blanár už na 1. slovenskej onomastickej konferencii definoval mennú sústavu ako istým spôsobom usúvzťažný súbor modelov (typov) osobných mien, ktoré v danom historickom období príslušné národné spoločenstvo používa.¹⁵ O pár rokov upozornil na dôležitosť skúmať nielen osobné mená, ale aj pomenovanie osôb ako celostne usporiadanú množinu prvkov.¹⁶ Treba si podľa neho všimnúť nielen frekvenciu, ale aj rozličnú lokálnu distribúciu antroponymických modelov a typov.¹⁷

⁹ Odaloš P.: Profilovanie komponentov onomastiky ako vedy na základe fungovania oným v texte a kontexte. In Minářová, E. – Sochová, D. – Zítková, J. (eds.): *Vlastní jména v textech a kontextech*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 26.

¹⁰ Blanár, V.: *Teória vlastného mena*, c. d., s. 132.

¹¹ Blanár, V.: *Teória vlastného mena*, c. d., s. 132-133.

¹² Odaloš P.: *Profilovanie komponentov onomastiky ako vedy...*, c. d., s. 26.

¹³ Tamže.

¹⁴ Blanár, V.: *Porovnávacia slovanská antroponomastika*. In Svoboda, J. – Olivová-Nezbedová, L. (eds.): *Onomastické práce 3, Sborník rozprav k 75. Nar. Vladimíra Šmilauera*. Praha, 1970, s. 33-39.

¹⁵ Blanár, V.: *Otázka systému v antroponomastike*. In Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. decembra 1967)*. Zborník materiálov. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968, s. 5-14.

¹⁶ Blanár, V.: *Porovnávacia slovanská antroponomastika*, c. d.

¹⁷ Tamže.

Modely umožňujú poznať vnútornú štruktúru živých osobných mien a umožňujú triedenie (i klasifikáciu) veľkého množstva materiálu. Pomenovací model v sebe zahŕňa obsahovú a motivačnú stránku živého mena. Jeho časťou je aj slovtvorný model, ktorý spolu s konkrétnymi slovtvornými typmi zobrazuje tvorenie živého mena slovtvornými postupmi a konkrétnymi jazykovými antropoforantmi. Modelové spracovanie má na Slovensku a v česko-slovenskom priestore bohatú tradíciu, počnúc Blanárovou teóriou živých osobných mien, Šrámkovým a Pleskalovej (ale aj Šindelárovej) spracovaním toponymie, Sičákovej modelmi hydronymie, Bayerovej a Pastyříkovými modelmi hypokoristik, až po najnovší slovenský projekt modelovania chrématonymie.

Modely v živej antroponymii okrem obsahovej a motivačnej stránky predstavujúcej onymický status vlastného mena a slovtvornej stránky tvoriacej primárne lingvistický status odzrkadľujú široké spoločenské a demografické vzťahy v lokálnom spoločenstve berúc do úvahy živé mená v mikrosystéme.

Konkrétna realizácia živých mien v danom jazykovom znaku, konkrétne živé meno, je aj vyjadrením etnologickej či etnografickej skutočnosti. Lokálne spoločenstvá sú zdrojom a tvorcom neúradných (živých) antroponymických mikrosystémov, ktoré sa priamo alebo cez mezosystémy spolu s inými mikrosystémami stávajú makrosystémami. Lokálne spoločenstvá obcí horných myjavských kopaníc s inými mikrosystémami obcí na západnom Slovensku reprezentujú západoslovenský makrosystém živej (neúradnej) antroponymie, ktorá je súčasťou nášho národného jazyka, patrí k nášmu kultúrnemu dedičstvu a národným tradíciám a neustále sa obohacuje o nové prvky.

Inventár živých mien sa neustále obohacuje o nové prvky – napr. zo slangu, z názov seriálov, filmov, podľa filmových a seriálových postáv (hrdinov), hercov, spevákov či iných postáv zo „šoubiznisu“ transonymizáciou, proprializáciou z názvov nových vecí a skutočností (napr. v obci Nižná v okrese Piešťany sme zaznamenali prezývku či živé osobné meno *Internet*).

V obci č. 1 na Horných myjavských kopaniciach v triede slobodných osôb je jednočlenných 15 modelov a 32 ŽM, dvojčlenných 62 modelov a 146 ŽM, trojčlenných 47 modelov a 67 ŽM, štvorčlenných 18 modelov a 22 ŽM a päťčlenné 2 modely a 2 ŽM. Spolu sme zaznamenali 144 modelov a 269 ŽM. Na jeden model pripadá 1,87 ŽM.

Frekvenčná distribúcia pomenovacích modelov

1. Rodné (krstné) meno v úradnej podobe a priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu /K + P1 = RMD/. Frekvencia: 23 živých mien (ŽM):

Ivana Poliaková, Tibor Hrackí, Monika Bičianová, Andrej Bičian, Andrej Hrackí, Patrik Hrackí, Dana Bunčáková, Andrea Mozoláková, Adam Tížik, Lenka Mizeráková, Frederika Novotná, Mário Dobrovockí, Martin Bičian, Jana Kariková, Ivan Pančiak, Peter Pražienka, Lenka Pražienková, Michal Dúbravčík, Patrik Bachorík, Tomáš Hornák, Marek Pražienka, Andrea Pražienková, Tomáš Cintula.

2. Rodné (krstné) meno v domácej (hypokoristickej) podobe a priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu /K + P1 = RMD/. Frekvencia: 14 ŽM.

Zuzanka Bunčáková, Danka Bunčáková, Ada Mozoláková, Palo Poliak, Mišo Bičian, Mona Bičianová, Tomi Bičian, Ivanka Poliaková, Samko Kavickí, Mišo Rudavský, Kačka Pražienková, Peto Pražienka, Mišo Dúbravčík, Mirka Bachoríková.

3. Rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza vychádza z antropobázy priezviska, a apelatívny člen /RM1 = P + A/. Frekvencia: 14 ŽM.

Ivančove decká, Slávikov sin, Blahove decká, Kolníkove céri, Jozefákov sin, Pémov sin, Ištokove decká, Foltínove deti/decká, Blaškov sin, Drškove deti/decká, Kodajove decko, Kodajova céra, Fajnorove céri, Gálikove deti/decká.

4. Apelatívny člen a priezvisko podľa otca, ktorého antropobáza je v mene rodiny a v mene domu /A – P1 = RMD/. Frekvencia: 8 ŽM.

mladí Drška, mladí Polák, mladí Bruško, mladí Rudavský, mladí Šimek, mladí Maruonek, mladí Dúbravčík, mladí Cintula.

5. Rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza vychádza z antropobázy priezviska /RM1 = P/ (okrem jedného ženského ŽM sú všetky pomenovaním viac osôb). Frekvencia: 8 ŽM.

Zálešáčki, Fajnorové, Stachovi, Dugové, Boskovički, Poláčka, Gálikovci, Pražienkovia.

6. Priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu /P1 = RMD/. Frekvencia: 5 ŽM.

Farkaš, Rehák, Marton, Poláková, Volár.

7. Opisné živé osobné meno, zložené z mena otca, ktoré pozostáva z jeho rodného (krstného) mena a rodinného mena s antropobázou priezviska, a apelatívneho člena vyjadrujúceho príbuzenský vzťah /(K + RM = P)1 + A/. Frekvencia: 5 ŽM.

Mišove Matušikove deti, po Mišovi Klasovitém sinovja, po Mišovi Klasovitém céra, Branovi Valentovi sinovia, Mirove Ištokove céri.

8. Rodinné meno podľa otca, ktoré vstupuje do pomenovania domu /RM1 : MD/. Frekvencia: 4 ŽM.

Beličiačin, Beličiak, Zemančin, Magdiak.

9. Apelatívny člen a priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu /A + P1 = RMD/. Frekvencia: 4 ŽM.

deti Čurku, deti Foltína, sin Blaška, céri Dugu.

10. Rodné (krstné) meno v úradnej podobe a rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza vychádza z antropobázy priezviska /K + RM1 = P/. Frekvencia: 4 ŽM.

Jakub Petrákuof, Jakub Petrákov, Elena Ševčíčka, Jana Juráška.

11. Rodné (krstné) meno v úradnej podobe a priezvisko podľa otca, celé živé osobné meno vstupuje do pomenovania domu /K + P1 : MD/. Frekvencia: 4 ŽM.

Dušan Kriško, Dušan Zeman, Dušan Pančiak, Ján Duga.

12. Rodné (krstné) meno v domáckej (hypokoristickej) podobe a priezvisko podľa otca vo formálne adaptovanej podobe, ktoré má antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny a mena domu /K + <P>1 = RMD/. Frekvencia: 4 ŽM.

Zuska Viskupková, Mišo Viskupek, Miško Viskupek, Lubo Šmicka.

13. Rodinné meno podľa matky, ktorého antropobáza vychádza z antropobázy priezviska, a apelatívny člen /RM11 = P + A/. Frekvencia: 4 ŽM.

Držičkin sin, Volárkin sin, Hornáčkin sin, Fajnorkine céri.

14. Živé osobné meno starého otca zložené z jeho rodného (krstného) mena v hypokoristickej podobe a priezviska, ktorého antropobáza je aj v mene rodiny a mene domu, a apelatívny člen vyjadrujúci príbuzenský vzťah /(K + P = RMD)4 + A/. Frekvencia: 4 ŽM.

Pala Brezinu vnúčence, Pala Brušku vnuk, Jana Dugu vnuk, Jana Kariku vnuk.

15. Priezvisko podľa otca, ktoré vstupuje do pomenovania domu /P1 : MD/. Frekvencia: 3 ŽM.

Vdoviaková, Šurin, Kriško.

16. Apelatívny člen vyjadrujúci generačné zaradenie a rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza je aj v mene domu /A – RM1 = MD/. Frekvencia: 3 ŽM.

mladí Komoráš, mladí Varechár, malí Barináček.

17. Apelatívny člen vyjadrujúci príbuzenský vzťah a rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza vychádza z antropobázy priezviska /A + RM1 = P/. Frekvencia: 3 ŽM.

djéčence Pražienkove, deti Hluchích, decká Hluchého.

18. Rodné (krstné) meno v úradnej podobe a rodinné meno podľa otca, ktorého antropobáza je aj v mene domu /K + RM1 = MD/. Frekvencia: 3 ŽM.

Viera Češinová, Viera Češinka, Peter Lošenec.

19. Priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu, a apelatívny člen vyjadrujúci príbuzenský vzťah /P1 = RMD + A/. Frekvencia: 3 ŽM.

Kolára céri, Bieleného céra, Liškovi sinovia.

20. Apelatívny člen označujúci generačné zaradenie, rodné (krstné) meno v domácej (hypokoristickej) podobe a priezvisko podľa otca, ktoré má antropobázu v mene rodiny a mene domu /A – K + P1 = RMD/. Frekvencia: 3 ŽM.

mladí Vlado Pražienka, malá Lucka Bičianová, mladá Zuska Bunčáková.

21. Apelatívny člen vyjadrujúci príbuzenský vzťah a živé osobné meno otca, ktoré pozostáva z jeho rodného (krstného) mena a rodinného mena s antropobázou priezviska /A + (K + RM = P)1/. Frekvencia: 3 ŽM.

céra Jana Ochodníckeho, sinovia po Mišovi Klasovitém, céra po Mišovi Klasovitém.

22. Apelatívny člen vyjadrujúci príbuzenský vzťah a živé osobné meno otca, ktoré pozostáva z jeho priezviska s antropobázou v mene rodiny a mene domu a rodného (krstného) mena v hypokoristickej podobe /A + (P = RMD + K)1/. Frekvencia: 3 ŽM.

sinovia Dobrovockí Zdenovi, sinovia Dobrovockí Zdenovi, sinovia Dobrovockí Zdena.

Pomenovacie modely s frekvenciou 2 (23. – 40.):

Mikofci, Mikovi

RM1 = <P>

Zuza Problémová, Zuska Problémová

K + <RM>1 = <MD>

Mišo Minarech, Samo Horník

K + P1

Hasičůf sin, Špekulantova céra

CHz1 + A

Tížikova malá/mladá, Tížička malá/mladá

RM1 = P – A

Kubinov vnuk, Sabove vnučence

RM4 = P + A

Miháličkin vnuk, Miháličkina vnučka

RM44 = P + A

deti Vlada Šimku, céra Vlada Dugu

A + (K + P = RMD)1

Milošova Ušiakova céra, Milana Hrackého decká

(K + RM = P)1 + A

Dušanova Matijáková céra, Dušanov Matijákov sin

(K + RM = <P>)1 + A

Petra Martona céri, Petra Slávika sin

(K + P = RMD)1 + A

Leni Ševčícki decká, Vladine Zemankine decká

(K + RM1 = P)11 + A

Ozeřčinho céra Martina, Ozeřčinho céra Dušana

RM1 = MD + A + K

Dobrovockého Zdena sinovia, Dobrovockí Zdenovi sinovia

(P = RMD + K)1 + A

céra Jana Špekulanta Hana, céra Jana Špekulanta Lenka

A + (K + <RM> =

<MD>)1 + K

vnuk Jana Durca Obchodníka, vnučka Jana Durca Obchodníka

A + (K + P = RMD +

CHz1)4

Mira Durca Pintáša deti, Jara Durca Pintáša céra

(K + P = <RMD> +

<RM> = <MD>)1 + A

Jara Durca Pintáša vnuk, Jana Matušíka Prostředného vnučka

(K + P = <RMD> +

<RM> = <MD>)4 + A.

S frekvenciou 1 je 104 pomenovacích modelov, z toho 1-členných 10 PM, 2-členných 43 PM, 3-členných 35 PM a 4-členných 14 PM, 5-členné 2 PM:

Jednočlenné:

Okuliarnik
Obchodník
Šarik
Jedinák
Firšt
Pleštiak
Uhlírová
Fajnor
Držík
Držíková

CHv : MD
 CHz : MD
 CHn
 CHn : MD
 CHn1 (bol mäsiar)
 RM1 = MD : MD
 <P1>
 P11
 P11 = RMD
 P = RMD

Dvojčlenné:

céra Lekárnikova
mladí Škrabák
mladá Ševčíčka
stará dievka Vdoviačka
mladí Matják
céri Dugovej
vnučka Klasovitá
Milan Škulaví
Jano Škulaví
Zuzana Problémová
Jano Dolinskí
Zuska Matijáčka
Matej Volárkin
Elena Volárka
Jakub Michalec
Jano Duga
Palo Hargaš
(Palo) Mizerák
Janto Bičian
Jana Sadlonová
Duško Juráš
Marian Malek
Julka Marečková
Elena Volárová
Martina Šmičková
Lojzíkovi vnuci
Romantikuof sin
Východňiarove deti
Pištiakova vnučka
Kutkove decká
Osúchove céri
Dolinského deti
Hundráčkina céra

A + CHz1
 A - <RM>1 = <MD>
 A - RM1 = P
 A + *RM1 = P : MD
 A - <P1> = RMD
 A + (P3 = RMD)11
 A + P4 = RMD
 K + RM1 = MD : MD
K + RM1 = MD : MD
 K + <RM>1 = <MD>
K + <RM>1 = <MD> : MD
K + RM1 = <P>
 K + RM11 = P
 K + RM = P
 K + P1
K + P1 : MD
K + P1 = RM : MD
 0K + P1 = RMD
 <K> + P1 = RMD
 K + <P1> = RMD
K + P1 = <RMD>
 K + P11 = RMD
K + P11 = RMD
 K + P = RMD
 K + <P> = RMD
K4 + A
 CHv1 + A
 CHp1 + A
 CHn4 + A
 RM1/1 + A
 (RM = MD)1 + A
 <RM>1 = <MD> + A
 (RM1: MD)11 + A

<i>Lošencová Jana</i>	$RM1 = MD + K$
<i>Prostředná Matusíčka</i>	$\langle RM1 \rangle = \langle MD \rangle + \langle RM1 \rangle = P$
<i>Bachorička Mirka</i>	$RM1 = P + \underline{K}$
<i>Valu sin</i>	$(P : MD)1 + A$
<i>Uhlírova céra</i>	$\langle \underline{P}1 \rangle + A$
<i>Minarech Mišo</i>	$P1 + \underline{K}$
<i>Paracková Iveta</i>	$P1 = RMD + K$
<i>Brezinkine céri</i>	$\underline{P}11 + A$
<i>Jurčovej sin</i>	$(P1 : MD)11 + A$
<i>Liškovej sinovia</i>	$(P3 = RMD)11 + A$
Trojčlenné:	
<i>malí Samko Horník</i>	$A - \underline{K} + P1$
<i>mladá Zuska Marečková</i>	$A - \underline{K} + P11 = RMD$
<i>céra Vladimíra Dugu</i>	$A + (K + P = RMD)1$
<i>sinovia Vieri Klasovitej</i>	$A + (K + P3 = RMD)11$ (jeden sl., žen.)
<i>vnučka Jana Špekulanta</i>	$A + (\underline{K} + \langle RM \rangle = \langle MD \rangle)4$
<i>vnuk Zuski Strnátkovej</i>	$A + (\underline{K} + P3 = RMD)44$
<i>mladí Viskup Škrabák</i>	$A - P1 = \langle RMD \rangle + \langle RM \rangle 1 = \langle MD \rangle$
<i>mladí Rudavský Mário</i>	$A - P1 = RMD + K$
<i>mladí Ušiak Desiatnik(-uof – st.gen)</i>	$A - P1 = RMD + RM1 = MD$
<i>Ivanka Lubi Viskupki</i>	$\underline{K} + (\underline{K} + \underline{P}1)11$
<i>Jana Viskupová ze Sekúl</i>	$K + P1 = RMD + CHp$
<i>Adam Viskup (ze Sekúl)</i>	$K + P1 = RMD + 0CHp$
<i>Miška Viskupová (ze Sekúl)</i>	$\underline{K} + P1 = RMD + 0CHp$
<i>Jano Duga od Vlčkov</i>	$\underline{K} + P1 + MD : MD$
<i>Palo Durec Pintáš</i>	$\underline{K} + P1 + RM1 : MD$
<i>Jano Klimek Dolník</i>	$\underline{K} + P1 = RMD + RM1$
<i>Štefan Juráš Hunderák</i>	$\langle K \rangle + P1 = RMD + RM11$
<i>Jano Hrackí Šupolek</i>	$\underline{K} + P1 = RMD + RM11 = MD$
<i>Luba Varechára deti/decká</i>	$(\underline{K} + RM = MD)1 + A$
<i>Vlidenka Vojtku sin</i>	$(\underline{K}/RMD + P)1 + A$
<i>Anči Šupolkovej sin</i>	$(\underline{K} + RM11)11 + A$
<i>Anči Hunderáčki sin</i>	$[\underline{K} + (RM1 : MD)]11 + A$
<i>Lenki Šimkovej céri</i>	$(K + P1)11 + A$
<i>Jani Karikovej sin</i>	$(K + P = RMD)11 + A$
<i>Lubina Vojtkovej Zuska</i>	$(\underline{K} + P3 = RMD)11 + \underline{K}$
<i>Jarvov Kubinov vnuk</i>	$(\underline{K} + RM = P)4 + A$
<i>Mili Palačkovej vnuk</i>	$(\underline{K} + RM1)44 + A$
<i>Olini Dugovej vnuk</i>	$(\underline{K} + P3 = RMD)44 + A$
<i>Olgi Dugovej vnuk</i>	$(\langle K \rangle + P3 = RMD)44 + A$
<i>Džidžvove vnúčence Adámkove</i>	$CHn4/MD + A + RM4 = P$
<i>Valentki (Japoncove céri)</i>	$RM1 = P + 0(CHv1 + A)$
<i>Jozefákovej ženi sin</i>	$(RM3 = P + A)11 + A$
<i>Brezinove Palove vnúčence</i>	$(RM = P + \underline{K})4 + A$
<i>Bielčík Dolinskí Jano</i>	$P1 + \langle RM \rangle 1 = \langle MD \rangle + \underline{K} : MD$
<i>Benová Juráškina céra</i>	$P1 + RM11 = P + A$

Štvorčlenné:

<i>céra mladej Zuski Marečkovej</i>	$A + (A - \underline{K} + P11 = RMD)11$
<i>vnučka starej Zuski Marečkovej</i>	$A + (A - \underline{K} + P1 = RMD)44$
<i>mladí Milanov Brezinov sin</i>	$A - (K + RM = P)1 + A$
<i>mladého Ščefanova Strnátkova céra</i>	$A - (<K> + RM = P)1 + A$
<i>mladí Vojtek Vladenkov sin</i>	$A - P1 + \underline{K}1/RMD + A$
<i>mladí Pančiak (Ščefanov sin)</i>	$A - P1 = RMD + 0(<K>1 + A)$
<i>Zuska Ščefána Špekulanta céra</i>	$\underline{K} + (<K> + <RM> = <MD>)1 + A$
<i>Jana Jurášová (Dušanova céra)</i>	$K + P1 = <RMD> + 0(K1 + A)$
<i>Martin Valent (Janov sin)</i>	$K + P1 = <RMD> + 0(\underline{K}1 + A)$
<i>Lubo Valent (Janov sin)</i>	$\underline{K} + P1 = <RMD> + 0(\underline{K}1 + A)$
<i>Martin Valent (Januov (Valentov))</i>	$K + P1 = <RMD> + 0[\underline{K}1 + 0RM1 = P]$
<i>Lubo Valent (Januov (Valentov))</i>	$\underline{K} + P1 = <RMD> + 0[\underline{K}1 + 0RM1 = P]$
<i>Jura Špekulanta Bielčika céra</i>	$(\underline{K} + CHz + <P>)1 + A$
<i>Palova (Kováčova) (Jurikova) céra</i>	$(\underline{K} + 0RM = P + 0RM = <MD>)1 + A$

Päťčlenné:

<i>vnuk Jana Špekulanta Hanin sin</i>	$A + (\underline{K} + <RM> = <MD>)4 + K11 + A$
<i>Lenkine deti vnuci Jana Špekulanta</i>	$K11 + A + A + (\underline{K} + <RM> = <MD>)4$

Živé mená najčastejšieho modelu /K + P1 = RMD/ tvoria 8,55 % všetkých živých mien.

Modely s jedným živým menom tvoria 38,66 % všetkých živých mien.

Funkčné členy živých osobných mien v pomenovacích modeloch a živých menách Počet FČ v modeloch

$$1 \times 15 = 15$$

$$2 \times 62 = 124$$

$$3 \times 47 = 141$$

$$4 \times 18 = 72$$

$$5 \times 2 = 10$$

SPOLU 362 FČ v modeloch

Počet FČ v ŽM

$$1 \times 32 = 32$$

$$2 \times 146 = 292$$

$$3 \times 67 = 201$$

$$4 \times 22 = 88$$

$$5 \times 2 = 10$$

SPOLU 623 FČ v ŽM

Na 1 model pripadá 2,51 FČ. Na 1 ŽM pripadá 2,32 FČ.

V živých menách triedy slobodných osôb v obci č. 1 na horných myjavských kopaničiach je najviac zastúpený funkčný člen rodné (krstné) meno s 28,25 %, potom apelatívny člen s 24,72 % a priezvisko s 24,40 %. Rodinné meno predstavuje 19,42 % a individuálna charakteristika 3,05 %. Najmenej sa vyskytuje meno domu s 0,16 %.

V obci č. 1 na horných myjavských kopaničiach v triede slobodných osôb v živých osobných menách dominujú rodné (krstné) mená v hypokoristickej podobe (101), čo predstavuje 57,39 %

všetkých rodných mien. Rodných mien v úradnej podobe je 39,20 % (69) a rodných mien v nárečovej, cudzojazyčnej či inak formálne modifikovanej podobe 3,41 % (6). Bez príbuzenskej motivácie je 59,66 % rodných mien (105), s príbuzenskou motiváciou 40,34 % rodných mien (71). Z príbuzenských motivácií sme v živých osobných menách zachytili rodné meno podľa otca (40), podľa matky (12), podľa starého otca (14) a podľa starej matky (5).

Z individuálnych charakteristík sme zistili individuálnu charakteristiku podľa zamestnania (7), ktorá tvorí 36,84% všetkých individuálnych charakteristík v lokalite v danej triede, individuálnu charakteristiku podľa pôvodu a bydliska (4), predstavujúcu 21,05% individuálnych charakteristík, individuálnu charakteristiku podľa telesných a duševných vlastností (3) s 15,79 % a individuálnu charakteristiku s inou alebo nejasnou motiváciou (5), ktorej percentuálny podiel je pomerne vysoký – až 26,32 % všetkých charakteristík danej triedy v skúmanej lokalite. Bez príbuzenskej motivácie je len 36,84 % individuálnych charakteristík (7), prevláda charakteristika s príbuzenskou motiváciou podľa otca (8) – 42,11% a vyskytujú sa aj charakteristiky podľa starého otca (4) – 21,05 %.

Z rodinných mien prevládajú rodinné mená, ktoré majú antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska (73, čo je 60,33 %), nasledujú rodinné mená s antropobázou mena rodiny (43, čo tvorí 35,54 %) a najmenšie zastúpenie majú rodinné mená, ktoré nemajú antropobázu zhodnú ani s menom domu ani s priezviskom (5, čo predstavuje 4,13 %). Výrazne prevládajú rodinné mená s príbuzenskou motiváciou podľa otca (93) s 76,86 %, vyskytujú sa aj rodinné mená s príbuzenskou motiváciou podľa matky (14) s 11,57 %, podľa starého otca (10) s 8,26 %, podľa starej matky (3) s 2,48 % a jedno živé meno obsahuje rodinné meno, ktoré sa viaže na rodinu ako celok – 0,83 %.

Najfrekvencovanejším funkčným členom priezvisko je priezvisko s antropobázou mena rodiny a mena domu (124, čo je 81,58 %), výrazne menšie zastúpenie majú priezvisko, ktoré nemá antropobázu v mene rodiny ani v mene domu (15, čo je 9,87 %) a priezvisko s antropobázou mena domu (13, čo je 8,55 %). Z príbuzenských motivácií je pri priezvisku najčastejšia motivácia podľa otca (121, čo je 79,61 %), oveľa menej sa objavujú motivácie podľa matky (15, čo je 9,87 %), podľa starého otca (9, čo je 5,92 %), podľa starej matky (4, čo je 2,63 %) a rodiny ako celku (3, čo je 1,97 %).

Pri apelatívnom člene máme doložené aj tri členy s príbuzenskou motiváciou – dva podľa matky (+A)11 a (A-)11, jeden podľa starej matky (A-)44. Okrem týchto spomenutých apelatívnych členov sme zaznamenali živé osobné mená s apelatívnym členom vyjadrujúcim príbuzenský vzťah (A+) s celkovým počtom 125 a mená s apelatívnym členom vyjadrujúcim generačné zaradenie a titul (A-) s frekvenciou podstatne nižšou – len 26.

Frekvencia pomenovacích modelov (obsahových a motivačných) poukazuje na centrum a perifériu produktívnosti jednotlivých typov živých mien. Na popredné miesta sa dostali pomenovacie modely zložené z funkčných členov pochádzajúcich z úradnej pomenovacej sústavy. Aj pri priezviskách, ktoré sú v obci „domáce“, sa osoby dobre identifikujú, pretože sa spravidla používajú rodné (krstné) mená len v spätosti s danou osobou. V niektorých prípadoch rodné mená pochádzajú z novšieho repertoáru, daná osoba má tak meno a priezvisko rozdielne od iných, čiže nedochádza k onymickej synonymii. Ak by k tomu predsa došlo, na rozlíšenie sa používa apelatívny člen. Objavujú sa aj ojedinelé, zriedkavé priezviská; ide o deti osôb, ktoré sa do obce prisťahovali. Zachytili sme aj pomenovacie modely, ktoré obsahujú funkčný člen rodinné meno. Najmä v prípade rodinných mien zhodných s antropobázou mena domu ide o deti obyvateľov, ktorí v obci žijú už niekoľko generácií. Vysoký podiel apelatívneho člena v živých osobných menách je zapríčinený predovšetkým opisným pomenovaním a značnou frekvenciou opisných živých mien.

Výskumom živých mien v ďalších lokalitách myjavskej oblasti, ako aj (západného) Slovenska, alebo aj iných (živých) slovanských a neslovanských antroponymických sústav sa možno dostať k všeobecným princípom propriálnej nominácie. V ostatných prácach V. Blanár zhodnotil metodiku modelovania ako takú, ktorou „sa získajú jednak predpoklady na systémové porovnanie onymie v rámci národného jazyka, jednak na medzijazykovú konfrontáciu onymických systémov. Opísanie pomenovacích modelov cez metajazyk umožňuje spracúvať a klasifikovať onymické modely štatistickými a areálovými metódami.“¹⁸ Pri porovnávanom výskume zdôraznil využitie obsahových modelov a najmä hodnoty získané v priemerných mikrosystémoch.¹⁹ V tomto príspevku sme charakterizovali triedu slobodných osôb z jedného západoslovenského mikrosystému, z jednej obce na horných myjavských kopaniciach. Dlhší čas sa venujeme výskumu živých mien na západnom Slovensku a svoj výskum sa snažíme orientovať práve na túto oblasť, pretože už V. Blanár a M. Majtán upozorňovali na potrebu rozšíriť výskum živých mien na živé mená zo západného a východného Slovenska. Keďže myjavské kopanice susedia s Českou republikou a sú v kontakte s českým etnikom (Moravanmi), je zaujímavé všímať si aj vplyvy kontaktov v antroponymii či širšie zaoberať sa jazykovými, kultúrnymi, hospodárskymi a spoločenskými kontaktmi, spoločenskou a demografickou situáciou vo vzťahu Slovák – Čech (Moravan) a Čech (Moravan) – Slovák. O potrebe preskúmať podrobnejšie (živú) antroponymiu na česko-slovenskom (či moravsko-slovenskom) pomedzí sme hovorili už dávnejšie s M. Majtánom, E. Krasnovskou a tvorcom teoretických a metodologických východísk skúmania slovanskej antroponymie V. Blanárom. Týmto príspevkom sme sa snažili priblížiť k poznaniu slovenskej neúradnej antroponymie, konkrétne neúradnej antroponymie na západnom Slovensku v kopaničiarskej oblasti.

Living personal names of single persons from the upper Myjava region

Miroslav Kazík

In this paper, we try to approach the knowledge of Slovak unofficial anthroponymy, specifically unofficial anthroponymy in western Slovakia in the solitary-cottages area, Kopaničiar region. Based on field research, the paper presents the characteristics of living personal names in the class of single (unmarried) persons from one West Slovak microsystem, from one municipality in the upper Myjava region. The frequency of naming models (content and motivational) points to the center and periphery of productivity of individual types of living names. In the researched village in the given class, the most common model of living personal names is the first name in the official form and the surname according to the father, which has an anthropobase of the family name and the name of the house. In the living names, the most functional member is the first name with 28.25%, then the appellative element with 24.72% and the surname with 24.40%. The family name represents 19.42% and the individual characteristics 3.05%. The name of the house is the least with 0.16%. The high proportion of appellative elements in living personal names is mainly due to the descriptive naming and the considerable frequency of descriptive living names.

¹⁸ Blanár, V.: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, 2008, 77 s.

¹⁹ Tamže.

KRISTÍNA TKÁČOVÁ – TERÉZIA HARČARIKOVÁ –
ZUZANA IVANOVÁ*

Fenomén smrti a umierania v komunikácii s deťmi

TKÁČOVÁ, K. – HARČARIKOVÁ, T. – IVANOVÁ, Z.: The phenomenon of death and dying in communication with children. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 344-353 (Bratislava).

The article points to the importance of communication with terminally ill children as well as the importance of communication after the loss of, for example, a sibling or classmate. Death, dying, the loss of a loved one are difficult topics that arouse fear, concern and respect. However, they are an integral part of life, unfortunately also of children's lives, often already at an early age. It is therefore necessary that the phenomenon of death and dying be communicated in an appropriate way already in childhood, not only with children whose illness significantly limits their life span, but also with their siblings, classmates and parents. Not only the family but also the school plays an important role in such communication. The authors of the paper point to the necessity of training teachers in various types of schools in the field of communication and its specifics in the issue of death and dying. At the same time, they rely mainly on foreign studies, as this issue is still unexplored in Slovakia.

Terminal illness, communication, terminally ill child, death, communication about death, communication about loss, special pedagogy.

Komunikácia s nevyliciteľne chorým dieťaťom

Smrteľne choré deti vedia o tom, že umierajú napriek tomu, že sa dospeli o tom s nimi nerozprávajú. Nie všetky deti sa však dokážu o svojom strachu rozprávať (verbalizovať ho), čo viedlo k domnienke, že si závažnosť svojho stavu neuvedomujú. Dnes už ale vieme, že deti rozumejú, že môžu zomrieť, a preto potrebujú priestor, aby mohli vyjadriť svoje obavy a o svoj strach a úzkosť sa podeliť. „Rozprávať sa so smrteľne chorým dieťaťom a jeho rodičmi nie je ľahké. Predovšetkým rozprávať sa o tom, čo ich trápi, o smrti, čo jej môže predchádzať a čo nasledovať, o tom, čo môžeme urobiť, ako môžeme pomôcť, o tom, kde sú naše hranice.“¹

Deti žijú často v neistote, vobavách napriek tomu, že dospeli sa im snaží všetko vynahradiť; cítia sa osamotené. Aj Kay Blumenthal-Barby² vo svojej štúdií zdôrazňuje, že informácie, ktoré sú primerané veku dieťaťa, znižujú jeho úzkosť. Taktiež zdôrazňuje, že na otázky, ktoré kladie dieťa o svojej chorobe, by sa malo odpovedať primerane veku, zrozumiteľne, priamo a jednoducho. Spomínaná autorka ďalej uvádza, že oficiálne označenie svojej choroby by sa dieťa dozvedieť nemalo, pritom však netreba zamlčovať, že je postihnuté chorobou, na ktorú

*Mgr. Kristína Tkáčová, PhD., doc. PaedDr Terézia Harčariková, PhD., Mgr. Zuzana Ivanová, PhD., Ústav špeciálno-pedagogických štúdií, Katedra špeciálnej pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Račianska 59, 813 34 Bratislava.

¹ Jasenková, M.: Ako žiť spolu až do konca – detská domáca hospicová starostlivosť. Bratislava: Plamienok. 2005, s. 27.

² Blumenthal-Barby, K. a kol.: Opatrovanie ťažko chorých a umierajúcich. Martin: Osveta, 1988. 240 s.

niektoré deti aj umierajú. Podľa Jasenkovej a Mikeskovej „hovoriť s dieťaťom o smrti neznamená kruté vysvetlenie situácie za každú cenu.“³ Dôležité je vybudovať vzájomný dôverný vzťah a učiť sa jeden od druhého. Vyžaduje to však aj čas i hľadanie spôsobu, ako sa k deťom postupne priblížiť. Postupne sa takto otvárajú dvere nevyliciteľne chorým deťom, aby sa sami o svojich problémoch odvážili hovoriť a pýtali sa na to, čo ich zaujíma a na čo chcú poznať odpoveď.⁴ Zámerom komunikácie s dieťaťom, ktoré umiera, je vyhovieť špecifickým potrebám tohto dieťaťa.

Dieťa, ktoré umiera, môže o svojom probléme komunikovať priamo, nepriamo a/alebo prostredníctvom symbolov. Ak sa nevyliciteľne choré dieťa pýta, či zomiera, už si vybralo presnú osobu, ktorej sa to pýta, a už len hľadá uistenie, že je to tá správna osoba. Aj Jasenková a Mikesková potvrdzujú, že dieťa nekladie zisťovacie, ale testovacie otázky, ako napríklad: *Si ten, ktorý mi povieš pravdu?*⁵ Podľa nich si dieťa overuje našu úprimnosť a schopnosť pozrieť sa pravde do očí. Deti si overujú, či má zmysel pred takou osobou otvoriť svoje vnútro. Zomierajúce dieťa si robí starosti o seba a o ostatných. Deti, ktoré sú smrteľne choré, hľadajú spôsoby, ako sa so svojim strachom vyrovnáť. Spoločný problém zomierajúcich detí je strach, že sa na nich po smrti zabudne. Zomierajúce deti často zanechávajú správy svojim rodičom, rodinným členom a priateľom (v závislosti na ich veku a kultúre, ktorej sú členom). Môžu naplávať svoj pohreb a vybrať miesto pohrebiska. Trápi ich, že rodičia po ich smrti budú trpieť. Všetky otázky zomierajúcich detí majú byť dôstojne zodpovedané. Ak sa dieťa opýta: *Idem zomrieť?* – najmúdrejšou a najlepšou odpoveďou je, byť úprimný. Keď sa však dieťa pýta: *Idem zomrieť?* – môže sa nepriamo pýtať aj na to, či to bude bolieť, alebo či konečne bude môcť ísť domov. M. Jasenková⁶ zdôrazňuje, že v komunikácii s nevyliciteľne chorým dieťaťom je potrebné uvedomiť si, že

- zomierajúce deti vedia, že zomierajú;
- zomierajúce deti môžu prežívať úzkosť, opustenosť a strach, ktorý malé deti môžu ťažko vyjadriť. Dieťa rozumie svojej situáciou vzhľadom na vek, duševný vývin, možnej minulej skúsenosti so smrťou a stratou. Do úvahy treba brať aj rodinné a kultúrne hodnoty a vierovyznanie.
- pri komunikácii so zomierajúcimi deťmi treba pozorne a citlivo zohľadňovať verbálnu aj neverbálnu komunikáciu a hľadať spôsoby, aby dieťa neprežívalo veľkú úzkosť;
- treba sa zaujímať o takéto dieťa a pomôcť mu vyjasniť situáciu; deti majú často problém rozlíšiť medzi realitou a fantáziou. Vo svojej fantázií sa môže dieťa cítiť za svoju chorobu vinné a nemocnica, liečba a pod. môže byť z jeho pohľadu chápaná ako trest;
- je nevyhnutné povzbudzovať dieťa, aby vyjadrilo všetky svoje pocity, vrátane svojho hnevu, smútku či úzkosti, čo im poskytne prevziať nad svojím stavom kontrolu;
- je potrebné im zabezpečiť maximálnu fyzickú úľavu a komfort, lebo problémy zomierajúcich detí môžu byť rozmanité, napr. mladšie deti často pociťujú strach zo separácie a naopak – staršie deti pociťujú strach z toho, že budú opustené a že ich telo bude zmrzačené;
- s dieťaťom môžeme komunikovať prostredníctvom expresívnych terapií a umenia;
- treba byť k umierajúcim deťom úprimný, lebo ak sa dieťa priamo opýta, či zomiera a odpoveď je nepravdivá, môže to viesť k deprimovaniu dieťa, čím práve my strácame priestor na ďalšiu komunikáciu s dieťaťom.

³ Jasenková, M. – Mikesková, M.: Pomáhať žiť a zomierať, radovať sa a smútiť. Môj detský pacient je smrteľne chorý, čo ďalej? Detský hospic Plamienok, 2005, s. 28.

⁴ Jasenková, M. – Mikesková, M.: Pomáhať žiť a zomierať, radovať sa a smútiť, c. d., s. 29.

⁵ Jasenková, M. – Mikesková, M.: Pomáhať žiť a zomierať, radovať sa a smútiť, c. d., s. 28.

⁶ Jasenková, M.: Ako žiť spolu až do konca – detská domáca hospicová starostlivosť, c. d., s. 18.

Komunikácia o smrti a strate blízkeho

U detí sa sémantika pojmu *smrť* utvára postupne a zamýšľa sa nad ňou aj vtedy, keď ešte tejto skutočnosti nerozumie. Mnohí rodičia, ba i pedagógovia, psychológovia, lekári a i. sa často mylne domnievajú, že dieťa samotnej smrti nedokáže porozumieť, preto sa komunikácii o nej vyhýbajú.

Smrť je zložitý fenomén, pretože sa v nej prelínajú biologické, sociokultúrne, duchovné a emocionálne prvky. Na posúdenie detského chápania smrti výskumníci zvyčajne prijímajú kognitívnu perspektívu, ktorá sa zameriava na detské spoznávanie smrti ako biologickej udalosti.⁷ V tejto súvislosti sa koncept porozumenia smrti definuje v niekoľkých fázach. Terminológia sa v literatúre môže líšiť, no najčastejšie sa jednotlivé fázy charakterizujú nasledovne:

- nezvratnosť/trvalosť (smrť je trvalý stav, z ktorého niet návratu do života);
- nevyhnutnosť/univerzálnosť (všetky živé veci musia nakoniec zomrieť);
- aplikovateľnosť (zomrieť môžu len živé veci);
- ukončenie (všetky telesné procesy prestávajú fungovať po smrti)
- príčina (smrť je v konečnom dôsledku spôsobená zlyhaním telesných funkcií).⁸

M. Kupka⁹ uvádza základné faktory, ktoré podmieňujú vývin detského porozumenia smrti a postojov, ktoré k tejto téme dieťa zaujíma. Jedným je komunikácia v rodine. To, ako a či rodičia (a tiež ďalší blízki) komunikujú s dieťaťom o otázke smrti, má na dieťa a jeho vývin veľký dosah. Podľa M. Kupku¹⁰ sa však rodičia aj odborníci, pracujúci s deťmi, tejto téme zvyčajne vyhýbajú, pretože si myslia, že je pre deti zbytočne emotívna a náročná, a že sú ešte primalé na to, aby dokázali porozumieť tomu, čo sa deje. Z tejto mylnej domnienky, podľa ktorej deti nerozumejú faktu smrti, vyplýva hneď ďalší chybný úsudok, a to, že deti sú ešte primalé na to, aby boli schopné smútiť a žaliť. Takéto nesprávne presvedčenia, vedúce k nedostatočnej alebo úplne absentujúcej komunikácii s deťmi, môžu mať za následok izolovanie dieťaťa. Podobný názor majú aj Leming a Dickinson,¹¹ podľa ktorých sa deti aj napriek snahe mnohých odborníkov o prelomenie tabu okolo témy smrti naďalej vynechávajú z podobných rozhovorov, a nepodporuje sa tak aj ich slobodné vyjadrovanie sa o takejto téme. Ak o niečom nehovoríme, ešte to neznamená, že nekomunikujeme. Deti sú vynikajúcimi pozorovateľmi a vedia veľa pochopiť z mimiky tváre, z reči tela, pohľadov či gest. Veľa rodičov a odborníkov sa domnieva, že ak s deťmi o tejto téme nebudú hovoriť, bude to pre deti lepšie. Častým dôvodom snahy o vyhýbanie sa podobnej téme je to, že sám dospelý nemá vyriešené všetky otázky a spracované všetky pocity a emócie, ktoré so smrťou a umieraním súvisia, a následne túto tému odmieta, aby sám nemusel čeliť vlastným otázkam, pochybnostiam a strachom, ktorým by bol v podobnom rozhovore vystavený.¹² Takéto snahy chrániť deti pred témou straty však v konečnom dôsledku zvyčajne prinášajú presne opačný účinok, než aký dospelí očakávajú. Rodičia aj odborníci pracujúci s deťmi, si musia uvedomiť, že snahou chrániť deti pred smrťou, ktorá je v konečnom

⁷ Cotton, C.R. – Range, L.M.: Children's death concepts: relationship to cognitive functioning, age, experience with death, fear of death, and hopelessness. *Journal of Clinical Child Psychology*. 1990, roč. 19, s. 123-127. : <http://dx.doi.org/10.3998/mfr.4919087.0001.107>

⁸ Slaughter, V. Young children's understanding of death. *Australian Psychologist*. 2005, roč. 40, s. 179-186. doi: <https://doi.org/10.1080/00050060500243426>

⁹ Kupka, M. *Psychologické aspekty paliatívnej péče*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011. 134 s.

¹⁰ Kupka, M. *Psychologické aspekty paliatívnej péče*, c. d., s. 43.

¹¹ Leming, M. R. – Dickinson, G. E. *Understanding dying, death, and bereavement*. 7. vyd. Belmont, California: Wadsworth, 2011. 565 s.

¹² Talwar, V. – Harris, P. L. – Schleifer, M.: *Children's Understanding of Death: From Biological to Religious Conceptions*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press, 2011. 189 s. <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0266>

dôsledku súčasťou života, deťom v konečnom dôsledku viac ubližujeme, ako pomáhame. U detí preto vzniká pocit, že žiaľit' a hovoriť o smrti nie je dovolené, čo sa neskôr odzrkadlí aj na ich psychike. Ak dospelí odmietajú o smrti hovoriť, dieťa nadobúda presvedčenie, že smrť je ťaživá, deprimujúca a zlá, a že by sa o nej radšej vôbec nemalo hovoriť. Privádza to k tomu, že sa dieťa bude ešte viac strachovať a nebude sa chcieť rozprávať o vlastných pocitoch a emóciách. Strach dieťaťa z neznámeho je horší, ako sama konfrontácia s realitou.¹³ Dieťa môže o neznámom a záhadnom fantazirovať a v mysli si tak môže vytvoriť najhorší možný scenár, alebo nesprávnu predstavu reality. Ako uvádza Markell, ľudia a osobitne deti sa dokážu vyrovnáť s tým, čo vedia, ale nemôžu sa vyrovnáť s tým, čo nevedia.¹⁴ Nedostatok skúseností a informácií, ku ktorému dochádza práve pri odmietaní komunikácie s deťmi o téme smrti, môže u detí vyústiť do strachu, ktorý často môže byť horší, ako je sama realita. Klindová a Rybárová uvádzajú, že detské strachy a obavy sú v značnej miere ovplyvnené výchovou, ktorá ich buď zmierňuje, alebo nepriaznivo znásobuje.¹⁵ Deti sami často so smrťou a stratou blízkej osoby nemajú veľa osobných skúseností, preto podľa Leminga a Dickinsona¹⁶ pri prvých skúsenostiach so stratou blízkej osoby preberajú vzory správania sa od najbližšieho okolia. Ak dieťa nedostane primerane zodpovedané otázky, pričom reakcie a správanie sa v jeho okolí je nevhodné, rovnako nevhodné správanie s najväčšou pravdepodobnosťou nadobudne aj samotné dieťa. Takéto nesprávne a neprimerané reakcie, ktoré dieťa vyzporovalo a prebralo už v ranom veku od svojho bezprostredného okolia, si následne nesie so sebou. Aj M. Marková¹⁷ a K. Rastislavová¹⁸ sa zhodujú v tom, že pre detské porozumenie smrti je veľmi dôležitý práve vplyv rodičov a ich postoj k téme smrti. Ak sú rodičia v komunikácii o strate blízkeho otvorení a dokážu s dieťaťom o nepokoji, strachoch, myšlienkach a postojoch hovoriť, dieťa si vytvorí primerané a vhodné prostredie pre porozumenie témy smrti a tiež pre prípadné neskoršie zvládanie procesov vyrovnávania sa so stratou a smrťou blízkeho.

Dôležitosť komunikácie o strate blízkeho s deťmi potvrdzuje aj výsledky výskumov,¹⁹ podľa ktorých deti, ktoré dospejú a sú schopné rozlíšiť dočasnú stratu od straty trvalej, nevyhnutne potrebujú dostatok informácií o týchto udalostiach. Takéto informácie okrem iného pomáhajú dieťaťu uvidieť v posledných veciach človeka a s nimi spojených udalostiach nový zmysel. Dieťa získava lepšie porozumenie a dokáže lepšie chápať a prijímať zmysel toho, čo sa udialo, ak sú mu zodpovedané jeho otázky, a zároveň je vedené a povzbudzované k tomu, aby dokázalo vyjadrovať emócie hnevu, smútku i všetky zmiešané pocity, ktoré môže prežívať.

Podľa Langmeiera a Krejčířovej²⁰ je zodpovedanie otázok potrebné aj pre porozumenie ireverzibilite ako atribútu smrti. Dieťaťu je potrebné objasniť a vysvetliť dôsledky a následky smrti a primerane a vhodne podať informácie o tom, že mŕtvy človek sa už nezobúda, nedýcha, nemôže sa pohybovať, necíti bolesť a nepotrebuje jesť či piť. Aj na základe objasnenia takýchto faktov dokáže dieťa lepšie pochopiť, že smrť je konečná. Príležitosti, kedy sa objavuje možnosť

¹³ Schonfeld, D. J.: Talking with children about death. Journal of pediatric health care. National library of Medicine. 1993, s.69-74. : [http://doi.org/10.1016/s0891-5245\(06\)80008-8](http://doi.org/10.1016/s0891-5245(06)80008-8)

¹⁴ Markell, M. A.: Everyone grieves: Stories about individuals with disabilities and grief. 1. vyd. Bloomington: Trafford Publishing, 2013. 60 s.

¹⁵ Klindová, E. – Rybárová, E.: Vývinová psychológia: učebnica pre 3. ročník pedagogických škôl. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1975. 176 s.

¹⁶ Leming, M. R. – Dickinson, G. E.: Understanding dying, death, and bereavement, c. d., 565 s.

¹⁷ Marková, M.: Sestra a pacient v paliatívni péči. 1.vyd. Praha: Grada, 2010. 128 s.

¹⁸ Rastislavová, K.: Perinatální paliatívni péče: péče o ženu a její rodinu, rituály rozloučení, proces truchlení a vyrovnávání se se ztrátou. 1. vyd. Praha: Grada, 2016. 200 s.

¹⁹ Parkes, C. M. – Relf, M. – Couldrick, A.: Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007. 180 s.

²⁰ Langmeier, J. – Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. 3. vyd. Praha: Grada, 2000. 343 s.

komunikovať s deťmi o strate a smrti, možno rozdeliť na dvoch kategórií. Prvou je osobná strata priamo sa týkajúca konkrétneho dieťaťa, napríklad smrť blízkeho príbuzného. Rozhovor je vtedy zvyčajne omnoho bohatší na emócie. Druhou možnosťou je nepriamy kontakt dieťaťa so smrťou, napríklad prostredníctvom médií, ktoré informujú o určitej katastrofe či smrti známej osobnosti. Často môže byť jednoduchšie hovoriť o smrti práve v takýchto menej emocionálne vypätých situáciách, kedy sa strata netýka priamo ani dieťaťa, ani dospelého, ktorý s ním o nej hovorí. V prípade, že je dieťa, napríklad predovšetkým prostredníctvom médií vystavené násilnému úmrtiu či vraždám, je dôležité, aby sme v ňom opakovane vzbudzovali pocity bezpečia a uistili ho, že mu nehrozí žiadne nebezpečenstvo. K rozhovoru o smrti môže tiež viesť pozorovanie prírody s kvitnúcimi a odkvitajúcimi rastlinami, mŕtvym hmyzom, vtákmi a podobne. Niektoré deti môžu byť mŕtvymi živočíchmi fascinované, môžu ich chcieť bližšie skúmať a pýtať sa mnoho otázok. Tento záujem sa môže javiť ako morbidný, ide však len o spôsob, akým sa dieťa zoznauje a učí sa o smrti. Nemali by sme dieťa viesť k pocitom viny či hanby za fascináciu či záujem o takéto javy, ale naopak – na základe základných javov a udalostí pozorovateľných v prírode možno dieťaťu postupne sprístupniť život i smrť každej rastliny, živočicha i človeka. Z. Petriľáková²¹ uvádza aj niekoľko ďalších informácií a odporúčaní, ktorých poznanie a aplikovanie v konkrétnych prípadoch objasňovania tejto zložitej otázky môže pomôcť deťom podporiť ich správne a adekvátne (detské) porozumenie v procese vyrovnávania sa so smrťou blízkej osoby:

1. Je dobré najskôr si otázkami zistiť, čo dieťa už o smrti vie, alebo nevie, či má nejaké chybné názory a predstavy, a tiež rôzne strachy a obavy.

2. Je vhodné pred deťmi priznať a pripustiť, že nemáme odpovede na všetky otázky, ako by sme im mali vysvetľovať a objasňovať niečo, čomu sami celkom neveríme. Takýto prístup môže tiež uľahčiť deťom ich vnímanie vlastnej neschopnosti zodpovedať všetky otázky.

3. Je tiež dôležité deťom vysvetliť, že nie každý má rovnaké odpovede na otázky týkajúce sa smrti. Preukázaním akceptácie voči odlišným pohľadom a presvedčeniam iných ľudí učíme takémuto nastaveniu aj detí, a zároveň im tak uľahčíme ich vlastné slobodné hľadanie toho, čomu budú veriť.

4. Každá i opakovaná otázka potrebuje stručnú a jasnú odpoveď. Postupným dozrievaním a ďalšími skúsenosťami sa menia aj pohľady dieťaťa, ale dieťa sa potrebuje často opakovane zhovárať o rovnakých otázkach, pričom si vyžaduje stále presnejšie, podrobnejšie a konkrétnejšie odpovede.

5. Veľmi dôležité je overiť si, že dieťa správne porozumelo všetkému, čo bolo povedané. Pri neoverení si detského porozumenia sa môže stať, že dieťa niečo nesprávne pochopí, alebo si niečo, čo mu nebolo jasné, doplní na základe vlastnej fantázie, ktorá môže byť veľmi vzdialená realite.

6. Je potrebné vytvoriť priestor otvorenej komunikácii a povzbudzovať detské pokusy o komunikáciu, počúvať a akceptovať jeho pocity a komunikovať vtedy, keď je na to dieťa pripravené.

Významným fenoménom, pri ktorom treba byť osobitne obozretný v komunikácii s deťmi o téme straty a smrti, je podľa viacerých odborníkov používanie eufemizmov a náboženských termínov. Eufemizmus sa definuje ako „pomenovanie nepríjemného javu jemnejším výrazom,

²¹ Petriľáková, Z.: Skúsenosti s riešením problematiky straty na základných a špeciálnych základných školách pre žiakov s telesným postihnutím a na špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím. Diplomová práca. Katedra špeciálnej pedagogiky. Pedagogická fakulta. Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.

Vančová, A. – Osvaldová, M.: Effects of Orff Schulwerk conception on music abilities of pupils with mental disorder. AD ALTA, 2019, roč. 9, č. 2, s. 261-264.

zjemnenie.²² Medzi často používané frázy spojené so smrťou patria napríklad vyjadrenia ako „odpočívať v pokoji“ a „spať večným spánkom“. Takéto výrazy však môžu u dieťaťa vyvolať strach zo spánku či odpočinku, keďže sa bude obávať, že by v takomto prípade mohlo tiež umrieť. Rovnako mätúce môže byť vyjadrenie, že daný človek „odišiel na dlhú cestu“, ktoré môže budiť dojem, že každý, kto sa od neho odlúči, sa už nikdy nemusí vrátiť. Zároveň môže po takomto vysvetlení dieťa neustále očakávať návrat strateného blízkeho z tejto „dlhej cesty“. Ďalším často používaným eufemizmom je fráza, že zosnulá osoba „odišla do neba“. L. Seftel²³ zdôrazňuje, aby dieťa pochopilo, čo sa stalo a čo sa deje, zvyčajne mu nestačí jedno vysvetlenie, lebo vyvoláva otázky. L. Seftel²⁴ uvádza, že je nesmierne dôležité, aby rodičia pri vysvetľovaní zbytočne nezaťažovali dieťa prehnanými detailmi alebo medicínskymi a odbornými termínmi. Dieťa by však malo dostať predovšetkým pravdivé vysvetlenie základných faktov, ktoré musia byť podané primeranou formou.

Ako jeden ďalší častý a nebezpečný eufemizmus je fráza: „Otecko je teraz hviezdou na nebeskej oblohe.“²⁵ Náboženstvo však môže slúžiť aj ako významný prvok v súvislosti s utváraním detského porozumenia konceptu smrti.²⁶ Aj v tomto prípade je však dôležitá brať do úvahy aktuálnu úroveň detského vnímania. To, ako bude dieťa vnímať pojmy ako *nebo* či *Boh*, do veľkej miery závisí od veku a kognitívnej úrovne dieťaťa, ale tiež od jeho predchádzajúcich osobných skúseností s ich bežným používaním v rodine. Náboženské presvedčenie dokáže byť vo chvíľach vyrovnávania sa so stratou kľúčovým elementom. Ak však náboženstvo nezohráva dôležitú rolu v živote rodiny už pred stratou blízkej osoby, môže byť zdôvodňovanie fyzickej smrti človeka motivované frazeologickými vyjadreniami ako *je to Božia vôľa* či *už je pri Bohu* a pod., pre dieťa mätúce a skôr vzbudzujúce obavu ako uistenie a pokoj.

Ak dieťa neprichádzalo do kontaktu s podobným náboženským presvedčením už skôr, môžu v ňom vzniknúť obavy, že Boh sa môže kedykoľvek rozhodnúť vziať si človeka k sebe. Otázke náboženských vyjadrení pri komunikácii o smrti, ale tiež úlohe náboženstva v procese detského porozumenia sa venujú aj ďalší odborníci. Napríklad Cotton a Range (1990)²⁷ sa domnievajú, že náboženské vysvetlenia môžu deťom brániť v adekvátnom porozumení smrti. Naopak Harris²⁸ uvádza, že najskôr sa rozvíjajú detské biologické koncepcie smrti a náboženské koncepcie smrti sú až následne postavené na tomto biologickom základe bez toho, aby do neho zasahovali. Rovnako u dospelých i detí môže biologické a náboženské chápanie smrti koexistovať. Podľa Crucheta²⁹ môže zahrnutie náboženských pohľadov do vysvetľovania otázok smrti dať väčší význam i samotnému biologickému vysvetleniu. Talwar³⁰ objasňuje, že biologické vysvetlenie umožňuje deťom pochopiť, že smrť je konečná a nezvratná, zatiaľ čo náboženské či duchovné

²² Kačala, J. – Pisaričková, M. – Považaj, M.: Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava: Veda, 2003. 985 s.

²³ Seftel, L. Grief Unseen: Healing Pregnancy Loss Through the Arts. 1. vyd. London: Jessica Kingsley Pub, 2006. 191 s.

²⁴ Seftel, L. : Grief Unseen, c. d., s. 66.

²⁵ Parkes, C. M. – Relf, M. – Couldrick, A.: Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé, c. d. 180 s.

²⁶ Leming, M. R. – Dickinson, G. E. Understanding dying, death, and bereavement, c. d.

²⁷ Cotton, C. R. – Range, L. M.: Children's death concepts: relationship to cognitive functioning, age, experience with death, fear of death, and hopelessness. In Talwar, V. – Harris, P. L. – Schleifer, M. (eds.): Children's Understanding of Death: From Biological to Religious Conceptions, c. d., s. 123-127.

²⁸ Harris, P. L.: Children's acceptance of conflicting testimony: The case of death. In Talwar, V. – Harris, P. L. – Schleifer, M. (eds.): Children's Understanding of Death: From Biological to Religious Conceptions, c. d., s. 475-476.

²⁹ Cruchet, D.: Leçons apprises des experts : les enfants en deuil. In Talwar, V. – Harris, P. L. – Schleifer, M. (eds.): Children's Understanding of Death: From Biological to Religious Conceptions, c. d., s. 59-68.

³⁰ Talwar, V. – Harris, P. L. – Schleifer, M.: Children's Understanding of Death: From Biological to Religious Conceptions, c. d.

vysvetlenie im umožňuje premýšľať o zmysle smrti a ich vzťahu s milovanou osobou, ktorú stratili. Je však dôležité, či bolo náboženské presvedčenie a viera (nech už je akákoľvek) súčasťou života rodiny práve aj pred stratou blízkej osoby. Ak sa totiž začnú používať náboženské vysvetlenia v rodine až v súvislosti s udalosťou smrti blízkeho, spôsobujú vysvetlenia tohto druhu pre dieťa obavy a zmätok.

Komunikácia o smrti a strate blízkeho ako dôležitá súčasť vzdelávania pedagógov

Škola je prostredie, v ktorom deti môžu získať realistický pohľad na smrť, stratu blízkeho a podporu v smútení. Rozhovory o smrti sú často spojené so strachom, úzkosťou, vyhýbaním sa a nedorozumeniami. Komunikácia o smrti a strate nepochybne nesie so sebou množstvo riešpektu, obáv aj strachu. Neodborná a ľahkovážna komunikácia môže strach a obavy zo smrti umocniť, avšak primeraná, citlivá a odborná komunikácia môže viesť k realistickému vnímaniu smrti a straty, k vytvoreniu optimálnych stratégií a predchádzaniu vzniku komplikovaných mechanizmov zvládania smútku zo straty.

V štúdiu zameranej na postoje učiteľov k vzdelávaniu o smrti boli identifikované pozitívne postoje. Výsledky výskumov realizované v roku 2020³¹ potvrdili aj naše zistenia. Veľmi dôležitým východiskom pre výchovu a poznanie o smrti je v prvom rade vzdelávanie pedagógov o spôsoboch komunikácie. Napriek skutočnosti, že pedagógovia považujú za nesmierne dôležité vzdelávať sa v danej oblasti, väčšina z nich neabsolvovala žiadny kurz alebo inú formu prípravy v oblasti vzdelávania o smrti. Doterajšie zistenia podporujú potrebu realizovať programy príprav učiteľov v oblasti takéhoto vzdelávania, do prípravy ktorého je nevyhnutne zapojiť odborníkov v širokom spektre spoločenskovedných, antropologických, kulturologických, ale aj filologických disciplín.

Práve vo výskumnej štúdiu z roku 2021 sa autori zamerali na postoje a skúsenosti pedagógov v komunikácii a edukácii žiakov o téme smrti na základných školách.³² Výsledky štúdie poukázali na skutočnosť, že pedagógovia považujú za dôležité zaradiť tému posledných vecí človeka, ktorej súčasťou bude aj komunikácia o smrti, do učebných osnov. Napriek uvedenému, pedagógom chýba potrebné vzdelanie v danej oblasti. Z výsledkov vyplýva, že učitelia mali tendencie vysielat' žiakom posolstvo o tom, že by mali/nemali smútiť, čo sa považuje vzhľadom na danú situáciu za neadekvátne. Ďalším výsledkom je, že pedagógovia nedokázali vyhodnotiť, ktoré prejavy v správaní sú dôsledkom smútenia a ktoré sú už deviantne orientované. Dôležitým zistením je, že učitelia prejavovali obavy z negatívnych dôsledkov z komunikácie o smrti. Z výsledkov štúdie je tiež zrejmé, že vzdelávanie pedagógov v oblasti komunikácie a edukácie žiakov o téme smrti je nevyhnutné. Parciálne výsledky zároveň identifikovali mierne vyššiu vlastnú/špecifickú kompetenciu učiteľov základných škôl vzdelávať žiakov o posledných veciach človeka a smrti v porovnaní so stredoškolskými pedagógmi.

V štúdiu zameranej na postoje adolescentov k vzdelávaniu o smrti sa ponúkajú nové pohľady na skutočnosť, že i téma smrti je blízka už adolescentom a často sa ich dotýka prostredníctvom straty blízkych.³³ Identifikovala sa potreba zabezpečenia vzdelávania pedagógov, rodičov,

³¹ Herrero, P. R. – Gascón, A. H. – Bonet, G. P. – Sánchez-Huete, J. C.: What do teachers think of death education? In: *Death studies*, vol. 46, 6, 2022, pp. 1518–1528. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1817176>

³² Doris, V. – Arambašić, L.: Teaching students about death and other losses. *Croatian Regional Development Journal*, 2021, roč. 2, č. 2, s. 17-31, <https://doi.org/10.2478/crdj-2021-0011>

³³ Herrero, P. R. – Gascón, A. H. – González, J. J. C. – Aboitiz, R. J.: Do adolescents want death to be included in their education? *Social Psychology of Education*, 2021, roč. 24, s. 857-876, <https://doi.org/10.1007/s11218-021-09635-w>

vychovávateľov a poradcov v oblasti komunikácie a vzdelávania sa o smrti. Aj študenti vyjadrovali svoj pozitívny postoj k zaradeniu vzdelávania o posledných veciach človeka a smrti do učebných osnov. Vysoká dôležitosť prípravy budúcich učiteľov bola identifikovaná ako nedostatok v informovanosti pedagógov o edukácii o smrti a o schopnostiach žiakov porozumieť téme a komunikovať o nej nielen s blízkymi, ale aj s pedagógom. Čiastkové výsledky identifikovali u študentov pomerne vysokú mieru strachu a obáv zo smrti, čo môže mať vplyv na ich vnútorné prežívanie a schopnosť racionálne uvažovať a komunikovať o téme. Edukáciu o téme smrti je potrebné zahrnúť do prípravy budúcich učiteľov, aby sa v budúcnosti danej téme nevyhýbali a dali možnosť žiakom zdôveriť sa so strachom i obavami z nej. Rovnako tak budú mať možnosť pomôcť žiakom prekonať smútok zo straty im prístupným spôsobom.

S pojmom *smrť* sa deti a adolescenti môžu stretnúť v akomkoľvek prostredí, či už z vlastnej skúsenosti alebo sprostredkované od rovesníkov a médií.

Po skúsenosti so stratou môže dieťa prichádzať do školy s mnohými nezodpovedanými otázkami a nenaplnenými potrebami, ktoré môžu vplývať na jeho školské výsledky, správanie, a tiež na jeho vzťahy s rovesníkmi i učiteľmi. Pedagóg a ostatní zamestnanci školy by mali poznať povahu a rozsah možných detských reakcií po strate blízkej osoby. Učiteľ alebo školský psychológ môže byť práve tou osobou, ktorá zohrá dôležitú úlohu pri zodpovedaní otázok dieťaťa o tom, čo sa deje, keď človek zomrie.³⁴ Dôležité je poznamenať, že nevyhnutnou súčasťou práce pedagóga s dieťaťom po strate blízkeho je vytvorenie a udržiavanie si vzťahu s dieťaťom, ktorý je postavený na dôvere, úprimnosti a otvorenosti. Neodmysliteľnou súčasťou práce pedagóga je komunikácia s dieťaťom o pojmoch, ako sú smrť a smútok. Z vyššie uvedeného vyplýva nevyhnutná požiadavka, aby špeciálny pedagóg, učiteľ, psychológ a ďalší odborníci, ktorí vstupujú do komunikácie napríklad s nevyliciteľne chorým jednotlivcom, disponovali komunikačnými zručnosťami v oblasti na tému posledných vecí človeka, smrti a pod. a dokázali o téme erudovane a primerane hovoriť, vysvetľovať tieto skutočnosti chorým deťom i ich spolužiakom v škole, ktorú takýto žiak navštevuje.

S. Longbottom a V. Slaughter už poukázali na skutočnosť, že deti majú obmedzený prístup k realistickým informáciám o smrti a umieraní, čo ovplyvňuje ich schopnosť porozumieť smrti ako súčasť života a následne aj mechanizmom zvládania smútku zo straty blízkeho,³⁵ z ktorých vyvodili odporúčania pre komunikáciu a edukáciu detí posledných veciach človeka a smrti:

- pedagógovia a rodičia by mali umožniť deťom spoznávať prírodu a kolobeh života v nej;
- komunikácia o smrti by mala byť čestná, úprimná, premyslená;
- smrť môžeme deťom priblížiť pomocou biologických cyklov a fungovaní tela;
- komunikácia s dieťaťom by nemala obsahovať zmes faktov a eufemizmov;
- rodič aj pedagóg by mal prihliadať na skutočnosť, že dieťa kopíruje ich vlastné postoje k téme smrti a umieraní;
- vhodným prostriedkom komunikácie na podporu vnímania smrti je sledovanie a následne vysvetlenie rozprávkových príbehov, v ktorých je zobrazovaná smrť. K tomu treba dodať, že problematika smrti, boj života a smrti ako súperenie dobra a zla a výklad tohto súperenia

³⁴ Petriřáková, Z.: Skúsenosti s riešením problematiky straty na základných a špeciálnych základných školách pre žiakov s telesným postihnutím a na špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím, c. d., s. 44. Šúlovská, M. – Vančová, A. – Neupauerová, N.: Laterality and its influence on the written expression of intellectually disabled pupils. In: *XLinguae*, European Scientific Language Journal, 2019, roč. 12., č. 4, s.130-142, <http://doi.org/10.18355/XL.2019.12.04.11>

³⁵ Longbottom, S. – Slaughter, V.: Sources of children's knowledge about death and dying. In: *Philosophical transactions of the royal society*. 2018, vol.373, issue 1754, <http://doi.org/10.1098/rstb.2017.0267>

sa veľmi dobre zachytáva aj v slovenskej ľudovej próze i vo veršovaných útvaroch, preto je nevyhnutné vnímať aj tieto faktory, ktoré poznatky z ľudovej naratívnej tradície poskytnú nové možnosti na terapiu.

Dôvody učiteľov, pre ktoré sa bránia a vyhýbajú komunikácii o smrti s deťmi a žiakmi, sú zhrnuté napríklad v práci Z. Petriľákovvej.³⁶ Za jeden z dôvodov možno pokladať presvedčenie učiteľov, že smrť je vecou, ktorá deti jednoducho nezaujíma a zároveň sa ich netýka, takže je lepšie o tejto téme vôbec nehovoriť, pretože jedinou vecou, ktorú môžeme dosiahnuť je to, že u detí vytvoríme strach, ktorý predtým neexistoval. Ďalej sa podľa Bowieho³⁷ a Reida³⁸ môžeme stretávať s učiteľmi, ktorí aj napriek tomu, že si možno uvedomujú fakt, že sa problematika smrti týka aj škôl, o tejto téme radšej nehovoria a vyhýbajú sa jej v dôsledku toho, že sa sami nevedia s týmto fenoménom nevedia vysporiadať a nemajú k téme ani vlastné vyhradené názory a postoje. Ďalším dôvodom, ktorý uvádza Bowie³⁹ je presvedčenie, že aj keď sa táto téma detí týka a môže ich vystrašiť, predsa by mala byť s deťmi komunikovaná na základe presvedčenia a nastavenia konkrétnej rodiny. Niektorí učitelia si teda myslia, že komunikácia o smrti v prostredí školy by mohla byť v rozpore s nastavením a presvedčením rodiny, napríklad ak by sa o smrti hovorilo len na úrovni biologických pojmov a súvislostí, hoci by rodina bola veriaca a pod. Faktom však zostáva, že sa táto téma napokon z komunikácie s deťmi často úplne vynecháva nielen z biologického aspektu, ale aj náboženského a akéhokoľvek iného. Ďalej podľa Bowieho je dôležité, aby boli učitelia aspoň čiastočne tréningovaní a vzdelávaní, aby v daných situáciách mali aspoň nejakú predstavu, ako konať a aké postoje zaujať. Tým by sa zabránilo situáciám, s ktorými sa, žiaľ, možno stretnúť najčastejšie: Učiteľ je otázkami zaskočený, a keďže nevie, ako má na ne reagovať, jednoducho sa danej téme radšej vyhne. V súčasnosti však v príprave budúcich učiteľov na väčšine univerzít nie je zahrnutý žiadny predmet s pedagogickým alebo didaktickým zameraním na tému posledných vecí človeka a smrti. D. Dennis⁴⁰ pokladá za nevyhnutné, aby si dospeli a osobitne budúci učitelia uvedomovali dôležitosť poznať vývin detského chápania a vnímania smrti ako prípravy na otázky, ktoré budúci pedagóg má zodpovedať primerane veku žiaka, študenta. To neznamená, že by učitelia mali poskytovať žiakom konkrétne edukačné kurzy týkajúce sa smrti, alebo poradenstvo v oblasti smútenia. Tieto úlohy sú podľa Eshbaugh⁴¹ skôr v kompetenciách psychológov. Je však potrebné, aby prinajmenšom sami psychológovia poznali, ako reagovať a poskytnúť primerané, vhodné a postačujúce odpovede naplňujúce a uspokojujúce potreby detí. Preto je tu nevyhnutná interdisciplinárna spolupráca s inými disciplínami najmä pri výskume i aplikácii kulturologicky zameraných tém a obsahov

³⁶ Petriľáková, Z.: Skúsenosti s riešením problematiky straty na základných a špeciálnych základných školách pre žiakov s telesným postihnutím a na špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím, c. d., s. 74.

³⁷ Bowie, L.: Is there a place for death education on the primary curriculum? In Galende, N. (ed.) *Death and Its Didactics in Pre-School and Primary School*. University of the Basque Country, Leioa, Spain. 2014, s. 92, <https://doi.org/10.1111/1468-0122.00150>

³⁸ Reid, J.: Teacher attitudes on coping with grief in public school classroom. In Galende, N. (ed.) *Death and Its Didactics in Pre-School and Primary School*. University of the Basque Country, Leioa, Spain. 2014, s. 91-97, doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.403>

³⁹ Bowie, L.: Is there a place for death education in the primary curriculum? In Galende, N. (ed.) *Death and Its Didactics in Pre-School and Primary School*. University of the Basque Country, Leioa, Spain. 2014, s. 92, doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.403>

⁴⁰ Dennis, D.: The past, present, and future of death education, In Galende, N. (ed.) *Death and Its Didactics in Pre-School and Primary School*. University of the Basque Country, Leioa, Spain. 2014, s. 96, doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.403>

⁴¹ Eshbaugh, E.: Potential mediators of the relationship between gender and death anxiety. In Galende, N. (ed.) *Death and Its Didactics in Pre-School and Primary School*. University of the Basque Country, Leioa, Spain. 2014, s. 92, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.403>

zameraných na oblasť posledných vecí človeka, krízy, vnímania bytia, ktorých obraz je súčasťou jazykového vnímania sveta.

Záver

Zámerom komunikácie o umieraní, osobitne s deťmi, je pochopiť zmysel života v kontexte kontaktu so smrťou a stratou blízkeho. Do úvahy treba brať rodinné a kultúrne hodnoty a tiež vierovyznanie. Neodborná, necitlivá komunikácia môže umocňovať strach a obavy zo smrti, avšak primeraná, citlivá a odborná komunikácia môže priviesť k nájdeniu takých stratégií a mechanizmov, ktoré pomôžu nájsť možnosti na zvládanie smútku z posledných vecí človeka a zo straty blízkeho v rozmanitých kultúrnych a spoločenských súvislostiach.

The phenomenon of death and dying in communication with children

Kristína Tkáčová – Terézia Harčariková – Zuzana Ivanová

We encounter the phenomenon of death and dying more and more often in the children population. Therefore, communication about death and dying is very important already in childhood. Also for this reason, we wanted to point out its importance. We agree with the opinion of Jasenková (2005) and Mikesková (2005) that communicating with a child about death does not mean naming the situation cruelly and callously.⁴² The purpose of communication with a child who is dying or who has lost a loved one due to an incurable disease is to take into account, first of all, his health condition, developmental specifics and, last but not least, the age of the child with whom we are communicating about death, possible past experience with death and loss. Family and cultural values and beliefs must also be taken into account. Unprofessional, insensitive communication can increase fear and anxiety about death, however, appropriate, sensitive and professional communication can lead to a realistic perception of death and loss, to the creation of optimal strategies and to the prevention of the emergence of complicated mechanisms for coping with the grief of loss.

⁴² Jasenková, M. – Mikesková, M.: Pomáhať žiť a zomierať, radovať sa a smútiť, c. d. s. 28.

JANA LOPÚCHOVÁ – SIMONA SCHALLEROVÁ*

Braillovo písmo ako významný prostriedok komunikácie nevidiacich a ťažko zrakovo postihnutých

LOPÚCHOVÁ, J. – SCHALLEROVÁ, S.: Braille as an important means of communication for the blind and severely visually impaired. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 3, pp. 354-359 (Bratislava).

Communication is a part of everyone's life. In various forms, it is an accompanying phenomenon of many life situations. Without communication, a person would not be able to develop and progress, it would not be possible to establish interpersonal contacts and relationships, and basically, it would not be possible to exchange information within social systems. However, there may be situations when communication in the form in which we generally know it, or some of its forms, does not work or is not usable in a specific group of people. In the article, the authors focus on the presentation of Braille as an alternative form of communication, on emphasizing the importance and position of Braille in the lives of the blind and severely visually impaired, as well as on the perspectives of using Braille in the future. They present the results of selected research studies of world provenance aimed at investigating the use of relief-point writing.

Visual impairment, Braille, communication.

Skupina jednotlivcov so zrakovým postihnutím je vzhľadom k problematike komunikácie veľmi špecifickou skupinou. Tieto špecifiká vyplývajú najmä z absencie vizuálnych skúseností a následnej nemožnosti zrakovej kontroly najmä v oblasti písomnej komunikácie. V písomnej komunikácii však nejde len o sám proces tvorby písaného textu, ale aj o jeho následné čítanie. Keďže nevidiaci nemajú vzhľadom na svoje postihnutie ani jednu (písanie v latinke) ani druhú (čítanie v latinke) možnosť, bolo nevyhnutné vytvoriť také komunikačné systémy, ktoré by umožňovali zrakovo postihnutým komunikovať navzájom a tiež aby mohli komunikovať s intaktnou populáciou.

O vytvorenie takýchto systémov sa v minulosti pokúsilo viac ľudí. Boli to však len individuálne pokusy, ktoré boli vo väčšine prípadov motivované osobným záujmom. Dominujúcimi pritom boli rôzne transkripcie bežného písma.¹

Až Louisovi Braillovi, ktorý sa inšpiroval alternatívnymi prostriedkami písania Charlesa Barbiera (dvanásť bodové reliéfne písmo vytvorené za účelom tajnej vojenskej pošty), sa podarilo kvôli efektívnejšej hmatovej percepcii a akčnemu rádiusu bruška ukazováka zredukovať pôvodný počet bodov v znaku z dvanásť na šesť a systematizovať usporiadanie jednotlivých reliéfno-bodových znakov. Odvtedy Braillovo písmo slúži komunite zrakovo postihnutých v mnohých krajinách sveta už takmer 200 rokov.

Braillovo písmo je utvorené súborom šiestich reliéfnych bodov pozične usporiadaných do príslušných znakov, ktoré tvoria premyslený a logický systém. Kombináciou šiestich bodov, teda

* Doc. PaedDr. Jana Lopúchová, PhD., Mgr. Simona Schallerová, Ústav špeciálnopedagogických štúdií, Katedra špeciálnej pedagogiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Račianska 59, 81334 Bratislava.

¹ Lopúchová, J. – Ježíková, M.: Teoreticko-empirické aspekty čitateľskej gramotnosti žiakov so zrakovým postihnutím. Bratislava: IRIS, 2017, s. 49.

pridávaním a vynechávaním jedného až piatich bodov, dosiahol Brail niekoľko desiatok znakových variantov. Tento počet aj v súčasnosti postačuje na to, aby takýmto spôsobom bolo možné napísať všetky písmená abecedy, diakritické znamienka, matematické, chemické symboly a vzorce, notové a iné znaky. Reliéfno-bodové písmo je relatívne jednoduché, má svoju logiku, zákonitosť a postupnosť, tlačí sa reliéfne a je čitateľné hmatom. Reliéfno-bodovým písmom sú tlačené knihy, časopisy a iné textové/textovo-obrázkové materiály pre nevidiacich, ale aj rôzne označenia budov, označenia prvkov interiéru, exteriéru, exponátov, predmetov dennej potreby a pod.²

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
•• •• ••	•• •• ••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
•• •• ••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
•• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
u	v	x	y	z	ý	ä	ř	ž	ô/ú
•• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
á	ě	č	ď	š	ň	/	ť	ó	w/ř
•• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
í	é	ú/š	'	VP	-	PZ	ř	ČZ	í
•• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••	••• ••• •••
,	;	:	.	?	!+	"	(*)

Obrázok 1 Braillova abeceda so slovenskými a českými znakmi.³

Legenda prefixov: VP -veľké písmeno, VPVP -reťazec veľkých písmen, ČZ -číselný znak (čísla sa píšu ako znaky „a-j“ s pridaním ČZ), PZ -plný znak (používa sa na uľahčenie orientácie v texte).

V minulosti sa reliéfno-bodové písmo zapisovalo výlučne ručne. Slúžili na to napr. kovové tabuľky s bodcom (tzv. Pražské tabuľky). V súčasnosti sa Braillovo písmo zapisuje rôznymi spôsobmi, napríklad manuálne na mechanických písacích strojoch pracujúcich na princípe Pichtovho stroja, prípadne manuálne na elektronických písacích prístrojoch určených na zápis Braillovo písma.

² Lopúchová, J. – Ježíková, M.: Teoreticko-empirické aspekty čitateľskej gramotnosti žiakov so znakovým postihnutím, c. d., s. 38; Pozri k tomu aj Šúlovská, M. – Vančová, A. – Neupauerová, N.: Laterality and its influence on the written expression of intellectually disabled pupils, XLinguae, European Scientific Language Journal, 2019, roč. 12., č. 4, s. 130-142, <http://doi.org/10.18355/XL.2019.12.04.11>

³ Braillova abeceda. Slovenská knižnica pre nevidiacich Mateja Hrebandu v Levoči. Dostupné na: <https://www.skn.sk/o-kniznici/braillova-abeceda> [11.9.2022]

ma (napr. Euréka, Aria, Braille'n Speak, Braille Lite), elektronicky s využitím digitálnych technológií a jeho následná tlač na špeciálnych tlačiarňach na Braillovo písmo (Index Everest) a i.

Spôsob zápisu Braillovo písma, tohto pre gramotnosť nevidiacich dôležitého kódu, sa rokmi postupne menil, zdokonaľoval, prispôboval sa ako technickým, tak aj sociálnym možnostiam ľudstva, ale najmä konkrétneho jednotlivca. V súčasnosti vnímame akcelerujúci trend vývoja, výroby, etablovania a využívania výtvarných techník nielen intaktnou populáciou, ale aj jednotlivcami so zrakovým postihnutím. K dispozícii sú nielen bežne využívané digitálne technológie, ako napríklad mobilné telefóny, tablety či počítače, ale pre skupinu jednotlivcov so zdravotným znevýhodnením aj veľmi špecifické asistenčné technológie, ktoré im umožňujú kompenzovať dôsledky ich postihnutia a získať, spracúvať a komunikovať informácie rôznymi spôsobmi – auditívne, hapticky, symbolicky a pod.

Digitálne a asistenčné technológie sú pre nevidiacich a ťažko zrakovo postihnutých jednoznačným prínosom pre ich efektívnejšie fungovanie v živote, pre ich vzdelávanie, uplatnenie sa v pracovnom živote a samozrejme aj v oblasti komunikácie. V posledných rokoch však práve jednotlivci z komunity zrakovo postihnutých poukazujú na dôležitosť poznania a ovládania Braillovo písma a na nutnosť ovládania jeho zápisu všetkými vekovými skupinami s rôznou etiológiou poškodenia zraku. V tejto súvislosti vznikajú rôzne združenia poskytujúce osvetu spoločnosti o Braillovom písme a jeho výnimočnosti. Do ich činnosti patrí aj aktualizácia sústavy reliéfnych znakov, ktorá zahŕňa aj dopĺňanie systému o nové znaky, ktoré v minulosti nemali vytvorený typ zápisu v jazyku používanom konkrétnou komunitou.

Braillovo písmo vzniklo vo Francúzsku a verejnosti bolo predstavené v roku 1825. Aj keď trvalo ešte veľa rokov, pokiaľ sa zdokonaľovalo a nadobudlo podobu porovnateľnú s dnešnou, stalo sa jedinečným fenoménom a nástrojom komunikácie a vzdelanosti nevidiacich a ťažko zrakovo postihnutých v celosvetovom meradle. Samotné preklápanie reliéfno-bodového písma do rôznych svetových jazykov prebiehalo s ohľadom na špecifiká daného jazyka, historické a spoločenské charakteristiky krajiny.

Autorom slovenskej verzie Braillovej abecedy, ktorá bola v roku 1922 schválená na úrovni ministerstva školstva vtedajšej Československej republiky, bol prvý riaditeľ Ústavu pre slepcov v Levoči Adolf Fryc.⁴ Prvé slovenské učebnice tlačené Braillovou abecedou vyšli až po roku 1923.⁵

Napriek bohatej histórii komunikácie v Braillovom písme a jeho pomerne stabilnému ukotveniu v jazykových a komunikačných systémoch jednotlivých krajín sa môžeme stretnúť s určitými odlišnosťami v zápise aj v krajinách s rovnakým štátnym jazykom. Napríklad v Spojených štátoch amerických sa ku koncu 19. storočia používali štyri systémy/spôsoby zápisu informácií pre nevidiacich, pričom spôsob, ktorý jednotlivec používal, závisel vo veľkej miere od pedagóga, ktorý ho vzdelával.⁶ Nešlo o efektívny prístup v starostlivosti o nevidiacich jednotlivcov, a preto vznikla snaha o zjednotenie spôsobu zápisu reliéfno-bodového písma, čím by sa redukovalo množstvo periodík, ktoré bolo potrebné vydávať v rôznych podobách reliéfno-bodového písma. Tiež však aj preto, aby nevidiaci jednotlivci dokázali spolu písomne

⁴ Smýkal, J.: Pohled do dějin slepeckého písma. Knihovna Slepeckého muzea v Brně – 1. Česká unie nevidomých a slabozrakých, 1994.

⁵ Slovenská autorita pre Braillovo písmo: Pravidlá písania a používania Braillovo písma v Slovenskej republike. Slovenská knižnica pre nevidiacich Mateja Hrebendu v Levoči 2021

⁶ D'andrea, F. M. – Wormsley, D. P. – Savaiano, M. E.: Unified English Braille in the United States: A Research Agenda for Transition and Instruction. In: International Review of Research in Developmental Disabilities 2014, vol. 46, s. 148.

komunikovať jedným systémom písma a nebolo potrebné, aby si rozširovali vedomosti a praktické zručnosti v zápise a čítaní iného systému písma. K zjednoteniu sa pristúpilo v roku 1911 a následne v roku 1932 došlo aj k zjednoteniu spôsobu zápisu niektorých znakov alebo slov s britskou verziou písma. K unifikácii reliéfno-bodového písma vo väčšine anglicky hovoriacich krajinách došlo až začiatkom 21. storočia, kedy Medzinárodná rada pre anglické Braillovo písmo deklarovala, že unifikovaná verzia je vyhovujúca a členské krajiny môžu danú verziu prijať.⁷ V súčasnosti majú danú verziu písma prijaté Spojené štáty Americké (2014), Veľká Británia (2011), Austrália (2005) a Nový Zéland (2008).

Prijatiu aktuálnej verzie písma v daných krajinách predchádzali výskumy s referenčnou skupinou nevidiacich, u ktorých sa výskumníci zameriavali na zistenie ich názorov a ich pohľadu na unifikáciu reliéfno-bodového písma. A. White⁸ sa napríklad zameril na zisťovanie čitateľnosti a rýchlosti čítania aktualizovanej verzie písma. Výsledky jeho výskumu poukazujú na to, že nevidiaci dokázali prečítať text unifikovanej verzie reliéfného písma síce s menším počtom chýb, ale za dlhší čas, ako zvyčajnú podobu reliéfného písma. Tento fakt pripisuje novým pravidlám zápisu, ako sú medzery medzi niektorými predložkami a spojkami, ktoré sa v predchádzajúcej verzii nenachádzali a taktiež pribudli znaky na značenie kurzívy, boldu a podčiarknutého textu.⁹

V spoločnosti sa v súčasnosti často stretávame s úvahami, či je naozaj stále nevyhnutné používať Braillovo písmo a rozvíjať schopnosť čítať ho u detí, žiakov ale aj dospelých jednotlivcov, ktorí prišli o zrak, resp. je ich vizuálne vnímanie výrazne obmedzené. Argumenty nachádza laická verejnosť v tom, že v súčasnosti dostupná technika a softwarové inovácie, ktoré nevidiacim pomáhajú v každodennom živote a uľahčujú im ho, sú postačujúce a môžu plnohodnotne nahradiť Braillovo písmo v živote nevidiacich. Rešpektujeme a podporujeme názor, že technika a digitálne technológie majú svoje pevné miesto v živote zrakovo postihnutých, avšak bolo by chybou pozeráť sa na Braillovo písmo ako na zastaraný koncept dorozumievania sa. Z nášho pohľadu ide o rovnocenný prostriedok komunikácie, ktorý za posledné dve storočia významne podporil nielen vzdelanosť nevidiacich na celom svete, ale výraznou mierou prispel aj k transferu a uchovávaní poznatkov v historickom kontexte, k zachovávaní jazykových systémov, kultúrneho dedičstva a tradícií.

Toto všetko je veľmi intenzívne konfrontované s vedecko-technologickým pokrokom a podľa nás je veľmi náročné hľadať rovnováhu a vyváženie budúceho smerovania a vývoja ako Braillovoho písma vo svojej prirodzenej reliéfnej podobe, tak aj vstupu digitálnych a asistenčných technológií do viacerých stránok existencie a fungovania jednotlivcov s ťažkým zrakovým postihnutím.

Ďalším nesporne dôležitým dôvodom potvrdzujúcim dôležitosť zachovania Braillovoho písma v živote nevidiacich je ovládanie gramatických a pravopisných pravidiel. Larsen¹⁰ vo svojej publikácii vyjadril myšlienku, že práve pravopis môžeme brať do určitej miery ako odraz vzdelanosti jednotlivca. Vidiace dieťa od narodenia vníma texty v knihách, ktoré sú preň vizuálne atraktívne, vidí ich v televízii, či na reklamných letákoch a billboardoch počas prechádzok, a pos-

⁷ Royal National Institute of Blind People: Unified English Braille (UEB). Dostupné na: <https://www.rnib.org.uk/braille-and-moon-%E2%80%93-tactile-codes-braille-codes/unified-english-braille-ueb>

⁸ White, M.: Evaluation of the views of a sample of RNIB magazine subscribers on an anthology of essays produced in UEB. (In D'andrea, F. M. – Wormsley, D. P. – Savaiano, M. E. [eds.]: Unified English Braille in the United States: A Research Agenda for Transition and Instruction, c. d., s. 145-175.)

⁹ Royal National Institute of Blind People: The transition from Standard English Braille to Unified English Braille. Dostupné na: <https://www.rnib.org.uk/insight-online/seb-ueb-transition> [11.9.2022]

¹⁰ Larsen, S. C. – Hammill, D. D. – Moats, L. C.: Test of Written Spelling. In: Test of written spelling. Journal of Psychoeducational Assessment, 2005, roč. 23, č. 2, s. 189-195, <https://doi.org/10.1177/073428290502300209>

tupne aj samé prejavuje záujem o písmená, ktoré vizuálne identifikuje a diferencuje v textoch.¹¹

Často prídu nevidiace deti do kontaktu s Braillovým písmom až v školskom prostredí, pretože počas raného a predškolského veku nie sú pripravované na túto formu komunikácie. Z nášho pohľadu je však nevyhnutné a dôležité pripravovať dieťa na čítanie a písanie v Braillovom písme už v ranom veku. V tomto období je vhodné zaraďovať do denných činností také hmatovo-stimulačné aktivity, ktoré rozvíjajú nielen jemnú motoriku, nevyhnutnú pre základy efektívneho čítania Braillovoho písma, ale aj taktilno-haptický potenciál dieťaťa ešte pred vstupom do školy. Toto tvrdenie podporujú aj výsledky výskumu R. Rylesovej, ktorá píše, že stredoškólači, ktorí si osvojili Braillovo písmo už v počiatočných vzdelávaní, mali porovnateľnú mieru gramotnosti s ich vidiacimi spolužiakmi.¹² Avšak naopak, jednotlivci, ktorí Braillovo písmo používali zriedka až vôbec, prípadne sa s výučbou Braillovoho písma začalo v neskoršom veku, majú výrazne nižšiu mieru gramotnosti. V štúdiu z roku 1996 R. Rylesová dodáva, že nevidiaci jednotlivci, ktorí si osvojili písomnú formu komunikácie v Braillovom písme už v detskom veku, mali o 30 % nižšiu mieru nezamestnanosti ako nevidiaci jednotlivci, ktorí si osvojili zručnosť čítať a písať v Braillovom písme v neskoršom veku.

Aj P. Alden konštatuje, že aj napriek veľkému rozmachu a pribúdajúcim technologickým vymoženostiam má Braillovo písmo dôležité miesto a úlohu v zamestnanosti nevidiacich jednotlivcov,¹³ najmä pri pracovných úlohách, ktoré si vyžadujú intenzívnu sociálnu komunikáciu, prezentovanie dôležitých dokumentov, zapisovanie poznámok, editovanie dokumentov, manažovanie prostredia a orientáciu v komplexných printových materiáloch. Samotná možnosť pracovať okrem technológií aj s písmom dodáva jednotlivcom pocit istoty.

Výskumy realizované na túto tému nám ponúkajú zaujímavé informácie o význame a dôležitosti Braillovoho písma ako komunikačného prostriedku, avšak ich výsledky nie je možné globálne generalizovať, napr. výskumné súbory, s ktorými autori pracovali, boli menšie, alebo výsledky výskumov odrážajú konkrétnu situáciu v danej krajine. Spoločným prvkom všetkých uvedených výskumov je však potreba zachovávať Braillovo písmo „živé“ a aktuálne, rozvíjať ho, dopĺňať ho o nové symboly, ktoré sa používajú v komunikácii, a zároveň neustále rozvíjať povedomie o Braillovom písme v spoločnosti.

V súčasnosti, žiaľ, zaznamenávame klesajúce tendencie v oblasti využívania hmatu na čítanie reliéfno-bodového písma a upevňovania hmatových čitateľských kompetencií u nevidiacich. Domnievame sa, že tento stav je čiastočne spôsobený aj tým, že dostupnosť kníh, časopisov, periodík a ďalších materiálov produkovaných v Braillovom písme je na relatívne nízkej úrovni. Počet takto vytlačených kníh pre nevidiacich je značne obmedzený. Ako nevýhodu možno vnímať aj to, že knihy, časopisy, dokumenty v reliéfno-bodovom písme sú z hľadiska formálneho spracovania ich obsahu oveľa zložitejšie a rozsiahlejšie (pozostávajú z viacerých zväzkov), sú omnoho väčšie a ťažšie ako bežné knihy. Nakoniec aj ich uskladnenie si vyžaduje podstatne viac priestoru.¹⁴

¹¹ McCall, S.: Accessing the curriculum. In Arter, C. – Mason, L. H. – McCall, S. – Stone, S. (eds.): Children with visual impairment in mainstream settings. London: David Fulton, 1999, s. 29-40; Nagyová, K. – Harčariková, T.: Problems of families with a child with an incurable disease in the context of special education. In: CBU International Conference Proceedings: Innovations in science and education. Vol. 4. Praha: Central Bohemia University, 2016, s. 676-682.

¹² Ryles, R.: New Research Study: Early Braille Education Vital in Establishing Lifelong Literacy. Future Reflections, 1999, roč. 18, č. 2.

¹³ Alden, P.: Braille as key to independence. South African Library for the Blind, 2012.

¹⁴ Lopúchová, J. – Ježíková, M.: Teoreticko-empirické aspekty čitateľskej gramotnosti žiakov so zrakovým postihnutím, c. d., s. 49. Pozri aj Ivanová, Z. – Harčariková, T.: Vysokoškolská príprava špeciálnych pedagógov na Slovensku

O propagáciu a udržateľnosť Braillovo písma ako prostriedku gramotnosti a komunikácie nevidiacich do budúcnosti sa snažíme aj na Slovensku, keďže existuje slovenský súbor znakov Braillovo písma a dňa 15. februára 2021 nadobudla účinnosť *Slovenská autorita pre Braillovo písmo* (SABP). Podľa článku 3 v Štatúte Rady SABP patrí do činnosti Rady SABP najmä predkladanie návrhov pre tvorbu štandardov Braillovo písma na Slovensku z pozície materských inštitúcií; navrhovanie koncepčných, strategických a organizačných opatrení a aktivít SABP; konzultácie a posudzovanie zriadenia špecializovaných tímov pre tvorbu štandardov Braillovo písma a jeho metodických úprav; podávanie návrhov v oblasti propagácie a upevňovania výučby a používania Braillovo písma; podávanie návrhov na metodické úpravy tvorby a používania reliéfnej grafiky pre nevidiacich; monitorovanie tvorby, tlače, výučby a používania Braillovo písma; hodnotenie situácie v oblasti spracúvania, vydávania a dostupnosti materiálov, učebníc a kníh v Braillovom písme; prerokovanie návrhov, testovania a schvaľovania kódov a formátov Braillovo písma a ich zmien a doplnení.¹⁵

Všetky uvedené činnosti SABP a ďalšie aktivity Slovenskej knižnice pre nevidiacich Mateja Hrebendu v Levoči jednoznačne smerujú k upevneniu postavenia Braillovo písma vo vzdelávaní a v bežnom živote ťažko zrakovo postihnutých.

Veríme, že aj v budúcnosti zostane reliéfno-bodové písmo dôležitým prostriedkom komunikácie a sociálnej inklúzie jednotlivcov s ťažkým zrakovým postihnutím, a bude významne prispievať k zvyšovaniu prístupnosti tejto skupiny ľudí k informáciám.

Braille as an important means of communication for the blind and severely visually impaired

Jana Lopúchová – Simona Schallerová

Braille is undoubtedly a unique alternative form of communication that has taken communication, education and literacy for the severely visually impaired to a much higher level over the past two hundred years. Louis Braille's creation of the relief-point system was a significant milestone that has already been appreciated by several generations of visually impaired people, as well as by many professionals and educators who see its enormous potential, despite the boom in digital and assistive technologies (especially voice output). Ultimately, Braille is, and hopefully will continue to be, an important means of social inclusion for the severely visually impaired.

a v Čechách v kontexte pedagogiky telesne postihnutých, chorých a zdravotne. In Harčariková, T. – Lopúchová, J. – Mikurčíková, L. (zost.): Špeciálna pedagogika a reflexia inkluzívnych vzdelávacích trendov : zborník vedeckých príspevkov. Brno: MSD, 2021, s. 235-249; Vančová, A. – Osvaldová, M.: Effects of Orff Schulwerk conception on music abilities of pupils with mental disorder, AD ALTA, 2019, roč.9, č. 2, s. 261-264.

¹⁵ Štatút rady slovenskej autority pre Braillovo písmo: Slovenská knižnica pre nevidiacich Mateja Hrebendu v Levoči, 2021.

Menný register

- Aboitiz, R. J. 350
Агеева, В. 73
Агренева-Славянская, О. X. 5, 9,
11, 13, 16
Айвазян, С. 271
Акопов, Г. В. 48
Alden, P. 358
Александрова, О. П. 19
Aleksiev, A. 172
Pogorelov, V. 237
Altermatt, U. 291
Altmann, G. 142, 145, 146
Ambruš, I. M. 248, 254, 327
Amir, A. 301-312
Angelovski, J. 171
Анучин, Д. Н. 5, 14, 15
Arambašić, L. 350
Arany, A. 218
Архилова, А. С. 271
Arsovski, T. 169, 172
Arter, C. 358
Атанасова, И. 110
Азбелев, С. Н. 271
Vabor, J. 296
Vabotová, L. 301, 302, 303
Бацевич, Ф. С. 34
Бахтин, М. М. 71, 72, 73
Бајић, Љ. 211-216
Vajzíkóvá, E. 144
Vakevski, P. 171
Vakošová-Hlaveníková, Z. 172
Valáková, D. 98
Vaník, A. 242
Vaňko, M. 25
Вараг, Л. 184
Варцова, Е. В. 5
Varanowski, B. 271
Värliová, S. 94-95, 96
Vartko, L. 209
Vartmiňski, J. 50, 119
Vartoňková, D. 281
Веčka, J. V. 121
Večková, K. 285
Vednarczuk, L. 110
Vednárík, R. 251
Белецкий, А. А. 111
Белякова, Е. В. 160
Belanský, J. 299
Belicajová, L. 99, 163
Beller, M. 304
Bendová, K. 241
Beňko, J. 285, 286, 287
Benža, M. 171, 251
Березович, Е. Л. 5, 7
Berger, P. L. 143
Bernitskaia, N. 197
Bernolák, A. 233, 234, 297
Безсонов, П. 18
Бичко, I. 49
Biegeleisen, H. 17
Bielik, L. 139
Білецький-Носенко, П. П. 112,
113, 115
Білодід., К. 103
Bily, I. 316
Bjeletuň, M. 110, 113, 116, 117
Bláhová, E. 287
Blanár, V. 152, 209, 333, 334, 335,
343
Blumenthal-Barby, K. 344
Bodacz, B. 173
Bodický, D. 245
Богатырев, П. Г. 5, 14
Bohušová, Z. 317
Bojadžiski, B. 170
Bolfik, J. 221, 223
Bonaventura Jeglič, A. 293
Vonet, G. P. 350
Бородица, С. 71-80
Borský, M. 205
Boryš, W. 110, 116
Bosák, J. 151, 171, 209
Botik, J. 248, 280
Botto, J. 324
Бовсунівська, Т. 74
Bowie, L. 352
Vradač, M. 96, 159, 191
Brail, L. 354
Brandner, A. 82-84
Брборић, В. 212
Brtáňová, E. 159, 171
Buday, J. 287
Buffá, F. 28, 152, 257
Буњак, П. 211, 212
Butvin, J. 323
Бузук, П. 104
Buzássyová, K. 23, 151
Vužeková, T. 277
Цибранска-Костова, М. 161,
194-196
Cibulka, J. 282, 285
Cicka, J. 172
Cingerová, N. 35, 147
Civ Цивьян, Т. В. 5, 8, 116
Cotton, C. R. 346, 349
Couldrick, A. 347, 349
Cruchet, D. 349
Cvrček, V. 150
Čápková, K. 304
Čašule, K. 169
Čavoјová, V. 193, 194
Čecetka, J. 321
Чепа, М.-Л. А. 49
Черепанова, О. А. 271
Čermák, F. 141, 144, 146
Čermák, V. 203, 313
Černý, D. 203
Černý, E. 321, 322, 323
Čingo, Ž. 169, 170, 174
Чистяков, В. А. 4, 5, 8, 11, 13
Чуба, Г. В. 64
Чубинский, П. П. 114
Чудинов, А. П. 34
D'andrea, F. M. 356, 357
Даль, В. И. 13, 105, 106
Даниленко, Л. И. 103-117
Daneš, F. 139, 145, 147
Daniš, M. 241
Debnár, M. 149
Демин, А. С. 15
Dennis, D. 352
Derfiňák, P. 304
Descartes, R. 194
Dickinson, G. E. 346, 347, 349
Dijk, T. A. van. 34
Динцельбахер, П. 48
Divišanová, A. 186, 252
Дювернуа, А. Л. 108
Dlouhá, J. 118
Dlouhý, J. 118
Добровольский, В. Н. 5
Dobřík, Z. 151, 317
Dobříková, M. 252
Dobříková, M. 87
Dobšinský, P. 272, 324
Dolník, J. 140, 142, 144, 151
Domaciuk-Czarny, I. 262
Doris, V. 350
Doroszewski, W. 21, 28
Dorovský, I. 170, 172

- Doruša, J. 84-87, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 280, 314, 315, 316, 317
- Драгићевић, Р. 209, 212
- Dragnea, M. 95-96
- Dronova, G. 243
- Drugovac, M. 170
- Dubisz, S. 21, 28, 29
- Dučárová, H. 304
- Duchnovič, A. 188, 301, 303
- Duda, H. 89-91
- Dudašová-Kriššáková, J. 98, 217-228, 282
- Dudok, D. 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254
- Dudok, M. 252, 257
- Dufka, V. 206
- Дукова, У. 109, 110, 113, 116
- Dulebova, I. 35
- Đurčanský, F. 294
- Đurčanský, J. 292
- Đurica SJ, J. 205
- Đurkovská, M. 313
- Дворецкий, И. Х. 105, 110
- Dvonč, L. 228
- Dvorník, F. 283
- Džajkov, S. 171
- Дзєндзєлївський, Й. 104
- Eco, U. 193
- Ефименкова, Б. Б. 5, 12, 16
- Eisner, J. 297
- Елисеєва, Е. Б. 120
- Eliáš, A.: 241
- Enderle, J. 218
- Єрмоленко, С. 49
- Eshbaugh, E. 352
- Fándly, J. 272
- Фасмер, М. 105
- Фатеев, Д. Н. 5, 18
- Fedič, D. 314
- Fedorová, M. 331
- Felix, J. 327
- Fencyk, J. 302
- Ferenčíková, A. 248, 251
- Филиповић, М. 9, 14
- Філіпова-Байрова, М. 110
- Filip, M. 251
- Filkorn, E. 294, 295, 297
- Filová, B. 273, 274, 276
- Findra, J. 150
- Floreka, P. 297
- Fordinálová, E. 234
- Fortunatov, F. 240
- Франко, І. 113, 114
- Francev, V. A. 238
- Frankl, M. 303, 304
- Frašťiková, S. 314
- Friginal, E. 151
- Fryc, A. 356
- Furdík, J. 22
- Gábriš, T. 288
- Gajdošová, K. 149
- Галло, Я. 91-93
- Galan, F. 294
- Galende, N. 352
- Galewska, K. 89-91
- Gálik, J. 334
- Gallik, J. 311
- Gascón, A. H. 350
- Gašparík, M. 330
- Gašparíková, V. 273, 274, 276
- Георгиева, И. 108, 110, 116
- Герчанівська, П. Е. 49
- Gerlich, M. G. 271
- Гиряк, М. 184
- Гистер, М. А. 271
- Glavaničová, D. 143
- Glaz, A. 162
- Glovňa, J. 252
- Гнатюк, В. 5, 11, 16, 17, 111, 184
- Гнедич, М. І. 104
- Golema, M. 98, 328, 332
- Гончаров, И. А. 115
- González, J. J. C. 350
- Горакова, Р. 93
- Горський, В. 49
- Gradoš, J. 280
- Greenbaum, S. 153
- Grepla, M. 194
- Grešlík, V. 98
- Грінченко, Б. 112, 113
- Grigorjanová, T. 93, 122
- Grigorjev, A. D. 238
- Grivec, F. 293, 296
- Громко, Т. В. 12, 14
- Grzegorzczkova, R. 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31
- Гуйванюк, Н. В. 114
- Гундаренко, Е. 150
- Gurevič, A. 48
- Gyivicsán, A. 186
- Habovštiak, A. 222, 252, 257
- Hadyłowicz 292
- Halada, J. 120
- Halas, J. 139
- Halaša, J. 218
- Hammill, D. D. 357
- Hamuljak, M. 231, 234
- Hansman-Jesenský, I. 171
- Hanzel, I. 139
- Harbuřová, E. 237-244
- Harčaríková, T. 344-353, 358, 359
- Harris, P. L. 346, 349
- Hattala, M. 231, 297
- Havlík, L. 281, 285, 286
- Havránek, B. 225, 226
- Henrich Kurtha, V. 299
- Herrero, P. R. 350
- Hetényi, M. 325
- Hidvéghyaová, L. 205
- Hlásnik, P. 248, 254
- Hlavinka, J. 305
- Hlavinka, K. 325
- Hlinka, A. 297, 298
- Hlůšková, H. 171
- Hnaťuk, V. 188
- Hochel, I. 169
- Hodál, J. 296, 297
- Hodoličová, J. 245, 255
- Hodža, M. M. 231
- Holendová, J. 302
- Hollý, J. 231, 233, 234
- Holub, J. 141
- Holuby, J. E. 272, 273
- Horák, V. 295
- Horecký, J. 140, 151
- Hornáček Banášová, M. 314
- Horváth, P. 334
- Hrebenda, M. 355
- Hřebíček, L. 140, 142, 144, 145, 146
- Hříbová, M. 98, 156-168, 190-193, 245-258, 254, 255, 256
- Hrubý, V. 285
- Hrušovský, F. 326
- Hubáček, J. 24
- Hulínek, D. 287
- Humboldt, W. von 48
- Hurban Vajanský, S. 303
- Hurban, J. M. 303, 322
- Hurban, V. 245
- Husserl, E. 194
- Hviezdoslav, P. O. 326
- Хазагерев, Г. Г. 121
- Хорев, В. А. 50
- Chovanec, J. 319
- Chryzostom Korec, J. 235
- Iermachkova, O. 118-136
- Ihnátková, N. 331
- Илиади, А. И. 3-20
- Ильева, Т. 162
- Ильина, Ю. Н. 6, 7
- Ильинский, Г. А. 116
- Iļjoski, V. 169
- Imrichová, M. 260
- Иоаннидис, А. А. 111
- Ионеску, А. 110
- Ішук, В. 49
- Иванов, Вяч. Вс. 15
- Ivanič, P. 260, 261
- Ivanová, M. 24, 153
- Ivanová, Z. 344-354, 358
- Израд, А. 117
- Jablonská, M. 331
- Jaborník, J. 172
- Jadacka, H. 24, 30
- Jáger, R. 279, 281, 288
- Якимова, О. 271
- Jakimovska-Tošić, M. 169, 171
- Jakubík, H. 303
- Јанкович, Ј. 168
- Jančinová, N. 330
- Janevski, S. 169, 170

- Jankovič, J. 81, 168, 171
 Jantausch, P. 297
 Jároši, P. 245
 Jarošová, A. 23
 Jaseňková, M. 344, 345, 353
 Яворницький, Д. І. 116
 Jemelka, F. 296
 Ježíková, M. 355, 358
 Jóna, E. 218, 222
 Jovčeva, M. 161
 Judák, V. 319
 Юровская, О. Л. 18
 Kačala, J. 139, 142, 151, 229, 257, 349
 Kačic, L. 316, 317
 Kačík, E. 315
 Kalaj, J. 294
 Kalaš, F. 91
 Kalinčiak, J. 303
 Kallenbach, J. 292
 Kalous, A. 287
 Kamenár, B. 246
 Канисков, В. 195
 Караић, В. 109
 Karlík, P. 24, 140, 142, 143, 146, 147, 194
 Kaššovic, J. 294, 297, 298
 Казаринова, К. 63-70
 Kazík, M. 333-343
 Kellner-Hostinský, P. 231
 Керча, І. 306
 Keresteš, P. 266
 Kierkegaard, S. 194
 Кирилова, Й. 35, 164, 194
 Киричук, О. В. 49
 Király, P. 249
 Китанова, М. 162
 Kizak, J. 297
 Клименко, О. 73
 Klindová, E. 347
 Kľinovský, K. 294, 298
 Kłosińska, K. 25, 26
 Kmet'ko, K. 295, 297
 Kmet'ová, B. 149
 Kněžek, L. 169
 Kodajová, D. 320
 Kojder, M. 262
 Кокотюха, А. 74
 Колісник, О. П. 49
 Kolečányi-Kosová, M. 275, 276
 Kolényi, E. 245
 Kolesár, P. 245
 Kollár, J. 235
 Komorovská, V. 169
 Кондратенко, Н. 33-46
 Koneski, B. 170
 Kónya, P. 304, 306
 Копистянська, Н. 72, 73, 79
 Korásková-Kormancová, I. 333
 Korčányiová, A. 218
 Кореска, М. 316
 Koprda, P. 171
 Корепанова, А. П. 106
 Корш, Ф. 104
 Košková, M. 209
 Костомаров М. 117
 Kostelník, G. 191
 Kostelník, H. 188
 Kostelec, M. 139
 Košťalová, K. 314
 Котляревский, А. 5, 8, 12, 14
 Kotalík, J. 325
 Kotrč, J. 325
 Kouřil, P. 287
 Koutun, J. 329, 330, 331
 Ковалик, І. 48, 50
 Коваль-Фучило, І. 5
 Kováč, M. 276, 277
 Kováčik, L. 328
 Kováčik, M. 170
 Kováčová, A. 186, 252
 Кравецкий, А. 166
 Красных, В. В. 120
 Krahulcová, V. 331
 Krajčovič, R. 264, 314
 Kralčák, E. 252, 280
 Kralický, A. 302
 Králik, L. 171, 209, 261, 263
 Krasnovská, E. 343
 Krčmová, M. 24
 Kredátusová, J. 47-57
 Krejčířová, D. 347
 Krekovičová, E. 186
 Křen, M. 149
 Kret, A. 172
 Кримського, А. 104
 Криничная, Н. А. 271
 Křístek, V. 121
 Krivá, D. 331
 Kriváková, K. 172
 Krle, R. 169
 Kropilák, M. 264, 265, 266, 267
 Krško, J. 259-269, 317
 Krupa, A. 178-187
 Krupa, V. 140, 142
 Kruszyński, J. 293
 Kubát, M. 35
 Kubátová, H. 306
 Kubín, P. 287
 Кучко, В. С. 5
 Kučera, M. 281, 284, 285, 287
 Kujundžić, M. 172
 Kukučín, M. 303
 Куліш, П. 112
 Kupka, M. 346
 Kurajda, L. 314
 Kurák, J. 163
 Kuret, N. 294
 Kurz, J. 96
 Kusá, M. 8, 81-82
 Kušnierová, D. 314
 Квітка-Основ'яненко, Г. Ф. 112
 Kyselica, J. 205
 Labanc, A. 306
 Labanc, P. 259, 260, 261
 Lacková, M. 93, 149-155
 Lacová, A. 304
 Lahková, T. 316
 Ланцева, А. 166
 Langmeier, J. 347
 Larko, R. 206, 207
 Ларин, Б. А. 104, 105
 Larsen, S. C. 357
 Ласло-Кушок, М. 104
 Лассан, Э. 34
 Laskowski, R. 22, 29
 Laubert, J. 218
 Łaziński, M. 25, 28, 30
 Leech, G. 153
 Leerssen, J. 304
 Lehotská, D. 260
 Lekeš, P. 193-194
 Leláková, E. 150
 Leming, M. R. 346, 347, 349
 Lenovský, L. 280
 Леонова, Т. Г. 271
 Лесков, Н. С. 106
 Leščák, M. 275
 Lesňáková, S. 209
 Letz, R. 98, 290-300
 Левкиевская, Е. Е. 271
 Lévy-Brühl, L. 49
 Lewandovicz, W. 294
 Liashuk, V. 98
 Liba, P. 320
 Лихачев, Д. С. 72
 Lichner, M. 205
 Lichnerová, L. 316, 317
 Лилек, Е. 9
 Lim, E. T. 35
 Лінтур, П. 184
 Лис, В. 71, 73, 74, 78, 79
 Лисенко, П. С. 113
 Liu, F. 35
 Lojka-Tisovský, G. 323
 Лома, А. 113, 117
 Lomenčík, J. 319-332
 Longbottom, S. 351
 Lorúchová, J. 354-359
 Лосев, А. Ф. 48
 Лотман, Ю. М. 72, 73
 Luby, Š. 208, 219
 Luckmann, T. 143
 Luffer, J. 271, 278
 Лукашевич, П. 105
 Lukačka, J. 262, 263, 264, 267
 Lysý, M. 288
 Махна, В. 74
 Macháček, J. 287
 Macourek, V. 293
 Марочій, П. Р. 305
 Magalová, G. 121
 Majerník, J. 171
 Majtán, M. 209, 335, 343

- Макаријоска, Ј. 195
 Максимович, М. 104
 Макушева, О. А. 106
 Макар, Ј. 315
 Макишова, А. 165
 Мала, Јо. В. 34
 Малинка, А. Н. 5, 7, 12, 13
 Maliak, Ј. 245
 Mańczak-Wohlfeld, Е. 23
 Маринов, М. 238
 Марсјаник, М. 25, 26, 28
 Marčok, V. 172, 176, 330
 Марчоккова, Д. 189
 Marečková, Е. 248
 Marek, М. 266, 314
 Марицова, А. 246, 247, 250, 251, 252, 254
 Marinčák, Š. 166, 206, 207, 284
 Markell, М. А. 347
 Marko, V. 139
 Marková, М. 347
 Marsina, R. 261, 263, 281, 315
 Масенко, Ј. Т. 106
 Маслова, В. А. 119
 Masařík, Z. 281
 Mason, L. 358
 Матиос, М. 74
 Matejčík, Ј. 333, 334
 Matejko, Е. 240
 Matlovič, R. 223
 Matulay, K. 292
 McCall, S. 358
 Mečiar, S. 242
 Melicherčík, А. 274
 Менцей, М. 15, 19
 Mezřícký, V. 118
 Мичева, В. 165, 194
 Мичева-Пейчева, К. 165, 194
 Mičátek, Ј. 245
 Mičátek, V. 245
 Michálek, Ј. 273
 Mičko, P. 326
 Mičková, Z. 281
 Микитенко, О. О. 5
 Mikesková, М. 345, 353
 Miklas, H. 161
 Miklosich, F. 110
 Miladinov, D. 169
 Miladinov, K. 169
 Milewski, W. 292
 Miloslav Hurban, Ј. 231
 Minárik, Ј. 329, 330
 Minářová, Е. 335
 Мирний, П. 115
 Мирчева, Е. 161
 Mišík, Š. 273
 Mistrík, Ј. 140, 142, 143, 144, 150, 334
 Mitrevski-Majstorot, I. 170
 Младенос, С. 110
 Младек, Ј. 121, 150, 251
 Moats, L. C. 357
 Мономах, В. 106
 Моренець, В. П. 50
 Moyses, Š. 324
 Mozolík, P. 319
 Mráz, А. 242, 243, 327
 Mrázek, R. 82
 Mujkošová, T. 118-136
 Mulík, P. 325
 Muller, R. 193
 Мушкетик, Ј. 178-187
 Мујасцова, М. 248, 252, 254
 Mytrak, А. 302
 Мызников, С. А. 106
 Nábělková, М. 317
 Nádaši-Jégé, L. 326
 Nagórko, А. 22
 Nakonečný, М. 193, 194
 Nanevski, D. 170
 Naydenova, D. 160, 161
 Nebrzegowska-Bartmińska, S. 162
 Nekrasova, N. А. 242
 Nekula, М. 24, 140, 143, 144, 146, 147, 304
 Neupauer, F. 326
 Неупауерова, N. 351, 355
 Невская, Ј. Г. 5, 6, 7, 8, 9, 12, 20
 Николаева, Т. М. 5, 8, 109
 Николова, Н. 194
 Николова, С. 282
 Никончук, М. В. 114
 Nikolovová, О. 172
 Njarady, D. 294
 Номис, М. 112, 113
 Носович, И. И. 107
 Новацький, А. 74
 Новичкова, Т. А. 271
 Novák, Е. 242
 Nový, Е. 299
 Oďaloš P. 335
 Огіенко, I. 104, 111
 Olivová-Nezbedová, L. 335
 Ološtiak, М. 22, 24, 151, 152, 153
 Ondrejková, R. 316
 Ondrejovič, S. 142, 145, 146
 Ondruš, Š. 265
 Orlovský, Ј. 223
 Országh, Ј. 294, 295
 Орутаї, Д. 184
 Osvaldová, B. 120
 Osvaldová, М. 348, 359
 Pado, Ј. 331
 Панова, Т. Д. 4
 Pančíková, М. 84-87, 93
 Panevová, Ј. 142, 147
 Panzová, Z. 277
 Parkes, С. М. 347, 349
 Pastrnek, F. 245, 283
 Pauliny, Е. 218, 232, 246, 287
 Paulíny-Tóth, V. 303
 Павловский, А. П. 112
 Pavlovič, А. 302
 Pavlovski, Ј. 171
 Pecho-Pečner, V. 294
 Peňka, L. Ј. 271
 Пенчев, В. 163, 164
 Perimski, B. 171
 Петлоченко, Н. В. 35
 Петровић, С. 110
 Petkevič, V. 146
 Petlič, М. 296
 Petrik, P. 295
 Petriláková, Z. 348, 351, 352
 Petrus, P. 226
 Pieta, K. 280
 Piirainen, I. T. 313, 315
 Пискунов, Ф. 113, 114
 Písaříková, М. 151, 349
 Півторак, Г. П. 107
 Плевнеш, Ј. 168, 171, 172, 173
 Плетнева, А. А. 166
 Pleskalová, Ј. 24, 140, 143, 146, 147
 Плотникова, А. А. 5, 9, 108, 113, 116
 Plocek, V. 292
 Podjavorinská, Е. 303
 Pogorelov, А. 241
 Rogoriclová, B. 243
 Rokvičák, А. 304
 Полищук, Я. 73, 75, 80
 Polgáryová, P. 99, 313-318
 Poliak, М. 294
 Polívka, Ј. 274
 Померанцева, Э. В. 184, 271
 Пономарів, О. Д. 114
 Попович, М. В. 49
 Поповски, Г. С. 172
 Popovski, А. 172
 Popovski, М. 170
 Popowska-Taborska, H. 116
 Потєбня, А. А. 17, 47
 Potapenko, S. 35
 Považaj, М. 151, 349
 Prečana, L. 297
 Premuš, D. 293
 Привалова, В. М. 48
 Profantová, Z. 171
 Puškin, А. S. 242
 Puzynina, Ј. 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31
 Quirk, R. 153
 Rábik, V. 259, 260, 261, 264, 314
 Račáková, А. 98
 Racín, K. 169, 171, 175, 176
 Radlinský, А. 297
 Radovanovićová, D. 165
 Raffai, Ј. 184
 Rakus, А. 218
 Ramač, Ј. 188-189
 Range, L. M. 346, 349
 Rappensbergerová, N. 82, 176
 Rastislavová, K. 347
 Разумова, И. А. 271

- Reid, J. 352
 Relf, M. 347, 349
 Репин, И. Е. 112
 Ribay, J. 87
 Ричалка, М. 303, 307, 310
 Ripka, I. 257, 334
 Роксоляна Свято, Т. 73
 Романчук L 74
 Rožděstevnenskaja, R. 163
 Rožman, G. 293
 Рудловчак, О. 301, 302, 306, 307
 Рулина, Т. К. 48
 Rummelová, H. 98
 Runt, J. 239
 Runtová, B. 239
 Rusek, J. 110
 Rutkiewicz-Hanczewska, M. 259, 261, 269
 Ruttkay, A. 280
 Ruttkay, M. 280
 Rybár, L. 241
 Rybárová, E. 347
 Ryles, R. 358
 Рымаренková, Т. 240
 Sabol, J. 140, 171, 223, 226
 Sámelová, A. 121
 Sameš, J. 292
 Sánchez-Huete, J. C. 350
 Savaiano, M. E. 356, 357
 Sčetinec, J. 298
 Schallerová, S. 354-355
 Schleifer, M. 346, 349
 Schmitt, N. 149
 Schonfeld, D. J. 347
 Седакова, И. А. 5, 8, 9, 109, 116
 Седакова, О. А. 6, 16
 Sedlák, I. 226
 Seftel, L. 349
 Серажим, К. С. 34
 Серебряков, А. В. 12
 Siljan, R. 171
 Сімович, В. 107
 Simonides, D. 271
 Siracký, A. 219
 Sirovátka, O. 275
 Siwecki, J. 294
 Siwec, A. 262
 Skarzyński, M. 30
 Сковорода, Г. 105
 Скок, А. 110
 Скопненко, О. І. 107
 Skwarska, K. 203, 313
 Славова, Ј. Ј. 34
 Слагтионъ, О. 112
 Sláma, J. 287
 Slaměnik, I. 194
 Slančíková Timrava, B. 303
 Slančová, D. 24, 143
 Slaughter, V. 346, 351
 Slivková, I. 164
 Slobodová Nováková, K. 314
 Slobodová, Z. 84-87
 Smilevski, V. 171
 Смолицкий, В. Г. 271
 Smółkowa, T. 21, 23
 Smýkal, J. 356
 Соболев, А. 5, 11
 Соболевский, А. И. 106
 Sochová, D. 335
 Sokolová, J. 137-148, 193-194
 Sokol, A. 137-148
 Sokol, M. 291
 Sokolová, M. 24
 Sommer, P. 283, 288
 Соссюр, Ф. де 5
 Spišiaková, A. 122
 Срезневский, И. И. 14, 105
 Станковић, Б. 212
 Стасик, М. 73
 Stanislav, J. 96, 243, 246, 282, 287, 326
 Stanková, M. 121
 Stano, J. 291, 294
 Stavěl, J. 297
 Stavrev, B. 172
 Stavrovskij-Popradov, J. 302
 Стефановски, Г. 168, 171, 172, 173
 Стефанчук, Т. С. 16
 Stejskal, J. 287
 Stele, F. 292, 293
 Stodola, I. 326
 Stojmenska-Elzeser, S. 169
 Stone, S. 358
 Stovík, J. 240
 Стражний, О. С. 49
 Страхов, А. Б. 5, 16, 18
 Стрижак, О. С. 106
 Стрий, Ј. І. 35
 Strakauskaitė, N. 80
 Strzeszewski, C. 295, 296
 Студинський, К. 115
 Suganyes, R. 291
 Сумцов, Н. Ф. 107
 Сурикова, О. Д. 5
 Sušnik, L. 294, 295
 Сувајинић, Б. 215
 Svartvik, J. 153
 Свенціцький, І. 5, 7, 8, 9, 11, 18
 Svoboda, J. 335
 Syľvaj, I. 302
 Сысоў, У. М. 6
 Szabó-Orlovský, J. 218
 Szymczak, M. 21
 Szymula, R. 34
 Šabík, V. 319, 332
 Šašerina, S. 95-96, 98, 156-168, 256, 316
 Šedivý, J. B. 293
 Šefčík, O. 140
 Шейгал, Е. И. 34, 35, 44
 Шейн, П. В. 5, 7, 9, 11
 Šidák, P. 193
 Šimková, M. 139, 146, 147, 149, 317
 Šimovič, L. 218
 Шкалич, А. 110
 Шкляр, В. 74
 Škoviera, A. 285
 Škrábik, A. 297
 Škultéty, A. H. 321, 322, 324
 Škultéty, J. 299
 Škurla, M. 305
 Šlaufová, E. 203, 313
 Šmeringaiová, P. 314
 Šmigel, M. 326
 Šoltys, D. 288
 Špánik, J. 331
 Šrámek, R. 262
 Štefančík, R. 35
 Štefánik, M. 262, 263, 264, 267
 Štefanovičová, T. 285, 287
 Štibrány, J. 231
 Štolc, J. 218, 219, 221, 222, 225, 226, 246, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 257, 334
 Štolc, S. 248
 Štrasser, J. 172
 Štrekelj, K. 12, 16
 Štúr, L. 229, 303, 322
 Šúlovská, M. 351, 355
 Шумов, К. 271
 Švagrovský, Š. 239
 Švorc, P. 304, 306
 Talwar, V. 346, 349
 Taneski, Z. 98, 168-177
 Taranenková, I. 301
 Tarnas, R. 48
 Taseski, B. 171
 Taseva, L. 161
 Tekiel, D. 23
 Темирболат, А. 72
 Темчин, С. 58-62
 Terseglav, F. 293
 Tibenský, M. 259, 260, 261
 Тир, М. 249
 Тищенко, К. М. 105, 106
 Ткачук, М. 49
 Ткаčová, К. 344-353
 Tkáč-Zabáková, E. 312
 Tóbič, Š. 217, 218
 Толстая, С. М. 5, 6, 8, 16, 116
 Толстой, Н. И. 103, 110, 113, 272
 Tolstý, A. 242
 Tolstý, L. N. 242
 Томашик, С. 172
 Toman, J. 303, 304
 Топоров, В. Н. 73, 109, 116
 Tóth, A. J. 252
 Трубачев, О. Н. 19, 105, 111
 Трубникова, Ю. В. 121
 Trutz, R. 331
 Turilov, A. 96
 Týr, M. 245, 247, 248, 250, 251

Uhlířová, L. 146
 Uhrinová, A. 186, 252
 Ujevič, M. 295
 Unc, B. 248, 254
 Urbančok, M. 205
 Urbancová, H. 316, 317
 Ustaregov, K. 171
 Uzeňova, E. 282
 Вагилевич, I. 104
 Vajjanovski, Gj. 170
 Vajanský, S. H. 324
 Валенцова, M. 163
 Valentová, I. 98, 316, 333
 Valiska, J. 315
 Valo, P. 172
 Ванько, Ю. 93
 Vančová, A. 348, 351, 355, 359
 Varsik, B. 263, 267
 Vasiř, C. 320
 Vavřinek, V. 281, 283
 Vážný, V. 218, 246
 Večerka, R. 96, 281
 Верещинская, Ю. В. 121
 Веселовский, А. Н. 5
 Vilinskij, V. 296
 Виноградова, Л. М. 116, 271, 278
 Вінтонів, М. О. 34
 Вінтонів, Т. М. 34
 Višinski, B. 169, 170, 172
 Витанова, М. 165, 194
 Vlach, K. 172
 Vladimírov, V. H. 246
 Vojteková, M. 21-32
 Волощук, Ю. 74, 75
 Vondrák, V. 239
 Воробьев, В. В. 119, 120
 Воронько, П. 115
 Vráblová, T. 98
 Vragaš, Š. 324
 Výrost, J. 194
 Waniakowa, J. 261
 Weingart, M. 96
 White, M. 357
 Wihoda, M. 287
 Wimmer, G. 142, 145, 146
 Wimmerová, S. 142, 145, 146
 Winczer, P. 171, 173
 Wiřliński, J. 294
 Wodak, R. 34
 Wolański, A. 24, 26
 Wormsley, D. P. 356, 357
 Wróbel, H. 22, 29
 Yurevich, A. V. 49, 51
 Záborsky, J. 303
 Zajíčková, M. 171
 Zajonc, J. 277
 Закревський, М. 104
 Замбицька, М. 73
 Zarečňak, M. 243
 Zarečňaková, G. V. 241
 Záturecký, A. 87
 Завальська, Л. В. 35
 Зечевић, С. 17, 271
 Zelenka, M. 312
 Zielinski, B. 212
 Зиновьев, В. П. 271
 Zítková, J. 335
 Zouhar, M. 139
 Zubko, P. 159, 166, 207, 209, 282
 Zvalená, E. 188-189
 Железняк, I. M. 106
 Žello, E. 159
 Žeňuch, P. 58, 87-89, 94-100,
 156-167, 171, 190-193,
 197, 212, 203-210, 247,
 255, 256, 280, 282, 303,
 313, 316
 Žeňuchová, K. 99, 162, 171, 209,
 270-278, 282
 Жигора, И. В. 3-20
 Žigo, P. 247, 253, 280, 285, 287
 Žiláková, M. 249
 Žilka, T. 171
 Журба, С. 71-80

CONTENTS

STUDIES

P. ŽEŇUCH: The Slovak Committee of Slavists and its role in the international visibility of academic Slavic research	203
Јб. БАЈИЋ: Directions and Perspectives of Slavic Research in the Projects of the Commission for the Teaching of Slavic Languages and Literature	211
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: The Slovak linguist Štefan Tóbič – his life and work through the lens of the most recent findings	217
J. KAČALA: Štúr's concept of standard language (also) as an effort to overcome the linguistic and confessional division of the Slovak nation.....	229
L. HARBULOVÁ: Harbuľová, L.: Life and Work of the Russian Slavist Valery Alexandrovich Pogorelov in Slovakia (1923 – 1945).....	237
M. HRÍBOVÁ: State and perspectives of research on Slovak dialects in Serbia	245
J. KRŠKO: Slovak oikonyms motivated by the days of the week as a source of knowledge about the development of economic prosperity of the country.	259
K. ŽEŇUCHOVÁ: Sources of Mythological Prose in Slovakia (Specifics of Genre and Mythological Concepts)	270
R. JÁGER: The Beginnings of Teaching Theology on our Territory.....	279
R. LETZ: Slavia Catholica. Congress of Catholic Slavic Academics in Bratislava in 1931	290
A. AMIR: Jewish-Slavic Relations in the Works of Writers – Clergy of the Eastern Rite in the 19th Century. (On Alexander Dukhnovych's Drama).	301

REVIEW ARTICLES

P. POLGÁRYOVÁ: Slovak-German relations as a part of Slavistic research.	313
J. LOMENČÍK: High School Literary Dimensions of the Legacy of ss. Cyril and Methodius (1862–1990).....	319
M. KAZÍK: Living personal names of single persons from the upper Myjava region.....	333
K. TKÁČOVÁ – T. HARČARÍKOVÁ – Z. IVANOVÁ: The phenomenon of death and dying in communication with children.	343
J. LOPÚCHOVÁ – S. SCHALLEROVÁ: Braille as an important means of communication for the blind and severely visually impaired.....	354

SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV, v.v.i., BRATISLAVA

SLAVICA SLOVACA, ročník 57 (2022), č. 3.

Vychádza trikrát ročne: 1. číslo v júni, 2. číslo v novembri a 3. číslo spolu so 4. (supplementum) v decembri.

VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, CSČ SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

Tel.: 02/20920203, e-mail: vedasav@savba.sk.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787

Časopis je evidovaný: Scopus, CEJSH, C.E.E.O.L., ERIH PLUS, SJR, ProQuest, EBSCO